

Niko Noponen
Etiikan perusteet — perustellen

Aineisto lukion filosofian kurssille Etiikka (FI2, LOPS 2016 ja LOPS 2019).

Valmisteltu Opetushallituksen rahoittamassa Kuopion kaupungin ja yhteistyökumppanien hankkeessa "Oppimisen tulevaisuus on avoin" (2019—2020, 63/2289/2018). Julkaistu kesäkuussa 2020.

CC BY-NC-SA-4.0 Creative Commons

(Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen Julkinen Lisenssi)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legalcode>

Johdanto

- 1 Kissa pöydälle ja koneet liikkeelle
  - 2 Miksi ei puhuta arvoista ja normeista? Käsitteitä ja erotteluita
  - 3 Vastuu, syyllisyys ja toiminnan vapaus
  - 4 Etiikan osa-alueita ja yhteyksiä
  - 5 Altruistisuus ja egoistisuus, moninaisuus ja evoluutio
  - 6 Kuka olen? Minuus, persoonallinen identiteetti ja integriteetti
  - 7 Etiikan synty antiikin Kreikassa: sofistit, Sokrates ja Platon
  - 8 Hyveet ja hyvä elämä: Aristoteles ja *eudaimonistinen* etiikka
  - 9 Teologinen etiikka: juutalaisten, kristittyjen ja muslimien eettisiä erityiskysymyksiä
  - 10 Moraaliset ristiriidat
  - 11 Velvollisuudet, oikeudet ja oikeudenmukaisuus: velvollisuusetiikka
  - 12 Utilitaristiset teoriat: seurausetiikka
  - 13 Kuolevista ihmisistä eläviin robotteihin: soveltavaa etiikkaa
  - 14 Metaetiikkaa – mitä moraalilla on?
- Lisäys: käytännön asioita materiaalin taustoista ja muutama ohje

Johdanto

Tämä aineisto on tarkoitettu käytettäväksi lukion etiikan kurssilla, mutta voi sitä tietysti käyttää muuhunkin. Materiaalia on ehdottomasti enemmän, kuin mitä lukiokurssilla ehditään käymään läpi ja mitä filosofian opinnoissaan alkuvaiheessa oleva ihminen tavallisesti pystyy omaksumaan.

Etiikan opiskelua vaikeuttaa muutama seikka, joista on syytä varoittaa. Tutkimusala raahaa mukanaan koko perinnettään. Se, mitä 400-luvulla eaa. Ateenassa etiikan järjestelmällisen tutkimuksen syntyessä käsiteltiin ja mistä kirjoitettiin, on edelleen tärkeää. Näin ajattelee uskoakseni suurin osa moraalifilosofian ammattitukijoista.

Edelliseen liittyy myös se seikka, että nykyinen etiikan tutkimus on hyvin runsasta, monipuolista ja myös hajanaista. Runsaus ja monipuolisuus on tietysti hyvä asia. Mutta ne, ja erityisesti tutkimusalan hajanaisuus, vaikeuttavat alan perusasioidenkin haltuun ottamista. Perinteisin filosofisen tutkimuksen lisäksi etiikan piiriin kuuluvia aiheita tutkitaan paljon myös käyttäytymistieteissä. Aineistossa on mukana myös psykologian ja biologian suunnalta tulevaa asiaa.

Kuten edellisen sivun sisällysluettelosta käy ilmi olen luokitellut luvut 4 ja 9 lukion etiikan opiskelun kannalta ”ei niin oleellisiksi”. Alun yleislukuja 1—6 voi lukea silmäillen ja harppoenkin ja palata tarvittaessa keskeisiin asioihin. Luvut 7—8 muodostavat historiallisen etenevän kokonaisuuden, ja luvusta 7 eli Ateenasta voi vaikka aloittaa. Luku 10—12 muodostavat oman kokonaisuutensa, jonka aloittaa Huckleberry Finnin ongelma Mark Twainin romaanista.

Mukana on osioita, jotka on merkitty nimityksillä *teema*, *menetelmät*, *aineistoharjoitus* ja *liite*. Nämä voi sivuuttaa päätekstiä lukiessa, mutta ne syventävät ja auttavat hahmottamaan paremmin päätekstin asioita. Aineisto sisältää otteita klassikkofilosofien ja ammattitutkijoiden kirjoituksista (mm. Platon, Harry Frankfurt, Alasdair MacIntyre, David McNaughton, Bernard Williams, G. H. von Wright), joita käsitellään tekstistä ja joista on tehtäviä. Mukana on myös tehtäviä ja linkkejä TED-videositelmiin ja podcasteihin. Lopussa on lyhyt katsaus käytännön asioista. Liitteenä aineistoon on juttuni [”Ankkojen kanssa kansalaisyhteiskunnasta luonnontilaan ja takaisin” \(niin & näin 1/2020\)](#), joka yhdessä [Carl Barksin sarjakuvan \(Aku Ankka 1/2018\)](#) ja tehtävien kanssa havainnollistaa tiettyjä menetelmiä ja kytkee etiikan asioita yhteiskuntafilosofian suuntaan.

Etiikan opiskelua helpottaa se, että useimmiten se koetaan kiinnostavaksi. Ihmiset hahmottavat yleensä helposti etiikassa tutkittujen ilmiöiden läsnäolon ja pulmallisuuden omassa, läheisten ja ihmisten käytännön elämässä. Tästä saa tietysti kiittää suurta joukkoa merkittäviä filosofejä ja tutkijoita Platonista ja kumppaneista lähtien. Toivottavasti olen onnistunut välittämään edes vähän siitä, mitä itse katson heiltä saneeni.

Kiitokset arvokkaasta palautteesta Tuukka Tomperille, joka toimi hankkeen puolesta aineiston arvioijana, Asta Turuselle palautteessa essee-esseeeseen ja kaikille niille opiskelijoille, joiden kanssa olen saanut näitä asioita viimeisten parin kymmenen vuoden aikana kursseilla pyöritellä. Omistan tämän ”kirjan” kummipojilleni Aarnille ja Konstalle.

Kuopion Särkiniemessä kesäkuun lopulla 2020

NN

Lukujen luokittelu aihepiirien tai käytön mukaan:

Y yleistä, johdanto

PT moraalipsykologia ja toiminnan teoria

A antiikin etiikka, hyve-etiikka

M metaetiikka

N normatiivinen etiikka

N etiikan historia

eno. ei niin oleellinen

Johdanto

Y 1 Kissa pöydälle ja koneet liikkeelle

Y 2 Miksi ei puhuta arvoista ja normeista? Käsitteitä ja erotteluita

Y 3 Vastuu, syyllisyys ja toiminnan vapaus PT N M

4 Etiikan osa-alueita ja yhteyksiä Y eno.

Y 5 Altruistisuus ja egoistisuus, moninaisuus ja evoluutio M PT

Y 6 Kuka olen? Minuus, persoonallinen identiteetti ja integriteetti PT N M

A 7 Etiikan synty antiikin Kreikassa: sofistit, Sokrates ja Platon N M PT H

A 8 Hyveet ja hyvä elämä: Aristoteles ja *eudaimonistinen* etiikka N M PT H

9 Teologinen etiikka: juutalaisten, kristittyjen ja muslimien eettisiä erityiskysymyksiä A N M H eno.

N 10 Moraaliset ristiriidat M A PT

N 11 Velvollisuudet, oikeudet ja oikeudenmukaisuus: velvollisuusetiikka H

N 12 Utilitaristiset teoriat: seurausetiikka

N 13 Kuolevista ihmisistä eläviin robotteihin: soveltavaa etiikkaa

M 14 Metaetiikkaa – mitä moraaliksi on? PT

Lisäys: käytännön asioita materiaalin taustoista ja muutama ohje

Luku 1

Kissa pöydälle ja laitteet raiteille

Ensimmäisessä luvussa mennään suoraan asioihin, ehkä jopa häiritseviin asioihin. Siinä tavataan ahne kissa ja mietitään, mitä tehdä karanneille raitiovaunuille.

Viiden vanha lapsi syö keittiöpöydän ääressä hänelle välipalaksi tehtyjä voileipiä. Hänen isosiskonsa istuu toisella puolella pöytää lukemassa kirjaa. Lapsi nousee pöydän äärestä ottaakseen jääkaapista lisää juotavaa. Hänen kääntäessään selkensä perheen kissa hyppää tuolilta pöydälle ja nappaa voileivältä juuston. Lapsi huomaa tämän ja tarttuu kissaa kiinni niskanahasta. Kissa päästää pahan äänen ja huitaisee lasta tassullaan, jolloin lapsi päästää irti ja hänen kädessään olevan mukin sisältö kaatuu lattialle. Kissa juoksee olohuoneeseen, josta isä astuu kanta-askelin keittiöön ja sanoo vihaisesti melkein huutaen: ”Eläimiä ei saa kohdella huonosti!” Hän alkaa siivota lattiaa. Lapsi istuu pää painuksissa tuolilleen muttei jatka syömistä. Hänen isosiskonsa lukee edelleen. *

Etiikka tutkii **oikeaa** ja **väärää** sekä **hyvää** ja **pahaa**. Pitää paikkaansa – muttei sittenkään. **Monet** asiat, jotka voivat olla oikein tai väärin, **eivät** näet **liity etiikkaan**. Juusto voi olla pahaa. Talouspaperi on oikea valinta maitosotkun siivoamiseen. Fantasiaromaani voi olla hyvä. Geometrian tehtävän ratkaisu voi olla oikea tai väärä. Joku voi neuvoa väärän reitin. Jonkun käsitys kuitujen ruoansulatusvaikutuksista voi olla pääpiirteissään oikea. Pianisti voi soittaa väärän soinnun eikä aina löydy oikeaa kiintoavainta mutterin aukaisuun.

Geometrian tehtävien ratkaisemisen, siivousvälineiden tai työkalujen valinnan, reittineuvojen ja pianonsoiton yhteydessä on aivan asiallista puhua oikeasta ja väärästä. Mutta nyt ei olla varsinaisesti kiinnostuneita oikeasta ja väärästä tuollaisissa aiheissa. Kaikki hyvään ja pahaan, tai huonoon, liittyvät asiat eivät myöskään liity etiikkaan erityisen oleellisesti. Varastelevan kissan tapauksessa sen sijaan on monia etiikalle oleellisia aiheita.

Etiikka on toinen käytännöllisen filosofian perinteisistä osa-alueista, toinen niistä on yhteiskuntafilosofia. Käytännöllinen, eli praktinen, viittaa tässä yhteydessä **toimintaan**, eli siihen, **mitä ihmiset tekevät yhdessä ja yksinään, toisilleen ja itselleen, yksityisesti tai osana laajempaa ryhmää tai instituutiota**. Mutta edes kaikenlainen **toimintaa koskeva arviointi** eli kysymykset siitä, onko toimittu hyvin tai huonosti tai olisiko jokin teko oikea vai väärä, eivät kuulu erityisen oleellisesti etiikan piiriin. Muun muassa sen arvioiminen, onko tiskirätti väärä valinta maidon pyyhkimiseen lattialta, ei kuulu. Sen sijaan vaikkapa kysymys siitä, **millaisissa tapauksissa on väärin olla tekemättä mitään**, kuuluu.

Auttaisiko seuraava tarkennus? Etiikkaa käsittelee sitä, onko jokin teko **moraalisesti** oikein vai väärin. Etiikan piiriin kuuluu tekojen vaikuttimien ja seurausten moraalisisesta arvioinnista. Kovinkaan pitkälle ei yksin tällä kuitenkaan päästä. Ei näet ole erityisen helppoa selvittää, mitä moraali, moraalisuus tai moraalinen on.

Katsotaan muutamaa hyvin alustavaa vaihtoa. Mikä seuraavista **vaihtoehtoista näkemyksistä** tuntuisi olevan suunnilleen oikea? **

- 1 **Jokaisella ihmisellä on oma moraalinsa.** Moraaliset ajattelutavat ja arvostukset ovat **yksilöllisiä** ja **henkilökohtaisia**.
- 2 **Eri kulttuureilla on kullakin oma moraalinsa.** Moraaliset ajattelutavat ja arvostukset **vaihtelevat**, ja yhden ja samankin kulttuurin moraaliset ajattelutavat ja arvostukset tavallisesti myös **muuttuvat** vähitellen.
- 3 **Moraali on oleellisesti jotakin yleistä ja ihmisille yhteistä.** Ihmiset ovat moraaliltaan ajattelutavoiltaan ja arvostuksiltaan pääpiirteissään **toistensa kaltaisia**.

Riippumatta siitä, mitä vaihtoehtoista pidät suunnilleen oikeana, mitä ilmeisimmin ymmärsit suunnilleen, mistä on kysymys. Mitähän ihmiset yleensä vastaavat tähän kysymykseen? Jos kysymys ja vastausvaihtoehdot esitetään opiskelijaryhmälle, mitä ilmeisimmin 1, vaihtoehto saisi selvästi eniten kannatusta, 2. toinen jonkin verran mutta 3. aika vähän. Ei ole yllätys, että meidän kulttuurissamme suurin osa nuorista ja aikuisista ilmaisee ajattelevansa, että moraalit ovat yksilöllisiä ja henkilökohtaisia, jos vaihtoehtoisiksi tarjotaan nämä. (Olen kokeillut tätä lukuisia kertoja luokassa niin, että vastaajat ovat laittaneet nimettömänä lapulle kannattamansa vaihtoehdon numeron, ja viime aikoina Kahoot-kyselyllä.)

Katsotaan seuraavaksi kuitenkin **kahta** toisen tyyppistä **kysymystä**, joihin annetaan vaihtoehtoiset vastaukset. Näitä kahta on käytetty paljon. ***

Denisen tapaus:

“Denise on matkustajana karkuun päässeessä raitiovaunussa. Kuljettaja on pyörtnyt, ja vaunu syöksyy kohti viittä ihmistä, jotka ovat raiteilla eivätkä pääse ajoissa turvaan jyrkkien ratavallien takia. Rata haarautuu vasemmalle, ja Denise voisi kääntää vaunun sinne, mutta toisellakin raiteella kulkee yksi ihminen. Denise voi siis kääntää vaunun ja tappaa yhden ihmisen tai jättää kääntämättä ja antaa viiden kuolla. Onko moraalisesti hyväksyttävää, että Denise vaihtaa raidetta?”

Vaihtoehdot ovat:

Kyllä: Denise saa kääntää kahvasta tai hänen jopa pitää kääntää kahvasta. Tämä olisi moraalisesti hyväksyttävä tai jopa vaadittava toimintatapa.

Ei: Denise ei saa kääntää kahvasta. Jos hän kääntäisi kahvasta, hän toimisi moraalisesti väärin.

Tämän kuvitteellisen tapausesimerkin tilannetta ja vaihtoehtoja voi miettiä hetken. Väkisinkin mieleen nousee myös ajatuksia siitä, miten vastaustaan voisi perustella, jos joku perustelua kysyisi. Siirrytään kuitenkin saman tien seuraavaan tapausesimerkkiin, jossa Denisen sijasta raitiovaunun kanssa tekemisiin joutuukin Frank.

Frankin tapaus:

“Frank seisoo kävelysillalla raitiotien yllä. Hän näkee kuljettajan pyörtnyneen ja raitiovaunun syöksyvän holtittomasti eteenpäin. Vähän sillan jälkeen radalla on

viisi ihmistä, jotka eivät pysty pääsemään turvaan ajoissa. Frank tietää, että ainoa keino pysäyttää raitiovaunu on pudottaa sen eteen jotain tarpeeksi painavaa. Ainoa saatavilla oleva on lihava mies, joka seisoo sillalla Frankin vieressä. Frank voi tyrkätä miehen raiteille vaunun eteen, jolloin tämä kuolee, tai olla tekemättä mitään, jolloin viisi ihmistä kuolee. Onko moraalisesti hyväksyttävää, että Frank tyrkkää miehen alas?”

Vaihtoehdot ovat:

Kyllä: Frank saa tiputtaa vieressään olevan ison, painavan ihmisen radalle tai tai hänen jopa pitää tehdä niin. Tämä olisi moraalisesti hyväksyttävä tai jopa vaadittava toimintatapa.

Ei: Frank ei saa tiputtaa vieressään olevaa isoa, painavaa ihmistä radalle. Jos hän tekisi näin, hän toimisi moraalisesti väärin.

Tämänkin tapauksen kohdalla mieleen nousee ajatuksia – useimmille monenlaisia ajatuksia ja hämmennystä. Tapaukset, varsinkin jälkimmäinen, herättävät helposti myös tunteita. Joku voi miettiä, miksi tällaista edes kysytään. Mutta huomio kiinnittyy myös siihen, että Denisen ja Frankin **tapaukset** ovat **monessa suhteessa toistensa kaltaisia**. Kuvitteelliset tapausesimerkit on tietysti tehty muistuttamaan monessa suhteessa toisiaan.

Tapausten kuvaukset on lainattu Annikka Mutasen artikkelista “Mistä moraali syntyy” (*Tiede* 8/2008). Mutanen selvittää:

”Harvardin yliopiston psykologian professori **Marc Hauser** ja hänen kollegansa ovat keränneet internetissä näihin ja muihin samantyyliin kysymyksiin vastauksia lähes 200 000 ihmiseltä eri puolilta maailmaa. Vastajat tekevät selvän eron tapausten välille niin Euroopassa, Aasiassa kuin Amerikassa. Miehet ja naiset, valkoiset ja mustat, teinit ja vanhuksat, hindut, muslimit ja buddhalaiset, kristityt, juutalaiset ja ateistit, tohtorit ja pelkän peruskoulun käyneet vastaavat samaan tapaan.

Kun Denisen ja Frankin tilannetta oli punninnut 60 000 ihmistä, heistä 90 prosenttia oli sitä mieltä, että Denise saa kääntää raitiovaunun sivuraiteelle. Vain 10 prosenttia hyväksyi sen, että Frank pudottaa lihavan miehen kiskoille.

Vastaukset ovat yleensä nopeita ja vaistomaisia, mutta niiden perusteleminen on monille mahdotonta, Hauser kertoo kirjassaan *Moral Minds*.”

Denisen tapausesimerkki pohjautuu alun perin Philippa Footin 1960-luvulla kehittämään esimerkkiin, jota kehitti eteenpäin Judith Jarvis Thomson tuodaan sen rinnalle tuon toisen osittain samankaltaisen tapauksen. Molemmat ovat moraalifilosofian tutkijoita. Näitä ja vastaavia tapausesimerkkejä, joissa ihmisiä on jäämässä raiteilla liikkuvien laitteiden alle, kutsutaan **vaunuongelmiksi** (engl. *trolley problems*). Ne ovat **kuvitteellisia esimerkkitapauksia**, oikeastaan **ajatuskokeita**. Kuvitteellisia esimerkkejä ja ajatuskokeita käytetään etiikassa ja filosofiassa yleensäkin paljon. Ihmisille tehtäviä laajoja kyselyitä, joissa näitä ja muita vastaavia esimerkkitapauksia hyödynnetään, käytetään myös moraalisuuden psykologisessa tutkimuksessa. Alussa ollut varastavan kissan tapauksen oli tarkoitus pistää mielikuvitusta liikkeelle. Siinä ei ole mitään yhtä merkittävää seikkaa toisin kuin rinnakkain esitellyissä Denisen ja Frankin tapauksissa – päinvastoin siinä on sekavasti monia.

Niihin saaduissa vastauksissa on huomionarvoista, että suurin osa ihmisistä vastaa ensimmäisen tapauksen kohdalla ”kyllä” ja toisen kohdalla taas ”ei”. Tämä tarkoittaa, että

ihmiset ajattelevat yleisesti näiden tapausten välillä olevan jollakin merkittäväällä tavalla erilaisia. Yhteistä on se, että joko viisi kuolee tai yksi kuolee. Mutta **mikä on tuo ero, jonka ihmiset jotenkin itsestään selvästi huomaavat?** Tätä on vaikea perustella. Kysymyksen palataan normatiivisen etiikan yhteydessä aineiston loppupuolella.

Ajatus siitä, että joku pelastaisi muita vieressään olevan tappamalla, tuntuu moraaliselta väärältä. Mutta onko kysymys tunteesta? Vai voidaanko ero perustella järkevällä argumentaatiolla? Edellä nostettiin alustavasti kysymys, onko moraaliksi yksi ja sama vai onko moraaleja tai moraalisuuksia monia jopa jokaisella omansa. Nyt on alustavasti saatu esille kysymys siitä, perustuuko inhimillinen moraalisuus pikemminkin **tunteisiin** vai **järkeen**, siis jonkinlaiseen rationaaliseen ajatteluun tai järkevään harkintaan.

Tehtäviä

* Arvioi, **toimiko edellä kuvatussa varastavan kissan tapauksessa joku mahdollisesti moraalisesti väärin**, ja jos, niin miksi.

Miksi edellinen tehtävänanto on vaillinainen tai harhaanjohtava?

Joudutaan tekemään paljon oletuksia ja keskustelussa erimielisyydet saattavat hyvinkin johtua siitä, että keskenään erilaisia kantoja esittävillä keskustelijoilla voi olla aivan erilaisia julkilausumattomia oletuksia. Ajatellaan vaikkapa, joku olettaa, että keittiötapauksessa mainittu isosisko oli niin keskittynyt lukemiseen, ettei hän huomannut, mitä tapahtui. Ajatellaan lisäksi, että joku toinen olettaa, että isosisko seurasi kyllä tapahtumia muttei sanonut tai muutenkaan tehnyt mitään. Mitä luultavimmin, he arvioivat isosiskon käyttäytymistä eri tavoin, ja saattavat päätyä kiistelemään ja kuvittelemaan, että heidän välillään vallitsee aito moraalinen erimielisyys.

Harjoituksena, voi miettiä, **miten erilaiset taustaoletukset vaikuttavat** siihen, miten tekoja tai tekemättä jättämissä tapausesimerkin kohdalla arvioidaan.

** [\[Tähän tulee linkki valmiiseen Kahoot-kyselyyn, jossa moraaliksi/1/2/3-kysely.\]](#)

*** [\[Tähän tulee linkki valmiiseen Kahoot-kyselyyn, jossa Denise/Frank-kysely.\]](#)

aineistotehtävä PASKAPUHEEN JA VALEHTELUN VERTAILU

menetelmät KÄSITEANALYYSI

*Kurssilla Johdatus filosofiseen ajatteluun (F1) käsitellään tietämistä ja totuutta. Nämä aiheet ovat hyvin esille Harry Frankfurtin klassikkoesseessä Paskapuheesta. Tehtävä kerta ja täydentää ensimmäisen kurssin asioita, ja sen aiheet liittyvät monella tavalla etiikkaan. Harjoituksen voi tietysti tehdä, vaikka ei olisi suorittanut F1-kurssia. Kannattaa kerrata tai tarkistaa **tiedon klassinen määritelmä**.*

Lue otteet Frankfurtin esseestä ja vastaa lyhyesti kysymyksiin. Voit harjoitella myös esseiden kirjoittamista. Vastaa lyhyesti noihin kysymyksiin ja käytä niitä muistiinpanoina esseitä varten (ks. liite MIKÄ ON ESSEE).

- ”**Humpuukin määrittely riippuu ainakin osittain humpuukiin syyllistyvän henkilön mielentilasta**”, Frankfurt kirjoittaa. Miksi?

- Joissakin tapauksissa ”**henkilö saattaa valehdella, vaikka hänen esittämänsä väite olisi tosi**”. Anna esimerkki tällaisesta tapauksesta.

- **Miten humpuukin tai paskan puhuminen eroaa valehtelusta?**

- **Miksi Frankfurt tuntuu pitävän paskapuhetta jopa valehtelemista vaarallisempana ilmiönä?**

HARRY G. FRANKFURT: PASKAPUHEESTA

Yksi kulttuurimme näkyvimmistä piirteistä on paskapuheen paljous. Kaikki tietävät tämän. Kukin hoitaa oman osuutensa. Mutta helposti me pidämme tätä asiaintilaa itsestään selvänä. Useimmat ihmiset luottavat lujasti siihen, että he kyllä tunnistavat paskapuheen ja osaavat jättää sen omaan arvoonsa. Niinpä ilmiö ei ole herättänyt juuri lainkaan vakavaa mielenkiintoa, eikä sitä ole kovinkaan perehtyneesti tutkittu.

Tästä taas johtuu, ettemme tiedä tarkkaan mitä paskapuhe on, miksi sitä on niin paljon tai mitä tehtäviä se palvelee. Meillä ei liioin ole maltillisesti muodostettua käsitystä sen merkityksestä meille. Toisin sanoen meiltä puuttuu teoria. [...]

Käyttökelpoinen lähde on nimiessee Max Blackin teoksessa *The Prevalence of Humbug* ("Humpuukin levinneisyys")*. [...]

HUMPUUKI: Erityisesti rehentelevien sanojen tai tekojen avulla tapahtuvaa harhauttavaa väärän kuvan antamista toimijan omista ajatuksista, tunteista tai näkemyksistä tavalla, joka ei suoranaisesti ole valehtelua. **

Jokin hyvin samantapainen muotoilu olisi hyväksyttävissä myös silloin, kun halutaan valaista paskapuheen perustavimpia ominaispiirteitä. [...] kommentoin lyhyesti Blackin määritelmän eri osia.

Harhauttavaa väärän kuvan antamista: Tämä saattaa kuulostaa liikasanaiselta. Varmastikin Black tarkoittaa, että humpuukin täytyy olla suunnitellusti tai tarkoituksellisesti erehdyttävää, ettei väärän kuvan antaminen tapahdu vain epähuomiossa. Toisin sanoen kysymys on asioiden *tahallisesta* vääristelystä. Nyt voimme todeta, että jos harhauttamisen aie on humpuukin muuttumaton ominaisuus, on käsitteellisesti välttämätöntä, että humpuukin määrittely riippuu ainakin osittain humpuukiin syyllystyvän henkilön mielentilasta. Niinpä humpuukia ei voi suoraan samastaa mihinkään ominaisuuksiin — sisäisiin tai suhteellisiin — jotka kuuluvat yksinomaan niille sanallisille ilmauksille, joilla sitä tuotetaan. Tässä mielessä humpuuki voidaan tunnistaa samoin perustein kuin valehtelu: sitäkään ei voi samastaa valehtelijan esittämän väitteen virheellisyyteen tai muihin ominaisuuksiin, sillä valehtelun edellytyksenä on, että valehtelija esittää väitteensä tietyissä mielentilassa — hänellä on oltava harhauttamisen aie. [...]

Joissakin tapauksissa valehtelija ei valehtele, ellei hän esitä virheellistä väitettä; toisissa taas henkilö saattaa valehdella, vaikka hänen esittämänsä väite olisi tosi, jos hän vain itse uskoo väitteensä olevan virheellinen ja esittää sen harhauttamisenaikeissa. [...]

Väärän kuvan antamista toimijan omista ajatuksista, tunteista tai näkemyksistä: Tämän määrittelyehdon mukaan humpuukiin syyllystyvä henkilö antaa väärän kuvan pohjimmiltaan itsestään. [...]

Luultavasti Black tarkoittaa, ettei humpuukia ole ensisijaisesti tarkoitettu antamaan yleisölle väärää käsitystä jostakin aiheesta, vaan että sen ensisijaisena tarkoituksena on antaa toisille virheellinen kuva siitä, mitä puhujan mielessä liikkuu. Humpuukista voidaan puhua, kun jonkin toiminnan pääsiallisena tarkoituksena ja ideana on tämän vaikutelman luominen. [...]

Ulostetta ei suunnitella tai työstetä; se vain eritetään, pudotetaan pois. Se voi olla muodoltaan enemmän tai vähemmän yhtenäistä tai olla olematta, mutta missään tapauksessa se ei ole *hiottua* ("wrought"). Ajatus kärsivällisesti hiotusta paskapuheesta on näin ollen sisäisesti jännitteinen. [...]

On mahdotonta valehdella, ellei usko tietävänsä totuutta. Paskapuheen tuottaminen ei vaadi vastaavaa uskoa. Täten valehteleva henkilö valitsee sanansa totuuden ehdoilla ja on siinä mielessä totuudelle uskollinen. Kun rehellinen ihminen puhuu, hän sanoo vain sen minkä uskoo todeksi; vastaavasti valehtelijan tapauksessa on välttämätöntä, että hän pitää väitteitään epätosina. Paskanpuhujan ei tarvitse antaa moisia vakuuksia: hän ei ole sen enempää toden kuin epätodenkaan puolella. Toisin kuin rehellinen ihminen ja valehtelija, hän ei kiinnitä tosiasioihin mitään huomiota, paitsi milloin niistä on hänelle apua sanottavansa perille saamisessa. Hän ei välitä siitä, kuvaavatko hänen sanomansa asiat todellisuutta oikein. Hän vain valikoi tai keksii niitä tarkoituksiinsa sopivasti. [...]

[...] valehtelu, toisin kuin paskanpuhuminen, ei tyypillisesti vie henkilöltä kykyä puhua totta. Paskanpuhumisen estoton ja ylenmääräinen harjoittaminen, eli väitteiden esittäminen piittaamatta mistään muusta kuin siitä minkä sanominen tuntuu sopivalta, voi heikentää tai jopa lakkauttaa ihmisen normaalin tavan tarkkailla asioita. Se joka valehtelee ja se joka puhuu totta pelaavat niin sanoaksemme samaa peliä, mutta vastakkaisilla puolilla. Kumpikin reagoi tuntemiinsa tosiasioihin, vaikka toisen reaktiota ohjaa kunnioitus totuutta kohtaan ja toinen uhmaa tätä auktoriteettia suostumatta mukautumaan sen vaatimuksiin. Paskanpuhujat sivuuttaa tykkänään nämä vaatimukset. Hän ei torju totuuden arvovaltaa eikä valehtelijan tavoin asetu sitä vastaan. Hän ei kiinnitä siihen mitään huomiota. Tästä syystä paskapuhe on valehtelua suurempi totuuden vihollinen. [...]

Viitteet:

* Max Black: *The Prevalence of Humbug*. Ithaca: Cornell University Press 1985.

** Ibid. s. 143.

Harry G. Frankfurt, *Paskapuheesta* (suom. Antti Nylén, Johnny Kniga, Helsinki 2006). Otteet kirjan sivuilta 7–8, 11, 13–16, 20, 22–23, 32, 74–75 ja 80–81. (Engl. *On Bullshit*, 1986.)

(Jos paskapuhe aiheena vetosi, kannattaa lukea myös Nick Enfieldin lyhyt napakka essee "[Kiintopisteitä totuuden jälkeisessä ajassa suunnistaville?](#)" (*niin & näin 1/2018*). Siinä kytkeytyvät epistemologia, argumentaatioteoria, etiikka ja yhteiskuntafilosofia, ja sen pohjalta voi miettiä seuraavia: Millaista valtaa tietäminen tuo suhteessa muihin ihmisiin? Voiko paskapuhetta hyödyntää vallankäytössä?)

Luku 2

Miksi ei puhuta arvoista ja normeista? Käsitteitä ja erotteluita

Toinen luku, jossa hankkiudutaan eroon arvoista, lykätään moraalin määrittelyä jonnekin tulevaisuuteen, ja edetään telmien sanoilla menetelmien esittelemiseksi.

Suomalaisessa nykykeskustelussa moraalit liitetään hyvin usein arvoihin. Kun kohdataan moraalisia kiistoja tai ongelmia, peräänkuulutetaan arvokeskustelua. Kun koulukirjoissa esitellään etiikkaa, puhutaan yleensä heti myös normeista arvojen ohella. Tällöin saatetaan vaikkapa sanoa, että normit suojelevat arvoja. Otetaan siis arvot ja normit heti alkuun käsittelyyn. Eipähän tarvitse puhua niistä sitten enää jatkossa.

Välineellisesti hyvät asiat – itsessään hyvät asiat

Arvojen suhteen tehdään tavallisesti erottelu itseisarvoihin ja välinearvoihin. Erottelu on hyödyllinen. Sanalla itseisarvo viitataan asioihin, joiden ajatellaan olevan arvokkaita, arvostettuja, tärkeitä tai hyviä itsessään. Sanalla välinearvo taas asioihin, joiden ajatellaan olevan hyviä tai tärkeitä välineellisessä mielessä. Välineellisesti tärkeitä tai hyviä asioita arvostetaan tai pidetään arvokkaina, koska niillä voi saavuttaa jotakin muuta hyvää, tärkeää tai arvostettavaa. Voimme itse asiassa lopettaa arvoista puhumisen aivan pian. Sanan ”arvo” sijaan voidaan käyttää sanoja hyvä, tärkeä, arvokas ja arvostettu. Nämä sanat soveltuvat paljon paremmin sekä arkiseen että filosofiseen kielenkäyttöön. Erottelu välineellisesti hyvien ja itsessään hyvien asioiden välillä on tärkeä.

Millaisia asioita sitten pidetään välineellisesti hyväksi? Esimerkiksi työkaluja, tekniikkaa ja rahaa. Välineellisesti hyvät asiat mahdollistavat erilaisten muiden asioiden aikaansaamista tai torjumista. Tämän vuoksi myös opiskellaan ja harjoitellaan mitä moninaisimpia taitoja ja tietoja. Jos osaa valmistaa ruokaa tai muutoin tiedät, miten ravintoa saadaan, osaa torjua nälkää ja heikkoutta. Kun on ravittu, kykenee taas tekemään niitä asioita, joita arvostaa tai pitää hyvänä. Raha on selkeästi välineellisesti hyvä asia, koska sillä saa niin ravintoa kuin vaikka mitä muutakin.

Millaisia asioita taas pidetään itsessään hyvinä? Tähän eri ihmisyksilöt ja -yhteisöt voivat antaa hyvinkin erilaisia vastauksia, ja vastaukset tähän kysymykseen ovat vaihdelleen kulttuureista toiseen ja myös samassakin kulttuurissa ajan kuluessa. Miksi joku katsoo elokuvan, lukee romaanin tai pelaa peliä? Usein varmasti siksi, tuo elokuva, romaani tai yhdessä soittaminen on itsessään mielenkiintoista ja mukavaa. On asioita ja tekemistä, joita pidetään itsessään hyviä. Ystävien kanssa juttelua, pelaamista tai vastaavaa, ja ystävyyttä, useimmat pitävät itsessään tärkeinä, arvokkaina ja hyvinä asioina. Miten on opiskelun kanssa? Riippuu tietysti siitä, kuka opiskelee ja mitä. Jos opettelisin kirjoittamaan kymmensormijärjestelmällä, se olisi minulle kyllä hyödyllinen, välineellisesti hyvä taito. Mutta se ei kiinnostaisi minua, en pidä sitä itsessään kiinnostavana tai hyvänä tekemisenä ja taitona. Useimmat kuitenkin opiskelevat erilaisia asioita, koska ne kiinnostavat ja koska niitä pidetään tärkeinä, vaikka niistä ei ajateltaisiinkaan olevan suoraa hyötyä. Joillekin

matematiikan opiskelu, toisille kakkujen leipomisen opettelu ja kolmansille huilun soiton harjoittelu ovat tällaisia asioita.

Tämän erottelun tekeminen ei tarkoita, että sama asia ei voi olla yhtä aikaa sekä itsessään hyvä että välineellisesti hyvä. Miksi opiskelet nyt näitä asioita tai ylipäätään lukio- tai muita opintoja? Mahdollisesti siksi, koska tarvitset tiettyjä kursseja tai opintojaksoa osaksi tutkintoa. Tutkintoa taas tavoittelet, koska siitä on hyötyä jatko-opintojen, ammattiin valmistumisen tai työpaikan saamisen kannalta. Saatat siis pitää sitä, mitä nyt opiskelet välineellisesti hyvänä, hyödyllisenä asiana. Se, mitä nyt opiskelut saattaa myös auttaa sinua oppimaan ja omaksumaan muita asioita. Mutta tällaisen hyödyllisyyden rinnalla tai edes miettimättä mitään välineellisiä hyötyjä, saatat pitää tätä tai jotain muuta opiskelemaasi asiaa itsessään kiinnostavaa ja tärkeänä.

menetelmät KÄSITTEELLINEN EROTTELU

Erottelu itsessään hyvien ja välineellisesti hyvien asioiden välillä on käsitteellinen erottelu. Se auttaa hahmottamaan, miten ihmiset arvostavat ja tavoittelevat asioita erilaisten syiden, vai sanoisimmeko jo, erilaisten perusteiden vuoksi. Käsitteellisten erottelujen ja määrittelyjen tekeminen on filosofialle luonteenomaista. Kyse ei ole vain sanojen pyörittelystä. Kyse on sanojen pyörittelystä, joka kehittää sanojen käyttöä ja siten ajattelua tarkemmaksi. Sanojen tarkempi käyttöä ja tarkempia käsitteellinen ajattelu taas palvelee toisaalta kommunikaatiota ja toisaalta itsetuntemusta.

Sitä, mitä nyt opiskellaan, opiskellaan, jotta oppisit keskustelemaan, kiistelemään ja harkitsemaan toisten kanssa, mikä on hyvää ja tärkeää, ja miksi. Ja tätä opiskellaan, koska viime kädessä on kysymys elämän tarkoituksesta eli siitä, mihin oikeastaan pyritään. Mitä tavoitellaan siksi, että se on välineellisesti hyödyllistä joitakin muita päämääriä varten? Mitä taas tavoitellaan siksi, että se mitä tavoitellaan itse oma päämääränsä, itsessään arvokkaaksi, hyväksi ja tavoittelemisen arvoiseksi ajateltua?

Käsitteellinen erottelu välineellisesti hyvien ja itsessään hyvien asioiden välillä liittyy siis erotteluun välineiden ja päämäärien välillä. Välineitä ja välineellisesti hyviä asioita voidaan vertailla ja arvioida niiden tehokkuuden ja kustannusten kannalta. Jos mietin, miten päästä perjantaiksi Tampereelle, voin vertailla eri matkustustapoja, niiden kustannusten ja haittojen kuten käytetyn ajan, maksetun hinnan ja tuotettujen hiilidioksidipäästöjen suhteen. Samalla tavalla en voi vertailla asioita, jotka ovat itsessään hyviä, päämääriä, joita tavoittelen niiden itsensä vuoksi. Isoäidin luona vierailu on hyvä ja tavoittelemisen arvoinen asia. Samoin on vierailu teatteriin katsomaan uutta Shakespeare sovitusta. Miten näiden asioiden hyvyttä voisi vertailla, saati arvioida kumpi on parempi?

Se arvoista. Sanoja hyvä, huono, arvokas, arvostaa, päämäärä, välineellinen, hyödyllinen, haitta ja versioineen ja johdannaisineen tulen käyttämään. Sanaa arvo sen sijaan en juuri ollenkaan tämän jälkeen. Voin myös aivan huoletta sanoa lukijalleni: älä ajattele jatkossa tätä lukiessasi arvoja, älä itseisarvoja äläkä välinearvoja (aivan kuten voin sanoa älä ajattele

nyt apinoita, älä irvailevia apinoita äläkä välkehtiviä apinoita). Samoista asioita voidaan puhua eri sanoilla. Kun puhutaan siitä, mikä on hyvää tai ole, tai millä tavalla, on parasta käyttää sanaa hyvä.

menetelmät??? TARKKUUS SANOJEN KANSSA(Suurin ongelma sanan arvo kanssa on se, että se on substantiivi. Sana hyvä taas on adjektiivi. Kun puhutaan arvoista, kieli vääntää liikaa siihen suuntaan, että arvot olisivat jonkinlaisia olioita tai objekteja. Sanan hyvä etu on myös se, että se on tavallisessa arkisessa kielenkäytössä yleinen ja monikäyttöinen. Hyviä asioita on monenlaisia ja asiat voivat olla hyviä monilla erilaisilla tavoilla. Kysymykseen tämän luontoisten olioiden tai ominaisuuksien ontologisesta statuksesta ja epistemologisista kysymyksistä siitä, miten ne tunnustetaan tai tiedetään, mennään aivan viimeisessä metaetiikkaa käsittelevässä luvussa.)

Normit

Normeistakaan ei välttämättä tarvitse puhua, mutta syy on yksinkertaisempi. Suomen sana sääntö voi käyttää hyvin sanan normi sijasta. Joskus vastineeksi sopivat paremmin laki tai ohje, joskus myös periaate. Normit, säännöt, ohjeet ja lait ovat kehottavia tai kieltäviä. Normatiivinen tarkoittaa ohjaavaa, kehottavaa tai kieltävää. Juridisten normien voi sanoa tarkoittavan valtiollisia lakeja. Ei käsitellä nyt erityisesti moraalisia normeja, vaan normeja yleisemmin.

Velvollisuuden ja oikeudet kytkeytyvät normeihin oleellisesti. Kun laki tai muu kieltävä tai kehottavaa normi vaatii jotakin se velvoittaa. Kun normin ajatellaan olevan voimassa tai olevan pätevä, sitä pitää noudattaa eli sen mukaan pitää toimia. Velvollisuus vaatii toimista tai toiminnasta pidättäytymistä siltä, johon se kohdistuu. Velvollisuuden tiedostaminen siis ikään kuin sanoo, mitä pitää tehdä. Normistot kuten valtiolliset lainsäädännöt määräävät velvollisuuksia mutta myös oikeuksia. Siinä missä velvollisuus vaatii tai rajoittaa, oikeus taas antaa luvan toimia, suojaa tai tuo tukea. Vapausoikeuksilla tarkoitetaan oikeuksia, jotka määrittävät, mitä jonkun on lupa ja oikeutettua. Vaadeoikeudet taas määrittävät sitä, mitä joku voi oikeutetusti vaatia muilta. Vaadeoikeudet tuovat siis suojaa tai suovat tukea. Jos jollakulla on vapausoikeus mennä johonkin paikkaan, muilla on velvollisuus olla estämättä häntä. Jos jollakulla taas on vaadeoikeus päästä johonkin paikkaan, hänelle on oikeus tulla autetuiksi joidenkin muiden toimesta sinne pääsemiseen. (Velvollisuuksia, oikeuksia ja niiden suhteita katsotaan tarkemmin [luvussa 12.](#))

Mitä tarkoitetaan normeihin liittyvillä sanktioilla? Ajatellaan instituutioita, kuten valtiota lakeineen tai työorganisaatiota sääntöineen, joissa työtehtäviä, työnjakoa ja yleisiä toimintatapoja ohjataan velvollisuuksia ja oikeuksia määrittäville normeille. Sanktion on normiin liitetty seuraamus, joka voi periaatteessa olla sekä myönteinen että kielteinen. Yleensä sanktiolla tarkoitetaan erityisesti normin noudattamatta jättämisestä seuraavia kielteistä sanktiota, rangaistusta. Myönteisetkin sanktiot ovat kuitenkin tavallisia. Yleensä myönteisillä sanktioilla eli palkalla, palkkiolla tai vastaavalla motivoidaan jotakuta tiettyä

henkilö noudattamaan hänelle määriteltyjä erityisiä normien ohjaamia tehtäviä (esim. palopäälikkö saa palkkaa siitä, että hoitaa normien ohjaamia erityisiä tehtäviään). Kielteiset sanktiot taas motivoivat yleisesti olemaan rikkomatta institutionaalisia normeja vastaan (esim. tieliikennelaki on yleinen normistoa, jota kaikkien on noudatettava ja jonka jonkin normin rikkomisesta voi seurata rangaistus).

Miksi on normeja? Normit ohjaavat toimimaan hyvänä tai oikeana pidetyillä tavoilla, usein tavoilla, joilla on hyödyllisiä seurauksia. Normit ohjaavat olemaan toimimatta väärillä tai vahingollisilla tavoilla. Normeilla edesautetaan hyvien asioiden toteutumista ja torjutaan haitallisia asioita. On selvää, että institutionaalisia normeja suunnitellaan ja ylläpidetään, koska niiden ajatellaan olevan välineellisessä mielessä hyviä. Esimerkiksi tieliikenne lailla pyritään mahdollistaan vaarallisten kulkuneuvojen hyödyllistä käyttöä tavoilla, jotka olisivat mahdollisimman turvallisia ja kokonaisuuden kannalta ajankäytöllisesti tehokkaita. Mutta onko olemassa myös normeja, joiden mukainen toiminta olisi itsessään hyvää tai oikeaa tai itsessään pahaa tai väärää? Tästä kysymyksestä päästään kysymyksiin moraalisisista normeista. Ovatko esimerkiksi yleiset ihmisoikeudet tällaisia? Kuten saatat arvata, tähän kysymykseen kyllä palataan.

Suunniteltu, säädetty tai sovittu ja sanktioiden avulla ylläpidetty normi on oikeastaan aina osaa laajempaa kokonaisuutta, normistoa. Eri lainsäädännön osa-alueen kuten työlainsäädäntö tai tieliikenne laki ovat laajoja monimutkaisia normistoja ja niin ovat vaikkapa kuntien virastojen ja laitosten kuten oppilaitoksen henkilöstön ja muiden toimijoiden kuten opiskelijoiden toimintaa ohjaavat ohjesäännöt, opetus- ja vuosisuunnitelmat, järjestyssäännöt ja vastaavat. Kaksi normia voi vaatia jossain käytännön tilanteessa asioita, joita ei ole mahdollisuus toteuttaa yhtä aikaa. Jos ajan katua, jossa on pysähtyminen kielletty, mutta huomaan, että kadun varrella joku on välittömässä hengenvaarassa: minulla on toisen normin mukainen velvollisuus olla pysähtymättä, ja toisen normin mukainen velvollisuus pysähtyä, jotta voin mennä auttamaan. Normien konfliktit ovat tavallisia. Tässä esimerkkitapauksessa ei varsinaisesti ole normien konfliktia, koska auttamisvelvollisuus, auttamista ja siten pysähtymistä vaativa normi, on tärkeämpi kuin liikennemerkkin osoittama tieliikennelaki. Normistoja suunnitellaan ja säädetään mahdollisimman johdonmukaisiksi. Keskeinen tapa on normihierarkia: normit asetetaan tärkeysjärjestykseen. Normeille tehdään usein myös erilaisia ehtoja, jotka kytkevät normeja toisiinsa (esim. mikäli risteysalueen liikennevalot ovat poissa käytöstä, seurataan liikennemerkkejä ja tiemerkitöitä, ja jos näitä ei ole, vasemmalta tuleva väistää).

Kuvitellaan seuraava tilanne. Jossakin kunnassa risteyksissä punaisia päin ajaminen, aiheuttaa vaaratilanteita ja pelkoa. Kunnanvaltuustolle ehdotetaan, että punaisia päin ajaneet liikenneriikkomuksista ja -rikoksista tuomituille määrätään raipparangaistus. Kunnanvaltuusto tekee päätöksen, mutta huomataan, ettei se sovi yhteen valtiollisen lainsäädännön kanssa. Eduskunnalle tehdään ehdotus, että lainsäädäntöä muutetaan siten, että raipparangaistukset tulevat mahdollisiksi. Lainvalmistelussa huomataan, että kansainväliset kidutuksen kieltävät sopimukset kieltävät raipparangaistukset ja vastaavat. Eduskunta tekee ehdotuksen YK:n yleiskokoukselle ja EU:n parlamentille, että ihmis- ja

perusoikeussopimuksia muutetaan raipparangaistukset salliviksi. Periaatteessa on kuviteltavissa, että EU-valtiot muuttaisivat yhteisellä päätöksellä kidutuksen kieltäviä sopimuksia ja YK:n yleiskokous ihmisoikeussopimuksia. Esimerkki havainnollista normihierarkiaa. Mutta nyt on tultu kysymyksen siittä, onko jotain ei-institutionaalisia normeja, moraaliperiaatteita, ihmisoikeuksia tai vastaavia, jotka normihierarkiassa ovat ylimpänä olevien ihmisten tekemien normien yläpuolella. Kysymys kytkeytyy aiempaan kysymykseen siittä, ovatko jotkin toimintatavat itsessään hyviä tai oikeita tai itsessään pahoja tai väärä, kuten kidutus. Tähän voidaan tehdä vielä tarkennus: onko normeja, jotka ovat oikein ja perusteltuja, vaikka suurin osa ihmisistä tai vaikkapa kaikki, ajattelisivat niistä toisin? Kysymyksiin palataan.

menetelmät AJATUSKOE

Kiinnitetään taas huomiota muutamaan filosofiseen käsittelytapaan. Esimerkit ovat aina tarpeen asioiden havainnollistamiseksi. Filosofiasa käytetään myös kuvitteellisia ajatuskokeita. Ajatuskokeita käytetään monilla tavoilla. Usein ne auttavat kiinnittämään huomiota totunnaisten käyttäytymis-, toiminta- ja ajattelutapojen taustaoletuksiin ja perusteisiin, tai näiden kyseenalaistettavuuteen.

menetelmät ONGELMAN MUOTOILU

Filosofiselle käsittelylle on myös tyypillistä se, että aiheen käsittely johtaa johonkin kysymyksen tai ongelmaan, jolle ei ole yksiselitteistä tai selkeää vastausta. Tämä on tyypillistä myös etiikalle. Älä odota valmiita vastauksia. Ajattelun tarkkuus ja kriittisyys johtaa usein epävarmuuden lisääntymiseen. Kuka on sanonut, että kaikki opiskelu pyrkii varmaan tietämiseen ja että kaikki osaaminen auttaa suoraan toimiin, ratkaisuihin ja vastauksiin? Filosofit harvemmin. Kuka on sanonut, että elämässä on tärkeintä vaivattomuus ja varmuus?

Moraali ja etiikka

Sanoja '**moraali**' ja '**etiikka**' käytetään **arkikielessä usein samaa tarkoittavina**. Tehdään niiden välille nyt kuitenkin **selkeä ero**. Katsotaan ensin muutamia sanastoista ja vastaavista poimittuja selityksiä sanalle '**moraali**':

”yksilöiden ja ryhmien hyvät tavat, käyttäytymissäännöt, siveellisyys”

”käsityksiä ja käyttäytymissääntöjä siittä, mikä on hyvää ja paha, oikein tai väärin”

”hyvän ja pahan, oikean ja väärän erottamista ja sen mukaista toimintaa, eli oikeita ja väärä tekoja”.

Nämä selitykset ovat kuitenkin liian laajoja ja yleisiä. Kaikki käyttäytymissäännöt eivät ole moraalisia tai kuulu moraaliin: on etikettisääntöjä, kirjattuja järjestyssääntöjä ynnä muita; on **sääntöjä**, jotka ovat jossakin yhteisössä voimassa ja ylläpidettyjä mutta typeriä tai laajastikin väärinä pidettyjä. Myöskään **kaikki käsitykset** siittä, mikä on **hyvää** ja **paha**, oikein tai väärin, **eivät** ole moraalialia koskevia tai **moraaliin liittyviä**. Kun tarjoilija kysyy käsitystämme siittä, oliko ruoka hyvää, tai fysiikan opettaja ilmaisee käsityksensä siittä, että tehtävä on laskettu väärin, ei kyse ole lähtökohtaisesti moraalialisista asioista.

Lainatut määrittely-yritykset ovat oikeansuuntaisi siinä, että niissä kaikissa mainitaan **käyttäytyminen** tai **toiminta**. Moraaliin liittyy nimenomaan käyttäytymistä tai toimintaa koskeviin käsityksiin. Mutta ei kaikki toiminnan **arviointi** tai **harkinta** ole moraalista arviointi ja moraalista harkintaa.

Kun tanssikisojen tuomarit arvioivat kilpailijoiden esitystä, he eivät arvioi heidän toimintaansa moraaliselta kannalta. Kun putkimiehet suunnittelevat ja harkitsevat kannattaako vaurioitunut viemäriputki korjata vai vaihtaa uuteen, heidän harkintansa ei ole ensisijaisesti moraalista. Tanssisuoritus voi olla lajissaan enemmän tai vähemmän onnistunut tai epäonnistunut, hyvä tai huono, ja viemäriputkien liitokset oikein tai väärin.

Lainatuista selityksistä puuttuu sitä paitsi yksi oleellinen tekijä. Se, miksi joku on käyttäytynyt tai toiminut jollakin tavalla, voi olla moraalisen arvioinnin kannalta oleellista. Sillä, onko käyttäytyminen **harkittua** tai **tietoista**, vai pikemminkin jonkinlaista vaistomaista reagointia, tai sillä, millaisten perusteiden vuoksi on toimittu, on moraalista merkitystä. Käyttäytymiseen tai toimintaan voivat vaikuttaa myös **tunteet** ja niiden arviointi ilmetä tunteissa tavoilla, jotka ovat monien näkemysten mukaan luonteeltaan tavalla tai toisella moraalisia. Moraalin ajatellaan liittyvät siihen, mikä on ihmiselämän ja ehkäpä vielä hyvän ihmiselämän kannalta jotakin hyvin oleellista ja perustavanlaatuista.

Kyse olisi siis toiminnan tai käyttäytymisen harkinnasta sekä niiden ja niiden vaikuttimien arvioinnista. Arvioiminen oikeaksi ja vääräksi tai hyväksi tai pahaksi, mutta olisi rajatta ulos, moraaliin suoraan liittymättömät tavat, joilla aikaansaannokset, teot tai muut voivat olla oikeita, hyviä tai vastavia. Näitä asioita koskevat käsitykset voisivat olla yksilöllisiä tai laajemman yhteisön tai kulttuurin jakamia, ja olisi huomioita myös tunteet. Voisiko moraalin tai moraalisuuden siis määritellä seuraavasti? – Ei, nyt mennään asioiden edelle. Alustavakin selvitys sille, mitä moraalii on, vaatii paljon aikaa ja tilaa. Miksi tarvittaisiin etiikan kursseja, jos selvitys asiasta onnistuisi muutamilla virkeillä tai kappaleilla?

On helppo määritellä, mitä on **etiikka**. Etiikka on **moraalin tutkimista**, ja filosofian osa-alueena sitä kutsutaan myös **moraalifilosofiaksi**. Antiikin kreikasta alkaneessa filosofisessa perinteessä etiikan tutkimukseen on kuulunut sekä sen selvittäminen, mitä moraalisuus on, että kehittyminen moraalisisessa harkinnassa ja hyvän elämän edellytysten tuntemisessa. Etiikan tutkimusta nykyisin monilla tavoilla. Normatiivisten, evaluatiivisten eli arvottavien ja muiden moraalisuuteen liittyvien käsitteiden analyysi on nykyetiikalle keskeistä. Edellä esitellyssä erottelussa välineellisesti ja itsessään hyvien asioiden välillä sekä normien käsittelyssä oli jo kyse tästä.

Nykyisin moraalisuutta tutkitaan paljon myös muilla tutkimusaloilla erityisesti **psykologiassa** ja **biologiassa**. Moraalifilosofisessa tutkimuksessa on nykyisin huomioita myös muun muassa evoluutiobiologisen sekä kognitio- ja sosiaalipsykologisen tutkimuksen tuloksia, ja niin tehdään jossakin määrin myös jatkossa. Etiikka voi tarkoittaa myös jonkin yhteisön harjoittaa tai inhimillisessä perinteessä sukupolvesta toiseen harjoitettua moraalisten

asioiden käsittelyä ja määrittelyä sille, mikä on moraalisesti kiellettyä ja mikä hyväksyttävää. Tällaista **normatiivista etiikkaa** tehdään muun muassa **ammattillisissa yhteisöissä** ja **uskonnollisissa perinteissä**. Voidaan siis puhua myös ”tietyistä etiikoista”, kuten terveydenhoitoalan ammattietiikasta, journalistien etiikasta, buddhalaisesta etiikasta tai kristillisestä etiikasta.

Moraalin voi sanoa olevan jotakin, joka kuuluu ihmisyyteen aivan kuten ihmisyyteen kuuluu kokeminen, ajattelemisen ja kielellisyys. **Moraali** tai **moraalisuus** olisi siis jollakin tavalla **ihmisyksilöille ja yhteisöille luonteenomaista** tai jopa **luonnollista**. Lähtökohtaisesti voi sanoa, että ihmiset ovat moraalisia. Kaikki ihmiset tai ihmisyyhteisöt sen sijaan eivät ole harjoittaneet etiikkaa ainakaan järjestelmällisen tutkimuksen ja tarkan argumentoivan filosofisen keskustelun mielessä. Voi kuitenkin olla, että ihmiskulttuureilla on kuitenkin jonkinlainen taipumus myös etiikkaan, sillä kaikki ihmiskulttuurit ovat tarinoita kertovia ja keskustelevia. Myyttien, satujen ja oikeista ihmisistä kertovien tarinoiden ja tarinoita hyödyntävien keskustelun avulla moraalisia asioita on käsitelty ihmiskulttuureissa kautta aikojen. **Tarinoita** käytetään etiikan harjoittamisen apuna myös tällä kurssilla.

Moraalisuus ja eettisyys sekä moralismi ja kaksinaismoralismi

Moraalisen ja **eettisen** välille **voitaisiin** edellä käsitellyn pohjalta tehdä **ero**: moraalinen liittyisi enemmän ihmisyyteen ja ihmisten käyttäytymiseen väistämättä mutta jotenkin piilevästi tai jopa vaistomaisesti kuuluvaan; eettinen taas viittaisi siihen, että moraalisia asioita käsitellään jäsennellymmmin, keskustellen ja kriittisesti argumentoiden. Tällainen erottelua on sinänsä järkevä mutta **harvinainen**. Sitä voivat käyttää etiikkaan hyvin perehtyneet tai filosofisen tutkimuksen ammattilaiset, mutta heilläkään erottelu ei ole yleinen ja vakiintunut.

Tavallisessa suomen kielessä sanoa **’moraalinen’** ja **’eettinen’** käytetään **suunnilleen samaa tarkoittavina**. Koska ne ovat tavallisessa kielessä synonyymejä, niitä **ei tarvitse käyttää rinnakkain**. On esimerkiksi turha sanoa ”Juridisesti katsoen teko oli voimassa olevan lainsäädännön kannalta sallittu, mutta sitä voidaan arvioida myös moraalisesti tai eettisesti”. Riittää, että käytetään sanoista toista (joko siis ”... voidaan arvioida myös moraalisesti” tai ”... voidaan arvioida myös eettisesti”). Sanojen käyttäminen rinnakkain kuulostaa samalla tavalla hassulta kuin jos kuulisi sanottavan ”Menen kotiin bussilla tai linja-autolla”. Kun siis kuulee vaadittavan ”vakavaa moraalista ja eettistä harkintaa” tai ”eettistä ja moraalista arvokeskustelua”, tuntuu, että puhuja on huolissaan jostain, muttei oikein tiedä, miten asiaa pitäisi käsitellä.

Katsotaan vielä lyhyesti, mitä tarkoitetaan **moralismilla** ja **kaksinaismoralismilla**. Moralismi ei ole moraalisuutta tai etiikan harjoittamista. Moralisti tuo esille moraalisen huolensa ja on yleensä taipuvainen ja karkäs nostamaan esille moraalisia ongelmia ja esittämään moraalisia moitteita. Moralismi ei ole niinkään vakavasti otettavaa kriittisyyttä, vaan sillä tarkoitetaan pikemminkin itsekorostusta, joka etsii syyllisiä ja osoittelee sormella osoittaakseen näin omaa moraalista kunnollisuuttaan. Kaksinaismoralisti taas arvostelee ja moittii muiden

moraalisi virheitä ja puutteita, mutta syyllistyy salaa tai huomaamattaan vastaaviin virheisiin itsekkin.

Moraaliset ja muut normatiiviset ja arvoarvostelmat

Ajattelua on monenlaista. Voimme **kuvitella** ja **käsittää** asioita. Ajattelumme voi epäonnistua, ja ehkä myös onnistua, ja epäilemättä monenlaisilla tavoilla. Joidenkin ajatustemme ajattelemme olevan päteviä sikäli, että niille on perusteluja. Joidenkin ajatustemme ajattelemme olevan paikkansapitäviä tai tosia. **Klassista tiedon määritelmää** seuraten voidaan sanoa, että **uskominen perustellusti johonkin, joka on totta**, on parhaimmillaan **tietämistä**. Suomenkielisessä filosofiassa puhutaan uskomisesta ja uskomuksista. **Uskomuksia** ilmaistaan **kielellisesti väitteillä**. Väitteet voivat olla tosia tai epätosia. Ajattelen nyt ensisijaisesti kokemaani nojautuen, että ulkona paistaa aurinko. Väitteen ”Ulkona paistaa aurinko” voi siis sanoa ilmaisevan tietyn ajatukseni tai uskomukseni sisällön. Tuo uskomus ja tämä sitä ilmaiseva väite on tosi, jos (ja vain jos) ulkona paistaa aurinko. Järkevän ajattelumme yksi keskeinen piirre on se, että ei ole järkevää ajatella ristiriitaisilla tavoilla. ”Täällä sataa nyt” ja ”Täällä ei sada nyt” eivät voi olla yhtä aikaa totta.

Kun joku uskoo jotakin, hänellä voidaan sanoa olevan arvostelma tai arvio siitä, miten asiat ovat. Väite ”Ihmisen ihon altistuminen auringonpaisteelta lisää ihosyövän riskiä” on **tosiasia-arvostelma**. Terveyttä ja siihen vaikuttavia seikkoja koskevat uskomukset voivat olla, tyyppillisesti kokemuksellisesti tai luotettavammin tieteelliseen tutkimukseen pohjautuen, perusteltuja. Uskomukset tai tosiasia-arvostelmat ja niitä ilmaisevat tosiasioita koskevat väitteet voivat siis olla **tosia** tai **epätosia**.

Normatiiviset arvostelmat ovat kehottavia, sallivia tai kieltäviä. Ne voivat olla kielelliseltä muodoltaan imperatiiveja (esim. ”Tee näin”, ”Älä aiheuta toisille kärsimystä”) tai niissä käytetään sellaisia modaaliverbejä kuten ”pitää”, ”täytyä”, ”tulla” ja ”saada” tai käytetään ilmauksia kuten ”on oikein” tai ”on kiellettyä” (esim. ”Teidän pitää tehdä niin”, ”On väärin valehdella”). **Arvottavat** eli **evaluatiiviset arvostelmat** arvioivat jonkin olevan hyvää, kaunista, huonoa, pahaa, rumaa tai vastaavaa (esim. ”Tuo on kaunis”, ”Epärehellisyys on huono luonteenpiirre”).

Kaikki normatiiviset ja evaluatiiviset arvostelmat eivät suinkaan ole moraalisia. Terveydellisiä, teknisiä, välineellisiä tosiasioita koskevat arvostelmat voivat selvästi olla perusteltuja sekä tosia tai epätosia. Esimerkiksi arvottava arvostelma ”Ihoa on hyvä suojata liialta auringonpaisteelta” ja normatiivinen arvostelma ”Älä käytä tuota ihorasvaa” voidaan tulkita tosiasiaväitteiksi. Ne ilmaisevat suunnilleen seuraavanlaiset uskomukset: ”Ihosyöpä on terveydelle haitallista, ja sitä voi aiheuttaa ihon palaminen liiallisen auringonpaisteelle altistumisen vuoksi, jota voi estää ihon suojaamisella” ja ”Jos tavoitteena on ihon suojaaminen auringossa palamiselta, tuon ihorasvan käyttäminen ei ole siihen toimiva keino”. Mutta **joidenkin normatiivisten ja evaluatiivisten arvostelmien** kohdalla tilanne on paljon **epäselvempi ja kiistanalaisempi**.

”Teet oikein, kun autat häntä,” ”Eläinperäisen ravinnon teollinen tuotanto pitää kieltää.”
”Epärehellisyys on huono luonteenpiirre.” ”Ihmisen elämä on sitä parempi, mitä enemmän hänellä on vapautta”. **Voivatko tällaiset arvostelmat olla tosia tai epätosia? Voivatko ne olla järkipäisesti tai muuten perusteltuja, vai ovatko ne pikemminkin jonkinlaisia henkilökohtaisten mielipiteiden ja tunteiden ilmauksia?**

Viimeiset sata vuotta kielifilosofisen tutkimuksen yhtenä aiheena on ollut normatiivisten, evaluatiivisten ja erilaisten pitämistä, voimista ja muita modaalaisia suhteita koskevien kielellisten ilmausten analyysi. Moraalifilosofiassa on vastaavasti tutkittu kielellisten moraalialueita ja hyvää ihmiselämää koskevien evaluatiivisia ja normatiivisia arvostelmia.

Etiikkaa esiteltäessä on tavallista esittää, että hyvää ihmiselämää koskevat ja muut **moraaliset arvostelmat eroavat jyrkästi tosia-arvostelmista**. Monesti puhutaan yksinkertaistaen ”**kuilusta tosia-asioiden ja arvojen välillä**” ja sanotaan, kuinka **siitä, mitä on, ei voida päätellä, miten pitää olla tai mitä pitää tehdä**. Aihe on etiikalle mitä keskeisin, mutta monimutkainen. Asiaa mutkistaa se, että erilaisia metaeettisiä suuntauksia ja teorioita on monenlaisia. Kiistat ja erimielisyydet kuuluvat filosofiaan ja tieteeseen. Etiikassa on näistä ja muista aiheista sekä siitä, miten niitä ylipäätään pitäisi tutkia, hyvin erilaisia koulukuntia ja **isoja erimielisyyksiä**. (Tällaista moraalista ajattelua ja kielenkäyttöä koskeva metaetiikka on aiheena erityisesti viimeisessä luvussa 15.)

menetelmät KÄSITTEET EIVÄT OLE SANOJA (keskeinen käsitteellinen erottelu)

Käsitteiden määrittely on filosofiselle käsittelylle keskeistä. Huomaa, että vaikka sanat ja käsitteet liittyvät toisiinsa, käsitteet eivät ole sanoja. Sanat ja muut kielelliset ilmaukset kuten monisanaiset luonnehdinnat ja väitteet ovat kielellisiä ilmauksia, joilla viitataan asioihin ja joilla on merkityssisältö, ajattelutapa, käsitys tai vastaava, jota kielellisellä ilmauksella pyritään välittämään muille ja käsittelemään itse kielellis-käsitteellisellä ajattelulla.

Eri kielissä käytetään aivan eri sanoja, joilla tarkoitetaan kuitenkin samoja, tai ainakin kutakuinkin samoja, asioita. Esimerkiksi suomen, ruotsin ja englannin sanat ’koira’, ’hund’ ja ’dog’ sekä [suomalaisilla viitomilla kaksi taputusta reiteen](#) tarkoittavat kaikki koira. Näillä sanoilla viitataan koiriin ja niillä on sama merkityssisältö. On tavallista ajatella, että erikieliset ihmiset voivat ymmärtää jonkin käsitteen (ajateltu merkityssisältö) samalla tavalla, vaikka käyttävätkin siitä puhuessaan aivan eri merkkiä (sana). Eri kielten sanat ’koira’, ’hund’, ja niin edelleen, viittaavat samoihin maailmassa oleviin olentoihin, koiriin.

Myös samassa kielessä voi olla eri sanoja, jotka tarkoittavat samaa. Suomen sanat ’maamyyrä’ ja ’kontiainen’ viittaavat samoihin olioihin ja niiden merkityssisältö on lähtökohtaisesti sama. Kielitoimisto suosittelee nykyisin, että näitä eläimiä, joiden latinalainen lajinimi on *Talpa europaea*, kutsuttaisiin suomeksi kontiaisiksi. Toisaalta, joskus taas yhdellä ja samalla sanalla (mm. ’kuusi’) voi olla eri merkityssisältöjä ja viittauksen kohteita.

KIELI

mm. **väitteet, sanat, nimet**

esim. 'koira, 'hund', 'dog'

esim. 'maamyyrä', 'kontiainen'

esim. "Kontiaiset ovat hyönteissyöjiä"

MAAILMA

mm. **oliot, ominaisuudet, tosiasiat**

esim. koirat, kaikki maailman koiraliot

esim. kontiaiset, kaikki maailman

kontiaisolennot

esim. se tosiasia, että kontiaislajin eläimet

kuuluvat hyönteissyöjiä lahkoon, ja ovat

siten sukua esimerkiksi päästäisille

AJATTELU

mm. **uskomukset, käsitteet**

esim. koiran käsite (se, mitä ajatellaan, kun ajatellaan noita tiettyjä lemmikkieläiminä yleisiä sudelle läheistä sukua olevia nisäkkäitä)

esim. kontiaisen käsite (se, mitä ajatellaan, kun ajatellaan noita ennen maamyyriksi kutsuttuja hyönteissyöjiä)

esim. se uskomus, jota ilmaiseen suomenkielinen väite "Kontiaiset ovat hyönteissyöjiä"

Kielitieteessä ja usein filosofiassakin merkityssisällöstä käytetään nimitystä intensio ja viittauksen kohteesta taas nimitystä ekstensio. Siis sanat 'intensio' ja 'merkityssisältö' ovat merkityssisällöltään lähellä toisiaan kuten ovat myös sana 'ektensio' ja ilmaisu 'viittauksen kohteet'.

Yllä esitetty näkemys edustaa yleisesti ottaen käsiterealismi. Muitakin filosofisia näkemyksiä käsitteistä ja niiden suhteesta kieleen on toki esitetty. Realismi liittyy epistemologiaan, ontologiaan, kielifilosofiaan ja mielenfilosofiaan. Monet katsovat, että arvot, normit ja se, että jokin on vaikkapa pahaa tai oikein, eivät ole maailmassa olevia tosiasioita, tai ainakaan ajattelusta riippumattomia tosiasioita. 1900-luvulla kehiteltiin paljon antirealistisia näkemyksiä moraalisuudesta.

Ks. mm. [Realismi \(Tieteen termipankki\)](#), [Merkitys \(Tieteen termipankki\)](#), [Luonnollinen luokka \(Logos-ensyklopedia\)](#) sekä kurssit FI1 ja FI4.

Edellä lainatut selitykset sanalle 'moraali' ovat järjestyksessä seuraavista lähteistä:

Uusi sivistyssanakirja, toim. Annukka Autio, 7. painos, Otava, Keuruu 1989.

"Moraali", Wikipedia, <https://fi.wikipedia.org/wiki/Moraali>, vierailtu 13.5.2020.

Aamenesta öylättiin – kirkon sanasto, Suomen evankelisluterilaisen kirkon verkkosivuilla, <https://evl.fi/sanasto/-/glossary/word/Moraali>, vierailtu 13.5.2020.

Hyviä lähteitä etiikasta ovat mm. seuraavat:

["Etiikka" \(Tieteen termipankki\)](#). – Asiantunteva lyhyt selvitys.

Juhani Pietarinen, ["Etiikka" \(Logos-ensyklopedia, toim. Sami Syrjämäki ja Toni Kannisto, 3.3.2015\)](#). –

Filosofian tutkimuksen ammattilaisen laajempi esitys, jota kannattaa hyödyntää tällä kurssilla.

Tehtäviä

Mieti vähintään kaksi asiaa, jotka voisivat olla

(a) välineellisesti hyviä

(b) itsessään hyviä

(c) sekä välineellisesti että itsessään hyviä.

[Lukiolain \(2 §\)](#) mukaan **lukio-opintojen tarkoituksena** on antaa **valmiuksia jatko-opintoihin korkeakouluissa**. Lisäksi tarkoituksena on muutamien muiden asioiden ohella tukeminen **hyviksi ja sivistyneiksi ihmisiksi kasvamisessa**.

Mieti näitä tavoitteita edellä mainitun erottelun valossa?

Miksi opiskelet tätä? Miksi opiskelet niitä opintoja, joita nyt opiskelut? Mieti, siis mikä on tämän pitkäjänteisen toimintasi päämäärä. Onko se päämäärä itsessään vai välipäämäärä? Jos se on välipäämäärä (kuten jatko-opiskelupaikan saaminen tai ammattiin valmistuminen), mihin kauempana olevaan päämäärään se tähtää. Onko se päämäärä itsessään vai välipäämäärä? Jos se on välipäämäärä, mihin kauempana olevaan päämäärään se tähtää? Onko se päämäärä itsessään vai välipäämäärä? Jos se on välipäämäärä, mihin kauempana olevaan päämäärään se tähtää? Jatka tätä tarpeeksi pitkään. Tuletko lopulta seuraavaan kysymykseen: Mikä tai mitkä ovat niitä päämääriä, jotka eivät ole enää välipäämääriä? Mitkä ovat elämäsi varsinaisia päämääriä? (Älä hätäänny, tämä on harjoitus. Tällaisia kysymyksiä etikan tutkimus ja keskustelu on alusta pitäen johdatellut.)

Evaluatiivinen eli arvottava arvostelma esittää arvion siitä, onko jokin huono, onnistunut, kaunis tms. Normatiivinen arvostelma kieltää, antaa luvan tai kehottaa. Usein muodoltaan normatiivinen arvostelma voidaan muuttaa evaluatiiviseksi niin, että sen merkitys säilyy kutakuinkin samana: esim. "On väärin valehdella" – "Ei saa valehdella".

Mitkä seuraavista ovat muodoltaan normatiivisia ja mitkä taas evaluatiivisia arvostelmia? Voit myös kokeilla joidenkin normatiivisten arvostelmien kohdalla muuttaa ne evaluatiivisiksi tai toisinpäin.

"On suojattava ensisijaisesti kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevia."

"*Doolittle* on Pixiesin paras levy."

"Kärsimys on paha."

"Auta häntä, niin et joudu katumaan."

"On väärin matkustaa lentämällä."

"Epärehellisyys on huono luonteenpiirre."

"Älä tee huorin."

"Ananas ei kuulu pizzaan."

"Ananaspitsa on hyvää."

"Kenelläkään ei ole oikeutta tappaa toista."

"Ihmisen elämä, josta puuttuu vakava, tavoitteellinen itsensä kehittäminen, ei ole hyvää ihmiselämää."

"Saat puolustaa itseäsi millä keinolla hyvänsä."

"Merihaka on kaunis."

"Vaahdota kevyesti voi ja sokeri."

"John Dickson Carrin romaanit eivät ole hyvää kirjallisuutta."

"Ei saa peittää – Får ej övertäcka."

"Syrakusaa hallinnut Dionysios vanhempi epäonnistui elämässään."

Luku 3

Vastuu, syyllisyys ja toiminnan vapaus

Luvussa kolme kissa on taas pöydällä. Mutta onko se kissan syy? Ja onko Aku vastuussa lineksen myrkytyksestä? Onko kukaan ylipäättään vastuussa mistään? Monenlaisia tapausesimerkkejä on syytä käyttää, kun yritetään ottaa selvää erilaisista toimintaan, vapauteen ja vastuuseen liittyvistä käsityksistä ja oletuksista. Lopuksi katsotaan myös sitä, mitä ne ovat ne "syyntakeellisuus" ja "syyntakeettomuus".

Se, että ottaa jotain toiselle kuuluva pelkästään saadakseen itselleen nautintoa, on moraalisesti väärin. Ei kyseenalaisteta tätä kohtalaisen yleisesti jaettua näkemystä. Ne, jotka ajattelevat näin, tekevät kuitenkin tavallisesti myös eron seuraavien tapausten välillä: Kissa nappaa pöydällä olevalta voileivältä herkullisen juuston, kuten alun esimerkissä kävi. Kissan isäntä syö puolisonsa lahjaksi saaman kaappiin jättämän suklaan. Oletetaan, että kissa on hyvin ravittu ja syö herkutellakseen ja että niin tekee myös sen isäntä.

Eron tekeminen on perusteltua. Kissan ei ajatella olevan vastuussa käyttäytymisestään ainakaan samalla tavalla kuin aikuisen ihmisen ajatellaan tavallisesti olevan vastuussa. On aivan luonnollista, että juustoja ja muita herkuja laitetaan paikkoihin, joista kissa ei niitä saa ja että kissa vahditaan, jotta se voidaan tarvittaessa hätistellä herkuja havittelemasta. Mutta jos aikuiselta ihmiseltä tosissaan piilotetaan herkuja ja häntä tosissaan vahditaan herkkujen syönnin estämiseksi, on tämä epätavallista, ja epäilemättä jotakin on myös vialla.

Tavallisen aikuisen ihmisen odotetaan kykenevän hallitsevan mielitekojaan. Jos joskus kuitenkin käy niin, ettei hän ole tähän kyennyt, ajatellaan, että hänen on asianmukaista tuntea syyllisyyttä ja yrittää hyvittää tekemänsä vahinko ja pyytää anteeksi tai osoittaa muulla tavoin katumustaan. Kissalta tällaista ei odoteta. Mitä ilmeisimmin siksi, koska kissan ei ajatella olevan kykenevä rajoittamaan käyttäytymistään ihmisiltä odottamallamme tavalla, käsittävän toimintansa luonnetta ja olevan kykenevä ja taipuvainen syyllisyyden ja katumuksen kaltaisiin tunteisiin ja niiden osoittamiseen. (Ainakin kissassa on vaikea tunnistaa näitä tekijöitä, mahdollisesti toki siksi, että kissa pidättäytyy suhtautumasta meihin vertaisenaan.)

menetelmät ESIMERKIN OLETUKSET ON HYVÄKSYTTÄVÄ

Vaunuesimerkin kohdalla monen tekee mieli ehdottaa, että radalla olevat viisi henkilö voisi pelastaa jollakin tavalla tai että radalla olevat ovat radalla ilman lupaa ja ovat itse syyllisiä onnettomuuteen. Filosofia kyseenalaistaa. Mutta toisaalta filosofiaa tehtäessä on totuteltava myös pidättäytymään oletusten kyseenalaistamisesta, erityisesti annettujen esimerkkien kohdalla. Loogisia päätelmiä harjoiteltaessa yhdentekeviä fiktiivisiä aiheita koskevia väitteitä on helppo sietää. Kun kysytään, mitä voidaan päätellä, jos oletetaan tosiksi väitteet "Hannu Hanhi on ankkalinnalainen" ja "Ankkalinnalaiset ovat räpyläjalkaisia", harvalle tulee suuri halu kyseenalaistaa oletuksia. Etiikan esimerkkien kohdalla tilanne on siksi hankalampi, että ne edellyttävät

tietyntaista samaistumista ja herättävät tunteita. On vaikeampi pysyä viileänä, jos kysytään “Käytätkö pelastusveneeseen varusteisiin kuuluvaa kirvestä, jos josta täynnä oleva vene meinaa upota turvaan kiipeävien hukkuvien painosta?”

Jos esimerkin tai ajatuskokeen oletuksia kyseenalaistetaan ja muutetaan, ei kyseessä ole enää sama tapaus. Uusi tapaus voi olla alkuperäistä mielenkiintoisempi. Mutta asioiden järjestelmällinen käsitteleminen, ja kohteliaisuus, vaatii, että edetään vuorotellen tapaus kerrallaan.

Syyllystymmekö tekoihimme?

Ajatuksen **syyllyisyydestä** ja **vastuusta** ovat **tavallisia**. Kaikki eivät kuitenkaan hyväksy edelle tehtyä erottelu tai sitä, mitä sanoin syyllyisyyden asianmukaisuudesta. Kysymykset syyllyisyydestä ja vastuusta ja näihin oleellisesti liittyvästä toiminnan vapaudesta ovat etiikan ja psykologian tutkimuksessa isojen **erimielisyyksien** ja yksityiskohtaisten **kiistojen** aihe. Jotkut ovat jopa sitä mieltä syyllyisyys on turha ja jopa vahingollinen tunne. Siitä, mitä vastuu on ja mihin vastuullisuus perustuu, on mutkikkaita teorioita. Jotkut katsovat, ettei vapaa toiminta ja siten vastuullisuus ole mahdollista, vaan kyseessä on taikauskosen ajatteluun verrattavissa oleva illuusio. Usein tässä yhteydessä puhutaan ”**tahdon vapaudesta**”. Milloin joku toimii itseään hallitsevasti, vapaasti tai autonomisesta? Keillä on vapaa tahto, vai onko kellään?

Jos ajatellaan, että se, miten ihminen käyttäytyy, määräytyy tekijöistä, joihin hän ei voi vaikuttaa, hän ei ole käyttäytymisestään vastuussa. Jos hän siis vaikkapa aiheuttaa jonkun kuoleman johtuen tunteista, joita hänessä tapahtuvat hermoston sähkökemialliset prosessit aiheuttavat, se ei olisi hänen syynsä. Hän ei ole syyllyinen eikä tästä tapahtumasta vastuussa.

Ajattelutapa kulkee vastaavasti toiseen suuntaan. Jos pysähdyn äkisti risteyksessä sitoakseni kengännauhani, ja yllätynyt takaa tuleva törmää minuun pelastuen samalla päin punaisia ajavalta autoilijalta, en ole tietoisesti pelastanut häntä enkä ansaitse kiitosta. Vaikka sanoilla ‘syyllyinen’ ja ‘syyllytyä’ viitataan tavallisesti väärin tekemiseen syyllyistymiseen, syyllyisyyden käsite pätee myös oikein toimimiseen. Se, jonka katsotaan tehneen tieteen tahtoen jotain, mikä on hyvää ja oikein, ajatellaan saaneen sen itse aikaan. On tavallista ajatella, että sille, joka on tehnyt tietoisesti ja harkiten jotain erityisen hyvää, kuuluu osoittaa myönteistä huomiota kuten kiitosta. (Hyvin tai oikein toimineen voi siis myös sanoa syyllystyneen tekoonsa tai tehneen sen tahallaan, vaikka syyllyisyydestä ja tahallisuudesta tavallisesti puhutaan vain kielteisten, väärin tekojen kohdalla.)

Mutta jos kaikki, mitä ”teemme”, on meistä riippumattomista syistä johtuvaa, ei kukaan itse tee moraalisesti oikeita tai hyviä tekoja. Ajatukset toimintaa ohjaavista **moraalisista vaatimuksesta** ja **moraalisesta vastuusta** näyttävät **edellyttävän taustalleen** ajatuksen **vapaasta toiminnasta**. Mutta teemmekö tekoja itse? Onko toimintamme vapaata, ja jos niin mitä tämä tarkoittaa?

Toiminta – käyttäytyminen

Vastuun ja syyllisyyden käsitteet näyttävät olevan **käsitettäviä**, ja sikäli ainakin alustavasti hyväksyttäviä. Mutta mikäli ajatellaan, että syy jonkun käyttäytymiseen on aina hänestä itsestään johtumaton, ei ketään voi pitää syyllisenä ja vastuullisena käyttäytymiseensä. Huomioidaan kaksi seikkaa. Näyttäisi, että voidaan tehdä **erottelu toiminnan ja käyttäytymisen** välille. Toimintani olisi jotakin, mitä teen valiten tai vähintäänkin tietoisesti hallinnan alla ja olen siitä vastuussa. Käyttäytymiseni taas on itsestäni riippumattomien tekijöiden aiheuttamaa (nuo tekijät tai osa niistä voivat toki olla osa kehollista toimintaani mutta hallintani ulottumattomissa). Näin ollen kissoilla ja vaikkapa pienillä lapsilla olisi käyttäytymistä, muttei toimintaa varsinaisen vapaan, harkitun toiminnan mielessä. Mahdollisesti erottelua voisi täydentää siten, että toiminnan ajatellaan olevan käyttäytymisen alakäsite. Toiminta olisi käyttäytymistä, mutta kaikki käyttäytyminen ei olisi toimintaa.

Toiminnan teoria käsitteitä ja erotteluita

Etiikka eli moraalifilosofia kytkeytyy moniin filosofian aloihin kuten yhteiskuntafilosofiaan ja eri tieteenaloihin erityisesti moniin psykologian tutkimusaloihin erityisesti kognitiivisen, motivaatio-, kehitys-, sosiaali-, evoluutio- ja persoonallisuuspsykologian aiheisiin. Etiikan, yhteiskuntafilosofian ja -tieteiden sekä ja psykologian välimaastoon sijoittuu toiminnan teoria. Filosofian kannalta on kysymys toiminnan, tekojen ja käyttäytymisen luonteen ja niihin vaikuttavien tekijöiden käsitteellisestä tutkimuksesta. Katsotaan muutama aiheita.

Akrasian ongelma on esillä jo Sokrateella ja Platonilla. Suomeksi käytetään nimityksiä **heikkoluonteisuus** tai **heikkotahtoisuus**. Johannes tietää, että hänen kannattaisi oman terveytensä ja hyvinolonsa vuoksi pestä illalla hampaan, mutta jättää sen tekemättä ja harmittelee sitä. Ystävä kysyy Johannan mielipidettä, mutta välttääkseen hankalaa tilannetta Johanna vaihtaa puheenaihetta mutta katuu sitä. Sokrates ja osittain Platonkin näyttää ajatelleen, että väärin tai tyhmästi käyttäytyvä, ei itse asiassa tiedä, mikä olisi oikein, ja toimii siksi väärin. Aristoteles katsoi halujen ja tunteiden ohjaavan heikkoluonteisen ihmisen käyttäytymistä järkeä voimakkaammin.

Toiminta ja käyttäytyminen ovat **tavoitteellista** eli **intentionaalista**. Eläinten voi ajatella käyttäytyä miellyttäviin asioihin pyrkivien ja epämiellyttäviä asioita välttävien halujen ohjaamina. Jopa kasvien voi ajatella tavoittelevan luontaisten taipumustensa mukaisia asioita kuten valoa, ravinteita ja vettä. Tämä ei tarkoita, että eläimet harkitsisivat ja valitsisivat tietoisesti, vaikka kokevat, havaitsevat ja muistavatkin asioita tai että kasvit kokisivat tai tiedostaisivat mitään. Ihmiset ovat kokevia ja haluvia eläimiä, mutta mahdollisesti myös itsetietoisia, harkitsevia ja valitsevia. Aristoteles kehitti tätä lähestymistapaa ja Aristotelesta seuraten sitä kutsutaan myös **teleologiseksi** (kr. *telos* – loppu, päämäärä).

Ihmiset ja epäilemättä hyvin monet muutkin eläimet käyttäytyvät **halujen ja uskomusten** pohjalta. Kun janoinen uskoo, että vähän matkan päässä on raikas puro, se menee purolle

juomaan, ja onnistuu, mikäli uskomus on tosi eikä mikään estä (mukaan lukien muut toisiin tavoitteisiin ohjaavat halut ja uskomukset). Halu asettaa tavoitteen ja uskomus kertoo, miten se saavutetaan. (Aristoteeliseen lähestymistavan lisäksi tämä malli liittyy myös muun muassa 1700-luvulla vaikuttaneeseen David Humeen: ks. luku 14.)

Tekojen lisäksi myös **tekemättä jättäminen** voi olla harkittua, valittua ja vapaaehtoista. Jos joku jättää auttamatta onnettomuuden uhria, on tavallista ajatella hänen toimineen väärin, vaikka hän ei varsinaisesti tehnyt mitään. Etiikassa ja toiminnanteoriassa käytetään teoista ja tekemättä jättämisistä tai teoista pidättäytymisistä joskus latinalaisperäisiä nimityksiä **aktit** ja **omissiot**.

menetelmät FILOSOFIA, "ARKIPSYKOLOGIA" JA PSYKOLOGIA

Toimintaa haluilla ja uskomuksilla selittävää ajattelutapaa voi sanoa arkipsykologiseksi, eli ihmisten tavanomaiseen esifilosofiselle ja -tieteelliselle. Joillakin psykologian aloilla arkipsykologiset käsitykset nähdään ongelmallisina tai muuten vältettävänä, muttei kaikilla. Filosofiasa ja erityisesti etiikassa kuitenkin lähdetään oleellisesti liikkeelle arkipsykologiasta ja pyritään säilyttämään yhteys etiikan käsitteellisemmän ja teoreettisemmän ja tavanomaisen arkisen ajattelun välillä. Filosofian ja erityisesti etiikan ja yhteiskuntafilosofian voi ajatella palvelevan arkiajattelua kehittämällä ja tarkentamalla sitä.

Arkiajattelullemme on tyypillistä elollisten olentojen erottaminen elottomista. Elollisia pidetään intentionaalisina eli tavoitteellisesti käyttäytyvinä eli niiden liikettä, ilmeitä, eleitä ja vastaavia lähestytään teleologisesti – vaikka arkisessa kielenkäytössä ei tietenkään käytetä tällaisia filosofisia termejä.

Termeistä puheen ollen, on syytä mainita, että filosofiasa ja psykologiassa käytetään samoja asioita käsiteltäessä usein eri terminologiaa. Tämä haittaa ymmärtämistä ja yhteistyötä näiden alojen välillä. Kun psykologiassa puhutaan kognitioista, tai kognitiivisista tiloista ja prosesseista, filosofiasa puhutaan arkisemmin ajatuksista, ajattelusta, uskomuksista ja uskomisesta. Kun psykologiassa puhutaan motiiveista, filosofiasa saatetaan puhua haluista tai vaikuttimista, ja niin poispäin.

(Ks. seuraava *menetelmät*-osio: esimerkkinä Lassi & Leevi -sarjakuva.)

menetelmät IMPLISIITTISTEN TAUSTAOLETUSTEN EKSPLIKOINTI

menetelmät ESIMERKIN KÄYTTÖ

Tarkastellaan, mitä Lassin ja hänen äitinsä käyttäytymistä ja heidän uskomuksiaan seuraavassa Bill Watersin sarjakuvassa (HS 13.4.2016). Waters ei tietenkään ole kirjoittanut auki kaikkia Lassin ajattelun ja päättelyn taustaoletuksia (olisi tylsää lukea sarjakuvia ja romaaneita, joissa kaikki on selitetty auki!). Ajattelun sekä käyttäytymisen tai toiminnan taustalla olevia uskomuksia voi sanoa piileviksi tai implisiittisiksi. Kun niitä tuodaan esiin ja muotoillaan selkeästi, niitä eksplikoidaan. Kyse on sinänsä aivan arkisesta toisten ajattelun ja toimien tulkinnasta. Nimitykset implisiittinen, implikoida, eksplisiittinen ja eksplikoida on hyvä tuntea.

Lassi panee merkille, mitä hänen äitinsä tekee ja hänelle muodostuu uusi uskomus (*"Äiti käy suihkussa poikkeukselliseen aikaan"*).

Lassi tekee tulkinnan siitä, mitä laajempia aikomuksia hänen äidillään ja isällään on (*"He ovat menossa illalla ulos"*). Se, ettei äiti kiellä tätä, antaa Lassille lisäperusteen uskoa näin.

Lisäksi Lassilla on kokemuksensa perusteella aiempi perusteltu uskomus (*"Tavallisesti hänen äitinsä menee ulos vain isän kanssa yhdessä"*).

Lassi tekee huomion siitä, mitä häneltä ei ole vaadittu (*"Minua ei ole pyydetty siistiytymään"*). Lassi vetää edellisten perusteella johtopäätöksen (*"Jään kotiin ilman äitiä ja isää"*).

Tämän ja sen perusteella, mitä hän muutenkin tietää (*"Minua ei jätetä illaksi yksin kotiin"*), Lassi vetää uuden johtopäätöksen (*"On hankittu lapsenvahti"*).

Koska muusta ei ole ollut puhetta, Lassi voi olettaa, että hänen vanhempansa ovat toimineen kuten tavallisestikin (*"Lapsenvahdiksi on pyydetty taas Riitaa"*).

Lassilla on nyt uusi perusteltu uskomus (*"Riitta on tulossa"*).

Tämä uskomus, muihin hänen uskomuksiinsa yhdistyneenä, vaikuttaa myös hänen tunteisiinsa ja siten hänen käyttäytymiseensä (kauhistumisen tunne ilmenee hänen kasvojen ilmeinä sekä parahduksena *"Uaaa-aahh!"*).

Arkipsykologisia huomioita:

- Uskomuksen voivat vaikuttaa käyttäytymiseen.
- Teemme toisten tekojen ja käyttäytymisen perusteella tulkintoja heidän sisäisistä, psyykkisistä tiloistaan (uskomukset, halut, tunteet, asenteet).
- Perusteluilla ja retorisilla keinoilla voidaan myös vaikuttaa toisten ihmisten psyykkisiin tiloihin ja näiden käyttäytymiseen.

Terminologia:

implisiittinen piilevä, taustalla oleva, sisältyvä, hiljaisesti oletettu

implikoida sisältyä aiempiin uskomuksiin tai väitteisiin; loogisessa päättelyssä oletukset implikoivat johtopäätöksen

eksplisiittinen esiin tuotu, julkilausuttu

eksplikoida tuoda esiin, lausu julki, muotoilla kielellisesti selkeästi ja tarkasti.

Toiminnan vapauden ehdot

Toiminnan vapautteen tavallisesti liitettyä **piirteitä** tai **ehtoja** ovat **järkevyys, valinta, sitoutuminen ja mahdollisuus toimia toisin**. Järkevyyden tai rationaalisuuden ei tarvitse ajatella tarkoittavan jonkinlaista absoluuttista rationaalisuutta vaan sitä, että toimija toimii perusteltujen uskomusten varassa halliten haluun niitä vertaillen ja etujaan huomioiden. Toimijan kyky valita ei välttämättä edellytä erillistä tahdon kykyä vaan kykyä suunnata

toimintaan ja siitä pidättäytymistä aktiivisesti. Sitoutuminen tai autonomisuus liittyy siihen, että pakotettuna tai uhattuna toimiminen ei lähtökohtaisesti ole tavanomaisessa mielessä vapaata: annan kyllä rahani järkevästi harkiten ja valiten, mutten vapaasti, jos annan ne henkeäni uhkaavalle ryöstäjälle. Mahdollisuus toimia toisin kytkeytyy siihen, miten toimija ajattelee mahdollisuuksistaan, ei pelkästään siihen, mikä on todellisuudessa mahdollista. Jos uskon, että olen kykenemätön avaamaan huoneen ovia, minulla ei ole toimintamahdollisuuksia eli en ole vapaa toimijaa, vaikka oikeasti kykenisikin avaamaan jonkin ovista. Mahdollisuudet, joista ei tiedetä, eivät ole toimijalle aitoja mahdollisuuksia.

On myös huomattava, että **toiminnan vapauden ei** tarvitse ajatella **edellyttävän** sitä, että **jokainen teko on aktiivisesti järkevästi harkittu ja valittu**. Tavanomainen toimintamme on suurelta osin rutiininomaista, totunnaisia tapoja, tuttuja käytänteitä tai vastaavia seuraavaa. Tämä ei tarkoita, että kyse olisi vain jonkinlaisesta vaistomaisesta tai tiedostamattomasta käyttäytymisestä. Kyse voi olla vapaasta toiminnasta, jos meillä on **kyky harkintaan ja aktiiviseen valintaan** ja voimme tarpeen vaatiessa aktivoitua kontrolloidumpaan toiminnan hallitsemiseen. Tämä pienentää eroa vapaan toimijan toiminnan ja käyttäytymisen välillä: toimijan käyttäytyminen voi olla vapaaehtoista, jos hän voi tarvittaessa puuttua siihen tahdonalaisesti ja järkevästi harkiten.

Edellisissäkin piirteissä tai ehdoissa olisi paljon tarkentamista ja kyseenalaistettavaa. Mutta viimeinen seikka vie hankalan ja toiminnan vapaudelle mitä keskeisimmän aiheen pariin: jotta on mahdollista toimia, on oltava **toimintaa mahdollistavia kykyjä**. Tiedolliset kyvyt ja **tietäminen** on keskeistä, mutta niin ovat myös mitä erilaisimmat **taidot** ja sellaiset valmiudet tai **hyveet kuten itsehillintä**. Kyse on myös kaikkea muuta kuin pelkästään yksilöllisistä kyvyistä tai valmiudesta. Ihmiset ovat muiden eläinten tavoin riippuvaisia ulkoisista **resursseista**, voivat tehdä **yhteistyötä** muiden kanssa ja ovat **alttiita vallankäytölle** toisten taholta. Yksilön toimintaa, vapautta ja vastuu kytkeytyvät väistämättä sosiaaliin ja yhteiskunnallisiin tekijöihin. Etiikasta ja psykologiasta liu'utaan näin yhteiskuntafilosofian ja -tieteiden puolelle.

teema MISTÄ OLEMME SOKRATEEN MUKAAN VASTUUSSA?

Sokrates (n. 469 – 399 eaa.) oli ehkä ensimmäinen, joka käsitteli kysymystä toiminnan vapaudesta ja vastuusta tarkemmin. Aihe on esillä muun muassa Platonin kirjoittamassa *Sokrateen puolustuspuheessa* eli *Apologiassa* sekä dialogeissa *Gorgias* ja *Hippias (lyhyempi dialogia)*. Sokrates esittää, että ihmisen hyvä toiminta on aina seurausta hänen hyvistä ominaisuuksistaan, joista kreikkalaiset käyttivät nimitystä *arete*. Yksi keskeinen *arete* on rohkeus, joka saa aikaan rohkeaa toimintaa. Vertauskuvallisesti voi sanoa, että veitsen *arete* on oivallinen kyky leikata. *Areten* voi suomentaa sanoilla 'oivallisuus', 'erinomaisuus' ja 'hyve'.

Sokrateen mukaan ihmisen hyve on järjellistä oivallisuutta. Edellytyksenä sille, että ihminen kykenee toimimaan rohkeasti, on se, että tietää järjellisessä ajattelussaan, mitä rohkeus on. Jos joku taas toimii väärin, sen taas saa aikaan luonteen puute, pahe, joka on hyveen puuttumista.

”Hyve on tietoa”, Sokrates näyttää ajatelleen. Se, joka käsittää järjellisesti, mikä on hyvää, tavoittelee sitä myös toiminnassaan. Tietämättömyys tai tyhmyys taas saa ihmisen tekemään vääriä asioita.

Sokrates piti tietysti sitä, että hänet tuomittiin rikoksista kuolemaan itselleen pahana asiana. Sokrates ei kuitenkaan suostunut pakenemaan Ateenasta, koska olisi silloin itse toiminut Ateenan lakien vastaisesti ja pelkurimaisesti, eli väärin. Oikeudenkäynnissä hänen syyllisyytensä puolesta äänestäneet olivat erehtyneet. Heidän tekonsa johtui heidän tietämättömyydestään. Sokrates näyttää ajatelleen, että hänen pakonsa todistaisi vastaavasti hänen omasta tyhmyydestään, ja se, jota hallitsee luonteen puutteellisuus, pahe, ei tietenkään voi elää hyvin. On parempi kärsiä vääryyttä, kuin tehdä sitä.

Jos ihminen on tietämätön tai muuten kyvytön, hän ei tietenkään voi toimia oikein. Jos ei osa vaikkapa soittaa kitaraa, ei voi soittaa kitaraa edes väärin. Mutta keneltäkään ei tietenkään voi vaatia sellaista, mitä hän ei ole kykenevä tekemään. Sokraattisen näkemyksen mukaan, ihminen ei siis voi olla vastuussa väärintekemisistään, koska ne johtuvat kyvyttömyydestä. Ainoastaan hyveen vuoksi oikein toimiva on vastuussa teoistaan.

Sivuvaikutukset

Huomioidaan yksi tietoon liittyvä erottelu, joka kytkeytyy vastuuseen. Toiminnan **tavoitellut seuraukset** voidaan **erottaa ennalta nähdystä mutta ei-toivotuista seurauksista**. Tiedetyt ei-toivotut sivuvaikutukset ovat kyllä jossakin mielessä valittuja, koska on valittu tietoisesti teko, joka ne saa aikaan. Mutta vastuun suhteen niihin suhtaudutaan jollakin tavalla toisin kuin tavoiteltuihin seurauksiin. Hammaslääkärin paikatessa hammastani hän tuhoaa potilaan luuta ja aiheuttaa hänelle kipua. Nämä ovat lääkärin tiedostamia seurauksia hänen valitsemastaan toiminnasta. Ne ovat minulle haitallisia. En kuitenkaan syytä ja moiti häntä niistä. Pidän häntä ”syyllisenä” suunterveyteni edistämiseen ja arvostan ja kiitän häntä siitä. Suunterveyteni edistäminen oli kummankin tavoitteena ja hän oli kykenevä siinä auttamaan. Luuni hallittu rikkoutuminen ja kipuni oli meidän kummankin hyväksymä ei-toivottu seuraus. Erottelun toiminnan tavoitteiden ja ei-toivottujen sivuvaikutusten välillä teki jo Aristoteles. (Ks. ns. kaksoisvaikutusperiaate.)

Yksilöllisten tekojen **sivuvaikutusten kasautuminen** kuuluu jo oikeastaan yhteiskuntafilosofian ja -tieteiden alaan. Etiikan kysymykset vievät kuitenkin usein tähän niin kuin muihinkin yhteiskunnallisiin aiheisiin. Vaikka toimittaisiin yksilöinä, useiden toimijoiden tekemisillä on kuitenkin hyvin usein merkittäviä yhteisvaikutuksia. Yksin eläessä on helppo muistaa tekemisensä ja välttää omiin ulosteisiin astumista. Mutta jos toimijat elävät lähellä toisiaan, sinne tänne kakkiminen muodostaa uhan kaikille. Säännöt rajoittavat toimintaa mutta tuovat myös yhteisiä etuja ja auttavat estämään haittoja. Saastumisongelmat ovat tyypillisesti lukuisten toimijoiden tekojen pienet sivuvaikutusten kasautumista kaikille haitallisiksi kokonaisvaikutuksiksi, mukaan lukien ilmaston lämpeneminen. Ongelmaksi nousee luottamus. Jos ei voi luottaa siihen, että toiset rajoittavat toimiaan yhteisen edun saavuttamiseksi, ei ole oikeastaan itsekään järkevää rajoittaa toimintaansa: oma rajoittaminen ei riitä tuottamaan hyötyä, mutta tuottaa itselle kustannuksia.

Moraalinen vaatimus ja vastuu edellyttää mahdollisuutta toimia

Tietäminen siis lisää **vapautta** ja **toimintamahdollisuuksia**. Jos Aku haluaa viljellä parsaa, mutta luulee virheellisesti, että hänen takapihansa maa ei sovellu parsankasvatukseen, hänen mahdollisuutensa toteuttaa tätä tavoitettaan suhteellisen vaivattomasti ovat huonot. **Virheelliset uskomukset** voivat **vähentää toimintamahdollisuuksia** ja siten **vapautta**. Mutta vaikuttamismahdollisuuksien puute **vähentää** vastaavasti myös **vastuuta**.

Havainnollistetaan aihetta muutamien esimerkkien avulla. Ajatellaan, että Akun juuri tuoreena ostama ja täysin kunnolliselta vaikuttava parsapiirakka sisältääkin jostain epätavallisesta syystä pilaantunutta täytettä, Aku tarjoaa sitä linekselle, joka saa vakavan ruokamyrkytyksen. Onko Aku syyllistynyt lineksen myrkyttämiseen? lineksen myrkytys ei ollut Akun toiminnan tavoitteena vaan ennakoimaton sivuvaikutus, eikä Aku laiminlyönyt mitään erityisiä huolellisuusvaatimuksia. Akun ei varmaankaan voi katsoa olevan syyllinen ja vastuussa myrkytyksestä, jonka hänen toimintansa aiheutti (ja hän epäilemättä olisi siitä pahoillaan).

Jos Akun retkellä mäkeen pysäköimä auto alkaa yllättäen valua kohti alhaalla olevaa parsaviljelystä, paikalla olevalla lineksellä voi ajatella olevan velvollisuus auttaa onnettomuuden estämisessä. Mutta mikäli lineksellä ei ole mitään turvallista mahdollisuutta pysäyttää valuvaa autoa, hänen ei kai voi ajatella syyllistyneen auttamisvelvollisuuden laiminlyömiseen.

menetelmät INTUITIOIDEN TESTAAMINEN ESIMERKEILLÄ JA AJATUSKOKEILLA

Kuvitteellisilla yksinkertaisilla esimerkeillä ja laajemmilla ajatuskokeilla on filosofiassa keskeinen merkitys. Niillä muun muassa pyritään tuomaan esille ajattelun piileviä yleisiä tai perustavanlaatuisia taustaoletuksia ja selvitetään ajattelutapojen käsitteellisiä tai loogisia suhteita. Kuvitteellisilla esimerkeillä ja ajatuskokeilla testataan intuitioita eli sitä, mikä vaikuttaa esitettyjen oletusten valossa järkevältä tai mahdolliselta taustaoletukselta tai johtopäätökseltä.

Ohessa esitetyt ankkalinnalaisia koskevat esimerkit ovat fiktiivisiä tapauksia, ikään kuin pieniä ajatuskokeita. Aivan alussa esitetyt Denisen ja Frankin tapaukset ovat ajatuskokeita, ja ajatuskokeita tulee lisää.

Myös matematiikassa käytetyt harjoitukset ovat pääasiassa fiktiivisiä, hypoteettisia ajatuskokeita: "Oletetaan, että suorakulmaisen kolmion kateettien pituudet ovat 800 stadionia ja 80 stadionia ...". Huomaa, että filosofia, logiikka ja matematiikka muistuttavat tässä suhteessa toisiaan, ja toki ajatuskokeita käytetään myös muilla tutkimusaloilla ja osana argumentaatiota niin arkielämässä, politiikassa kuin muuallakin

Katsotaan asiaa yleisemmin. Etiikassa on käsitelty paljon seuraavaa ehtoa tai periaatetta: Jotta henkilöllä A voi ajatella olevan **moraalinen vaatimus tehdä** teko T, teon T tekeminen **täytyy olla mahdollista** A:lle. Keneltäkään **ei voida moraalisesti katsoen vaatia mitään**, mitä

hän **ei voi tehdä**. Uuden ajan tärkeimpiin moraalifilosofoihin kuuluva Immanuel Kant (1724—1804) käsitteli periaatetta tutkimuksissaan, ja siitä käytetään nykyetiikassa usein englanninkielistä nimitystä ”**ought implies can**”.

Toiminnan vapautta, toimintamahdollisuuksia, tietämistä ja uskomista, moraalista vaadittavuutta sekä syyllisyyttä ja vastuuta koskevien tavanomaisten ajattelutapojemme välillä on siis oleellisia **käsitteellisiä yhteyksiä**. Mitä monimutkaisempia käytännön tapaukset, tai fiktiiviset esimerkit, ovat, sitä työläämpää yhteyksissä ja oletuksissa on pysyä kärryillä.

Vastuu tavallisessa sosiaalisessa kanssakäymisessä, yhteiskunnassa ja lain edessä

Sekä **tavallisessa sosiaalisessa elämässä että lakien ohjaamassa yhteiskunnallisessa elämässä** aikuisia ja nuoriakin pidetään **lähtökohtaisesti toimijoina**, jotka ovat tavanomaisessa mielessä vapaita, vastuullisia ja käyttäytymistään hallitsevia. Sosiaalisessa elämässä tämä kytkeytyy sellaisiin oleellisesti moraalisiin aiheisiin kuten **henkilökohtaiset suhteet ja kanssakäyminen, luottamus** sekä näihin liittyvät **tunteet**. Kun toiset auttavat hyväntahtoisesti, tunnetaan kiitollisuutta ja osoitetaan sitä. Kun joku toimii tönkeyästi ja muista piittaamatta, häntä paheksutaan ja sitä voidaan myös osoittaa hänelle. Jos ajattelen jonkun aiheuttaneen huolimattomuudellaan minulle vakavaa haittaa, tunnen suuttumusta ja yritän vaatia häntä vastuuseen. Jos kuitenkin huomaan hänen olevan pieni lapsi, tunteeni ja vaatimukseni häntä kohtaan saattavat muuttua, mutta saatan vaatia hänen huoltajaansa vastuuseen.

Toisaalta vastuun, syyllisyyden ja ansion käsitteet ovat hyvin vahvasti läsnä tavallisessa elämässämme mukaan lukien toiminnan juridinen arviointi. **Juridinen vastuu ja moraalinen vastuu eivät** ole kaksi **erillistä** asiaa. Yksinkertaistaen asiaa voidaan katsoa näin: Lait kieltävät toisten vahingoittamista ja muita moraalisesti väärinä pidettyjä toimintatapoja (avunannon laiminlyöminen hätätilanteissa, sopimusten rikkominen yms.). Toimija voi itse korjata moraalisen ja lainmukaisen virheensä esimerkiksi korvaamalla aiheuttamansa vahingon tai täyttämällä laiminlyömänsä sopimuksen. Jos hän ei näin tee, hänet voidaan yrittää saada **lailliseen eli juridiseen vastuuseen** siihen varatuissa **julkisissa instituutioissa eli oikeusistuimissa**. Yhteiskunnallisessa toiminnassa ja oikeudenkäynnissä henkilön oletetaan olevan tavanomaisessa mielessä vastuullinen toimija. Jos on syytä epäillä tätä, hänen toimijuuttaan ja vastuullisuuttaan eli juridisella kielellä sanottuna ”**syyntakeisuuttaan**” voidaan erikseen selvittää. Moraalinen vastuu ja toimijuus, eli juridinen syyntakeisuus, on siis **lähtökohtaoletuksena**.

Juridisesti tavallisen henkilön **vastuuta** katsotaan itse asiassa hyvin **tavanomaisilla** arkiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen ja moraaliseen ajatteluun sisältyvillä tavoilla. Henkilöiden tai moraalisten toimijoiden ajatellaan lähtökohtaisesti olevan vastuussa sekä **aktiivisista teoistaan** että **toimintansa sivuvaikutuksista**. Toiminnan tai käyttäytymisen sivuvaikutusten kohdalla juridisessa kielenkäytössä puhutaan **tuottamuksellisuudesta**. Ajatellaan esimerkiksi tapausta, jossa ylinopeutta ajava aiheuttaa piittaamattoman liikennekäyttäytymisensä

sivuvaikutuksena toisen vammautumisen. Kyseessä ei ole tahallinen pahoinpitely vaan tahallisesta liikennerikoksesta aiheutuva tuottamuksellinen vahingonteko. Vastuusta vapauttavaksi **puolustukseksi ei käy** se, että **ei tiennyt** toisesta tielläliikkujasta tai nopeusrajoituksesta. **Moraalisena ja lainmukaisena vaatimuksena on**, että ajoneuvonkuljettaja **on tietoinen** siitä, että tiellä voi olla muita liikkujia ja mikä on suurin sallittu nopeus, ja että hän **hallitsee käyttäytymistään ja havainnoi** riittävästi.

teema OIKEUDELLINEN VASTUUN JA SYYNTAKEISUUDEN TAUSTAOLETUKSET

Yli 15-vuotiaat ovat lain mukaan rikosoikeudellisesti vastuussa teoistaan ja nuoremmatkin voidaan katsoa olevan korvausvastuussa aiheuttamistaan vahingoista. Millainen ajattelutapa taustalta löytyy? Hyvin tavallinen ja arkinen.

Tavalliset riittävästi tavanomaisella tavalla kehittyneiden henkilöiden ajatellaan olevan vastuussa tekemisistään ja käyttäytymisestään. On huomattava, että rikosoikeudellisen ja korvausvastuun piiriin kuuluvat tavoitteellisen toiminnan lisäksi myös toiminnan tai käyttäytymisen ennakoitavina pidetyt sivuvaikutukset. Jos harrastan takapihallani viikatteenheittoa ja maalista ohi mennyt viikate haavoittaa naapuriani, olen mitä ilmeisimmin syyllistynyt rikoslaisissa rikoksi määriteltyihin vaaran aiheuttamiseen ja tuottamukselliseen vahingon aiheuttamiseen. Tavallisia aikuisia tai aikuisuutta lähestyviä ihmisiä pidetään siis kykyjensä ja valmiuksiensa osalta vastuullisina toimijoina.

Jos jotakuta syytetään rikoksesta, mutta onkin joidenkin syiden vuoksi syytä epäillä, että hän ei ole ollut tekohetkellä olleenkaan syyntakeinen, syytetylle voidaan tehdä mielentilatutkimus. Hänet voidaan katsoa olleen syyntakeinen, alentuneesti syyntakeinen tai syyntakeeton. Kun juridisessa kielenkäytössä puhutaan syyntakeellisuudesta, tarkoitetaan sitä, voidaanko henkilön katsoa olleen kykyjensä ja piirteidensä puolesta siten vastuussa toiminnastaan, kuin tavallisten aikuisten ihmisten oletetaan tavallisesti olevan. Syynä sille, miksi henkilön voidaan katsoa olleen alentuneesti syyntakeinen tai kokonaan syyntakeeton, voivat olla esimerkiksi tilapäiset mielenhäiriöt, dementia tai psykoosin tapaiset mielenterveydelliset häiriöt tai esimerkiksi dementiaan liittyvät muistia ja muita kognitiivisia kykyjä alentavat häiriöt.

Se, että joku ei ole täysin tai ollenkaan kykyjensä ja valmiuksiensa puolesta vastuussa on siis todettava juridisesti erikseen. Oikeusistuimella voi todeta täysi-ikäisen ikäisen vajaavaltaiseksi, jolloin hänelle määrätään edunvalvoja. Rikosoikeudenkäynnin yhteydessä ihminen voidaan todeta syyntakeettomaksi tai hänen syyntakeisuutensa voidaan todeta olleen alentunut. Kaikissa näissä tapauksissa oikeusistuimen päätös nojaa lääkärin ja muiden asiantuntijoiden selvityksiin. (Vajaavaltaisuus on kuitenkin eri asia kuin rikosoikeudellinen syyntakeettomuus.)

teema DETERMINISMI, VAPAUS JA MORAALINEN VASTUU

On syytä esitellä lyhyesti aihepiiri, jossa käsitellyt moraalin, vapauden ja vastuun aiheet kytkeytyvät suuriin maailmankuvallisiin, metafyyysisiin ja tieteellisiin kysymyksiin. Moraalifilosofiset kysymykset vapaudesta ja vastuusta ovat yhteydessä ihmisen ajattelun ja käyttäytymisen empiiriseen tutkimukseen useilla nykyisillä tieteenaloilla. Neurologinen tutkimus voi selvittää yhä tarkemmin sitä, millaiset aivojen sähkökemialliset tapahtumat saavat aikaa minkäkin laista käyttäytymistä. Onko ajatus siitä, että minä itse teen jotain, enää millään lailla mielekäs?

Moraalisuuden ehtojen ja vapauden kysymykset liittyvät myös vanhoihin ontologisiin, uskonnonfilosofisiin ja teologisiin ongelmiin. Jos kaikkivaltias jumaluus määrää kaiken, mitä tapahtuu, missä mielessä ihmiset voivat olla vastuussa mistään? Tai jos maailman vääjäämätön järjestys määrää kaiken, voidaanko jumalankaan ajatella tekevän mitään vapaasti?

Olen sanonut, että jokin määrätty tai johtuu tai aiheutuu joistakin tekijöistä tai syistä. Tässä yhteydessä filosofiassa puhutaan kausaalisuudesta sekä determinaatista ja determinismistä. Determinismillä tarkoitetaan ajattelutapaa, jonka mukaan kaikki, mitä tapahtuu, on määrättyä, välttämättömien syiden aikaan samaa. Determinismillä on monia muotoja. Antiikissa esiintyneiden determinististen näkemysten mukaan kaikki tapahtumat saattoivat olla luonnon välttämättömän järjestyksen mukaista ja määräämää tai kaiken tietävän ja kaikkea hallitsevan jumaluuden määräämää. Uudella ajalla determinismi on usein liittynyt luonnontieteelliseen maailmankuvaan ja sen ajatukseen luonnon välttämistä säännönmukaisuuksista. Kaikki determinismin version tuntuvat kuitenkin asettavan ajatuksen inhimillisestä vapaudesta ja syyllisyydestä kyseen alle.

Kysymyksen syyllisyyden ja vastuun suhteesta determinismiin näyttäisivät liittyvän kysymyksiin toiminnan vapaudesta ja vapaasta tahdosta. Olen vastuussa siitä, mitä teen vapaasti. Olen syyppää tai syyllinen siihen, minkä alkulähde on enkä jonkinlainen oma vapaa tahtoni. Jo antiikista asti monet filosofit ovat kuitenkin katsoneet, että ajatukset determinismistä, moraalista vastuusta ja toiminnan vapaudesta tai vapaasta tahdosta ovat sovitettavissa yhteen. Nykyisin tällaista kantaa kutsutaan moraalifilosofiassa ja metafysiikassa kompatibilismiksi. Inkombatilistit taas katsovat, ettei determinismi on sovitettavissa yhteen tavanomaisten moraalien, vastuuta ja vapautta koskien käsitystemme kanssa.

(Ks. alla oleva tehtävä ja sen aineistot tahdon vapaudesta, determinismistä ja kompatibilismista. Aiheeseen palataan myös etiikan, uskonnollisten perinteiden ja uskonnonfilosofian yhteyksiä käsiteltäessä luvussa 9 Teologinen etiikka.)

teema MORAALINEN ONNEKKUUS

Mikä osuus siihen, syyllistymekö moraalisiin vääryyksiin, on hyvällä onnella tai tuurilla? Ajatellaan, että joku ajaa reilua ylinopeutta ja aiheuttaa vaaratilanteen, mutta onneksi kukaan ei loukkaannu. Hän ei joudu oikeudelliseen vastuuseen, ja ennen pitkään sekä hän itse että muut paikalla olleet saattavat unohtaa kokonaan, mitä tapahtui. Se, ettei kukaan loukkaantunut tai jopa kuollut hänen välinpitämättömyydestään tai piittaamattomuudestaan johtuen, oli kuitenkin vain onnekas sattuma. Oikeasti hän syyllistyi moraalisesti hyvin väärään toimintaan.

Ajatellaan, että ihminen hermostuu toisella ja lyötä tätä vahingoittamistarkoituksessa siten, että tämä kaatuu ja kuolee. Hän on syyllistynyt pahoinpitelyyn ja kuolemantuottamukseen. Ajatellaan, että ihminen hermostuu toisella ja lyötä tätä vahingoittamistarkoituksessa mutta lyönti menee ohi eikä mitään kummempaa aiheudu. Hän on syyllistynyt pahoinpitelyn yritykseen – mutta eikö hän olisi voinut aivan yhtä hyvin syyllistyä myös pahoinpitelyyn ja kuolemantuottamukseen, jos ”olisi käynyt huono tuuri”.

Aihetta on tutkittu moraalifilosofiassa, mutta se on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen. Se liittyy kysymykseen siitä, missä määrin olemme vastuussa siitä, millaisia olemme luonteeltamme, taipumuksiltamme ja kyvyiltämme. Ajatellaan, että joku sattuu iltalenkillään paikalle, kun toinen on hukkumassa. Pelastusyritys

epäonnistuu ja autettava hukkuu. Jos auttaja olisi osallistunut työpaikalla edellisellä viikolla tarjottuun uimapelastusharjoitukseen, hän olisi pystynyt pelastamaan toisen. Onko toisen hukkuminen siis hänen syytään ja onko hän siitä vastuussa?

Emmekö todennäköisesti syyllisty useinkin moraalisesti vääriin tekoihin ja laiminlyönteihin, joilla ei lopulta ole juurikaan haitallisia vaikutuksia? ”ikuisuuden näkökulmasta tai ”viimeisellä tuomiolla” asioita arvioitaessa

Tehtäviä

Testataan edellä tehtyjä **erotteluita** ja **käsitteitä**:

(a) Raitiovaunussa matkustava Denise ei käännä kahvaa. Onko Kyseessä akti vai omissio? Denise kääntää kahvaa. Onko kyseessä akti vai omissio?

(b) Raitiovaunussa matkustava Denise kääntää kahvaa ohjaten raitiovaunun toiselle raiteelle niin, että viisi ihmistä pelastuu ja yksi jää alle. Mitä voi pitää Denisen toiminnan tavoitteena? Entä sivuvaikutuksena?

(c) Näet, että joku makaa raitiotiekiskoilla ja tarjoudut auttamaan hänet ylös ja turvaan. Hän kieltäytyy ja kieltää sinua hakemasta tai soittamasta apua. Jos et tee mitään, mihin mitä ilmeisimmin syyllistyt.

(d) Aamupuurokattilan sisältö syttyy tuntemattomasta ja odottamattomasta syystä tuleen. Ainoa nopeasti saatavilla oleva sammutukseen sopiva esine on opettajaltasi lainaama Richard Osbornen ja Ralph Edneyn kirja *Filosofia aloittelijoille*. Sammutat sillä uhkaavan tulipalon alun ja palautat kirjan seuraavalla oppitunnilla opettajallesi selittäen, mitä tapahtui. Miten hän mahtaa suhtautua asiaan? Jos joku syyttää sinua toisen omaisuuden tuhoamisesta, kuinka voit puolustautua.

(e) Jämähdät katsomaan kertaalleen näkemääsi ja typeränä pitämäsi komediaa ja jätät valmistautumatta seuraavan aamun filosofian välikokeeseen. Pidät filosofiasta ja harmittelet sitä, etteivät opintosi nyt etene suunnittelemlasi tavalla. Mistä ilmiöstä saattaa olla kyse?

Kuuntele Lari Launosen ja Aku Visalan [”Vapaa tahto: onko se illuusio?” \(21 min, podcast, Areiopagi.fi\)](#). Vastaa podcastia ja tätä lukua hyödyntäen kysymyksiin:

- Norjalainen Andres Breivik todettiin mielentilatutkimuksissa lopulta syyntakeiseksi. Millaiset tiedot hänen lapsuudestaan ja taustoistaan saattoivat kuitenkin saada miettimään, onko Breivik sittenkään vastuussa teoistaan?

- Mitkä ovat kolme Aku Visalan esittelemää ehtoa vapaalle toiminnalle? Millainen voi olla kahden ensimmäisen ehdon suhde viimeiseen?

- Millaista merkitystä on Visalan mukaan sillä, katsotaanko Breivikin toimineen vapaasti?

- Mitä mielentilatutkimuksissa arvioidaan?

- Miksi autonomia on tärkeää ihmisen omalle elämälle?

- Ihminen ei ole voinut vaikuttaa suureen osaan niistä tekijöistä, jonka määrittävät sitä, millainen hän on. Miten tahdon vapauden voi ajatella suhtautuvan tähän?

- Millainen on kompatibilistinen näkemys vapaan tahdon ja determinismin suhteesta? Entä inkompatibilistinen?

- Visalan mukaan kompatibilistien ja inkompatibilistien näkemys siitä, toimiko Breivik vapaasti voi erota toisistaan. Miten?

(Aku Visalalta ilmestyi 2018 kirja *Vapaan tahdon filosofia*. Hänen ja Kalle Haatasen keskustelu aiheesta voi kuunnella ohjelmassa [”Vapaan tahdon filosofia”, Yle Areena, 53 min, 15.2.2019.](#))

Lisää aiheesta:

Olli Kaarakka, ["Rikosvastuu ja vapaa tahto", Kriminaalihuollon tukisäätiö \(blogikirjoitus, 26.6.2019\).](#)

Mikko Puttonen, ["Onko ihmisellä vapaa tahto ja jos ei, romahtaako moraalimme? Näin tieteen tulokset horjuttavat uskoa vapaisiin valintoihin" \(Helsingin Sanomat, 12.11.2018\)](#)

Luku 4

Etiikan osa-alueita ja suuntauksia

Tässä luvussa katsotaan vähän tylsästi eri etiikan tutkimuksen suuntauksia ja osa-alueita. Nämä asiat voi sivuuttaa aika nopeasti. Enemmän ne saattavat kiinnostaa niitä, jotka jo ajattelevat opiskelevansa filosofiaa tätä kurssia pitemmällekin. Oleellisinta on, että hahmottaa jotenkuten eron normatiivisen etiikan ja metaetiikan välillä. Niistä on enemmän puhetta lopussa luvuissa 11, 12, 13 ja 14.

Etiikkaa tehdään monilla tavoilla. Kuten on huomattu, filosofian lisäksi moraalisuutta tutkitaan siis myös muun muassa psykologiassa ja biologiassa. Edellä on käsitelty monia etiikan tutkimuksen käyttämiä käsitteitä, erotteluita ja lähestymistapoja. Aiheet ovat tulleet niin normatiivisen etiikan, metaetiikan kuin moraalipsykologian ja toiminnan teorian piiristä. Nyt esitellään alustavasti nämä **analyyttisen moraalifilosofian** osa-alueet, joihin mennään tarkemmin luvuissa 10–14. Huomioidaan lisäksi lyhyesti muutamia muita etiikan tutkimuksen suuntauksia ja perinteitä.

Niin suomalaisissa yliopistoissa tehty filosofian tutkimus ja annettu opetus ja siten myös lukion filosofian opetus on analyttisesti painottunutta. **Analyttiselle filosofialle** on keskeistä käsiteanalyysi ja kielellinen tarkkuus. Sen tausta on 1900-lukujen alkuvuosikymmenien lingvistisessä tai kielellisessä käänteessä, jonka myötä kielifilosofia ja logiikka nousivat erityisesti englanninkielisessä akateemisessa maailmassa tärkeiksi tutkimusaloiksi. **Kielellinen käänne** vaikutti vahvasti myös moraalifilosofiaan.

Analyttisen filosofian rinnalla ja osittain siihen sekoittuen on läpi 1900-luvun vaikuttanut myös muita vahvoja tutkimusperinteitä. Näitä ovat ainakin filosofian historiallinen tutkimus, fenomenologia, marxilaisuus ja kriittinen koulukunta sekä uustomismi. Ei kuitenkaan katsota niiden eroja ja yhteyksiä nyt tarkemmin. Käsitteilyote on nyt analyttisesti suuntautunutta. Mutta mukana on myös varsinkin **fenomenologista** ainesta ja aiheita etiikan **historiallisilta klassikoilta**.

Käsiteanalyysin ja kielellisen tarkkuuden juuret menevät niin brittiläisessä kuin yleisemmässä filosofian perinteessä toki paljon 1900-luvun alkua kauemmas. Käsitteellinen tarkkuus on ollut keskeistä sellaisille filosofian suurille nimille kuin Mill, Kant, Hume, Locke, Hobbes, Duns Scotus, Tuomas Akvinolainen, Cicero, Aristoteles, Platon ja Sokrates. Kaikki mainitut ovat myös tärkeitä etiikan klassikoita. metaetiikka, moraalipsykologia ja toiminnan teoria sekä normatiivinen etiikka mukaan lukien soveltava etiikka. Jokaiselta mainituista klassikoista löytyy sanottavaa niin metaetiikan, normatiivisen etiikan kuin moraalipsykologian ja toiminnan teoriainkin aiheista.

Metaetiikka

Mitä on moraalitai moraalisuus? Mihin moraalisuutemme **perustuu** vai perustuuko mihinkään? Onko olemassa **yhtä moraalitai** vai pitäisikö puhua mieluummin **monista**

moraaleista? Millaista on luonteeltaan moraalinen **ajattelu** ja **harkinta**? Mihin **moraaliset arvostelmat** perustuvat ja mihin niillä pyritään? Millaisia ovat moraalisten arvostelmien tai asenteiden kielellisten ilmaisujen erityispiirteet? Miten ymmärtää perustavien moraalisten käsitteiden keskinäiset suhteet ja sisältö?

Nämä ovat **metaeettisiä kysymyksiä** ja osaa niistä on jo hieman käsitelty tai sivuttu. Metaeettinen tutkimus ei pyri vastaamaan siihen, mitä saa tehdä, ja miten elää hyvää elämää. Tämä ei tarkoita, että metaetiikka olisi käytännössä hyödytöntä ja irti elämästä ja todellisuudesta – kaikkea muuta. Onko tarkoituksena todella **ymmärtää**, miksi jokin asia on perustellusti tavoiteltava tai jokin toimintatapa perustellusti väärä ja vältettävä? Silloin on toki ymmärrettävä, mistä pohjimmiltaan on kyse **tavoitteissa, toiminnassa, perusteissa ja perustelemissa** sekä siinä, että **jokin on väärin** tai **oikein, hyvää** tai **pahaa**. Metaetiikalle keskeistä on käsitteiden analysointi (ja näin ollen metaetiikkaa on siis jo tehty edellisissä luvuissa). Etiikka on käytännöllistä filosofiaa, koska se keskittyy toimintaa ja kysymyksiin hyvästä elämästä. Metaetiikka on kuitenkin luonteeltaan hyvin **teoreettista**.

Kielifilosofian lisäksi metaetiikka kytkeytyy oleellisesti **epistemologiaan** mutta myös **ontologiaan** ja **mielenfilosofiaan** ja joidenkin aiheiden osalta myös **estetiikkaan** ja **uskonnonfilosofiaan**. Tärkeä aihepiiri liittyy kiistaan **realististen teorioiden** ja **antirealististen teorioiden** välillä. Jos hahmottaa realistiset ja antirealistiset peruskannat metaetiikassa, ne on helpompi hahmottaa myös teoreettisen filosofian puolella, muun muassa ontologiassa ja tieteenfilosofiassa, ja toisin päin. Realismia kysymyksille keskeisiä käsitteitä on **totuus** ja **tietäminen**. Metaetiikassa **realismikiista** koskee lyhyesti sanottuna sitä, **voiko olla moraalista tietämistä**, ja jos voi, niin **miten**. Tietäminen on jonkinlaista, kaiketi onnistunutta, ajattelua. Ollaan siis tekemisissä myös **kognitiivisen psykologian** tutkimien aiheiden kanssa. Näin metaetiikka **kytkeytyy moraalipsykologiaan** ja erityisesti sen keskeiseen kysymykseen, mikä on **moraalisen ajattelun suhde toimintaan**.

Metaetiikan pariin päädytään siis moraalipsykologian ja toiminnan teorian aiheiden mutta myös monien normatiivisen etiikan kysymysten kautta. Vastaavasti metaetiikan käsitellyt aiheet ja perustellut näkemykset kytkeytyvät ja joissain tapauksissa myös tukevat joitakin normatiivisen etiikan, moraalipsykologian ja toiminnan teorian kantoja ja näkemyksiä.

Normatiivinen etiikka

Jos metaetiikan aiheet ovat perustavalaatuisi, ei normatiivinen etiikka jää aiheiden painavuuden suhteen yhtään huonommaksi. Normatiivinen etiikan tutkimus on kiinnostunut siitä, **mitä saa** tai **pitää tehdä** ja **mitä ei**. **Mitkä moraaliset normit ovat päteviä** ja **perusteltuja**, tai jos eivät mitkään normit, mitä **tekoja, tavoitteita, toimintatapoja** tai muita voi pitää perustellusti oikeina ja mitä väärinä ja vältettävänä? Normatiivinen etiikka keskittyy normeihin ja niiden perusteluun ja siten myös **velvollisuuksiin** ja **oikeuksiin**, tai muuten siihen miten **harkinta, käytännöllinen perusteleminen** tai muu ohjeistaa tai **ohjaa toimintaa** ja **elämää**.

Normatiivisen etiikan piiriin kuuluu monenlaisia teorioita moraalisesta harkinnasta eli siitä, millainen toiminta on oikein tai väärin ja millä perusteilla. **Normatiiviset eettiset teoriat** voidaan jakaa kahteen pääleiriin **velvollisuuseettiset** teoriat ja **seurauseettiset** teoriat. Näiden ohella kolmantena pääsuuntauksena esitellään yleensä **hyve-eettiset** teoriat. Hyve-eettisten teorioiden tai näkemysten käsitteleminen pelkästään normatiivisen etiikan alla on kuitenkin ongelmallista, koska hyve-etiikan aiheet ulottuvat laajemmalla ja kysymyksenasettelut ovat moninaisempia kuin mitä velvollisuuseettiselle ja seurauseettiselle käsittelylle on tavallista. Niinpä hyve-etiikkaan mennään jatkossa ensin etiikan historiallisen käsittelyn kautta. Velvollisuusetiikkaa ja seurauseetiikkaa eri versioineen taas käsitellään normatiivisen etiikan otsikon alla, ja myös oleellisesti toisiinsa vertaillen.

Normatiivisen etiikan piirin voi laskea myös **soveltavan etiikan** tutkimuksen. Paljon käsiteltyjä soveltavan etiikan teemoja ovat **abortti**, **eutanasia** ja **oikeutettu sota**. Monia ammattialoja ja työtehtäviä koskevat myös **yksityisyyden suojan** ja **vaitiolovelvollisuuden** vaatimukset. **Ammattien etiikka** kuuluu soveltavan etiikan piiriin kuten myös **tutkimusetiikka**. Kaikki nämä kuten myöskään kysymykset vaikkapa hiilidioksidipäästöjen rajoittamisesta tai robottiohjatusta autoista eivät ole ensisijaisesti yksilön elämäntavan ja sosiaalisten suhteiden kysymyksiä vaan **yhteiskunnallisia** kysymyksiä. Monilta osin soveltava etiikka kuten normatiivinen etiikka ylipäättään **kytkeytyy yhteiskuntafilosofiaan** tai politiikan filosofiaan.

Oikeudenmukaisuus on sekä normatiivisen etiikan, yhteiskuntafilosofian että oikeusfilosofian ytimessä. Keskeinen kysymys koskee sitä, pohjautuuko oikeudenmukaisuus inhimillistä alkuperää oleviin **lakeihin** ja **sopimuksiin** vai onko olemassa joitain oikeudenmukaisuuden **yleisiä järjellä käsitettäviä periaatteita**. Tämä kysymys jakaa edelleen yhteiskunta- ja oikeusfilosofiaa kahteen pääkoulukuntaan luonnonoikeusteoreetikot ja oikeuspositivistit. Kiistan juuret palaavat Sokrateen kritiikkiin sofisteja kohtaan, ja se on oleellisesti myös **metaeettinen kiista**.

Normatiivisen etiikan aiheet kytkeytyvät siis myös väistämättä metaetiikkaan. Näiden etiikan alojen painopisteet ovat kuitenkin erilaiset. Edellinen on nimensä mukaisesti normatiivista, elämää ja toimintaa ohjaavaa ja ohjeistavaa. Metaetiikan aiheet taas ovat teoreettisia moraalifilosofian ”perimmäisiä metakysymyksiä”. Vaikka filosofisesta etiikasta voi eritellä näin eri osa-alueita, ne siis kytkeytyvät monin tavoin toisiinsa.

Moraalipsykologia ja toiminnan teoria

Nimitykset moraalipsykologia ja toiminnan teoria (engl. *theory of action, action theory*) **eivät** ole yhtä **vakiintuneita** moraalifilosofian osa-alueiden **nimityksiä** kuin metaetiikka ja normatiivinen etiikka ja siihen kuuluva soveltava etiikka. Moraalipsykologiaa ja toiminnan teoriaa voi kuitenkin pitää suhteellisen itsenäisenä ja vakiintuneena akateemisen tutkimuksen alueena. Niiden aihepiiri kytkeytyy oleellisesti moraalisuuden **psykologiseen** tutkimukseen sekä yleisempään **kognitiiviseen psykologiaan** ja **motivaatiopsykologiaan**.

Edellä käsiteltiin useita **toiminnan teorian** aiheita alkaen välineellisesti hyvien ja itsessään hyvien asioiden suhteesta, toiminnan vapauteen ja vastuuseen, tavoitteiden ja sivuvaikutusten erotteluun sekä akrasiaan. Toiminnan teoriaan kuuluu myös sellaisia filosofisen psykologian aiheita, joista kaikki eivät liity toiminnan moraalisuuteen. Kaikki moraalipsykologian aiheet kuten kysymykset moraalista kehityksestä ja moraaliseksi kasvatuksesta taas ovat ulottuvat toiminnan teoriaa laajempiin filosofiaa ja käyttäytymistieteitä yhdistäviin aihepiireihin.

Kolme keskeistä moraalipsykologian ja toiminnan teorian aihetta ovat **moraalinen motivaatio**, **itsepetos** ja **rationalisointi** sekä sosiaalisille suhteille keskeiset **tunteet**.

Ajatellaan jonkun ajattelevan, että hänen kuten kenen tahansa olisi moraalisesti oikein tarjota apua vaikeassa tilanteessa olevalle ystävälleen. Hän ei kuitenkaan tee sitä, mitä pitää moraalisenä velvollisuutenaan. Eikö sen, minkä ajattelee olevan oikein, pitäisi **motivoida** toimimaan? Edelle kohdattiin Sokrateen näkemys, jonka mukaan ”hyve on tietoa”. Toisin kuin Sokrates näyttää ajatelleen, on kuitenkin niin silloin kuin nykyisinkin ollut tavallista ajatella, että ihminen voi katsoa jonkin teon olevan hyvä ja oikea ja silti toimia itse toisin. Kysymykset **akrasiasta** eli heikkoluonteisuudesta ja katumuksen tunteesta ovat siis myös moraalipsykologian ja toiminnan teorian kysymyksiä.

Syällisyyden ja katumuksen ohella aiemmin tulivat mainituiksi myös suuttumuksen ja paheksunnan tunteet ja ohi menen myös pahoillaan olo. Näitä kaikki voi sanoa kielteisiksi tunteiksi siksi, että ne koetaan epämiellyttävinä. **Tunteet** ovat oleellisesti käyttäytymistä tai toimintaa motivoivia psyykkisiä tekijöitä. Sosiaalisten suhteiden ja moraalisuuden kannalta oleellisia ovat myös ainakin häpeä, myötätunto tai sääli, kiitollisuus, vahingonilo, arvostus, kostonhalu, toivo, pelko ja rakkaus.

Tunteiden kokemiseen ja tunnistamiseen kasvaminen tunteiden tunnistamisen vaikeudet ovat tärkeä useita psykologian aloja yhdistävä tutkimusaihe. Jo ennen Sokratesta kreikkalaisessa filosofiassa oli nostettu tärkeäksi pyrkimykseksi Delfoin temppelin ohje ihmisille ”tunne itsesi”. Tunteiden kohdalla tätä vaatimusta ei ole läheskään aina helppo toteuttaa. Jos minua kaduttaa jokin tekoni, saatan yrittää kiertää vaikeaa aihetta, ja liittääkin epämiellyttävän kokemuksen siihen, että olisinkin suuttunut jollekin.

Psykologiassa tällaista käyttäytymistä voidaan nimittää **rationalisoimiseksi**. Rationaalinen tarkoittaa järkevää tai järjellistä mutta psykologiassa rationalisoinnilla viitataan siihen, että omaa käyttäytymistä ”järkipäristetään” eli selitetään itselle parhain päin (ks. defenssimekanismit). Filosofiassa puhutaan yleensä suuremmin **itsepetoksesta**.

Toiminnan teorian keskeisiä käsitteitä esiteltiin jo edellä. Sen ja moraalipsykologian aiheita ei käsitellä jatkossa erikseen, vaan niitä tulee käsitteilyyn muun muassa hyveiden, moraalisten ristiriitojen ja metaetiikan yhteydessä.

Moraalifilosofian tutkimusalojen aiheet nousivat esiin jo antiikin etiikasta

Oikeastaan kaikki uuden ajan ja nykyisen etiikan aiheet olivat vähintäänkin alustavasti esillä antiikin kreikkalaisessa etiikassa. Platonin, Aristoteleen, epikurolaisten ja stoalaisten säilyneissä kirjoituksissa käsitellään tarkemmin tai lyhyemmin suunnilleen kaikkia jo mainittuja kysymyksiä. Antiikin etiikka keskittyi erityisesti hyvän inhimillisen elämän ja hyveiden suhteeseen. Näkemyksiä ja erilaisia koulukuntia oli useita. Tutkimus oli käytännönläheistä sikäli, että filosofian tavoitteena katsottiin olevan ihmisten elämän parantaminen aivan kuten lääketieteenkin. Joitakin persoonallisen identiteetin, minuuden ja hyvän elämän aiheita esitellään lyhyesti luvussa 7. Hyveiden ja hyvän elämän kysymyksiin antiikin etiikassa mennään sitten historiallisen johdannon kautta luvusta 8 lähtien.

etiikan osa-alueet

(akateemisen moraalifilosofian päätutkimusalat)

Deskriptiivinen moraalin tutkimus: historiaa, sosiologiaa ja antropologiaa

Millaisia käsityksiä hyvästä elämästä, ihanteista ja hyveistä oli pohjoisamerikkalaisten preeriantiaanien perinteisessä kulttuurissa? Entä pohjoissavolaisessa luterilaisessa talonpoikaiskulttuurissa 1800-luvulla? Entä Tiibetin buddhalaisluostareissa nykyisin? Entä Venäjän armeijan kantahenkilökunnalla? Tämän kaltaisiin kysymyksiin voidaan hakea vastauksia historiatieteellisessä sekä sosiaali- ja kulttuuriantropologisessa tutkimuksessa. Jos kyse on jonkin tietyn kulttuurin moraaliseksi luokiteltavien käyttäytymistapojen ja eettisen pohdinnan selvittämisestä voidaan puhua deskriptiivisestä etiikasta.

Nimitys on kuitenkin sikäli harhaanjohtava, että vaikka kyse on moraalisia käyttäytymis- ja ajattelutapojen tai moraalisuuden deskriptiivisestä eli kuvailevasta tutkimuksesta kyse ei ole varsinaisessa mielessä etiikasta. Nimitystä deskriptiivinen etiikka käytettiin 1900-luvun jälkipuoliskolla normatiivisen etiikan ja metaetiikan rinnalla. Eri yhteiskuntien ja eri aikakausien erilaisten ”moraalisten kulttuurien” sosiologiseen, antropologiseen ja historiatieteelliseen tutkimukseen ei mennä jatkossa tarkemmin. Sen sijaan ihmisten ja muiden laumaeläinten moraalisuuden piirteiden ja alkuperän biologiseen ja psykologiseen tutkimukseen on syytä mennä.

Moraalin evoluution tutkimus psykologiassa ja biologiassa

Viime vuosikymmeninä moraalisuuden psykologisen ja biologisen tutkimuksen asema ja määrä on vahvistunut hyvin paljon. Siinä missä moraalifilosofialla oli paljon yhteyksiä ja keskinäistä vaikutusta historiallis-yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kanssa 1900-luvun loppupuolelta lähtien moraalifilosofia on saanut rinnalleen, tuekseen ja kilpailijakseen moraalisuuden luonnontieteellisen tutkimuksen. 1960-luvulta lähtien suurta edistymistä on tapahtunut erityisesti siinä, miten ihmisen moraalisuutta on suhteutettu muiden laumaeläinten käyttäytymiseen ja kognitiivisiin kykyihin. Moraalin evoluution tutkimus selvittää sosiaalisten eläinten moraalisten taipumusten evoluutiokehitystä ja sen taustalla olevia luonnonvalinnan mekanismeja. (Tämä aihepiiri esitellään seuraavassa luvussa 5.)

Luku 5

Altruistisuus ja egoistisuus, moninaisuus ja evoluutio

Viides luku pistää pohtimaan, onko epäitsekkyyks sittenkin itsekästä, ja miettimään, miten eläimistä tuli moraalisia. Lopussa kohdataan filosofiset zombit.

Moraalista on se, että tehdään hyvää ja toimitaan tavoilla, jotka ovat oikein. Tämä ei pidä paikkaansa, sillä asiat tai teot voivat olla hyviä tai oikein monilla tavoilla, joista kaikki eivät liity moraalisuuteen. Jos taas tehtäisiin tarkennukset ”moraalisesti hyvää” ja ”moraalisesti oikein”, päädyttäisiin tautologiaan (vrt. matematiikassa tehdään matemaattisia asioita). Myöskään siinä, että pyrkii itselleen hyviin asioihin, ei siis olisi vielä mitään erityisen moraalista. Tavallisesti ajatellaan, että **moraalisuudelle** on **keskeistä** pikemminkin pyrkimys toimia tavoilla, jotka ovat **oikein toisia kohtaan**, tai eivät ainakaan väärin, ja että tavoitellaan asioita, jotka ovat **hyviä myös toisille** eivät pelkästään itselle.

Ihmiskulttuureille tyypillinen piirre on se, että niissä on **tarinoita, opetuksia, sananlaskuja ja ohjeita**, jotka **kehottavat huomioimaan muut ja tekemään hyvää toisille**. Tyypillinen tarinan aihe on se, kuinka hyvää tehnyt saa itse osakseen hyvää ja toisen pettänyt tai tämän hyvinvoinnin laiminlyönyt tulee itse petetyksi tai laiminlyödyksi. Eri kulttuureissa ja uskonnollisissa perinteissä tunnetaan muun muassa ”**kultaisen säännön**” erilaisia versioita: ”Vältä tekemästä sellaista, mistä moittisit muita”, ”Älä tee lähimmäisesi sellaista, mitä itse inhoat”, ”Älä vahingoita toisia tavoilla, joita pidät itsellesi vahingollisina”, ”Älä tee toiselle, mitä et toivoisi itsellesi”, ”Tee toiselle, niin kuin toivoisit itsellesi tehtävän”.

Näille kertomuksissa ja opetuksissa on usein tiettyä **kaksijakoisuutta**: Toisaalta korostetaan, että pitäisi auttaa tai luottaa tai tehdä muuten hyvää **pyyteettömästi** ilman, että sillä tavoittelisi itselleen mitään hyvää. Toisaalta taas katsotaan, että toisten hyvä kohtelu on **kannattavaa myös itselle**, koska se edesauttaa **hyödyllistä vastavuoroisuutta**.

Katsotaan ensin altruistisuuden ja egoistisuuden käsitteitä ja sitten lyhyesti sitä, mitä eettisellä egoismilla voidaan tarkoittaa. Lopuksi katsotaan altruistisuuden ja moraalisuuden evoluution tutkimusta ja päädytään myös moraalisen relativismin kysymyksiin.

Altruistisuus ja egoistisuus

Psykologisesti katsoen moraalisuus kytkeytyy sosiaaliseen käyttäytymiseen ja sen motiiveihin. Erottelu altruismin ja egoismin välillä auttaa hahmottamaan moraalisuutta. Joskus moraalisuudella ja altruistisuudella tarkoitetaan samaa.

Egoistisuudella voidaan tarkoittaa laajassa mielessä **oman edun tavoittelua**. Egoistisuudella voidaan kuitenkin tarkoittaa **rajatummassa** mielessä **itsekästä** oman edun tavoittelua. Itsekkyydellä voitaisiin tarkoittaa usein juuri sitä, että itselle edullisia asioita tavoitellaan siten, että muut tulevat kohdelluksi väärin tai menettävät jotain. Näin ollen egoistinen tai itsekäs toiminta olisi moraalisesti väärää toimintaa.

Altruistisuus taas olisi **pyrkimystä huomioida toiset** toiminnassa tai jopa pyrkimystä toimia siten, että se saa aikaiseksi **jopa ensisijaisti toisille hyviä asioita**. Altruistisuuteen liitetään usein ajatus pyyteettömyydestä. **Pyyteetöntä** on pyrkiä saavuttamaan muille hyviä asioita siten, että kyseessä **ei** ole vain **keino tavoitella itselle** hyviä asioita.

Hankaluuksia erotteluun egoismin ja altruismin välillä tuo se, että teko voi olla altruistinen mutta **piilevästi egoistinen**. Tekijä ei itse välttämättä tunnista kaikkia vaikuttimiaan eli motiivejaan. Tämä voi tuntua äkkiseltään oudolta. Ajatus piilevistä motiiveista ja muista psyykkisistä tiloista tai taipumuksista, joita henkilö ei itse tiedosta ollenkaan tai kokonaan, on kuitenkin hyvin tavallinen. Aihetta on tutkittu paljon psykologiassa 1900-luvun alusta lähtien. Muttei se tietenkään ole psykologian tutkimuksen löytämä ilmiö. Suuri osa ihmistä on kohdannut sen läheistensä tai tuntemiensa ihmisten kohdalla – jotkut tunnistaneet onneksi itsessäänkin. Kirjallisuudessa aihe on ollut vanhastaan tärkeä. (Aiheeseen palataan monta kertaa, muun muassa luvussa 6 sekä luvussa 11 Huckin ongelmaa käsiteltäessä.)

Egoismista ja altruismista päästään kahteen hyvin erilaiseen aiheeseen. Katsotaan ensin eettistä egoismia ja sitten moraalien evoluution tutkimusta.

Eettinen egoismi

Ettinen egoismi on näkemys, jonka mukaan on **moraalisesti oikein tavoitella omaa etuaan**. Tämä voidaan ymmärtää kahdella tavalla, joista kumpikin johtaa ongelmiin. Jos ajatuksena on, että on sallittua tavoitella omaa etua, ei eettistä egoismia voi pitää itsenäisenä teoriana, sillä lähes kaikki normatiiviset eettiset teoriat katsovat, että oman edun tavoittelu on sallittua, muttei millä keinoin tahansa. Eettinen egoismi ei siis ole mikään oma erityinen teoriansa.

Jos ajatuksena taas on, että **oman edun tavoittelu on sallittua millä keinolla tahansa**, katsotaan, että mitään **moraalisuutta ei varsinaisessa tavallisessa mielessä** ole: toisiin vaikuttavalle toiminnalle ei ole mitään rajoitteita tai vaatimuksia, kaikki on sallittua, ei ole mitään väärää tai pahaa. Tällaista näkemystä voi kutsua moraaliseksi tai **eettiseksi nihilismiksi**. Filosofisena näkemyksenä moraalisen nihilisminä on toki kehitelty, mutta harvat kannattavat sitä tosissaan. Suurempi syy sille, miksi sitä ei nyt käsitellä enempää, on siinä, että se vaikuttaa sisäisesti ristiriitaiselta näkemykseltä.

***menetelmät* LOOGISET PÄATELMÄT: ESIMERKKINÄ EETTINEN NIHILISMI**

Filosofiaan kuuluu oleellisesti järkipärisyys ja järkipärisen ajattelun tutkiminen ja logiikka on tärkeä filosofinen tutkimusala. Sokrateen pyrkimyksenä oli ristiriitojen osoittaminen keskustelukumppanin ajattelussa. Aristoteles aloitti loogisen päättelyn järjestelmällisen tutkimuksen eli häntä voidaan pitää myös logiikan alan isänä.

Katsotaan seuraavaa päätelmää:

(premissit eli oletukset)

Jotta näkemys tai teoria olisi näkemys tai teoria moraalista, sen mukaan joidenkin tekojen on oltava moraalisesti oikeita ja joidenkin moraalisesti väärää

Eettisen nihilismin mukaan kaikki on sallittua

Jos kaikki on sallittua, ei ole moraalisesti väärää tekoja

Eettisen nihilismin mukaan ei ole moraalisesti väärää tekoja

Eettinen nihilismi ei ole näkemys tai teoria moraalista (johtopäätös)

Johtopäätös on perusteltu, koska se on järkipärisesti johdettu oletuksista. Jos oletuksena olevien väitteiden oletetaan olevan tosia, on myös johtopäätöksenä olevaa väitettä pidettävä totena.

On huomattava, että oletuksille on kullekin oltava oman perustelunsa ja ne voidaan kyseenalaistaa. Eettisen nihilismin puolustaja voisi siis kyseenalaistaa joillakin perusteilla yhden tai useamman esitetystä oletuksista.

Eettisen nihilismin suhde tavanomaisiin moraalisiin näkemyksiin ja etiikkaan on kaksijakoinen. Toisaalta eettinen nihilismi tuntuu **kieltävän moraalisuuden** kokonaan. Toisaalta nihilistit ovat **haastaneet** perinteisiä moraalikäsitteitä ja tuoneet tärkeitä **kriittisiä aloitteita ja argumentteja** etiikan tutkimukseen. Kiitosta tästä ansaitsevat erityisesti Friedrich Nietzschen kirjoitukset 1870- ja 1880-luvuilla. Nietzsche ja muut modernin ajan haastajat saivat vaikutteita Charles Darwinin evoluutiobiologisista tutkimuksista. Moraalin evoluution tutkimuksella ja eettisellä nihilismillä on yhteyksiä, mutta edellinen ei mitenkään välttämättä johda jälkimmäiseen.

Lähiyhteisöön ulottuva moraalisuus ja evolutiiviset selitykset sille

Ei ole erityisen epäitsekkästä huolehtia perheenjäsenistä ja muista itselle läheisistä ja rakkaista ihmisistä. Läheisten puolesta jopa uhraudutaan. Vaikka **läheisistä huolehtimista** ei tavallisesti kutsuta itsekkyydeksi, se on kuitenkin jollakin tapaa lähellä sitä, sillä läheisistä huolehtiminen tapahtuu usein muiden kustannuksella.

Mutta niin ihmiset kuin joidenkin muidenkin eläinlajien edustajat huomioivat toiminnassaan ja auttavat tuntemattomiakin, jopa toiseen lajiin kuuluvia, ja joskus jopa uhrautuvat näiden puolesta. Kädellisten käyttäytymisen tutkija etologian tutkija Frans De Waal kirjoittaa teoksessaan *Hyväluontoinen* (1998 [1996]):

”Hyökkäyksen uhria silittävä ja taputtava tai ruokansa nälkäisen toverin kanssa jakava simpanssi paljastaa asenteita, jotka on vaikea erottaa niistä, jotka ihminen paljastaa ottaessaan itkevän lapsen syliinsä tai tehdessään vapaaehtoistyötä köyhien asuntolassa. On harhaanjohtavaa ja luultavasti väärin sanoa, että simpanssin käyttäytyminen perustuu vaistoon ja että ihmisen käyttäytyminen on moraalisen kelvollisuuden merkki. [. . . U]skon, että monet ihmisen moraalisuuden perustana olevat tunteet ja kognitiiviset kyvyt olivat olemassa jo ennen kuin lajimme ilmaantui tälle planeetalle.” (suom. K. Pietiläinen, s. 230.)

Yhteistyö, huolenpito ja jopa **uhrautuminen** toisten puolesta kuuluu lukuisten **laumaeläinten lajityypilliseen käyttäytymiseen**. Tältä kannalta katsoen moraalisuuden voisi ajatella olevan **keskinäisen selviytymisstrategia**, joka palvelee ryhmää sen kilpaillessa muiden ryhmien kanssa ja samalla sen kutakin yksilöä. Lähipiiriin ja sukulaisiin ulottuvalle altruistiselle käyttäytymiselle, luottamukselle ja yhteistyölle voidaan antaa hyviä **evoluutiobiologisia** selityksiä.

Yhdessä elävillä ja yhteistyötätekevillä laumaeläimillä voikin ajatella olevan ikään kuin jonkinlainen oma **”sisäpiirin moraalinsa”**. Tällöin moraalista tai moraalisuudesta puhutaan kuitenkin tavallisesta poikkeavalla tavalla, koska moraalisuudesta puhutaan tällöin **ilman oletusta tietoisista valinnoista ja harkinnasta** sekä syyllisyyden ja vastuun käsittämisestä. Laumaeläin moraalisuuden voi siis ajatella olevan **”vaistomaista”**, pikemminkin **tunteiden** ohjaamaa kuin itsetietoista ja järkevään harkintaan pohjautuvaa.

Sekä *Homo sapiens* -lajimme että sen biologiset lähisukulaiset ovat oleellisesti sosiaalisia laumaeläimiä. Meitä **nykyisenkaltaisia ihmisiä** on ollut vähintäänkin **satojatuhansia vuosia** ja pitkälti kaltaisiamme lähisukulaisia ja suoria edeltäjiä viimeistään pystyihmisistä (*Homo erectus*) alkaen **lähes kahden miljoonan vuoden** ajan. Vasta maanviljelyksen myötä alkoi syntyä enemmän suurempia paikallaan olevia ihmisyhteiskuntia noin 10 000 vuotta sitten. Tähän asti kaikki ihmisyhteisöt olivat tavallisesti korkeintaan **muutamana sadan jäsenen keräily- ja pyyntikulttuureita**. Tällaisten pienten heimokulttuurien osuus väheni maanviljelysyhteiskuntien leviämisen myötä, mutta niitä on säilynyt nykyaikaankin asti. Evoluutiobiologisesti katsottuna nykyihmistenkkin viimeisetkin yhteiset geneettisesti periytyvät piirteet ovat valikoituneet vähintäänkin joitakin satojatuhansia vuosia sitten. Sosiaalisen käyttäytymisen ja moraalisuuden taustalla olevat piirteiden alkuperä palautuu miljoonien ja kymmenien miljoonien vuosien taa sosiaalisten laumaeläinten yhteiseen evoluutioon.

Yhteistyö ravinnonhankinnassa ja suojautumisessa on sosiaalisten laumaeläinten kannalta edullinen käyttäytymisstrategia, jota luonnonvalinta on suosinut. Pyrkimystä yhteistyöhön voi selittää **ryhmävalinnalla**. Sukulaisten muodostamaan lähiyhteisöön ulottuvaa altruistista käyttäytymistä taas voidaan selittää **sukulaisvalinnalla**. Laajassa mielessä altruistisiksi tai muuten moraaliseksi katsottavat käyttäytymistäipumukset ovat siis selitettävissä luonnontieteellisesti, naturalistisesti.

Kyvykkyys yhteistyöhön edellyttää monenlaisia **kognitiivisia** kykyjä mukaan lukien kyvyn **samaistua** toisten asemaan, tavoitteisiin ja tuntemuksiin. Taipumus **empatiaan** on yksi moraalisuuden ehto, ja siihen kuuluu sekä kognitiivinen ajattelun että affektiivinen tuntemisen puoli.

Heimoissa elävien ihmislajin altruistisella käyttäytymisellä, keskinäisellä yhteistyöllä ja näihin liittyvillä **tunteilla** ja niiden **ilmaisulla** voi siis sanoa olevan sama yhteinen pohja kuin lukuisilla muillakin sosiaalisilla laumaeläimillä (mm. delfiinit, norsut, varislinnut, sudet).

Aihetta tutki jo Darwin tärkeässä myöhäisteoksessaan *Tunteiden ilmaisu ihmisissä ja eläimissä* (1872, suom. 2009). Lähestymistavan ensimmäinen merkittävä tutkija oli sosiologi ja moraalifilosofi Edvard Westermarck (1862—1939) – joka on edelleenkin kansainvälisesti vaikutusvaltaisin suomalainen humanistis-yhteiskuntatieteellisten alojen tutkija.

Kuten Westermarck jo sata vuotta sitten esitti, ihmisheimoilta ja -yhteiskunnille on myös kehittynyt vähittäisen **kulttuurievoluution** myötä erilaisia elämäntapoja ja niihin liittyviä ihanteita ja uskomusjärjestelmiä. Pyhiksi tai epäpyhiksi, ihannoiduiksi tai kauheiksi uskottujen käyttäytymistapojen välillä on ihmiskulttuureissa huomattavia **eroja**. Sen minkä ajatellaan olevan hyvää, paha, oikeaa, väärää, pyhää tai epäpyhää, **vaihtelee** yhteisöstä toiseen. Taustalla ovat yleisinhimilliset ja osittain muillekin laumaeläimille yhteiset taipumukset. Käytännön erot hyvää elämää, pyhiä rituaaleja ja moraalisuutta koskevissa ajattelu- ja käyttäytymistavoissa ovat monilta osin isoja.

teema MORAALIN EVOLUUTION TUTKIMUS

Jälkeläisistä huolehtiminen tuntuu luonnolliselta ja itsestään selvältä, mutta itsestään selvää se ei ole. Kaikkien eläinlajien tyyppilliseen käyttäytymiseen ei kuulu jälkeläisistä huolehtiminen. Useille lajeille on tyyppillistä ruoan jakaminen ja joillekin myös yhteistyö ruoanhankinnassa ja puolustautumisessa. Eläinyksilöt eivät siis käyttäydy vain niin, että se hyödyttää toisia ja samalla itseä, vaan myös tavoilla, jotka hyödyttävät toisia ja ovat itselle suoraan haitallisia. Jopa toisia hyödyttävää ja itselle välittömästi kuolemanvaarallista käyttäytymistä esiintyy monilla laumaeläimillä. Muun muassa monilla lintulajeilla ja joillakin apinalajeilla on tapa hälyttää parvea tai laumaa vaarasta. Toiset hyötyvät varoituksesta, mutta samalla varoittaja myös itselleen vaarallisella tavalla herättää saalistajan huomion. Kuinka luonnonvalinta on voinut suosia tällaisia käyttäytymistapumuksia?

Vähittäistä evoluutiota aikaansaavasta luonnonvalinnan dynamiikasta ensimmäisen kunnollisen selvityksen antoi tunnetusti Charles Darwin (1809—1882). Sekä evoluution eli vähittäisen luonnonhistoriallisen muutoksen ajatus, että luonnonvalinnan selitysmalli ovat molemmat paljon Darwinia vanhempia, antiikin filosofiaan palautuvia. Mutta kunnia hyvin perustellun ja empiirisellä aineistolla tuetun evoluutioteorian kehittämiseksi kuuluu ehdottomasti Darwinille. Darwin itse myös näyttää ajatelleen, että moraalisuuden tai altruistisuuden kehittyminen sosiaalisten eläinten parissa on selitettävissä vähittäisellä evolutiivisella valikoitumisella. Darwin lienee ajatellut altruististen käyttäytymistapumusten kehittyneen ryhmävalinnan mekanismin myötä, ja hän tutki myös tunteita ja niiden ilmaisemista.

Ryhmävalinnalla tarkoitetaan sitä, että elintilasta, ravinnosta ja muusta eivät kilpaile vain eliöyksilöt vaan myös keskenään samaan lajiin kuuluvat populaatiot ryhmät. Jos ryhmän A jäsenille kehittyy sellaisia niiden elossa pysymistä ja lisääntymistä edesauttavia piirteitä, ryhmän A jäsenet menestyvät ja lisääntyvät enemmän ja niillä olevista hyödyllisistä piirteistä tulee lajin jäsenten keskuudessa yleisempiä. Ryhmän A jäsenten menestystä edesauttavat piirteet voivat olla keskinäiseen yhteistyöhön ja toisten auttamiseen ja tukemiseen liittyviä käyttäytymistapumuksia. Yhteistyötä tekevä ryhmä A pärjää kilpailijaryhmiä paremmin. Saman lajin sisällä ryhmään A kuuluvien osuus voi lisääntyä ja sen piirteistä tulla vallitsevia. Näin yhteistyöntekemiseen ja ryhmän sisäiseen altruismiin liittyvät piirteet voivat parantaa ryhmän kilpailuetua, ja siten jokaisen sen jäsenen kilpailuetua

kaiken kaikkiaan. Lyhyesti sanottuna moraalisuuden pohjana olevat taipumukset ovat voineet olla kilpailuvaltti ryhmien välisessä kilpailussa.

Toisen tyyppinen luonnonvalinnassa evoluutioon vaikuttava mekanismi on *sukulaisvalinta*. Geneettisen perimän monistumisen ja eteenpäin siirtymisen suhteen suorien jälkeläisten saaminen ei ole ainoa tapa. Biologisilla sukulaisilla on osaksi sama geneettinen perimä (50 % perimästä samaa vanhemmilla ja sisaruksilla kuin itsellä; 25 % samaa mm. isovanhemmilla ja tädeille; 12,5 % samaa serkuilla jne.). Biologisten sukulaisten ja näiden lisääntymisen tukeminen voi siis geneettisen perimän kannalta olla tehokas lisääntymisstrategia siinä missä pyrkimys saada ja tukea omia suoria jälkeläisiä. Sukulaisvalinnan teorian kehitti William Hamilton 1960-luvulla ja se on saanut runsaasti tukea niin empiirisessä kuin teoreettisessakin biologian tutkimuksessa.

Ryhmävalintaa ja sukulaisvalintaa voi tukea myös *vastavuoroinen yhteistyö*. Se on kuitenkin myös itsenäinen ilmiö, jolla moraalisuuteen liittyvien käyttäytymistaipumusten evoluutiota voidaan selittää. Yhteistyö on kannattavaa molemmille tai kaikille osapuolille, riippumatta siitä, kuuluvatko osapuolet samaan lajiin. Yhteistyön kannattavuus on tukenut eläinmaailmassa taipumusta pyrkiä yhteistyöhön ja luottaa toisiin osapuoliin (esim. krokotiilinvarjelijat ja krokotiilit). Mutta yhteistyöhön panostaminen ja sen epäonnistumiseen liittyvät riskit ovat myös edistäneet taipumusta herkkyyteen sen suhteen, kuka voi olla luotettava ja kuka ei. Luottamus kytkeytyy moraalisuuteen oleellisesti

Monien eläinlajien lajityypilliseen käyttäytymiseen kuuluu eläminen sukulaisten yhteisöissä, joissa keskinäinen yhteistyö ja luottamus ovat lähtökohtana. Käyttäytyminen voi siis olla altruistista mutta biologiselta kannalta katsottuna egoistista, koska yhteistyö on itselle kannattavaa ja koska sukulaisten tukeminen edistää oman geneettisen perimän lisääntymistä. Evoluutiobiologi Richard Dawkins selvittää asiaa selkeästi ja havainnollisesti kirjassaan *Geenin itsekkyyden* (1976, suom. 1993). Valitettavasti hänen käyttämänsä nimitys *selfish gene* eli ”itsekkäs geeni” on ymmärretty aivan liian usein pahasti väärin. Dawkins ei tarkoita, että elollisten olentojen geenien luonnon valinnan myötä valikoituneet itsensä kopioimisen strategiat tekisivät ihmisistä tai muista laumaeläimistä moraalisia egoisteja ja perustelisivat moraalisen egoismin hyväksyttävyyttä, kaikkea muuta. – Dawkins on muuten keksinyt nimityksen ”meemi” (engl. *meme*).

Johtaako kulttuurinen ja moraalinen vaihtelu moraalirelativismiin?

Onko ihmisen käyttäytyminen tai teko hyväksyttävä vai tuomittava? Asiaa arvioidaan käytännössä lähtökohtaisesti suhteessa yhteisössä vallitseviin käsityksiin, tapoihin ja normeihin. Kulttuuriseen moninaisuuteen ja vaihteluun sisältyvä moraalisten käsitysten moninaisuus ja vaihtelu taas on tunnettu tosiasia.

Ihmistieteellisessä tutkimuksessa nimityksellä relativismi **viitataan arvioinnin suhteellisuuteen** eli relatiivisuuteen. **Kulttuurirelativistinen lähestymistapa kuuluu historiaan, sosiologiaan, antropologiaan ja muuhun humanistiseen tutkimukseen.** Moraalisen arvostelun ja suoranaisten moralismin välttäminen kuuluu **objektiivisuuteen pyrkivään tieteeseen.** Tutkimuksessa ensisijaisena tavoitteena on puolueettoman kuvauksen antaminen, ilmiöiden syiden ja säännönmukaisuuksien selittäminen. Tieteellinen tutkimus ei ole sen kummemmin juridista kuin moraalistakaan arviointia. Eri kulttuurien tai aikakausien moraalisia tapoja ja näkemyksiä kuvailevaa tutkimusta on joskus kutsuttu

deskriptiiviseksi etiikaksi. Tällaisessa historiatieteellisessä, kulttuuriantropologisessa tai muunlaisessa tutkimuksessa ei kuitenkaan ole varsinaisesti kysymys filosofisesta etiikasta.

Kulttuurirelativistinen lähestymistapa johtaa kuitenkin usein helposti ja vailla perusteluja **moraalirelativistisiin** näkemyksiin. Moraalirelativistinen näkemys tai **eettinen relativismi** on oikeastaan **metaeettinen** näkemys, jolla on kuitenkin myös normatiivisia vaikutuksia. Moraalirelativistit katsovat, että **ei ole olemassa yhtä moraalialia** vaan oikeastaan **useita eri kulttuurien ”moraaleja”**. Kukin arvioija on sidottu oman kulttuurinsa käsityksiin siitä, millaista on hyvää elämää, mitkä luonteenpiirteet ovat hyveitä ja pahoja ja millainen toiminta tai käyttäytyminen suhteessa toisiin henkilöihin, ihmisiin tai muihin, on oikein tai väärin. Kulttuurirelativismiin voidaan sanoa olevan deskriptiivinen näkemys ”moraalikulttuurien” moninaisuudesta, vaihtelevuudesta ja muuttumisesta. Tästä ei voida kuitenkaan suoraan päätyä sellaiseen moraali-relativistiseen kantaan, jonka mukaan on pidättäydyttävä tekemästä moraalisia arvostelmia muiden kuin oman kulttuurinsa jäsenten toiminnasta, käyttäytymisestä tai elämäntavasta. Kysymys on eräänlaisesta kulttuurisesta suvaitsevaisuudesta. Mutta esittääkö se seuraavanlaisen hyvin äärimmäisyyksiin menevän vaatimuksen? Älä puutu toisten kulttuurien jäsenten tekemisiin, jos nämä väittävät niiden olevan oikeita ja perusteltuja, koska et itse pysty noita perusteluja ymmärtämään. Tämä vaatimus ja sen taustalla oleva näkemys ovat monella tavalla hyvin ongelmallisia. Kiinnitetään huomiota yhteen.

Moraalirelativismi on yleinen mutta kaikkea muuta kuin filosofisesti ongelmaton näkemys. Moraalirelativismiin sisältyy ensinnäkin ongelma, joka muistuttaa epistemologiseen skeptisismiin sisältyvää ongelmaa. Väittääkö skeptikko tietävänsä, että ei tiedä mitään? Silloin hänen näkemyksensä on selvästi ristiriitainen.

Moraalisen relativistin voi ajatella väittävän, ettei ole objektiivista tapaa arvioida toiminnan perusteita ja sitä, mikä on hyvää tai pahaa. Kaikki perustelut tai arvostelmat ovat ymmärrettäviä ainoastaan suhteessa, niiden esittäjän kulttuuriin. Perustelut tai arvostelmat ovat siis aina relatiivisia eivät objektiivisia, suhteellisia ja aina tietyn elämäntavan näkökulmaan sidottuja, eivät puolueettomia ja yleisiä. Mutta jos moraali-relativisti väittää, että tämä pitää paikkansa kaikkien toimintaa ja sitä, mikä on ihmisille hyvää elämää, koskevien arvostelmien tai perustelujen kohdalla, hän esittää yleisen objektiivisen näkemyksen. Moraalinen relativismi näyttää siis sisäisesti ongelmalliselta näkemykseltä. Ainakin se vaatii tuekseen parempia perusteluja. Pelkkä kulttuurirelativistinen näkemys ihmisyhteiskuntien tapojen ja käsitysten moninaisuudesta, vaihtelevuudesta ja muutoksesta ei riitä. (Relativismiin palataan tarkemmin luvussa 15 ja sitä sivutaan luvuissa 7 ja 9.)

Tehtäviä

Joshua May kertoo seuraavan tarinan: Abraham Lincolnin kerrotaan olleen argumentoimassa sen puolesta, että olemme kaikki pohjimmiltaan itsekkäitä, kun hän äkkiä keskeytti, mennäkseen pelastamaan hukkuvia porsaita. Lincolnille huomautettiin

hänen palattuaan, että hänen oma toimintansa todisti päinvastaista. ”Mielenrauhani olisi mennyt loppupäiväksi, jos olisin jättänyt sen vanhan emakon suremaan niitä porsaita”, Lincoln kuulemma vastasi: ”Käsitätkö, että tein sen saadakseni mielenrauhan?”

Voisiko Lincolnille väittää vastaan? Ja jos ei voi, mitä se kertoo psykologisesta egoismista?

(Tarinan lähde: Joshua May, ”Psychological egoism” (*The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://www.iep.utm.edu/psychegeo/>, vierailtu 16.5.2020)

Keksi esimerkit seuraavanlaisista teoista:

- **Teko on tehty altruistisista motiiveista, mutta on myös tekijälleen hyödyllinen (vaikka hän ei sitä tiedostaisikaan).**
- **Teko on tehty altruistisista motiiveista ja on tekijälle itselleen haitallinen.**
- **Teko on tehty egoistisista motiiveista, mutta hyödyttää myös muita.**
- **Teko on tehty egoistisista motiiveista, mutta on tekijälle itselleen haitallinen.**

Katso Frans De Waalin esitelmä [”Moral behavior in animals”](#) (TED-talk, 2011; suom. [tekstitys saatavilla](#)):

- **Mikä bonobojen käyttäytymisen piirre sai De Waalin muuttamaan tutkimuksensa näkökulmaa**
- **Mitä norsuilla tehty koe osoittaa?**
- **Mistä haukotuksen tarttuminen kertoo?**
- **Miksi kokeen kapusiinapina protestoi ja mistä se kertoo?**
- **Mitkä ovat De Waalin mukaan ”moraalin pilarit”? Tee itsellesi kaavio.**

Katso edellisen tehtävän De Waalin esitelmä ja lue lisäksi Tuula Kinnarisen juttu [”Mikä enää tekee ihmisen?”](#) (lyhyempi verkkoversio, *Tiede* 12/2010). **Mitkä ihmisen ja simpanssin samanlaisista piirteistä ovat inhimillisen moraalisuuden taustatekijöitä?** Mieti myös, ovatko myös simpanssit kykeneviä moraalisuuteen.

Hae myös uutisia tai juttuja haulla ”ihmisapinat” ja ”ihmisoikeudet”. Mitä Espanjassa on päätetty ja millä perusteilla? Asia on ollut käsittelyssä myös ainakin Uuden-Seelannin parlamentissa ja yhdysvaltalaisessa vetoomustuomioistuimessa.

Katso **moraalin evoluution** ja **moraaliin tunteisiin** erikoistuneen psykologian tutkijan **Jonathan Haidt** esitelmä [”The moral roots of liberals and conservatives”](#) (TED-talks, 2009, [suom. tekstitys saatavilla](#)). Vastaa seuraaviin kysymyksiin:

- **Mitkä ovat Haidtin mukaan ihmisille yhteisen moraalisuuden viisi kanavaa?**
- **Miten hän selittää eroa liberaalien ja konservatiivien väillä?**
- **Mihin Haidt haastaa liberaaleja, joita hänen mukaansa suurin osa yleisöstä on?**

Laadi **essee** aiheesta **moraalin evoluution tutkimus**. Pyri vastaamaan siihen, **miten altruistisia ja muita moraalisuuteen liittyviä käyttäytymistäipumuksia tai piirteitä on voinut kehittyä luonnon valinnan myötä**. Selvitä erityisesti **sukulaisvalinnan**,

ryhmävalinnan ja vastavuoroisen altruismin mekanismeja. Anna esimerkkejä. Suositeltava lähde on Matti Sintosen artikkeli ”Moraalin evoluutio” (ks. alla).

Lisälukemista:

Matti Sintonen, ”Moraalin evoluutio” (kirjasta *Kaikki evoluutiosta*, toim. Ilkka Hanski ym. Gaudeamus, Helsinki 2009).

Ilkka Pyysiäinen, [”Ihminen etsii tekijää ja tarkoitusta” \(Tiede 10/2011\)](#).

Jaana Hallamaa, [”Moraalifilosofia tarvitsee muiden tieteenalojen tuloksia” \(Teologia.fi 27.12.2011\)](#).

Petri Ylikoski, [”Kuinka jumalat kiinnostuivat moraalista?” \(Teologia.fi 17.1.2012\)](#). Ks. myös muut artikkelit: [Teema 2012/1: Uskonto ja moraalit \(Teologia.fi\)](#).

Mikael Stenmark, [”Onko objektiivinen moraalit illuusio?” \(Areiopagi.fi 11.10.2016\)](#).

Niko Kettunen, [”Tutkimus: ihminen keksit jumalat vahtimaan moraalit, kun yhteiskunnat kasvoivat suuriksi” \(HS 26.3.2019\)](#).

Kuka olen? Itsetietoisuus, minuus ja persoonallinen identiteetti

Kuudennessa luvussa vilkaistaan hieman tarkemmin, kuka on tämä minä, joka harkitsee toimintaansa ja tavoittelee hyvää elämää. Filosofiasa on puolustettu sellaistaakin näkemystä, että on vain yksi minä, ei muita. Mutta jos oletetaan, että meitä, jotka tiedostamme itsemme minäksi on monia, voidaan puhua vaikkapa minuuksista. Kuuluuko näihin meihin myös muita eläimiä kuin ihmiset? Voisiko meihin kuulua myös keinotekoisia olentoja?

Ihmisten filosofiaan kohdistamat toiveet liittyvät usein kysymyksiin **minuudesta**. Filosofialta odotetaan apua ja vastauksia siihen, **kuka olen ja miten elää elämä hyvin**. Nämä odotukset ovat täysin oikeutettuja. Antiikin kreikkalaisen filosofian tavoitteena ja lupauksena oli alun perin paneutua juuri tällaisiin ihmisen elämän oleellisimpiin kysymyksiin.

Kreikkalaisessa filosofiassa otettiin hyvin tosissaan ohjenuora **”tunne itsesi”**. Kannattaa kuitenkin muistaa, miten suuria vastauksia oli lähestyttävä Delfoin temppelissä, jonka kiviseinään ohje γνῶθι σεαυτόν oli hakattu. Apollonilta haettiin elämään terveyttä, parantumista ja vastauksia. Delfoin temppelissä pyhiinvaeltajien oli kuitenkin muotoiltava kysymyksensä Apollonille niin, että niihin pystyi vastaamaan kyllä tai ei. Jotta vastauksista voisi olla apua, kysymykset on osattava muotoilla oikein.

Herakleitos, Sokrates ja muut ”tunne itsesi” -ohjenuoraa seuranneet filosofian kehittäjät olivat käsittäneet tämän. Viisauteen pyrkivän on nähtävä etsinnässään vaivaa. Viisaat vastaukset parantavat elämää. Viisautta tavoitteleva osoittaa rakkauttaan sillä, että ymmärtää **kysymisen tärkeyden** ja tekee työtä löytääkseen sen, **mitä on järkevää kysyä**. Filosofian harjoittaminen pyrkii oleellisten kysymysten tunnistamiseen ja muotoilemiseen. Hahmotellaan muutamia keskeisiä kysymyksenasetteluita.

teema PSYKHE, PERSONA – MINUUS, ITSETIETOISUUS, ”SIELU”

Kreikkalaisessa filosofiassa tärkeänä tutkimuskohteena oli ihmisen *psykhe*. Tästä sanasta ovat peräisin nimitykset psykkinen, psykologia ja psykiatria. Kreikan *psykhe* käännetään usein sanalla ’mieli’, mutta nykyisin vanhahtavalta kuulosta ’sielu’ olisi monessa suhteessa parempi vastine. Kreikkalaisessa luonnontutkimuksessa ja filosofiassa *psykhe* tarkoitti ihmisten ohella kaikkien eläinten ja usein myös kasvien elollisuutta tai elämän periaatetta. *Bios* eli elämä ja *psykhe* kuuluivat siis yhteen. Kreikkalaisessa filosofissa ihmisen *psykhen* tutkimus kytkeytyi siihen, millaista on ihmisille luonteenomainen ja hyvä elämä. *Psykhen* latinankielinen vastine on *anima* mutta joissain yhteyksissä parempi vastine on *persona*.

Kysyttäessä, kuka olen, ollaan sen aiheen parissa, jossa sanat *psykhe* ja *persona* ovat olleet keskeisiä. Etiikassa on tutkittu antiikista lähtien persoonallisen identiteetin, minuuden ja inhimillisen hyvän elämän kysymyksiä. Aihepiirin tutkimus kytkeytyy tietysti niin moraalipsykologiaan ja toiminnan teoriaan, normatiiviseen etiikka ja metaetiikkaankin, mutta niihin verrattava suhteellisen yhtenäinen etiikan tutkimusalue se ei ole.

Tietoisuus ja itsetietoisuus

Filosofian ja psykologian keskeinen leikkauspiste on ajattelu, mieli tai tietoisuus. Filosofiasa ajattelu on lähtökohtana mutta myös kohteena. Ajatellaan ajattelua. 1800-luvulla syntynyt moderni psykologian tutkimus on lähtökohdiltaan luonnontieteellistä ja empiiristä. Selvitetään ihmisten käyttäytymisen yleisiä säännönmukaisuuksia havainnoinnilla ja kokeilla saatujen aineistojen pohjalta. Mutta ajattelua ei voida havainnoida, ei edes omaa.

Minuus on yhteydessä tietoisuuteen, mahdollisuuteen ajatella itseä. Erottelu **tietoisuuden** ja **itsetietoisuuden** välillä on hyödyllinen muttei vakiintunut ja selkeä. Voisi sanoa, että kaikki aistivat, havainnoivat tai kokevat olennot, mahdollisesti siis kaikki eläimet, ovat tietoisia olentoja. Kun näkee tai maistaa, ja tuntee ehkä lisäksi osan aistimuksista tai kokemuksista miellyttävinä tai epämiellyttävinä, on kokeva tai tietoinen. Kokemukselliset aistimukset ja tuntemukset ovat ajattelua yhdessä perustavassa merkityksessä. Mutta tässä mielessä ajatteleva ei tietenkään välttämättä ajattele ajattelevansa eli ole tietoinen itsestään. Itsetietoisuus olisi siis ajattelun toisenlainen syvempi tai ylempi, miten vaan, taso. Itsetietoisuus on selvästi yhteydessä syyllisyyden ja vastuun käsitteisiin. Jos ei osaa ajatella itseään, ei voi ajatella olevansa syyllistynyt tai vastuussa johonkin tekoon. Tietoisilla olennoilla olisi siis käyttäytymistä, itsetietoisilla voisi ehkä siis olla myös omiksi koettuja tekoja ja vapaata toimintaa.

Itsetietoisuutta voidaan kutsua myös **minuudeksi**, sen käsittämiseksi, että olen minä. Voiko kuitenkin olla minuuden käsitettä ilman, että ajatellaan samalla, että myös joku toinen voi olla tietoinen itsestään? Oletetaan, että ei voi. Tällöin siis ajatellaan, että on oman itsen lisäksi myös **muita itsetietoisia** tai edes tietoisia olentoja. Mutta kuinka voidaan tietää, mitkä toiset olennot ovat kokevia, ajattelevia ja ehkä myös itsetietoisia? Ollaan modernille mielenfilosofialle mitä keskeisimmän ongelman parissa. Tämä vierassieluisuuden ongelmaksi tai toisten mielten ongelmaksi kutsuttu aihe kytkeytyy selvästi etiikkaan. Näkemyksistä, joiden mukaan oman itsen lisäksi ei ole perusteita uskoa toisiin itsestä erillisiin mieliin, käytetään nimitystä solipsismi (lat. *solus ipse* – minä itse). Solipsismin yhteydessä ei kai voi puhua sosiaalisista suhteista eikä varmaankaan tavanomaisessa mielessä moraalisuudestakaan. Ehkä voisi olla jonkinlaista solipsistista etiikkaa, muttei mennä siihen nyt.

Persoonallisen identiteetin tai minuuden kysymykset

Minuuden käsitteeseen liittyy epäilemättä paljon muutakin kuin vain tietoisuus omasta ajattelusta. Kysymys minuuden jatkuvuudesta tai pysyvyydestä on yksi, kysymys minuuden ykseydestä ja mahdollisesta moneudesta toinen. Kysymystä minuuden tai persoonallisuuden moninaisuudesta käsitellään psykologiassa ja psykiatriassa persoonallisuuden häiriönä, mutta sivuutetaan nyt tämä filosofisestikin mielenkiintoinen aihe.

Mikä on tai mitkä ovat ne tekijät, joihin **minuuden jatkuvuus** perustuu? Vai onko mahdollista, että vaikka itsetietoisuus onkin todellista, ajallisesti pysyvä minuus ei ole? Arkikielessä identiteetillä viitataan usein juuri persoonalliseen identiteettiin. Identiteetti (lat. *idem* – tämä, sama) on kuitenkin yleisempi, vanha ontologinen aihe. *Psykhēn*, persoonan ja minuuden ovat olleet filosofiassa, teologiassa ja filosofisessa psykologiassa antiikista läpi keskiajan uudelle ajalle asti mitä oleellisimpia. Usein ajatellaan, että filosofisesti ja uskonnollisesti tärkeimpiä aiheita olisi kysymys ”kuoleman jälkeisestä elämästä”.

(Ks. liite *Epikuroksen argumentti kuolemanpelkoa vastaan.*)

Niin filosofian kuin teologiankin tutkimuksessa on persoonan käsitteeseen, minuuden jatkuvuuteen ja muihin itsen ongelmiin kuulunut hyvin paljon selvitettävää, joka ei liity suoraan tai mitenkään oleellisesti kuolemaan. Huomioidaan vaikkapa vastuu: **Jos muutun persoonallisuudeltani oleellisesti toiseksi, olenko enää vastuussa siitä, mitä aiemmin ”tein”?** Enhän ole enää se henkilö, joka nuo teot teki. Kyse voi olla pelkästään muistin menettämisestä. Yksi tapa hahmottaa persoonallista identiteettiä tai minuutta on ajatella **minuuden koostuvan kokemuksista ja muistoista**. John Locke (1632—1704) lähestyi aihetta näin. Kokeminen on jatkuvan muutoksen alla ja me myös unohtamme kokemuksiamme. Riittävätkö kokeminen ja omien kokemusten muistaminen takeeksi jonkinlaisen ydinminuuden pysyvyydelle? Jos ei muista tehneensä jotain, voiko siitä olla vastuussakaan? Locken mukaan ei.

David Hume (1711—1776) seurasi Locken empirismiä monessa suhteessa mutta esitti sitä vastaan skeptisiä argumentteja. Hume esitti, että omasta itseystään (*self*) hänellä ei varsinaisesti ollut **havaintoa** ja että **itsen käsite** tai idea jää vain **kuvitteelliseksi oletukseksi**.

On harvinaista muttei ollenkaan tavatonta, että joku ei ole ”oma itsensä”, ja kuten aiemmin todettiin, on mahdollista psykiatristen ja psykologisten selvitysten pohjalta mielentilatutkimuksessa todeta rikoksesta syytetyn ihmisen olleen syntykeeton. Toisaalta on tavallista ajatella, että se mitä teen, johtuu oleellisesti siitä, millainen olen. Mutta jos en itse ole voinut valita tai muuten vaikuttaa siihen, millainen olen, olenko viime kädessä vastuussa teoistani?

Kysymys vastuusta ja enemmän tai vähemmän **pysyvistä moraalisuudelle tärkeistä piirteistä**, kuten hyvin luonteenpiirteistä eli hyveistä, ovat oleellisia minuuden tai persoonan filosofiselle tutkimukselle. Niin on myös **persoonan integriteetti**. Integriteetillä tarkoitetaan luonteen ja persoonallisuuden yhtenäisyyttä, sitoutumista omiin periaatteisiin ja rehellisyyttä tai totuudellisuutta itseä kohtaan.

liite EPIKUROKSEN ARGUMENTTI KUOLEMANPELKOA VASTAAN

Tämä Epikuroksen vaikutusvaltainen argumentti osoittaa, miten elollisuuden ja kuoleman käsitteet voivat kytkeytyä tietoisuuden tai kokemuksellisuuden käsitteisiin. Argumentti kytkeytyy myös epikurolaiseen hedonistiseen etiikkaan.

ote Svante Nordinin kirjasta *Filosofian historia*:

Myös jumalat, joita Epikuros tuntuu arvostaneen, koostuvat atomeista, tietysti varsin hienolaatuisista. Outoa kyllä he ovat kuolemattomia ja viettävät täydellisen onnellista elämää. Mutta ihmisten askareisiin heillä ei ole tarvetta puuttua, ja kuten sanotusta on käynyt ilmi, eivät he voi olla maailman luojia. Epikuros kiistää eksplisiittisesti myös sen, että taivaankappaleet olisivat jumalolentoja tai jumalallisten voimien liikuttamia.

Epikuros on vakuuttunut, että hänen luonnonselityksensä on ihmisille avuksi heidän tavoittellessaan onnea ja mielenrauhaa. Levottomuutta ihmisissä aiheuttaa näet usein se, että he pelkäävät jumalia ja kuolemaa, eritoten kuoleman jälkeistä rangaistusta. Jos ihmiset saadaan oivaltamaan, että sellaiset pelot ovat mielikuvituksen tuotetta, niin he pystyvät paremmin nauttimaan elämästä. Epikuros ei usko, että kuolemaa voisi pelätä kukaan, joka on tehnyt itselleen selväksi, ettei siinä ole kyse muusta kuin aistimisen ja ajattelun lakkaamisesta. Hänen argumentointinsa tässä kysymyksessä on saavuttanut erityistä kuuluisuutta. Ihmisen tulee tottua ajatukseen, ”ettei kuolema ole meille mitään, sillä hyvä ja paha perustuvat aistimiseen, mutta kuolemassa aistiminen lakkaa. Niinpä sen oikea ymmärtäminen, ettei kuolema ole meille mitään, tekee kuolemaan päättyvän elämän nautinnolliseksi, ei lupaamalla sille äärettömän jatkoon, vaan poistamalla kuolemattomuuden kaipuun. Elämässä ei ole mitään hirvittävää sille, joka oivaltaa ettei sen päättymisenkään ole hirveää ... Niinpä kuolema, suurin paha, ei ole meille mitään, jos vain oivallamme, että niin kauan kuin me olemme, ei kuolemaa ole, ja kun kuolema on, ei meitä enää ole.”

Tämä argumentti katoamisen pelkoa vastaan näyttää niin loogiselta ja pätevältä, että modernin aika kauden filosofit ovat pohtineet (ilman tavatonta menestystä), miksei se kuitenkaan tunnu kovin paljon vaikuttaneen ihmisten faktiseen kuoleman pelkoon. Nykyään varsin monet ajattelevat kuoleman merkitsevän tietoisuuden lopullista katoamista; silti he pelkäävät sitä ja pyrkivät viimeiseen asti välttymään siltä. Tässä ei ole mahdollista uppoutua asiaan syvemmin. On tyydyttävä toteamaan, että Epikuros ja hänen oppilaansa nähtävästi löysivät argumentista lohtua. Argumentti tuntuu myös olevan sopusoinnussa Epikuroksen etiikan kanssa. Jos kuolema pyyhkii pois kaikki kokemukset, ja jos paha koostuu, niin kuin Epikuros ajattelee, kivun ja ahdistuksen kokemuksista, ei kuolema tosiaankaan voi olla paha asia.

(Luvun lopussa aiheesta tehtävä sekä lähdetiedot.)

Minuuden kertomuksellisuus

Minuuden pysyvyys näyttää kytkeytyvän moraalisiin asioihin monella tavalla. Viime vuosikymmeninä etiikassa ja yleisemminkin persoonan filosofisessa tutkimuksessa on hyödynnetty toisenlaista kirjallisuudentutkimuksesta lainattua **kertomuksellista** eli **narratiivista** näkökulmaa. Tämän lähestymistapa korostaa sitä, että ihmiset ovat paitsi tavoitteellisia päämääriin pyrkiviä sosiaalisia eläimiä myös **tarinoita kertovia eläimiä**. Yksi tärkeä, muttei toki ainoa tapa, käsittää ihmiselämän kokonaisuus ja yhtenäisyys, on käsittää se kertomukseksi. Kerromme toisillemme, mitä teimme, mihin pyrimme ja missä epäonnistuimme. Metaetiikan kannalta tämä lähestymistapa kytkeytyy totuuteen ja siihen, onko tai voiko edes olla mahdollista ajatella, että kuva ihmisen minuudesta vastaa hänen todellista minuuttaan. Pohjautuuko minuutemme pohjimmiltaan itsellemme ja muille rakentamiimme tarinoihin, ja turhimmillaan tyhjänpäiväiseen paskanjauhantaan? Vai onko

minäkuvamme kohdalla mielekästä puhua siitä, että se voisi olla enemmän tai vähemmän tosi?

Sekä kokemukset, muisti että nykyisin myös narratiivisuus ovat myös paljon tutkittuja aiheita psykologiassa. Niin ovat myös **persoonaksi kehittymisen** edellytykset ja **persoonien väliset suhteet**. Katsotaan sosiaalipsykologista hahmottamistapa, joka kytkeytyy toiminnan teorian ja moraalipsykologian yhteydessä mainittuihin sosiaalisiin ja moraalisiin tunteisiin.

Minuus muotoutuu suhteessa toisiin

Vaikka nykyään korostetaan paljon sitä, että siihen, millainen ihmisestä tulee, vaikuttaa oleellisesti hänen perintötekijänsä. Biologiassa ja lääketieteessä on kuitenkin selvää, että perimä ei suoraan määritä eliön kehitystä ja kasvua, vaan siihen vaikuttavat itsestään selvästi ympäristötekijät. Ihmisten ja muiden sosiaalisten eläinten kohdalla keskeinen yksilön kehitykseen vaikuttava tekijä on yhteisö ja sosiaalinen kanssakäyminen, ”sosiaalinen ympäristö”. Käyttäytymistieteissä eli psykologiassa ja kasvatustieteissä yksilönkehitykseen vaikuttavat sosiaaliset tekijät ovat olleet runsaan tutkimuksen kohteena 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Filosofian suurista klassikoista aihe on ollut keskeinen muun muassa Aristoteleelle, Rousseaulle ja Hegelille.

Nykyfilosofiassa sitä, kuinka ihmisen minuus on oleellisesti sosiaalisesti rakentunutta ja kehittyntä, käsitellään muun muassa **tunnustussuhteina**. Se, mitä ajattelen itsestäni ja mitä osaan, on oleellisesti seurausta toisilta saamastani palautteesta. Kehittyminen rumpaliksi tai kemistiksi, edellyttää mallin ottamista rummun soittoa tai kemian tutkimusta osaavilta, mutta myös palautetta siitä, milloin soittoa tai kemian harjoituksia tehdessään epäonnistuu ja milloin onnistuu. Taidot kehittyvät sosiaalisessa kanssakäymisessä ja edellyttävät multa saatua mallia, ohjausta, palautetta ja tunnustusta. Voi olla, että kukaan **ei voi kehittyä** vastuulliseksi itseään tiedostavaksi **persoonaksi** ilman muita ihmisiä, **persoonallisia sosiaalisia suhteita** ja **tunnustusta** (eng. *recognition*, saks. *Anerkennung*).

Tunnustussuhteet liittyvät myös **tunteisiin** ja vastuuseen. Syyllisyyden, katumuksen ja häpeän kaltaiset tunteet sisältävät ajatuksen siitä, että on itse syyllistynyt väärään tekoon tai laiminlyöntiin. Mutta miten tullaan tuntemaan tällaisia tunteita ja ajattelemaan niihin sisältyviä ajatuksia omasta vastuusta ja itsestä toimijana? Toisilta saatu palaute ja reagointi toisten ilmaisemiin tunteisiin saattaa olla tälle hyvinkin oleellista. Jos jotakuta kehutaan tai kiitetään, hän saa vahvistavaa palautetta siitä, että on onnistunut jossakin tai toiminut hyvin. Jos taas moititaan tai syytetään, kerrotaan epäonnistumisesta tai väärin tekemisestä. Myös **kielteiset tunteet** pitävät sisällään oletuksen siitä, että niiden kohteen ajatella olevan **vastuussa**. Pienelle lapselle ei suututa, koska hänen ei katsota hallitsevan käyttäytymistään ja tiedostavan omaa vastuutaan. Vastuun tiedostaminen ja oman toiminnan vapauden hahmottaminen edellyttää mitä ilmeisimmin sitä, että muut antavat vähitellen vapautta ja vastuuta ja antavat palautetta ja tunnustusta onnistumisista ja epäonnistumisista. Vaikka kielteinen kriittinen palaute kertookin osoittaakin epäonnistumisia ja virheitä, se on

kuitenkin samalla kohteelleen tunnustus siitä, että häntä pidetään vastuullisena ja harkitsevaan käyttäytymisen hallintaan kykenevänä olentona.

teema "MIELEN TEORIAN" TUTKIMUS PSYKOLOGIASSA

Vuonna 1978 David Premack ja Guy Woodruff julkaisivat artikkelin "[Does the chimpanzee have a theory of mind?](#)" (*Behavioral and Brain Sciences* 1(4), 1978), jossa he otsikon mukaisesti kysyivät, onko simpansseilla "mielen teoriaa". Simpanssien mahdollisella mielen teorialla he tarkoittivat sitä, että nämä ajattelisivat toisilla simpansseilla olevan omaa ajattelua eli oma mieli. Nimitys "theory of mind" (ToM) oli ehkä hieman huonosti valittu mutta se jäi elämään, ja mielen teorian tutkimuksesta tuli hyvin keskeinen aihe niin ihmisten kuin muidenkin eläinten käyttäytymisen tutkimuksessa (kognitiivinen, kehitys-, sosiaali- ja evoluutiopsykologia, etologia, neurologia jne.). Kuten käyttäytymistieteissä yleensäkin aiheita tutkitaan lähtökohtaisesti kokeellisesti. Sekä eläinten että ihmisten mielen teoriaa tutkittaessa yhtenä menetelmänä käytetään virheellinen uskomus -tehtäviä (engl. *false belief task*).

Ihmislusten kohdalla koeasetelma voi olla esimerkiksi seuraavanlainen: Päiväkotiryhmien lapset tietävät, että lelukaapin avain on kaapin päällä. 3-vuotiaiden lasten ryhmään tulee sijainen antamaan lapsille leluja muttei saa kaappia auki. Tulos on todennäköisesti se, että lapset ihmettelevät mutta kukaan tai juuri kukaan ei neuvo sijaista. Kun 5-vuotiaiden lasten ryhmä sijainen yrittää turhaan saada kaappia auki, mitä todennäköisimmin moni lapsi neuvoo sijaista ottamaan avaimen kaapin päältä. Mistä ero johtuu? Ihmislapselle on keskimäärin viisivuotiaaksi tullessa kehittynyt jo kyky mielen teoriaan, eli viisivuotias lapsi osaa jo tavallisesti ajatella, että toiset voivat ajatella eri tavalla kuin hän itse. Kolmivuotiaat siis ihmettelevät, miksi aikuinen ei ota kaapin päällä olevaa avain, koska luulevat kaikkien ajattelevat itsensä tavoin samalla tavalla.

Ks. mm. Helena Telkänrannan kirjan *Millaista on olla eläin* (SKS 2015) luku 2 "Onko eläimillä tietoisuutta – ja miten sen voi tietää?". Telkänranta on kirjoittanut paljon myös *Tiede*-lehteen (esim. "[Emme ole yksin](#)", *Tiede* 6/2004). Ks. myös "[Mielen teoria](#)" (Wikipedia), "[Miksi tanssi ja laulu eivät maita julkisella paikalla?](#)" (Yle 30.9.2016) ja "[Korppi osoittautuu aina vaan älykkäämmäksi](#)" (Yle Uutiset 24.4.2016).

teema FILOSOFINEN ZOMBIEN TUTKIMUS

Mielenfilosofian nykyisessä tutkimuksessa tärkeä aihe ovat zombit. Filosofian zombit eivät muistuta ulkoisesti tai käyttäytymiseltään populaarikulttuurin zombeja. Kyse on itse asiassa vain uudesta nimestä ja uudenlaisista ajatuskokeista aiheelle, josta käytettiin edellä nimeä vierassieluisuuden ongelma ja toisten mielten ongelma. Filosofinen zombi muistuttaa ulkoisesti ja käyttäytymiseltään ketä tahansa tavallista ihmistä – itse asiassa ajatuskoe on, eikö kuka tahansa saata olla zombi. Mitä perusteita meillä on uskoa, että toisella ihmisellä on aistimuksia, ajatuksia, tunteita ja vastaavia sisäisiä kokemuksellisia tiloja? Filosofiset kysymykset zombeista on uusi tapa muotoilla aihe, joka tunnetaan nimillä *vierassieluisuuden ongelma* ja *toisten mielten ongelma*. Sen juuret palautuvat kartesiolaisen mielenfilosofiaan ja mieli—ruumis-ongelmaan.

Aiheen moraalisten ulottuvuuksia hahmottamiseksi voimme ottaa myös *Night of the Living Dead* (1968) ja *Shaun of the Dead* (2004) kaltaisista elokuvista ja

televisiosarjoista tutut zombit. Samaistutaan hetkeksi kuvitteelliseen tilanteeseen, jossa vaikkapa zombiksi muuttunut naapuri alkaa käydä vaaralliseksi kauhun lamaannuttamalle sankarille. Sankaritar käy ennakoivaan hyökkäykseen vaikkapa puutarhatyökälistä apunaan. Miksi zombin eliminoiminen ei ole sankarittarelle varsinaisesti minkäänlainen moraalinen ongelma?

Populaarikulttuurin zombi-tarinoissa lähtökohtana on, että zombiksi muuttunut ihminen ei koe tai ajattele mitään. Zombit eivät tunne nautintoa tai tuskaa, eivät ajattele eivätkä tunne tunteita. Vaikka zombi liikkuu ja käyttäytyy jossakin määrin eläinten lailla, ne muistuttavat itse asiassa oleellisilta piirteiltään enemmän kasveja kuin eläimiä. Hyvä on, myönnetään, että zombit tuntuvat näkevän ja vaikkapa haistavan ja hakeutuvat siten ravinnon perään. Mutta tätä voi verrata siihen, kuinka kasvi kasvattaa juuriaan sinne, missä on kosteaa ja kääntää lehtiään valoon päin. Kyse on reagoinnista ärsykkeisiin ilman oletusta koetuista aistimuksista. On eri asia katkaista voikukan maanpäälliset osat ja jättää loput elävästä vahingoitetusta kasvusta maahan kuin katkaista marjapensaita syövältä rusakolta takajalat ja jättää elävä vahingoittunut eläin pihalle. Tuossa tilassa oleva eläin kokisi tuskaa ja kauhua. On tavallista ajatella, että on lähtökohtaisesti väärin aiheuttaa kärsimystä eli tuntemuksia tai ajatuksia, jotka tuntuvat pahalta. Populaarikulttuurin fiktiossa zombit eivät koe. Siksi zombin kovakouraista eliminointia ei voi verrata eläimen haavoittamiseen vaan pikemminkin rikkaruohon eliminointiin vahingoittamalla – joka sekin voi toki olla joillakin ehdoilla ja joissakin olosuhteissa väärin.

On oma filosofisestikin mielenkiintoinen kysymys, miksi zombitarinat ovat saavuttaneet viime vuosikymmeninä niin suurta suosiota kulttuurissamme, mutta ei mennä siihen nyt. Otetaan rinnalle sen sijaan toinen populaarikulttuurissa paljon käsitelty aihe eli androidit ja robotit. Näiden kohdalla puhutaan yleensä ”tekoälystä” (engl. *artificial intelligence*), mutta parempi täsmentää aihe keinotekoiseen tietoisuuteen ja itsetietoisuuteen. Sen klassinen käsittely löytyy elokuvasta *Blade Runner* (1982), joka perustuu Philip K. Dickin romaaniin *Do Androids Dream of Electric Sheep?* (1968, suom. *Palkkionmetsästäjä*, 1989). Jos zombi, on elollinen muttei henkilö, eikä zombia siis kai voi murhata. Jos taas androidi tai robotti itsetietoinen henkilö, vaikka olisikin alkuperältään keinotekoinen, sen taas kai voi murhata. Tieteisfiktiossa kuten fantasiaakin jatketaan parhaimmillaan hienosti filosofisten ajatuskokeiden pitkää perinnettä.

Tehtäviä

Miksi kuolemaa ei Epikuroksen mukaan tarvitse pelätä?

Svante Nordin sanoo, että vaikka ihmiset usein ovatkin samalla kannalla siitä, mitä kuolema on, he saattavat silti pelätä sitä. Pohdi, mistä tämä voi johtua. Mieti myös, millaisen eron voisi tehdä kuoleman pelkäämisen ja kuoleamisen pelkäämisen välille.

Edellä olevan liitteen lähdetiedot:

Svante Nordin, *Filosofian historia: Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin* (suom. Jukka Heiskanen, Pohjoinen, Oulu 1999. s. 102. (Ruots. alkuteos *Filosofins historia*, 1995.)

Otteeseen sisältyvä lainaus Epikurokselta on Diogenes Laertoksen teoksesta *Merkittävien filosofien elämät ja opit* (DL, X, 124–125), ei kuitenkaan Marke Ahosen suomennoksesta (2003). Epikurokselta jääneitä tekstejä löytyy suomeksi myös Ahosen Laertios-suomennoksen liitteistä ja teoksessa *Riippumaton nautinto* (2006).

Selvitä vaikkapa Wikipedian artikkelista, mistä on kyse paradoksissa, joka tunnetaan nimellä [Theseuksen laiva \(Wikipedia\)](#). **Miten Theseuksen laivan voi liittää persoonallisen identiteetin ongelmaan?**

Millainen on David Hume (1711—1776) näkemys itsestä tai minuudesta (*self, myself*)? Miten Hume kritisoi edeltäjänsä Locken näkemystä?

Hyviä lähteitä aiheeseen ovat ensimmäisessä tehtävässä mainittu Svante Nordinin kirja *Filosofian historia* (s. 292—294, vrt. 270—271) ja Anthony Quintonin kirja *Hume* (s. 42—48, myös osana kokoelmaa *Suuret filosofit*).

Galen Strawson sanoo, että ”joistakin on lohduttavaa ajatella elämää kertomuksena” mutta että ”toisista se on mieletöntä”. Lue Strawsonin esseen ["En ole kertomus" \(niin & näin 3/2016\)](#) ja selvitä, miten hän kuvaa **narratiivista käsitystä minuudesta** ja miksi hän **ei pidä sitä yleispätevänä näkemyksenä**.

Narratiivista minuutta käsitellään myös Anna Ovaskan tekemässä haastattelussa ["Moraalinen minä, perustason persoona ja kerrottu minuus – Marya Schechtman tarinoiden merkityksestä elämässä" \(niin & näin 3/2016\)](#).

Kuvittele zombi-tarinan tilanne, jossa sankaritar joutuu eliminoimaan zombin, joksi hänen ystävänsä on muuttunut. Tämä tuntuu hänestä pahalta. **Tämän tai muidenkaan zombien eliminoiminen ei ole kuitenkaan ole hänelle tarinan maailmassa varsinainen moraalinen ongelma**. Keskustelkaa tai pyri selvittämään itsellesi, **miksi ei**.

Arnold Schwarzenegger esittää androideja *Terminator*-elokuviissa. Katso tai palauta mieleesi **elokuvan *Terminator 2* (1991) loppukohtaus**.

Mitä androidi tekee? Miksi Johnia, ja ehkä katsojaakin, itkettää? Millaisia taustaoletuksia tähän liittyy?

Selvitä, mikä on **Turingin testi**. Miten Turingin testi liittyy mielenfilosofiaan ja kysymykseen siitä, mikä tai kuka on persoona?

Miten nämä aiheet ovat esillä elokuvassa *Blade Runner*?

Käy kysymässä Cleverbotilta, joko *Blade Runner 2049* on tuttu? Cleverbotin tavoitat täältä: cleverbot.com. Mistä olisi kyse Cleverbotin testaamisessa Turingin testillä?

He kuitenkin voivat puhua merkityksellisesti siitä, mitä heillä on laatikossaan – olipa siellä sitten jotain eli ei.

Haluatko katsoa seuraavan tehtävän BBC:n englanninkielisen videon suomenkielillä teksteillä? Näpräile videoikkunan eteen tämä tekstitiedosto rajatussa ikkunassa ja skrollaa tekstiä manuaalisesti.

Kipu ja muut sisäiset kokemuksemme ovat sisäisiä, yksityisiä kokemuksiamme. Vai ovatko sittenkään? Mistä oikeastaan puhun, kun sanon ”minua sattuu”?

Ludwig Wittgenstein (1889—1951) oli yksi viime vuosisadan vaikutusvaltaisimpia filosofejia. Hänellä oli sanottavaa muun muassa siitä, että **kieli on oleellisesti yhteisöllistä ja jaettu** ja että **yksityinen kieli ei oikeastaan ole mahdollinen**. Katso BBC:n sarjan *A History of Ideas* jakso [”Wittgenstein’s Beetle in the Box Analogy” \(BBC, 2 min, 3.8.2015\)](#). Tässä sille suomennettu tekstitys:

”Wittgensteinin vertaus kuoriaisesta laatikossa” – Nigel Warburton (suom. NN)

Kuvittele joukko ihmisiä.

Kullakin on laatikko, jossa hän sanoo pitävänsä kuoriaista.

Mutta kukaan heistä ei ole koskaan antanut kenenkään muun katsoa laatikkoonsa. Jokainen voi katsoa vain omaan laatikkoonsa.

He kuitenkin voivat puhua merkityksellisesti siitä, mitä heillä on laatikossaan – olipa siellä sitten jotain eli ei.

Laatikossa olevalla asialla on irrelevantti asian jaetun merkityksen kannalta. Sanan ’kuoriainen’ merkitys määräytyy siitä, miten sanaa käytetään – ei jostakin yksityisestä, joka on piilossa muilta.

Sillä, mitä kullakin on laatikossaan, on irrelevanttia, merkityksetöntä. Sitä ei oteta lukuun.

Monet meistä ajattelevat kokemuksiensa olevan yksityisiä, piilossa muiden katseilta.

Et voi koskaan käydä sisään mieleeni ottaaksesi selvää, onko oma kokemuksesi vaikkapa jostakin väristä samanlainen kuin minun kokemukseni

– tai onko kivun kokemisemme samanlaista.

Et voi nähdä ”laatikossani olevaa kuoriaista”, enkä minä voi nähdä ”sinun laatikossasi olevaa kuoriaista”.

Ludwig Wittgenstein käytti vertausta kuoriaisesta laatikossa ehdottaakseen, että kokemuksia kuvaaville sanoille, kuten ’kipu’, ei anna merkitystä viittaus johonkin sisäiseen yksityiseen introspektiiviseen ”johonkin”, kuten kokemukseen, johon ainoastaan sinulla itselläsi on pääsy.

Hänen näkemyksensä mukaan kielemme julkisiin merkityksiin ei voi sisältyä muuta, kuin mitä olemme kykeneviä opettamaan toisillemme

– eikä jollakin yksityisellä, ”kuoriaisella”, voi olla tässä opettamisessa minkäänlaista roolia, koska sen äärelle me emme pääse.

(Lisää aiheesta mm. Panu Raatikaisen artikkelin [”Kielifilosofia” osassa ”Wittgensteinin myöhäisfilosofia” \(Logos-ensyklopedia, 2014\).](#))

Etiikan alku antiikin Kreikassa: sofistit, Sokrates ja Platon

Ollaan kohta puolivälissä mutta aloitetaan vasta alusta. Seitsemännän luvun alkupaloina ihmetellään sitä, kuinka demokratian ja sen myötä myös etiikan pani alulle erään sotateknisen innovaation yleistymisen. Pääruokana tarjoillaan sellaisia kysymyksiä hyveistä ja hyvästä elämästä, joihin on jo tilattava alustavia vastauksia kahdeksanteen lukuun.

Koska tässä luvussa on sulateltavaa niin paljon, jälkiruoka pakataan mukaan loppuelämäksi. Frodo Reppuli sai sormuksen Bilbolta, ja sekin tiedetään, mistä Bilbo sormuksen ”löysi”. Mutta mistä Tolkien sen sai? Ja sopiiko se yhteen naamarin ja trikoiden kanssa?

Kreikkalaisen etiikan tutkimuksen synnyssä ja kehityksessä 400-luvun lopulta lähtien eaa. **Sokrates, Platon** ja **Aristoteles** olivat avainasemassa. Varhaisemmassakin kreikkalaisessa filosofiassa oli käsitelty selvästi etiikan piiriin kuuluvia aiheita jo ennen Sokratesta. Silti varsinaisen järjestelmällisen etiikan tutkimuksen voi sanoa palautuvan **sokraattisiin kysymyksiin**.

Suuri vaikutus oli kuitenkin myös niin sanotuilla **sofisteilla**. Jos sofistit eivät olisi opettaneet Ateenassa 400-luvulla eaa. puhetaitoa ja muuta, Sokrateella ja Platonilla olisi ollut paljon vähemmän kritisoitavaa ja kysyttävää. Kaiken taustalla on kuitenkin lukuisissa kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa viimeistään 600-luvulla alkanut **demokratisoitumiskehitys**.

Etiikan kysymykset olivat **peräisin kreikkalaisten kaupunkivaltioiden yhteiskunnallisesta elämästä**. Sofistit opettivat poliittisen vaikuttamisen taitoa. Monet heistä väittivät pystyvänsä opettamaan myös arvostettuja luonteenpiirteitä eli hyveitä. Sokrates ja Platon epäilivät tätä ja lähtivät tutkimaan sitä, mitä **hyveet**, erityisesti **oikeudenmukaisuus**, oikeastaan ovat. Sokraattisissa dialogeissaan Platon muotoili etiikan ja politiikan tutkimuksen keskeisiä ongelmanasetteluja. Yksi näistä on se, **miksi kannattaa olla moraalinen**.

Sofistit opettivat retoriikkaa ja poliittista vaikuttamista

Keitä olivat sofistit? Tunnetuimpia heistä olivat Protagoras, Gorgias, Hippias ja Prodikos. Sofistit olivat ennen kaikkea **väittelytaidon** ja muun **puhetaidon** opettajia. He olivat sivistyneitä monioppineita, jotka puhetaitoon eli **retoriikkaan** liittyen opettivat myös äänenkäyttöä ja muistitekniikoita mutta myös kaikenlaista muuta matematiikasta runouteen.

Sofistien opettama ja eteenpäin kehittämä retoriikka liittyi **julkiseen päätöksentekoon kokouksissa** ja yleisemminkin **politiikkaan**. Tästä syystä he kehittivät oleellisesti myös näkemyksiä ihmisten keskinäisistä suhteista, päätöksenteosta ja vallankäytöstä. Sofistien panos kreikkalaisen filosofisen perinteen kehitykselle ei ollut merkittävä vain argumentaatiotaidon kehityksen vaan myös etiikan ja politiikan tutkimuksen kannalta. Voi jopa sanoa heidän aloittaneen etiikan tutkimuksen

400-luvun loppupuolella Ateenassa toimi siis useita tunnettuja palkkioita vastaan opettavia sofisteja. Mutta varmasti myös vähemmän tunnettuja kiersi opettamassa niin Ateenassa kuin

monissa muissakin kaupunkivaltioissa. Miksi sofistien palveluille oli kysyntää?

Useissa kreikkalaisissa **kaupunkivaltioissa** (*polis*) oli hallitsemiseen ja päätöksentekoon osallistuvien määrä alkanut oleellisesti kasvaa viimeistään 600-luvulta lähtien. Aiempi ylimys- ja kuningasvaltaisuus oli monissa poliksissa joutunut syrjään ja monista oli tullut **tasavaltoja**. Tällaisessa kaupunkitasavallassa **laki oli sama kaikille kansalaisille** (*polites*) ja päätöksenteko oli **demokratisoitunut**.

teema MIKSI KREIKKALAISET KAUPUNKIVALTIOIT DEMOKRATISOITUIVAT? MITEN DEMOKRATISOITUMINEN EDISTI KRIITTISEN TUTKIMUKSEN KEHITYSTÄ?

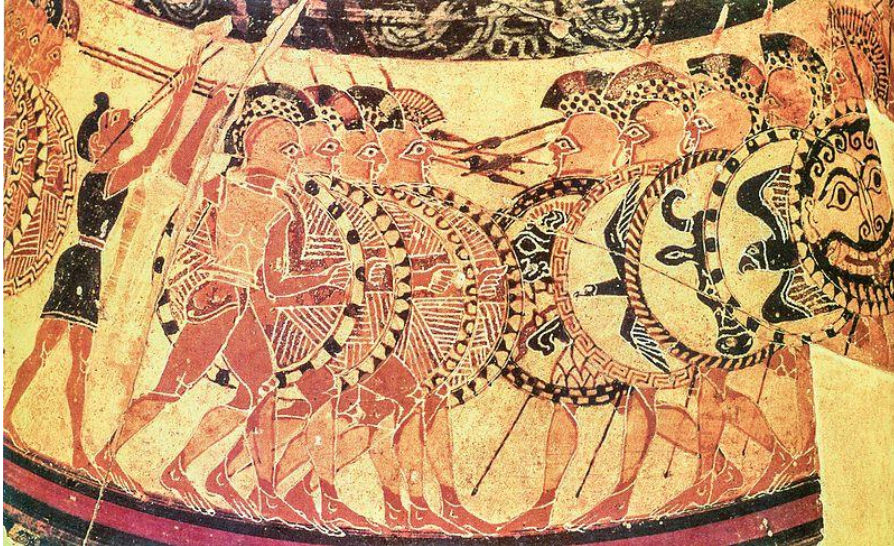
Mikä sai lukuisat kreikkalaiset kaupunkivaltion demokratisoitumaan? Yhtenä tärkeänä tekijänä oli falangi-tekniikan kehitys jalkaväkisodankäynnissä 700- ja 600-lukujen kuluessa eaa. Samalla tavallisten talonpoikien merkitys kaupunkien puolustamisen kannalta kasvoi merkittävästi. Tähän liittyi myös arvometallirahan käytön yleistymisen. Pienviljelijöille oli tullut mahdolliseksi säästää vähitellen viljelystensä tuotosten ylijäämää ja sijoittaa taisteluvarusteiden hankintaan. Aika ajoi raskaasti aseistettujen vaunuja ja ratsuja käyttävien ylimyssotureiden ohi. Vauraiden ylimysten mahtisukujen merkitys väheni.

Keskeiseksi taistelutavaksi oli muodostunut samalla tavalla aseistautuneiden jalkaväen hopliitti-taistelijoiden muodostelmien käyttö. Yhdessä falangissa taisteli tiiviissä muodostelmassa satoja työntökeihäin ja raskain kilvin varustautuneita talonpoikakansalaisia. Tasavaltalais-demokraattiseksi kehittyneissä kaupunkivaltioissa itsenäisten talonpoikaistilojen isännät huolehtivat siis itse kaupunkinsa ja siten tilojensa ja perhekuntiensa turvallisuudesta. Jotta isännälle pystyttiin hankkimaan jalkaväen taistelijan varustus ja saamaan kansalaisen asema, oli suvun tilan oltava riittävän tuottava. Merenkulkijakaupungeissa kuten juuri Ateenassa täydet kansalaisoikeudet annettiin 460-luvulla myös köyhemmällä käsityöläisten ja kauppiaiden. Heitä tarvittiin merivoimiin soutajiksi ja merijalkaväeksi.

Kaupunkivaltion itsenäisyys riippui ensisijaisesti sen kansalais-sotilaista. Mutta kaupungin itsenäisyys ei riippunut pelkästään kaupungin kansalaisten kyvystä puolustautua ulkoisia valloitus- ja alistamispyrkimyksiä vastaan. Oli kyettävä pitämään kansalaisten tasavaltalainen *polis* itsenäisenä myös sen sisältä tulevia valloitus- ja vallankeskittämisyriytyksiä vastaan. Tasavaltalaiset *polikset* pyrkivät kehittämään hallintoaan siten, ettei kansanvallasta (*demokratia*) palattaisi taas harvainvaltaan (*oligarkia*) tai yksinvaltaan (*tyrannia*), ei ainakaan ilman kansalaisten enemmistön suostumusta. Ateena demokratisoi vähitellen 600-luvulta lähtien mutta Ateenassa oli harvainvaltaisia vallankaappauksia vielä 400-luvun lopullakin.

Kreikkalaisten *polisten* ”demokraattisuus” ei tietenkään missään tapauksessa yltänyt kuin murto-osaan aikuisväestöstä, ”vapaisiin miehiin”. Mutta se, että tasavaltalais-demokraattisissa kaupunkivaltioissa yhteisissä asioista päättämiseen osallistui kansalaisina kaupungin koosta riippuen kuitenkin satoja, tuhansia ja muun muassa klassisen ajan Ateenassa jopa kymmenisen tuhatta ihmistä, teki politiikasta monessa suhteessa aivan uudenlaista.

Syynä demokratisoitumiseen eivät olleet filosofia ja uudet aatteet. Vaikutus kulki toiseen suuntaan. Demokratisoituminen lisäsi osallistujien määrää ja julkisesta puhumisesta ja väittelystä tuli tärkeää. Julkisen puhumisen ja kriittisyyden arvostaminen sekä argumentaatiotaitojen kehittyminen loivat pohjan filosofialle ja varhaiselle tieteelliselle tutkimukselle. Pohjan matematiikkaan, geometriaan ja tähtitieteeseen kreikkalaiset saivat Egyptistä ja Persiasta. Pääsyy sille, miksi juuri kreikkalaisessa kaupunkivaltiokulttuurissa syntyi filosofian ja muun kriittisen, järkipäisen tutkimuksen perinne 500- ja 400-luvuilla eaa. oli juuri demokratisoituminen. Väittely, perustelevan puhe ja kriittisyys julkisessa yhteiskunnallisessa elämässä oli demokratisoituneiden kreikkalaisten kaupunkivaltioyhteiskuntien omaleimainen piirre. Demokratisoituminen eli poliittisen osallistuminen laajenemisen syyt taas palaavat siihen, että kaupunkivaltioiden yli muututtava ylimysvaltaisista kansanvaltaisiksi, jotta ne pystyivät pärjäämään jalkaväkisodankäynnissä.

Kaksi falangia iskee yhteen. Satojen hopliittien muodostamassa falangissa saattoi olla kahdeksan peräkkäistä riviä. Eturivin taistelija suojasi painavalla kilvellä (*hoplos*) puoliksi vierustoveriaan, puoliksi itseään. Jos eturivin taistelija kaatui, työnty hänen tilalleen mies seuraavasta rivistä. Jos aukkoa ei saatu täytettyä, alkoi muodostelma hajota. Kreikkalaisen vaasin maalauuskoristelu 600-luvulta eaa. (Kuva: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Detail_from_the_Chigi-vase.jpg, vierailtu 28.5.2020.)

Millaisia aiheita demokraattinen politiikka nosti esiin?

Demokraattisissa kaupunkitasavalloissa valta ei ollut yksinvaltiaan hovin tai rikkaan eliitin hallussa. Päätökset tehtiin **kansalaisten kokouksissa** *agoralla* eli torilla ja niiden toimeenpanosta huolehtivat kansalaiset. Kokouksissa päätettiin yhteisistä **hankkeista** ja niiden vaatien **tehtävien** hoidosta, **viroista** ja **laeista**. Lisäksi niissä päätettiin seuraamuksista koskien tehtävien epäonnistunutta suorittamista, lakien rikkomista tai toisille aiheutetusta vahingosta. Kokouksissa tehtiin **esityksiä** ja **perusteltiin** niitä, yhdistettiin etuja kompromisseja tehden.

Ateenan ja muiden kaupunkitasavaltojen ei todellakaan pidä ajatella olleen kaikilta osin ihanneyhteiskuntia. Sisäiset valtataistelut olivat kovia, politiikka liittyi paljon sotimiseen ja valtaosa väestöstä oli alistetussa asemassa. Vaikka puheet ja teoriat olivat yleviä, käytännön politiikka oli varmasti usein kaukana ”yhteisen hyvän” ajamisesta. Niitä, joita lakisääteinen osallistuminen ”yhteisten asioiden hoitamiseen” ei kiinnostanut, oli myös varmasti paljon.

Jotta pystyi edistämään tavoiteltavina pitämiään tai torjumaan epäedullisina pitämiään asioita, oli vakuutettava muita päätöksentekoon osallistujia samalle kannalle. Esiin nousi siis kaksi aiheetta: Millaisin keinoin on mahdollista **vakuuttaa** riittävän moni muu jonkin **ehdotuksen taakse** tai saada riittävän moni muu **hylkäämään kilpaileva ehdotus**? Millaisten **ominaisuuksien** vuoksi henkilö saa osakseen **luottamusta, arvostusta** ja **arvovaltaa**, ja siis **valtaa** muihin nähden?

Käytännöllinen vastaus ensimmäiseen kysymykseen oli **retoriikan** ja **argumentaation** ja edelleen **filosofian** menetelmällinen kehitys. Tähän tarpeeseen vastasivat retoriikkaa opettaneet **sofistit**. Mutta ainakin jotkut sofistit väittivät pystyvänsä opettamaan juuri niitä ominaisuuksia, jotka herättävät muissa arvostusta ja luottamusta. Klassisen ajan - tasavaltalais-demokraattisessa kaupunkivaltiossa ei pärjännyt enää vain sotilaallisen

kuntoisuuden tuoman maineen, perityn aseman tai vaurauden avulla. **Rohkeus** ja siihen liittyvä **itsehillintä** olivat kyllä edelleen arvostettuja **hyveitä**. Hyvien päätösten ja lakien katsottiin edellyttävän kuitenkin ennen kaikkea **viisautta** tai **järkevyyttä** sekä **oikeudenmukaisuutta**.

teema SOFISTIT ENSIMMÄISINÄ ETIIKAN TUTKIJAINA: FYSIS—NOMOS-EROTTELU

Joiltakin sofisteilta on jäänyt lyhyempiä kirjoituksia kuten puheita. Heidän toimintaansa ja opetuksiaan tunnetaan kuitenkin pääasiassa Platonin sokraattisten dialogien pohjalta. Platon ei kuitenkaan anna sofisteista puolueetonta kuvaa, koska hän suhtautuu Sokrateen tavoin näihin kriittisesti. Platon kuvaa Sokrateen ihanteelliseksi filosofiksi asettamalla tämän sofisteja vastaan.

Rajanveto varsinaisen filosofian ja retorisen sofistiiikan välillä ei kuitenkaan ole selkeä. Ateenalaisen Aristofaneen näytelmässä *Pilvet* tavataan opettaja nimeltä Sokrates. Aristofaneen kuvaama Sokrates on toisaalta ärsyttävä luonnonfilosofi toisaalta arveluttavaa puhetaito opettava sofisti.

Ainakin jotkut retoriikkaa opettavista sofisteista taas olivat myös vakavasti otettavia, kunnianhimoisia tutkijoita. *Protagoras*-dialogissaan Platon selvittää Protagoraan ajattelua arvostavalla tavalla. Protagoras saattaa olla ensimmäinen jonkinlaista relativistista, subjektivistista tai pluralistista näkemystä kehittäneistä filosofeista. Hän näyttää korostaneen hyvän ja pahan moninaisuutta ja sitä, kuinka asioita arvioidaan eri tavalla, suhteessa eri asioihin ja eri kokijoiden kannalta. Yleisemminkin sofistit näyttävät nostaneen esille sen mahdollisuuden, että se mikä on hyvää tai pahaa ja oikeudenmukaista tai epäoikeudenmukaista, ei olisikaan jotakin yleistä ja maailman ikuisen muuttumattoman järjestyksen määräämää.

Gorgiaan, *Protagoraan* ja *Valtion* ensimmäisen kirjan perusteella sofistit käyttivät erottelua *fysiksen* ja *nomoksen* välillä. *Fysis* viittaa pysyvään, välttämättömään maailmankaikkeuden järjestykseen. Se tarkoittaa tietystä mielessä luontoa, mutta niin että luonnon välttämättömien lainalaisuuksien on ajateltava olevan myös jumalallisia, jumalista peräisin tai jumaliakin koskevia. Sanalla viitattiin ihmisten tavanomaiseen perinteiseen ajattelutapaan jonkinlaisesta ikuisesta moraalista järjestyksestä.

Nomos taas tarkoittaa tapoja tai lakeja. Siihen liittyy ajatus moninaisuudesta ja vaihtelevuudesta. Eri kaupunkivaltioilla, heimoilla tai kansoilla on kullakin oma *nomoksensa*, joka myös vähitellen muuttuu tapojen muuttuessa tai ihmisten sopiessa tai päättäessä uusista laeista.

Siinä missä *fysiksen* järjestys on ihmisistä riippumaton ja kaikille sama, *nomoksen* järjestys on ihmisperäistä ja suhteellista. Sofistien taustalla vaikutti epäilemättä varhaisemman filosofin Ksenofaneen (k. 475 eaa.) uskontokriittiset huomiot:

”Etiopialaiset kuvittelevat jumaliensa olevan mustia ja lyttänenäisiä. Traakialaisten jumalat ovat punahiuksisia ja sinisilmäisiä.”

”Jos härillä ja hevosilla, tai leijonilla, olisi kädet, ja jos ne osaisivat piirtää ja työstää ainesta kuten ihmiset — hevoset piirtäisivät hevosen näköisiä ja leijonat leijonan näköisiä jumalia, ruumiiltaan itsensä kaltaisia.” (Fragmentit 16 ja 15.)

Toisaalta Platonin dialogeista löytyvät Kallikleen ja Thrasymakhoksen hahmot osoittavat, että *nomos*—*fysis*-erottelua saatettiin käyttää argumentaatioissa ja väittelyissä myös muilla tavoilla. Thrasymakhos esittää, että puhe oikeudenmukaisista laeista on vain heikkojen salajuoni luonnostaan vahvoja vastaan. Demokratia, tasapuolisuus ja lainmukaisuus ovat vain sovittua tapaa ja luonnon mukaan vahvimmat hallitsevat: ”kaikkialla on oikeudenmukaisuus samaa kuin vahvemman etu” (*Valtio I*, 339a). Sokrateen johdattelee sitten arvioimaan, millaisia oletuksia ja johtopäätöksiä tällaiseen näkemukseen sisältyy.

Sofistien tekemä erottelu ja sen vertaaminen nykyfilosofian jaotteluihin

fysis

- luonto
- maailmankaikkeuden (*kosmos*) välttämätön järjestys
- kaikki ihmiset elävät tämän järjestyksen alla
- rikkominen tätä vastaan on pahaa, paheellista, epäoikeudenmukaista ja epäpyhää
- jumalallinen järjestys, jumalten ylläpitämä järjestys, jumalatkään eivät voi rikkoa tätä järjestystä vastaan
- toisaalta: jotkut sofistit esittivät oikeudenmukaisuuden olevan viime kädessä ”luonnostaan vahvimpien oikeutta”

- tavallinen näkemys niin antiikin kreikkalaisessa kuin ylipäätään perinteisissä kulttuureissa

vertaa nykyisessä moraalifilosofiassa:

- realismi
- objektivismi
- universalismi

nomos

- tavat, lait
- kullakin heimolla, kansalla, kaupunkivaltiolla tai valtakunnalla on oma *nomoksensa*
- ihmisperäisyys, vaihtelevuus, muuttuvuus, sopimuksenvaraisuus, suhteellisuus
- se, minkä ajatellaan olevan epäoikeudenmukaista, paheellista tai epäpyhää, riippuu kunkin yhteisön vallitsevista käsityksistä ja tavoista (arvostelmien relatiivisuus eli suhteellisuus)

- joidenkin sofistien esittelemä uusi radikaali näkemys hyveistä ja oikeudenmukaisuudesta 400-luvun lopulla eaa.

vertaa nykyisessä yhteiskunta- ja oikeusfilosofiassa:

- luonnonoikeusajattelun perinne
- yleisinhimillinen oikeustaju
- yleismaailmalliset ihmisoikeudet

- voluntarismi: oikea ja väärä palautuvat (tahdon) päätöksiin
- oikeuspositivismi: laki on moraaliin nähden itsenäinen

Sokrates sofistien kriitikkona: puheella voi johtaa harhaan – kuka osaa opettaa hyveitä

Sofistien opetuksille oli kysyntää mutta heitä myös arvosteltiin. Sokrates toi selkeästi esiin, että toisen **vakuuttaminen taitavalla puheella ei** tarkoita sitoutumista **totuuden** tavoitteluun. Tavoitteena on saada toinen uskomaan jotakin. Taitava puhuja voi esimerkiksi oikeuskokouksessa saada tuomarit **luulemaan** syytöntä syylliseksi. Näin Sokrates ja hänen seuraajansa varmasti ajattelivat myös tapahtuneen, kun hänet vuonna 399 oman kaupunginosansa oikeuskokouksessa tuomittiin vakavista rikoksista. Syyte koski jumalten pilkkaa ja vääränlaista opetusta nuorille miehille, ja tuomiona oli kuolemantuomio.

Sokrates myös **kyseenalaisti** sen, että sofistit osaisivat **opettaa hyveitä**. He olivat kiinnostuneita **oikeudenmukaisuudesta**, mutta eivät pystyneet esittämään tyydyttävää **määritelmää** sille tai muille hyveille. **Kuinka kukaan, joka eivät tunnu tietävän, mistä**

hyveissä on kyse, pystyisi opettamaan niitä muille?

Samalla esille nousi muita ongelmia: Ovatko **hyveet** ihmisen ominaisuuksina **verrattavissa taitoihin**, joita voidaan oppia harjoittelun kautta? Taitojahan on periaatteessa mahdollista käyttää, milloin ikinä niitä katsoo tarvitsevansa, kulloistenkin tavoitteidensa saavuttamiseen. Osaamistaan, kuten vaikkapa aseiden käsittelyn tai kamppailutaitoa, voi käyttää niin oikeisiin kuin vääriinkin päämääriin.

Varsinaisessa hyveessä oli Sokrateen mukaan kuitenkin kyse siitä, että tietää, mikä on **hyvää**. *Gorgiaassa* Sokrates esittää, että kaikki tavoittelevat hyvää, mutta että **ihminen voi erehtyä siinä, mikä on hyvää**. Sitä, minkä hyveellinen tietää hyväksi, hän myös tavoittelee. **Taidolla voi erehtyä tavoittelemaan vääriä, huonoja päämääriä, hyveellä ei** Sokrateen mukaan voi.

teema MISTÄ OLEMME SOKRATEEN MUKAAN VASTUUSSA? (ks. luku 3)

teema PLATONIN DIALOGIEN KYSYMYKSET HYVEISTÄ (sokraattisista dialogeista Valtioon ja eteenpäin)

Gorgias-dialogissa Platon on laittanut nuoren Kallikleen räyhäämään Sokrateelle siitä, että on häpeällistä viedä totuutta tavoitteleva filosofian harjoittaminen mahdottomuuksiin. Mitä viisasta näet voi olla filosofiasta, ”taidossa joka luonnostaan lahjakkaasta miehestä tekee heikon”, Kallikles ivaa. Sillä jos joku ”väittäisi, että sinä olet tehnyt rikoksen jota sinä et ole tehnyt”, ”ja sitten joutuisit oikeuden eteen, niin vaikka syyttäjä olisi millainen typerys ja lurjus, sinut tuomittaisiin ilman muuta kuolemaan jos syyttäjä sitä vaatisi”. (486b.) Platon oli alta kolmenkymmenen, kun Sokrates tuomittiin ja teloitettiin. Platon ei lähtenyt ateenlaiseen politiikkaan, vaikka hänen vauras ja arvovaltainen sukunsa sitä toivot. Hän lähti jatkamaan Sokrateen työtä. Platonin *Gorgias* voi pitää ensimmäisenä koskaan laadittuna laajempuna etiikan tutkimuksena.

Platonin varhaistuotannon muodostaa joukko sokraattisia dialogeja, jotka ovat länsimaisen filosofien keskeinen lähtökohta. Yhteistä niille ovat seuraavat tekijät: Sokrateella on yksi tai useampi keskustelukumppani. Sokrates johdattelee keskustelun johonkin perinteisesti arvostettuun ihmisen ominaisuuteen eli hyveeseen kuten rohkeuteen, hurskauteen, viisauteen tai järkevyyteen ja oikeudenmukaisuuteen. Sitä käsitellään monipuolisesti ja ymmärrettävästi erilaisia erotteluita ja vertailuja tehden. Mutta hämmentävänä lopputuloksena on se, ettei tuttua hyvänä pidettyä ominaisuutta saadakaan määriteltyä johdonmukaisesti. Yleiseksi ongelmaksi muodostuu siis se, miten ja kuka osaisi kasvattaa tai opettaa lapsia ja nuoria hyveisiin. Onhan näet sen, joka opettaa tai ohjaa toista, tiedettävä, mitä opettaa, tai mihin ohjaa.

Neljässä varhaisessa dialogissa Platon on laittanut Sokrateen keskustelemaan tuon ajan kuuluisien ja vaikutusvaltaisten sofistien tai puhetaidon opettajien kanssa. *Gorgiaassa* ja *Protagoraassa* lähdetään selvittämään puhetaidon eli retoriikan luonnetta. Sekä niissä että lyhyemmässä *Hippiassa* ja *Valtion* ensimmäisessä kirjassa päädytään keskustelemaan siihen, millainen hyve on oikeudenmukaisuus (*dikaioσύνη*). *Valtion* ensimmäinen kirja on alun perin ollut itsenäinen dialogi, mutta Platon on laatinut sen jatkoksi myöhemmin laajan teoksen.

Mestarillisessa *Valtio*-teoksessa Platon esittää oman alustavan näkemyksensä oikeudenmukaisuudesta, kaupunkivaltion hyvästä hallinnasta, ihmisen järkevistä

itsehallinnasta ja ihmisen suhteesta todellisuuteen. Siinä ja muissa keskikautensa laajoissa dialogeissa hän myös käsittelee ideoita, eli todellisuuden yleisiä muotoja, joita järkevä ajattelu voi parhaimmillaan tavoittaa eli tietää. Myöhäistuotannossaan Platon kuitenkin esittää myös terävää kritiikkiä omaa ideaoppiaan kohtaan. Platonin teoksista ei kannata hakea lopullisia vastauksia, korkeintaan alustavia. Yli kahden tuhannen vuoden ajan ne ovat ohjanneet oleellisiin ongelmiin ja siihen, miten tällaisten ongelmien kysymistä ja vastausten hakemista tehdään yhdessä järkipäisesti.

teema SOKRATES KRITISOI PUHETAITOA OPETTAVAA GORGIASTA (Platonin Gorgias-dialogin lähtökohta)

Sokrates haastaa Gorgiaan määrittelemään, mistä tämän maksua vastaan opettamassa taidossa on kyse. Alustavan vastauksen jälkeen Platon on laittanut Sokrateen kuvailemaan keskustelutapaansa ja sen tavoitteita:

GORGIAS Puhetaito on, kuten jo sanoin, kyky taivuttaa ihmiset puolelleen oikeudenkäynneissä ja muissa julkisissa kokouksissa, ja kysymys on oikeasta ja väärästä.

SOKRATES Minä odotinkin sinun tarkoittavan tuollaista kykyä ja tuollaista kohdetta. Älä ihmettele jos minä vastedeskin otan esille asioita jotka tuntuvat itsestään selviltä; kuten sanottu teen sen siksi että keskustelu etenisi johdonmukaisesti, en kiusatakseni sinua, vaan jotta me emme tottuisi ennakoita arvaamaan toistemme ajatuksia ja viemään sanaa suusta toisiltamme; ei – minä haluan sinun kehittäväsi omia näkemyksiäsi omalla tavallasi, omista olettamuksistasi lähtien. (454bc.)

Tämän jälkeen Sokrates tekee erottelun tietämisen (*episteme*) ja uskomisen (*doksa*) välillä. Kun Gorgias myöntää erottelun oikeaksi, Sokrates toteaa: ”Oletetaan että sinulta kysyttäisiin: ‘Gorgias, onko olemassa väärää ja oikeaa luuloa?’ Epäilemättä vastaisit että sinun mielestäsi on.” Tämän lisäksi Gorgias myöntää myös, että väärää tietoa ei ole, ainoastaan oikeaa. Mutta Gorgias ei voi kieltää tätäkään: puhujat ei pyri kokouksissa opettamaan, miten asiat oikeasti ovat, eli he eivät pyri saamaan ihmisiä tietämään.

SOKRATES Puhetaito tuntuu siis tuottavan luuloon perustuvan vakaumuksen oikeasta ja väärästä, ei opetukseen perustuva?

GORGIAS Aivan niin.

SOKRATES Ja puhuja ei pyri opettamaan oikeuksille ja muille kokouksille mikä on oikein ja mikä väärin, vaan yrittää ainoastaan saada ne uskomaan. Eihän suurelle joukolle ihmisiä niin rajoitetussa ajassa pystyisikään opettamaan niin vaikeaa asiaa.

GORGIAS Ei todellakaan.

SOKRATES No hyvä, katsotaanpa nyt mitä me puhetaidolla todella tarkoitamme; sillä minä en yksin pysty oivaltamaan mitä se on. Kun julkinen kokous valitsee virkaan lääkärin tai laivanrakentajan tai minkä tahansa ammattimiehen, niin ei kai silloin kysytä neuvoa puhujalta? Luonnollista on että jokaisessa vaalissa on valittava pätevin. Ei myöskään muureja pystytettäessä tai satamia ja telakoita rakennettaessa turvauduta puhujaan vaan rakennusmestariin; samoin silloin kun on kysymys sotapäälliköiden valinnasta tai taistelujärjestyksestä tai asemien miehityksestä, kysytään neuvoa sotilailta eikä puhujilta. Eikö näin ole, Gorgias? Kun sinä ilmoitat olevasi puhuja ja puhetaidonopettaja, minä haluan kuulla sinulta itseltäsi mitä sinun

taitosi koskee. Nyt minä ajattelen yhtä paljon sinun etuasi kuin omaani; sillä varmasti täällä on paikalla joku joka haluaisi ruveta sinun oppilaaksesi, itse asiassa minä näenkin tuolla muutaman sellaisen, useampiakin, mutta heitä ehkä ujustuttaa kysyä sinulta. Niin että kun minä kysyn sinulta, kuvittele että he kysyvät samalla: ”Mitä hyötyä meille on siitä että tulemme sinun oppilaaksesi, Gorgias? (455ad.)

teema KAIKKI HALUAVAT HYVÄÄ – OIKEUDENMUKAISUUS ON AINA JÄRKEVÄÄ – ON PAREMPI KÄRSIÄ VÄÄRYTTÄ KUIN TEHDÄ SITÄ (Platonin Gorgias-dialogi määrittää etiikan aiheita)

Kun puhetaito on saatettu arveluttavaan valoon, Gorgias yrittää puolustautua vertaamalla puhetaidon opettajia urheiluvalmentajiin ja aseenkäytönopettajiin. Nämähän ovat ”opettaneet taitonsa muille, jotta sitä käytettäisiin vihollisia ja pahantekijöitä vastaan, itsepuolustukseen eikä hyökkäykseen”. Taitoa on käytettävä ”oikeudenmukaisella tavalla”. (456d—457b.)

Sokrates kysyy pian, suhtautuuko taitava puhuminen kuitenkin tähän asiaan samoin kuin ”lääkärin ja muiden ammattimiesten taitoon”. Onko nimittäin niin, että taitava puhuja ei ”itse asiassa tiedä mikä on hyvää tai pahaa, kaunista tai rumaa, oikea tai väärää, mutta saa tietämättömän ihmisen uskomaan että hän, itse yhtä tietämätön, itse tietää enemmän kuin se joka tietää todella?” Sokrates penää, eikä Gorgias suostu opettamaan puhetaitoa niille, jotka eivät tunne jo valmiiksi, mikä on hyvää ja oikeudenmukaista. ”Kuulehan nyt”, vastaa nurkkaan ahdistettu Gorgias: ”minä luulisin että jos joku ei tuollaisia alkeita tiedä, hän voi ne minultakin oppia” (456d—460a).

Tämän jälkeen päästään varsinaiseen asiaan, eli näihin alkeisiin. Pitkän keskustelun loppu keskittyy siihen, mistä hyvässä ja oikeudenmukaisuudessa varsinaisesti onkaan kyse. Gorgiaan avuksi rientää ensin hän nuorempi kollegansa Polos. Pian hän kuitenkin myöntää Sokrateelle, että kaikki haluavat hyviä asioita (468c) ja hän joutuu myöskin myöntämään, ettei se mikä miellyttää ole välttämättä sitä, mitä haluaa, siis varsinaisesti hyvää. ”Olemme siis yhtä mieltä tähän saakka; jos joku, olipa hän sitten itsevaltiainen tai puhuja, tappaa toisen ihmisen, ajaa hänet maanpakoon tai riistää häneltä hänen omaisuutensa ja luulee tästä hyötyvänsä, kun todellisuudessa kärsiikin vahingon, niin eikö hänen silloin voida sanoa tekevän niin kuin häntä miellyttää?” (468d.) Polos myöntää tämän, mutta joutuu vielä kohtaamaan mielestään mahdottomia Sokrateen kannattamia ajatuksia. Sokrates katsoo, että ”jos olisi pakko joko tehdä väärin tai kärsiä väärästä, niin minä kärsisin väärästä mieluummin kuin tekisin sitä (469c).

Ennen pitkää Polos joutuu kuitenkin myöntämään, että vaikka jokin voi huvittaa ja miellyttää ihmistä mutta se on hänelle vahingollista ja se on paha asia. Ihminen kuitenkin haluaa hyvää, mutta voi käsittää väärin, mikä on sitä ja tehdä itselleen vahinkoa. Tällöin hänellä on vähän valtaa, vaikka hän kuvittelee, että hänellä on paljon.

Polos myöntää myös, että on rumaa ja moitittavaa tehdä väärin. Eikä hän voi kieltää sitäkään, että rankaiseminen pyrkii oikaisemaan ja estämään pahaa. Pian hänen on myös myönnettävä alun perin mahdottomana pitämänsä kanta: rankaiseminen on itsellekin hyvä asia, jos on tehnyt väärin ja pahaa. Se, joka ymmärtää tämän, ei salaa edes läheistensä tai omia väärä tekojaan. ”Hän ei ajattele kipua vaan tavoittelee sitä mikä on hyvää ja kaunista” (480c).

Ollaan kuitenkin vasta dialogin puolivälissä. Kehään hyppää hurjistunut Kallikles. Hän on nuorempi ateenalainen mies, joka ei säästele sanojaan vaan käy haukkumaan Sokratesta. Opettajaan Gorgiasta ja Polosta Kallikles moittii siitä, että nämä ovat antaneet Sokrateen johdatella heidän myöntämään asioita, koska eivät ole uskaltaneet puhua suoraan yleisesti hyväksytyjä käsityksiä vastaan. Kallikleen hahmoon Platon on maalannut kuvan kunnianhimoisesta nuorta miehestä, joka haluaa valtaa ja kunniaa ja tulee vielä tavoittelemaan tärkeitä poliittisia virkoja. Platon esittää Kallikleen olevan tietysti kypsytön ja väärässä. Hän on Gorgiaan ja Poloksen tapaisten puhujien ja valtopoliitikkojen harhaanjohtama.

Kallikleen luonteesta tuodaan kuitenkin esille yksi tärkeä ja kehityskelpoinen piirre. Toisin kuin Gorgias ja Polos, ja myös muka tyhmiä kyselevä Sokrates, Kallikles ei teeskentele. Hän sanoo, että sellaista nulikkamaisesti puhuvaa ja lapsellisesti käyttäytyvää eli vanhana miehenäkin vielä filosofiaa harrastavaa kuten Sokrates saakin ”rangaistuksetta vetää turpaan” (486c). *Gorgias* on kokonaisuudessaan lukemisen arvoinen.

Oikeudenmukainen ja epäoikeudenmukainen – moraalinen ja moraaliton

Platonin dialogien suomennoksissa käytetään paljon sanoja kuten ’oikea’, ’väärä’, ’kaunis’, ’jalo’, ’ruma’, ’häpeällinen’, ’hyve’, ’pahe’, ’hyvä’ ja ’huono’, mutta ei sanoja ’moraali’, ’moraalisuus’ tai ’moraalinen’. Antiikin kreikkalaisilla ei ollut mitään **sanaa**, jonka voisi kääntää sanalla **’moraali’**. Etiikka juontuu siis luonne ja käyttäytymistapoja tarkoittavasta sanasta *ethos*, ja sen keskeinen kiinnostuksenkohde ovat hyvät ja huonot luonteenpiirteet, hyveet ja paheet, ja siihen miten **hyveet** ovat **edellytyksenä** ja **paheet esteinä hyvälle elämälle**.

Kreikkalaiset sanoista *dikaios* ja *adikaios* tulevat lähimmäs meidän sanojamme **moraalinen** ja **moraaliton**, mutta näillekin parempi käännösvastineita ovat **oikeudenmukainen** tai **oikea** sekä **epäoikeudenmukainen** tai **väärä**. On huomattava, että antiikista uudelle ajalle katsottiin, että luonteeltaan kunnollisella ihmisellä on **monia hyviä luonteenpiirteitä** eli hyveitä, joista **oikeudenmukaisuuden** tai oikeamielisyyden (*dikaiosyne*) ohelle kolme muuta keskeistä olivat **rohkeus, itsehillintä** ja **järkevyys**.

menetelmät DIALOGIT JA DIALEKTIikka

Dialektiikka ja dialogi juontuvan kreikan sanasta *dialogesthai*, keskustella. Platon ja muut Sokrateen oppilaat kehittivät sokraattisia dialogeja laatimalla uuden kirjallisuuden lajin. Kreikkalaiseen kirjallisuudessa sillä oli kuitenkin edeltäjiä, näytelmät. Sekä tragediat että komediat kirjoitettiin kuitenkin runomuotoon. 400—300-lukujen vaihteessa kirjoitetut keskustelut, joissa Sokrates on keskustushenkilönä, ovat suorasanaista vuoropuhelua. Sokraattinen dialogi ja sokraattinen menetelmä liittyvät oleellisesti toisiinsa. Platon on kirjoittanut Sokrateen ohjaamaan keskustelua muka tietämätöntä teeskennellen (kr. *eironeia*). Pinnallinenkin tutustuminen Platonin dialogeihin kuitenkin saa huomaamaan, että Sokrates johdattelee keskustelukumppaniaan haluamiensa aiheiden pariin. Sokrates käyttää tässä apunaan kysymyksiä, tarkennuksia, erotteluita, vastakkainasetteluita, vertailuita sekä esimerkkejä ja vastaesimerkkejä. Siis, Platon on suunnitellut dialoginsa hyvin taidokkaiksi tutkielmiksi, joiden keskustelumuoto tekee ne helposti lähestyttäviksi. Platon perusti Ateenaan vuonna 385 eaa. Akatemiaksi kutsutun tutkimus- ja opetuslaitoksen. Akatemiassa ja muualla niitä myös tietysti käytettiin sokraattisen

menetelmän ja dialektiikan opiskeluun.

Sokrates auttoi keskustelukumppaneitaan ilmaisemaan ajatuksiaan selkeästi. Sokraattisella menetelmällä pyritään tunnistamaan ja tuomaan esille erityisesti sellaisia taustaoletuksia, jotka ovat niin itsestään selviä, että niihin ei tavallisesti kiinnitetä huomiota. Keskeistä on käsitysten tai ajattelutapojen piilevien ristiriitojen huomaaminen. Järkevyyden keskeinen ehto on johdonmukaisuus tai ristiriidattomuus. Dialektiikka ja loogisuus liittyvät oleellisesti toisiinsa. Aristoteles aloitti johdonmukaisen, järkevän ajattelun periaatteiden tutkimuksen, jota nykyisin kutsutaan logiikaksi. Sekä Aristoteleella että häntä seuraten 1200-luvulta eteenpäin dialektiikka ajateltiin väittelyn ja perustelemisen muodolliseksi menetelmäksi, jossa johdonmukaisen päättelyn ja ristiriitojen osoittamisen avulla puolustetaan valittua tai annettua väitettä tai väitejoukkoa.

Taitava dialektikko voi siis esittää puolustamansa väitteet johdonmukaisen ja käsitteellisesti selkeänä kokonaisuutena – riippumatta siitä pitääkö hän itse asiassa noita väitteinä perusteltuina ja tosina. Voisin esimerkiksi puolustaa dialektisesti väitettä ”naisilla pitää olla lakisääteinen oikeus suorittaa asepalvelus muttei velvollisuutta siihen”, vaikka en pitäisi sitä perusteltuina ja oikeana ja totena (niin kuin en pidäkään). Aristoteles itse asiassa suhtautui Sokratesta ja Platonia myönteisemmin dialektiikkaa tällaisesta välineellisestä lähtökohdista kehittäneisiin sofisteihin. Filosofiasia on tärkeää osata puolustaa ja esittää johdonmukaisesti sellaisia näkemyksiä, joihin ei sitoudu ja joita ei pidä oikeina. Miksi? Näkemyksen tai teorian johdonmukaisen rakenteen hahmottaminen auttaa huomaamaan, mitkä sen oletuksen ovat perustavavia, ja mihin kritiikki kannattaa kohdistaa. On huomattava, että dialektiikka on tässä mielessä tärkeää kaikilla ja tutkimusaloilla ja myös käytännön yhteiskunnallisessa elämässä muun muassa poliittisessa päätöksenteossa ja oikeussaleissa.

Dialektisen lähestymistapa on keskustelun kaltaista, vaikka se ei olisi muodoltaan suullista vuoropuhelua tai kirjallista dialogia. Dialektiselle lähestymistavalle keskeistä on eteneminen kysymysten, vastausten ja vastauksista nousevien lisäkysymysten kautta. Varsinaisen tieteellisen tai filosofisen tutkimuksen lisäksi tällainen lähestymistapa sopii hyvin opiskeltaessa tehtäviin töihin kuten esseisiin ja esitelmiin.

Platonin ongelmanasettelu: kannattaako oikeudenmukaisuus – silloinkin, kun käytössä on Gygeen sormus?

*Gorgiaassa, Protagoraassa ja Valtion ensimmäisessä kirjassa Sokrates siis haastaa arvostettuja sofisteja ja heidän opetuksistaan kiinnostuneita ateenalaisia keskustelemaan erityisesti oikeudenmukaisuudesta. Näiden dialogien aihepiiriä voi hahmottaa seuraavien luonnehdintojen ja kysymysten pohjalta: Oikeudenmukaisuus ja epäoikeudenmukaisuus liittyy siihen, miten toimitaan tai käyttäytyään **suhteessa muihin**. Hyvin yleisesti sanottuna, oikeudenmukaista on **antaa kullekin, mitä tälle kuuluu**. Oikeudenmukaisuuden voi ajatella edellyttävän myös sitä, että **pidetään kiinni siitä, mitä on sovittu**. Petollisuus taas on epäoikeudenmukaista. Lisäksi oikeudenmukaisuus liittyy **lakeihin** ja niiden noudattamiseen, vaikkei oikeudenmukaisuutta ja lainmukaisuutta voikaan samaistaa täysin. Myös **tasapuolisuuden, puolueettomuuden ja rikoksista rankaisemisen** ajatellaan kytkeytyvän oikeudenmukaisuuteen. **Miksi oikeudenmukaisuutta pidetään hyvänä ominaisuutena ja miksi ajatellaan, että kannattaa toimia oikeudenmukaisesti?***

Oikeudenmukaisuuden ajatellaan olevan **hyvä ominaisuus**, koska oikeudenmukainen

ihminen toimii tavoilla, jotka ovat **hyväksi muille**. Mutta on **myös itselle kannattavaa** toimia oikeudenmukaisesti juuri siksi, koska oikeudenmukaisesti toimivaan ja epäoikeudenmukaisuutta välttävään **toiset suhtautuvat arvostavasti ja luottaen**. Se, että saa osakseen arvostusta ja luottamusta on, ihmiselle näet monella tapaa hyödyllistä. Oikeudenmukaisena pidetty ihminen otetaan helpommin **mukaan** erilaisiin **yhteisiin toimiin** ja **hankkeisiin**, joihin osallistuminen on myös hänelle itselleen hyvä asia. Oikeudenmukaisina pidettyjen ihmisten ehdotuksia ja perusteluja **kuunnellaan** ja heille saatetaan **antaa tehtäviä**, joihin liittyy **erityistä toiminta-** ja **päättäntävaltaa**. Oikeudenmukaisesti toimiminen edesauttaa siis sitä, että saa **arvovaltaa** ja muunlaista **valtaa suhteessa muihin**. Voi myös ajatella, että omalla esimerkillään lainmukaisesti toimiva **kannustaa muitakin toimimaan lakien mukaan** ja on näin **tuottamassa hyvää yhteiskunnallista järjestystä**, josta myös hän **itse hyötyy**.

Nämä huomiot saavat vahvistusta siitä, **mitä epäoikeudenmukaisesti toiminen voi tuoda mukanaan**. Epätasapuolisesti, petollisesti tai muuten toisia väärin kohteleva saa osakseen **paheksuntaa ja hyljeksintää**. Epäoikeudenmukaisuus **haittaa edullista vastavuoroisuutta** ja lainvastaisuus ruokkii yhteiskunnallista **epäjärjestystä** ja arvaamattomuutta. Lakien rikkomisesta voi seurata itselle epämieluisia **rangaistuksia**.

Oikeudenmukaisuuden ajatellaan olevan selvästi kannattavaa myös itselle. Tältä kannalta katsoen oikeudenmukaisuus näyttäytyy **väliseisesti** hyvältä asialta, jonka avulla voi saavuttaa muita itselleen hyviä asioita. Oikeudenmukaisuus **vertautuu hyödylliseen taitoon**. "[M]eitä hyödyttää keskinäinen oikeamielisyys ja hyve, ja sen vuoksi jokainen selittää ja opettaa auliisti toisille lakeja ja sitä mikä on oikein" (327b), sanoo Protagoras ja sanoo myös "osaavansa jopa paremmin kuin muut auttaa toisia kehittymään jaloiksi kunnan miehiksi" (328b).

Valtio-teoksen toisessa kirjassa tapahtuu kuitenkin **käännö**. Vanhemmat keskustelukumppanit jäävät pois, heidän mukanaan myös sofistit, tai sofisteilta vaikutteita saanut, Thrasymakhos. Jäljelle jää nuorempia miehiä, joista Glaukon ja Adeimantos haastavat Sokrateen puolustamaan oikeudenmukaisuuden hyvyyttä ja järkevyyttä paremmin.

Glaukon esittää **ajatuskokeen** hyödyntäen tarinaa **Gygeen** näkymättömäksi tekevästä **sormuksesta**:

"Jos nyt olisi kaksi tällaista sormusta ja toisen panisi sormeensa oikeamielinen, toisen väärämielinen, tuskinpa kukaan voisi olla niin teräksenuja, että pitäisi kiinni oikeudenmukaisuudesta ja malttaisi olla kajoamatta toisen omaan, kun voisi huoletta siepata torilta mitä hyvänsä, mennä sisälle taloihin ja maata kenen kanssa haluaisi, surmata tai päästää kahleista kenet tahansa, ylipäänsä toimia ihmisten keskuudessa aivan kuin jumala. Näin menetellessään hän ei millään tavalla eroaisi tuosta toisesta, molemmat kulkisivat samaa tietä. Tätä pidettäisiin selvänä todisteena siitä, ettei kukaan ole oikeudenmukainen vapaasta tahdostaan vaan pakosta; oikeudenmukaisuus ei ole yksityisen kannalta mitään hyvää, koskapa jokainen tekee vääryyttä milloin vain katsoo pystyvänsä siihen." (*Valtio* II, 360bd.)

Oikeudenmukaisuuden mukanaan tuomat hyödyt ovat kiistattomat. Platon tuo tämän yleisen näkemyksen selvästi esille myös Protagoraan suulla: "[K]aikkien pitää sanoa olevansa oikeudentuntoisia, olivat he sitä sitten tai eivät, ja se [...] joka ei edes teeskentele

oikeudentuntoista on hullu” (*Protagoras* 323b).

Mutta eikö kuka tahansa, joka **pystyy** uskottavasti **esiintymään oikeudenmukaisen**, saavuta **kaikki ne hyvät asiat**, joita oikeudenmukaisuuskin tuo mukanaan? Eikö kenen tahansa siis kannata toimia oikeudenmukaisuuden ja muiden hyveiden vastaisesti aina, kun näin katsoo voivansa saavuttaa jotakin itselleen edullista, kun **ei ole pelkoa kiinnijäämisestä** eli omien paheellisten tai lainvastaisten tekojensa paljastumisesta ja sen mukanaan tuomista epämieluisista seurauksista? Näyttää siis siltä, ettei vilpittömästi oikeudenmukaisuutta voi erottaa tehokkaasta oman epäoikeudenmukaisuuden piilottamisesta, sillä molemmat tuottavat samoja tuloksia. Onko **oikeudenmukaisuudessa** siis sittenkin kysymys **jonkinlaisesta välineellisestä osaamisesta**?

Niin varhaisissa sokraattisissa dialogeissaan kuin myöhemminkin Platon siis pyrki osoittamaan, että **hyveet on erotettava taidoista**, vaikka hyveiden ja taitojen välillä tärkeitä yhtäläisyyksiä onkin. Kaikissa näissä dialogeissa Sokrates myös painottaa, ”ettei kukaan tee väärin ehdoin tahdoin vaan [...] kaikki jotka tekevät väärin tekevät niin vasten tahtoaan” (*Gorgias* 509e). Kaikissa niissä Platon pyrkii Sokratesta seuraten perustelemaan, että **oikeudenmukaisuus on aina hyvää ja järkevää: ”Oikeudenmukainen sielu ja oikeudenmukainen ihminen [...] elää hyvää elämää, väärämielinen huonoa”** (*Valtio I*, 353e).

Valtion toisessa kirjassa Platon siis asettaa Gygeen sormuksen ajatuskokeen avulla itselleen ongelman. Loput laajasta *Valtio*-teoksesta on hänen yrityksensä vastata tähän ongelmaan. Ei mennä tähän vaikutusvaltaiseen ja usein väärinymmärrettyyn ratkaisuyritykseen. Vaikka se tuo käsittelyyn epistemologian, filosofisen psykologian ja yhteiskuntafilosofian kannalta tärkeitä aiheita, Platonin vastausta ei voi pitää etiikan kannalta erityisen onnistuneena.

Platonin ongelmanasettelu sen sijaan on **mitä tärkein**. Ensinnäkin hän **muotoilee kysymyksen**, jota nykyisessä moraalipsykologiassa ja metaetiikassa voidaan nimittää moraalisen motivaation ongelmaksi: **mikä motivoi toimimaan moraalisesti**? Toiseksi Aristoteleen hyve-etiikkaa voi hahmottaa perustelluiksi vastaukseksi Platonin asettamaan kysymykseen: **miksi hyveet ovat edellytyksenä hyvän elämän saavuttamiselle**?

teema MIKSI OLLA MORAALINEN?

menetelmät DIALEKTINEN ETENEMINEN KYSYMYSTEN KAUTTA

Gygeen sormuksen ajatuskokeella Platon osui heti alkuunsa yhteen etiikan ydinongelmaan. Ajatuskoe nostaa esille valvonnan ja salassa toimimisen sekä teeskentelyn. Takaako normeja viime kädessä vain sosiaalinen tai yhteiskunnallinen kontrolli? Pyritäänkö yhteistyöhön ja normeihin mukautumisella ainoastaan suoraan tai epäsuorasti omaan tai lähipiiriin etuun? Nämä kysymykset ovat nykyisen esillä altruistisen käyttäytymisen ja moraalisuuden evoluution tutkimuksessa. Ne kytkeytyvät oleellisesti myös yhteiskuntafilosofiaan ja -tieteisiin. Nykyetiikassa aihetta kutsutaan usein kysymykseksi moraalisesta motivaatiosta. Edellä ennen Gygeen sormuksen esittelyä käsiteltyjen perusteiden lisäksi on syytä huomioida myös muutama muu vastausyritys.

Ajatellaan, että olisi mahdollista saavuttaa jotakin itselleen edullista moraalisesti vääräksi ajatellulla tavalla ilman kiinni jäämisen pelkoa. Jos kuitenkin itse pitää tuota tapaa kuten valehtelua tai toisen tahallista vahingoittamista moraalisesti vääränä,

tähän liittyy tavallisesti taipumus itsessä nousevaan ikävään tunteeseen. Jos tiedostaa itse toimivansa väärin, tuntee pahalta tuntuva syllisyttä, ”omatunto alkaa kolkuttaa”. Syllisyyden tunteen tai ”huonon omantunnon” välttäminen on itselle peruste välttää moraalisesti väärää toimintaa. On kuitenkin mahdollista esittää useita kriittisiä kysymyksiä. Palautuuko moraalisuus sisäiseen, itselle epämiellyttävään tuntemistapaan? Missä määrin taipumus tuntee syllisyttä on synnynnäinen ja missä määrin opittu? Entä jos joltakulta puuttuu synnynnäiset valmiudet tai häntä ei kasvateta tuntemaan syllisyttä? Nämä ovat tärkeitä moraalipsykologisia, metaeettisiä ja vastuuseen liittyviä aiheita. Mutta kaikkein oleellisin ongelma on kenties seuraavan ajatuskokeen avulla. *(Huom. Tarkoitettu käytettäväksi ainoastaan ajatuskokeena. Kokeileminen todellisessa elämässä on hyvin vaarallista.)*

Ajattelen, että on moraalisesti väärin valehdella. Kuvitellaan, että minun olisi kuitenkin vaikkapa vähittäisen harjoittelun avulla mahdollista päästä eroon taipumuksestani tuntee syllisyttä silloin, kun valehtelen. Tämän jälkeen voisin valehdella kenelle tahansa ilman, että se tuntuisi itsestäni yhtään pahalta. Onko minulla jotain perustetta olla hankkiutumatta eroon syllisyyden tuntemisesta valehtelun yhteydessä? Joudutaan siis palaamaan niihin välineellisiin perusteluihin, joita oli esillä ennen Gygeen sormusta (sosiaalisen arvostuksen saavuttaminen, hyljeksinnän ja rangaistusten välttäminen jne.). Vastaavasti voisi ajatella, että henkilö jota voisi luonnehtia psykopaattiseksi, voi kyllä hyvin perustella itselleen, miksi on kannattavaa mukauttaa oma toiminta yleisiin moraalisiin odotuksiin ja voimassa oleviin lakeihin. Psykopaattinen henkilö, josta toisten huijaaminen tai ruumiillinen vahingoittaminenkaan ei tunnu pahalta, voi tietysti osata välttää tällaista toimintaa välineellisistä syistä, koska hän ajattelee kiinni jäämisen seurausten olevan itselleen epäedullista.

Tehdään vielä kaksi erillistä huomiota: Entäpä jos ajattelen, että saatan erehtyä siitä, milloin valehtelusta ei ole riskiä jäädä kiinni. Jos en siis voi luottaa ehdottomasti omaan oveluuteeni ja taitavuuteeni, saatan kiinni jäädessäni menettää kerralla muiden luottamuksen ja maineeni. Riskien minimoimiseksi olisi siis pitkällä tähtäimellä itselleni kannattavaa välttää valehtelemistä, vaikken kokisikaan siitä syllisyttä, etten tulisi varomattomaksi ja kokisi epäonnistuessani suurta menetyksiä. Taas kyse on välineellisestä oman edun tavoittelusta. Mukana on vain vahva painotus itselle hyödyllisen yhteistyön turvaamiseen.

Entä yliluonnollinen tai tuonpuoleinen näkökulma? Ajatellaan, että uskon olevani riittävän ovela ja taitava, jotta voin onnistuneesti teeskennellä oikeudenmukaista ja huijata muita, kun näiden silmä välttää. Ajatellaan lisäksi, että uskon myös jonkinlaiseen tuonpuoleiseen, kosmiseen oikeudenmukaisen järjestykseen, karman lakiin tai kaikkivaltiaaseen oikeamieliseen Jumalaan: lopulta kukin saa ansionsa mukaan, vaikka tämänpuoleisessa, inhimillisessä, sosiaalisessa elämässä ei jäisikään rötöstelyistään kiinni. Jos uskon moraalisesti kunnollisen elämän vievän jonkinlaiseen taivaalliseen palkkioon ja moraalittoman elämän johtavan kadotukseen, minulla on motiivi olla käyttämättä Gygeen sormusta moraalittomaan oman edun tavoitteluun. Mutta eikö tällöinkin kyseessä olisi vain pitkän tähtäimen oman edun tavoittelu, oman navan ympärillä pyöriminen pelastuksen toivossa? Jos jonkin uskonnollisen perinteen moraalinen pohdinta on tällä tasolla, se ei ehkä ansaitse tulla kutsutuksi etiikaksi. Niin juutalaisuudessa, kristinuskossa kuin islamissa on kuitenkin monipuolisen ja syvällisen eettisen ajattelun perinne. Osasyynä tähän on se, että kreikkalainen filosofinen perinne on vaikuttanut ja nivoutunut näihin kaikkiin. Myös buddhalaisuudessa ja muissa suuremmissa maailmauskonnoissa kuin paikallisemminkin uskonnollisissa perinteissä on pohdintaa, jonka näkökulma on kaikkea muuta kuin suoraviivainen oman edun tavoittelu. Ajatus siitä, että väärin toimiva teeskentelijä pettää lopulta

itseään ja pilaa oman elämänsä tuli hienosti ja tarkasti kiteytetyksi Sokrateen ja Platonin toimesta. Mutta aihe on yleisinhimillinen ja sitä on käsitelty ja tuotu esiin eri tavoin lukuisissa kulttuureissa.

Thrasymakhos sanoo pitävänsä oikeudenmukaisuutta ”silkkana typeränä hyväluonteisuutena”. Vääryyttä, jolla voi alistaa valtaansa kokonaisia valtioita ja kansoja, hän taas pitää neuvokkuutena. (*Valtio* I, 348d.) Platon on tehnyt Thrasymakhoksesta hahmon, joka mukautuu tavanomaisiin käsityksiin oikeudenmukaisuudesta tai moraalisuudesta vain, jos ajattele sen olevan itselleen hyödyllistä. Moraalifilosofiassa on kuitenkin keskusteltu ja väiteltä paljon siitä, onko koko kysymys ”miksi minun pitäisi olla moraalinen?” mieletön tai sisäisesti ristiriitainen. Jos näet kysymyksen ymmärtää, on näkökulma jo moraalinen, eikä siitä luopuminen joihinkin perusteluihin vedoten ehkä ole enää mahdollista. On turha, mieltä, että pitää välttää vettä, ettei huku, jos on jo veden varassa. Teoreettisesti kysymys on etiikalle mitä keskeisin. Mutta tuskin kukaan, joka tätä lukee, on tullut tiedostamaan tämän käytännöllisen kysymyksen nyt lukiessaan. Platonin ajatuskoe kiteyttää yleiseen muotoon kysymyksen, jonka melkein jokainen meistä kohtaa yhä uudestaan ja uudestaan ja enemmän tai vähemmän sen kanssa kamppaillen.

Kreikkalaisen etiikan kysymysten yleispätevyys

Kritiikistään huolimatta Sokrates ja Platon oppivat sofisteilta niin väittelytaitoa kuin kysymyksenasettelujakin. He välittivät niitä edelleen Aristoteleelle ja muille. Sofistien esiin nostamat aiheet ovat oleellinen lähtökohta klassisen kauden suurten filosofien tutkimuksille ihmisten välisistä suhteista ja ihmisluonnosta.

Mutta Platonin muotoilemat sokraattiset kysymykset **eivät** olleet **vain** näiden yksittäisten **henkilöiden keksimiä mielenkiintoisia teoreettisia ongelmia** tai **vain antiikin kreikkalaiselle moraalille kulttuurille ominaisia**. Mistä kysymykset arvostettavista luonteenominaisuuksista eli hyveistä, sekä hyveisiin liittyen, luottamuksesta, vallasta ja sen väärinkäytöstä, yhteistoiminnasta ja hyvästä elämästä olivatkaan lähtöisin? Ne olivat demokratisoituneiden kaupunkitasavaltojen kansalaisten käytännössä kohtaamia kysymyksiä. Olivatko ne tyypillisiä ja oleellisia vain antiikin kreikkalaisille *polis*-yhteiskunnille? Moni varmasti tunnistaa ne **kysymyksiksi**, joita on **oleellista esittää** niin **omassa yhteiskunnassaan** kuin **missä tahansa muussakin**. Tämän puolesta puhuu myös se, että Platonin teoksia luettiin ja käytettiin paljon, vaikka kreikkalaiset yhteiskunnat muuttuivat monessa suhteessa toisenlaisiksi jo seuraavien sadan vuoden kuluessa. Vielä enemmän niiden kysymystenasettelujen yleispätevyttä osoittaa se, että yli kahden tuhannen vuoden ajan niitä on luettu hyvin erilaisina aikoina hyvin erilaisissa paikoissa.

Miksi kreikkalaisessa kulttuurissa oli mahdollista nostaa nämä aiheen tutkimuksen kohteeksi? Oleellinen syy oli **demokraattiseen poliittiseen kulttuuriin** kuuluva julkinen **keskustelu, osallistujien suuri määrä ja kriittisyys**. Demokraattisen politiikan keskiössä oli myös kysymys siitä, kenelle **valtaa** kannattaa **antaa** ja millä **perusteilla: millaisiin ihmisiin voidaan perustellusti luottaa?**

Kaikissa kulttuureissa ei tällaisia resursseja ja taustatekijöitä ole ollut läsnä. On kuitenkin syytä uskoa, että kaikissa yhteiskunnissa on tarve kysyä ja käsitellä julkisesti muun muassa sitä, **mikä on epäoikeudenmukaista** ja **millaista on oikeudenmukainen vallan käyttö**. Tähän kysymiseen Platon tarjoaa välineistöä.

Antiikin filosofiassa pidettiin tärkeimpinä hyveinä yleensä seuraavia neljää:

	oikeudenmukaisuus tai oikeamielisyys	järkevyys tai viisaus	rohkeus tai urheus	itsehillintä tai kohtuullisuus
kreikka	<i>dikaiosyne</i>	<i>fronesis, sofia</i>	<i>andreia</i>	<i>sofrosyne</i>
latina	<i>iustitia</i>	<i>prudentia, sapientia</i>	<i>fortitudo</i>	<i>temperantia</i>

(Näitä on kutsuttu myös kardinaalihyveiksi.)

teema MORAALINEN JA POLIITTINEN KORRUPTIO

Kreikkalaisen etiikan kysymyksenasettelun nousevat poliittisista yhteiskunnallisista ja poliittisista kysymyksistä ja kiistoista. Platonilla ja Aristoteleella etiikan ja politiikan tutkimus kuuluivat yhteen. Sokrates ja Platon eivät olleet ensisijaisesti kiinnostuneita moraalisesti vääristä teoista ja siitä, kuinka niihin puututaan, ihmisten yksityisessä elämässä. Päähuomio kohteena oli se, millaiset tekijät tuovat valtaa mukaan lukien arvovalta, ja kuinka arvovaltaa ja julkisia asemia käytetään väärin.

Latinan *corruptus* tarkoittaa pilalle mennyttä, tuhoutunutta tai turmeltunutta. Roomalaisen valtiomiehen, juristin ja filosofin Ciceron (106—43 eaa.) kirjoituksissa ihmisten luonteen korruptio ja poliittinen korruptio on keskeinen aihe. Cicero oli opiskellut Ateenassa ja nojasi Platoniin, stoalaisiin ja muihin kreikkalaisiin etiikan ja politiikan teorian tutkijoihin.

1000-luvulta lähtien tasavaltalaisen politiikan ja sen tutkimuksen perinne alkoi syntyä uudelleen eurooppalaisten keskiaikaisten kaupunkien kulttuurissa. Antiikin mallit ja lähteet olivat myöhäiskeskiajan ja varhaisen uuden ajan tasavaltalaisen tutkimus- ja keskusteluperinteen lähtökohtana. Keskeisiä aiheita olivat kansalaishyveet, julkisen vallan hajauttamisen tavat, omaisuus vallan lähteenä ja korruptio.

teema POLIS, POLITIKA, POLITIIKKA – ETHOS, ETHIKE, ETIIKKA

Sanamme 'matematiikka', 'fysiikka', 'politiikka' ja 'etiikka' periytyvät antiikin kreikan kielestä. *Fysika* juontuu sanasta *fysis*, luonto. Fysiikka tarkoitti siis alun perin luonto koskevia asioita tai luonnon tutkimista. *Mathematika* tarkoitti alun perin asioita, joista otetaan selvää, tai sitä, mikä on opittavissa, *politika* taas on peräisin sanasta *polis*. Poliittika tarkoitti siis kaupunkivaltion asioita, sekä niistä päättämistä käytännössä että sitten myös kaupunkivaltioiden asioiden teoreettista tutkimusta. *Polites* tarkoitti kaupunkivaltion varsinaista jäsentä, kansalaista (vrt. lat. *civitas* – *civis*, engl. *city* – *citizen*).

Sanan *ethike* taustalla on *ethos*, joka tarkoitti tapoja tai luonnetta. Sanaa saatettiin käyttää sekä eläimistä että ihmisistä. Sillä voitiin tarkoittaa niin jonkin lajin, heimon tai jonkin vastaavan ryhmän tai yksilön luonteenomaisia käyttäytymistapoja tai luonteenpiirteitä. *Ethikos* tarkoitti luonteeseen liittyvää ja *ethike* tai *ethike episteme* taas tapoja ja luonnetta koskevien asioiden tutkimista. Ihmisten kohdalla kyse oli siis siitä, millaisia ovat ihmiselle oikeat ja kunnolliset käyttäytymistavat sekä hyvät luonteenpiirteet. Millainen on *ethos*, jollaista hyvä, kunnollinen ihmiselämä edellyttää? Millaisia ominaisuuksia tai piirteitä siihen kuuluu? Mitkä taas ovat hyvää elämää haittaavia tai estäviä luonteen ominaisuuksia tai käyttäytymistapoja? Antiikin etiikan piiriin kuuluivat moraalifilosofisten kysymysten lisäksi myös sellaiset aiheet,

jotka nykyisin ovat käyttäytymistieteellisen eli psykologisen ja kasvatustieteellisen tutkimuksen kohteena.

Huomioidaan vielä sanojen 'moraali' ja 'etologia' etymologia eli alkuperä. Sana 'moraali' on peräisin latinasta mutta tullut suomeen germaanisten kielten kautta (saks. *Moral*, engl. *moral*, *morality*, ruots. *moral*). Latinan *mos* (mon. *mores*) tarkoitti tapaa (vrt. *O tempora, o mores* – "Oi aikoja, oi tapoja"). *Moralis* taas tarkoitti tapoja tai luonnetta koskevaa. Roomalainen Cicero käytti sanaa *philosophia moralis* käännösvastineena kreikan sanalle *ethike*. Kreikan pohjalta myös latinaan tuli käyttöön sana *ethica* (vrt. esp. *ética*, engl. *ethics*).

Eläinbiologiaan että psykologiaan kytkeytyvän tutkimusalan etologian nimi on johdettu myös sanasta *ethos*. Etologia on siis eläinten käyttäytymisen tutkimista. Nimitys on kuitenkin otettu käyttöön vasta 1900-luvun alussa.

Lainatut ja viitatut teokset

Ksenofanes, Fragmentit 15 ja 16 (suom. Mika Saranpää, *niin & näin* 2/1996, <https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn962-25.pdf>, vierailtu 1.6.2020).

Platon, *Protagoras* (suom. Kaarle Hirvonen, *Teokset*, osa 1, Otava, Helsinki 1977).

Platon, *Gorgias* (suom. Pentti Saarikoski, *Teokset*, osa 2, Otava, Helsinki 1978).

Platon, *Valtio* (suom. Marja Itkonen-Kaila, *Teokset*, osa 4, Otava, Helsinki 1981).

Tehtäviä

Millaisia luonteenpiirteitä arvostat ystävässäsi? Entä vanhemmissa tai opettajissasi? Mitä pitäisit itsellesi ominaisina hyvinä luonteenpiirteinä? Missä taas tiedostat puutteita ja haluaisit kehittyä? Pohdi tai keskustelkaa.

Miksi epäoikeudenmukaisuuden välttäminen on järkevää ja hyvää silloinkin, kun ei ole kiinni jäämisen pelkoa? Läksy loppuelämäksi.

Kuuntele ensimmäiset kymmenen minuuttia Lari Launosen ja Aku Visalan podcastista **"Ovatko ihmiset pahoja?"** ([Podcast #18, Areiopagi.fi, 18.6.2019](#)) ja vastaa kysymyksiin: **Miten motiivit vaikuttavat Aku Visalan mukaan teon moraaliseen arviointiin? Mitä tarkoitetaan "sivustakatoja-efektillä" (engl. *bystander effect*)?** Kannattaa toki kuunnella kokonaan.

Gygeen sormuksen avulla voit tehdä myös paljon hyvää. Oikeamielinen kykenevä ihminen pystyisi auttamaan hädässä olevien ja korjaamaan epäoikeudenmukaisuuksia. Tehdessään näin salaa hän voisi toimia pyyteettömästi eikä hyvän maineen vuoksi. Tämä teema on tuttu myös populaarikulttuurista. **Tuleeko mieleen erityisesti eräs supersankari? Miten teema on esillä tässä Bobo Kanen alkuun panemassa saagassa?** Aiheesta voisi kirjoittaa moraalij- ja yhteiskuntafilosofisen kirjasarjan (ellei ole jo kirjoitettukin).

Tiede uutisjutussa **"Valvova katse lisää maksuvalmiutta"** (*Tieteen Kuvalehti*, 2/2007, s. 16) kerrotaan paljon huomiota saaneesta psykologian tutkimuksessa tehdystä kokeesta:

"Brittiläisen Newcastle'n yliopiston henkilökunnan kahvikassa moninkertaistui, kun sitä vahtimaan pantiin kuva ihmisen kasvoista. Psykologian laitoksen tutkijoiden

tekemässä kokeessa 48 työntekijän kahvihuoneen hinnaston päälle pantiin vuoroviikkoina ihmisen kasvoja tai kukkia esittävä kuva. Samalla seurattiin, paljonko itsepalveluperiaatteella toimivaan kassaan tuli rahaa ja miten paljon juomia kului. Kun seinällä oli ihmiskasvojen kuva, rahaa tuli keskimäärin 2,76 kertaa niin paljon kuin silloin, kun seinällä oli kukkajuliste. Koetta johtanut Melissa Bateson uskoo, että tulos selittyy ihmisen tiedostamattomasta reaktiosta muiden ihmisten katseeseen.”

Esitetään kaksi väitettä: Platon asetti Gygeen sormuksen ajatuskokeellaan ikään kuin tutkimushypoteesin. Melissa Batesonin tutkimusryhmä testasi kokeellaan tuota hypoteesia. Selitä, mitä tällä tarkoitetaan.

(Alkuperäinen tutkimusjulkaisu, jossa on myös kuvia, löytyy täältä:

Melissa Bateson, Daniel Nettle ja Gilbert Roberts, [“Cues of being watched enhance cooperation in a real-world setting”, *Biology Letters*, 2, 2006, 412–414.](#))

”Korruption vakiintunut määritelmä kuuluu, että se on vallan väärinkäyttöä yksityiseksi eduksi. Jos ei ole valtaa, ei sitä voi myöskään käyttää väärin”, kirjoittaa Mikko Puttonen artikkelissaan [”Valta vaimentaa jokaisen moraalit” \(Tiede 1/2012\).](#)

Lue artikkeli ja mieti millaiset tekijät tuovat valtaa ja siten ikään kuin ”näkyttömyyttä”. Millaisia vaikutuksia vallan lisääntymisellä artikkelin mukaan on ihmiseen?

harjoitus MILLAISIA OMINAISUUKSIA TEHTÄVÄÄN VALITTAVALLA OLISI HYVÄ OLLA? teema KYSYMYKSIÄ LUONTEENPIIRTEISTÄ NOUSI ESIIN POLITIIKASSA

Millainen henkilö olisi sopiva johtamaan pitkäaikaista hanketta, jossa on työssä paljon ihmisiä ja johon käytetään paljon yhteisiä varoja? Millaiset ominaisuudet olisivat hyväksi tehtävässä onnistumiselle? Millaiset ominaisuuden taas olisivat huonoja tehtävän kannalta? Taustoitetaan näitä kysymyksiä hieman.

Kuvitellaan, että olemme kreikkalaisen kaupunkivaltion kansalaisia. Kansalaisten yhteisessä kokouksessa on juuri tehty mittava, kauaskantoinen päätös. Päätöstä ovat edeltänyt kuukausien valmistelu sekä kiivaat keskustelut ja väittelyt. Kyse oli alun perin puolustuspolitiikasta. Ehdolle tuotiin aikoinaan esitys kaupungin muurien parantamisesta ja korottamisesta. Mutta sen rinnalle tuotiin kilpaileva esitys: rakennetaan vanhan ja pienen sataman tilalle uusi ja suurempi. Kumpaankin paljon resursseja vaativaan hakkeeseen ei ole varaa ryhtyä. (Ks. oheiset kuvat.)

Satamarakennushankkeen puolustajat esittivät seuraavan laisia perusteluita: Uuteen satamaan mahtuu enemmän ja suurempia laivoja. Tämä parantaa merivoimien toimintakykyä ja houkuttelee myös muita kaupunkeja yhteiseen sotilasliittoutumaan. Tämä taas ennaltaehkäisee vihollisuuksia. Uuden sataman myötä myös kaupankäynnin ja siten vaurastumisen edellytykset paranevat. Tätä edistää myös se, että satama houkuttelisi vierailevia kauppalaivoja, joilta voidaan periä maksuja ja jotka edelleen edistäisivät kaupankäyntiä. Vaikka muurinrakennustyöt tulevat hieman halvemmiksi, paremmat muurit eivät tuota mitään mainituista eduista.

Kummallekin ehdotukselle on ollut kannatusta. Selkeä enemmistö kansalaisista äänestää kuitenkin kalliimman satamahankkeen puolesta. Lisäksi on päätetty, kuinka paljon jokaisen kansalaisen talouden on tehtävä työpäiviä hankkeen eteen seuraavien kahden vuoden aikana tai maksettava työtä vastaava määrä rahaa. Hankkeesta on päätetty demokraattisesti mutta hanketta toteutettaessa ei kaikista toimenpiteistä, hankinnoista ja muista kannata kokoontua päättämään yhteisesti.

Hanketta johtamaan on päätetty valita kaksi kansalaista. Heille annetaan paljon päätäntävaltaa ja varoja käyttöön. Nyt keskustellaan ja pohditaan, ketkä olisivat sopivat henkilöt tehtävään.

Käyttäkää mielikuvitusta ja miettikää: Millaiset ominaisuudet olisivat hyväksi tehtävässä onnistumiselle? Millaiset ominaisuuden taas olisivat huonoja tehtävän kannalta?

Esitelty satamanrakennushanke on kuvitteellinen esimerkki. Mutta antiikin kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa käsiteltiin juuri tällaisia poliittisia kysymyksiä ja toteutettiin tämän kaltaisia hankkeita. Rakennushankkeiden lisäksi oli suureten tapahtumien kuten kisojen tai jumalanpalvelusjuhlien järjestämistä, sotaan ryhtymistä, retkikuntien varustamista ja hankkeita uusien siirtokuntien ja jopa uusien kaupunkivaltioiden perustamiseksi. Hankkeiden johtamisen lisäksi tärkeitä tehtäviä olivat muun muassa jalkaväen ja laivaston komentajien, diplomaattien ja lainvalmistelun johtamisen tehtävät. Pienempiin hallinto- ja oikeusistuinten määräaikaisiin virkoihin kansalaisia valittiin usein arpomalle. Tärkeämpiin tehtäviin esitettiin henkilöitä, ja jos ehdokkaita oli useampia, äänestettiin.

Kreikkalaiset pitivät Thales Miletoslaista ensimmäisenä filosofina. Miletos oli aikoinaan yksi suurimmista ja tärkeimmistä kreikkalaisista kaupunkivaltioista. Persian valtakunnan laajeneminen 500-luvun jälkipuoliskolla eaa. muutti tilanteen. Miletoksen satama, tori ja julkisia rakennuksia 200-luvulla jaa., rekonstruktio kaupungista, Pergamon Museum, Berliini, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pergamon_Museum_Berlin_2007077.jpg, vierailtu 30.5.2020.

Pireuksen satama. Taustalla näkyvä Ateenan kaupunkivaltio valloitti Pireuksen ja teki siitä satamansa. Pitkät muurit Ateenasta Pireukseen rakennettiin vuosina 461—457 eaa. John Steeple Davisin piirros, 1900, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Piraeus_and_the_Long_Walls_of_Athens.jpg, vierailtu 30.5.2020.

Sienan kaupunkitasavallan Palazzo Pubblico rakennettiin 1300-luvun alkupuolella. Sen salien seiniltä löytyvät edelleen Ambrogio Lorenzettin kuuluisa freskojen sarja "Allegoria hyvästä hallinnosta". **Mitä hyveitä ja paheita ja niiden vaikutuksia voi tunnistaa freskoista?**

Ambrogio Lorenzettin fresko "Allegoria hyvästä hallinnosta" Palazzo Pubblicon salissa, n. 1339, Siena.

Ambrogio Lorenzettin fresko "Allegoria huonosta hallinnosta" Palazzo Pubblicon salissa, n. 1339, Siena.

Luku 8

Hyveet ja hyvä elämä: Aristoteles ja *eudaimonistinen* etiikka

Luvussa kahdeksan tarjotaan Aristoteleen vastaus opettajansa Platonin kysymykseen. Siinä missä Platon esitti ongelmia keskustellen, Aristoteles vastaa kokonaisvaltaisella järjestelmällisellä tutkimuksella, jossa filosofinen ja psykologinen käsittelytapa kietoutuvat toisiinsa. Lähdetään siitä, että olemme eläimiä. Päädytään siihen, mitä onnellisuus on meille.

Sokrates ja Platon olivat vakuuttaneet, että on aina järkevää toimia oikeudenmukaisesti ja että epäoikeudenmukaisuus ja sen mukainen toiminta pilaa ihmisen oman elämän. Tämä vakaumus ja sofisteilta, Sokrateelta ja sofisteilta tulevat kysymykset ovat **Aristoteleen etiikan** tutkimuksen lähtökohtina. Aristoteles (384—322) pyrkii selvittämään, mikä merkitys **hyveillä on ihmisen elämän onnistumiselle ja onnellisuudelle**. Asiaa voi lähestyä myös käänteisesti: mitä elämässään menettää ihminen, jolta puuttuu hyveitä?

Teleologinen lähestymistapa: elolliset olennot suuntautuvat kohti luontaista päämääräänsä

Aristoteleen ihmiskäsitys on sidottu siihen, miten hän luonnonfilosofisissa, biologisissa ja psykologisissa tutkimuksissaan tarkastelee eläimiä. Eläimet ovat aistivia ja niillä on ainakin jonkinlaista ajattelua kuten muistamista, haluja ja perustunteita. Eläinten käyttäytyminen on tavoitteellista, eli ne esimerkiksi hankkivat ruokaa tai etsivät suojaa. Aristoteleen lähestymistapa on **teleologinen**. Elolliset olennot kasvit mukaan lukien ovat tavoite- tai päämäärähakuisia (kr. *telos* – päämäärä, tavoite, loppu). Kasvitkin pyrkivät luonnostaan säilymään elossa muun muassa vettä, ravinteita ja valoa tavoittelemalla. Tämä ei tarkoita, että ne tekisivät niin tietoisesti. Aristoteles katsoo, että kaikilla elollisille on *psykhe* eli sielu. Sielu tai *psykhe* ei tässä tarkoita mieltä, vaan yksinkertaisesti, sitä millaisia taipumuksia jonkin eliölajin elollisuuteen kuuluu. (Huom. Teleologista ei pidä sekoittaa teologiseen, josta on puhetta seuraavassa luvussa.)

Aristoteleen luonnonfilosofiselle ajattelulle on keskeistä tarkastella ja selittää **elollisten** olentojen käyttäytymistä siten, että ne **pyrkivät elämään luontaisella tavallaan**, mikäli mikään ulkoinen tekijä ei estä. Varpunen pyrkii elämään varpusmaista elämää ja kuusipuun kuusipuumaista elämää. Elämä oman luonnollisen lajimuotonsa mukaisesti on eliön luonnollinen **elämän päämäärä**, elämän ***telos***.

Aristoteles käyttää esimerkkinä tammenterhoa. Kun tammenterho päätyy ravinteikkaaseen maahan ja saa lisäksi riittävästi vettä, lämpöä ja valoa, se alkaa versoa ja kasvaa vähitellen tammenterhoja kasvattavaksi tammipuuksi. Tammenterhon *psykheeseen* sisältyy sisäsyntyinen luontainen taipumus tavoitella *telostaan* eli elää, kasvaa ja kehittyä tammipuuna. Ulkoiset tekijät voivat haitata tai estää tämän päämäärän toteutumisen. Ahtaaseen asfaltin koloon, villisian ruoaksi tai saastuneeseen maahan päätyvän tammenterhon elämä tammena ei toteudu. Tammi joka kyllä elää kituutta huonossa ympäristö tai vaurioituneena kyllä elää, mutta se ei elä hyvin ja kukoistaen.

Kuvitellaan suuren tiikerin kiertävän eläintarhan häkissä kehää ja järsivän häntäänsä, ja kysytään: mikä estää tätä tiikeriä elämästä lajimuotonsa mukaista elämää tiikerinä? Vaikka tuntee suurten kissapetojen elämää vain pintapuolisesti, on yksinkertainen vastaus ilmiselvä: häkin kalterit. Hieman tarkempi vastaus on: se, että kyseinen tiikeriyksilö on pennusta asti ollut tiikereille epätyypillisissä oloissa eläintarhassa, on vaikuttanut siihen, ettei sille kehittynyt sellaisia valmiuksia ja käyttäytymistapoja, joita luontaisissa ympäristöissä kasvaville tiikereille tavallisesti kehittyy.

Millaista on ihmiselle hyvä elämä

Aristoteles omaksui Platonin kehittelemän näkemyksen **ihmisen psyyken** kolmesta tasosta tai osasta. Aristoteles puhuu, osittain vertauskuvallisesti, ihmisen ”kasvisielusta” ja ”eläinsielusta”. Eläimille on yhteistä kasvien kanssa aineenvaihdunta mutta eläimen elollisuuteen kuuluu lisäksi siis muun muassa aistimista ja muistamista sekä omaehtoinen liikkuminen. Siinä, mikä erottaa ihmisiä muista eläimistä, Aristoteles seuraa Platonia ja varhaisempaa kreikkalaisen filosofian perinnettä. Ihmisen elollisuuden tai **psyyken korkein taso** muodostuu **järjellisyydestä**. Aristoteles lienee ajatellut suunnilleen niin, että kaikilla eläimillä on aistimisen ja ajattelun kykyjä ja ne ovat kokevia tai tietoisia, mutta ainoastaan ihmisillä on mahdollisuus järjelliseen itsetietoisuuteen.

Kaikki eliöt käyttävät luonnostaan niillä olevia valmiuksia. Eläimet myös **kokevat tyydytystä kykyjensä käytöstä** ja niiden käytössä kehittymisestä ja turhautuvat, mikäli niiden käyttö estyy. Aristoteelisen etiikan yhteydessä puhutaan nykyisin siitä, kuinka **hyvä elämä on kukoistavaa elämää**. On huomattava, että tavallisesti kukoistamisesta (engl. *flourishing*) puhutaan kasvien yhteydessä. Mutta myös ihmisten ja muiden eläin kohdalla voidaan puhua niin yksilön kuin yhteisönkin kukoistavasta elämästä.

Millaista sitten olisi ihmiselle hyvä, kukoistava elämä? Aristoteles käsittelee paljon sitä, kuinka **ihmiset ovat sosiaalisia eläimiä**, joille on luontaista elää ja **toimia yhdessä** toisten ihmisten kanssa. Keskeistä on myös se, että ihmisille tyypilliset valmiudet eivät ole vain luontaisia kykyjä, vaan luontaisiin kykyihin perustuvia **taitoja**, joihin harjaantuminen kestää pitkään. Aristoteles käsittelee teoksissaan paljon erilaisia järjenkäytön tapoja, **järjen hyveitä**, kuten käsitteellistä ajattelua, loogista päättelyä ja käytännöllistä harkintaa. Aristoteleelle kuitenkin myös taidoissa on aina mukana myös järjellistä ajattelua. Näin kukoistava ihmiselämä on elämää, jossa ihminen käyttää aktiivisesti erilaisia kykyjään, taitojaan ja hyveitään. Inhimilliselle järjellisyydelle on ominaista myös se, että ihmiset voivat kysyä ja käsitellä yhdessä sitä, millaista on hyvä ihmiselämä, mitkä tekijät ovat sen edellytyksiä tai helpottavat sen hyvän elämän saavuttamisessa ja mitkä taas estävät tai vaikeuttavat sitä.

Aristoteles lähestyy ihmisiä ensisijaisesti yhteisössä elävinä. Monien muiden eläinlajien tavoin myös ihminen on **yhteisössä elävä eläin**. Ihmisille on ominaista monipuolinen puhe, yhteistyö ja taitojen opettaminen ja opettelu. Kreikkalaista kaupunkivaltiota Aristoteles piti parhaana ihmisyhteiskunnan muotona, koska siinä kansalaisina elävät hallitsevat yhdessä järjellisesti itseään.

Politiikassa Aristoteles toteaa, että kaupunkivaltion ulkopuolella elävä ihminen on joko eläin tai jumala. Jos joku ihminen kykenee elämään yksin itseriittoista hyvää elämää, ei hän ole sellainen, kuin ihmiset luonnostaan ovat, vaan jumalten kaltainen. Ihminen, joka lapsesta lähtien kasvaisi, kehittyisi ja pysyisi elossa ilman toisia ihmisiä, yksin, ei olisi myöskään sellainen kuin ihmiset ovat. Ihmismäinen elämä on **elämää toisten kanssa** tavoitellen asioita, joita ei ole mahdollista saavuttaa yksin ja jotka parhaimmillaan ovat **yhteisesti hyviä**.

teema VITA ACTIVA VAI VITA CONTEMPLATIVA? ARISTOTELEEN ETIIKAN TAUSTAT, YHTEYDET JA TULKINNAT

Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikan* on varmaankin länsimaisen moraalifilosofisen tutkimuksen vaikutusvaltaisin yksittäisin teos. Sitä ei kuitenkaan pitäisi katsoa yksittäisenä teoksena kahdesta syystä: Sen lähtökohtana ovat ensinnäkin Aristoteleen opettajan Platonin dialogit erityisesti *Gorgias* ja *Valtio*. Toiseksi Aristoteleen etiikka kytkeytyy oleellisesti osaksi hänen laajempaa filosofis-tieteellistä näkemystään, mukaan lukien biologiset, psykologiset ja toiminnan teoreettiset tutkimukset. *Nikomakhoksen etiikkaa* voi myös pitää ensimmäisenä osana laajemmasta kokonaisuudesta, jonka toinen osa on *Politiikka*. Edeltäjiensä tavoin Aristoteleen etiikka ja yhteiskuntafilosofia ovat läpikotaisin sidoksissa kreikkalaiseen kaupunkivaltiokulttuuriin ja sen politiikkaan. Aristoteles näyttää suhtautuneen sofistien puhetaidon opetukseen ja tutkimuksiin Platonia myönteisemmin. Aristoteleen varhaisempaan tuotantoon kuuluva *Retoriikka* on oleellinen teos myös etiikan, psykologian ja yhteiskuntafilosofian kannalta.

Aristoteles perusti Lykeioniksi kutsutun opetus- ja tutkimuslaitoksen, joka toimi Ateenassa satoja vuosia muttei yhtä pitkään kuin Platonin Akatemia. Aristoteleen seuraajat käyttivät ja toimittivat hänen häneltä jääneitä tekstejä. Niiden joukkoon kuuluu myös *Ateenan valtiomuoto*. Lykeionin tutkijat ja opiskelijat olivat koonneet Aristoteleen johdolla 158 kaupunkivaltion perustuslait, joita Aristoteles ja muut käyttivät politiikan tutkimuksessa. Valitettavasti säilynyt on vain *Ateenan valtiomuoto*.

Nikomakhoksen etiikka ei myöskään ole valmis teos vaan pikemminkin luentomuistiinpanojen kokoelma, jonka jotkut kohdat näyttäisivät myös olevan ristiriidassa joidenkin muiden Aristoteleen säilyneiden etiikan tekstien kanssa. Aristoteleen tulkitsijat seuraajat ovat kiistelle erityisesti siitä, oliko Aristoteleen näkemys hyvästä ihmiselämästä intellektualistinen vai käytännöllisempi. Joissakin kohdissa Aristoteles sanoo, että viime kädessä ihmiselle on hyvää järjellisen ajattelun harjoittaminen. Hyvä elämä olisi siis intellektuaalista täydellistymistä järjellisyyden hyveitä kehittämällä ja käyttämällä filosofisessa ja tieteellisessä keskustelussa ja tutkimuksessa. Tämän tulkinnan kanssa sopii kuitenkin huonosti se tosiasia, että Aristoteles tutki hyvin paljon poliittis-yhteiskunnallista elämää ja näiden tutkimusten tavoite myös näyttää olevan tehdä yksittäisten ihmisten toimintaa, ihmisten yhteistoimintaa ja kaupunkivaltion toimintaa järkevämmäksi ja paremmaksi. Toisen katsovat, että Aristoteles katsoi hyvän elämän olevan mahdollista, koska järjellisyyden ja muita hyveitä käytetään myös niin poliittisessa kuin muussakin käytännöllisessä sosiaalisessa elämässä. Ensimmäisestä tulkintasuuntaa kutsutaan etiikassa latinalaisella nimellä *vita contemplativa* ja toista nimellä *vita activa*.

Tietty keskeneräisyys on myös Aristoteleen teosten vahvuus, vaikkei se tietenkään ole ollut tarkoitettua. Mahdollisuus vaihtoehtoihin tulkintoihin ja tarve tarkennuksiin ja kehittäilyihin on ollut hedelmällistä niin keskiajalla kuin uudella ajallakin. Aristoteleen etiikan tietynlaisesta yleispätevyydestä kertoo jo se, että keskiajalla 1000-luvulta 1300-luvulle sitä käyttivät ja kehittivät islamilaiset, juutalaiset ja kristityt filosofit ja teologit (ks. seuraava luku 9). Ehkä tärkein aristoteelisen filosofian kehittäjä oli Tuomas Akvinolainen (1225—1274). Hän pyrki yhdistämään aristoteelista etiikkaa

ja ihmiskäsitystä kristillisen ajatteluun. Akvinolainen seurasi monessa asiassa islamilaisia aristoteelikkoja ja hänen käyttämänsä Aristoteleen kirjoitukset oli käännetty latinaksi arabiankielisistä käännöksistä.

1600-luvulta 1900-luvulle aristoteelisen filosofian merkitys jäi pienempää asemaan. 1950-luvulta lähtien aristoteelista etiikkaa on kuitenkin tutkittu ja kehitetty eteenpäin yhä kasvavassa määrin. Hyve-etiikkaa on muunkinlaista mutta aristoteelinen etiikka on sen vaikutusvaltaisin ja tarkimmin kehitelty muoto.

Aristoteleen filosofiaa voi sanoa essentialistiseksi. (Ks. *teemat ESSENTIALISMI JA EKSISTENTIALISMI* ja *ARISTOTEELINEN HYVE-ETIIKAN UUSI TULEMINEN*.)

Luonteenhyveet

Aristoteles puhuu hyveistä myös esimerkiksi taitojen, välineiden ja eläinten kohdalla. Tällöin hyve (kr. *arete*) on ymmärrettävä erinomaisuudeksi tai oivallisuudeksi. Esimerkiksi veitsen hyveeksi voisi sanoa sen terävyyttä, joka mahdollistaa tarkan ja helpon leikkaamisen.

Ihmisten kohdalla Aristoteles tekee erottelun **järjen hyveiden** ja luonteenhyveiden välillä. Looginen päättely, argumentaatio, käsitteellinen ajattelu, käytännöllinen harkinta ovat kaikki yleisiä järjen hyveitä, jotka vaativat opettamista, harjaantumista ja opiskelua. Näistä käytetään joskus nimitystä intellektuaaliset hyveet.

Keskitytään nyt erityisesti **luonteenhyveisiin**. Etiikassa hyveillä tarkoitetaan siis hyviä ja siksi arvostettavia luonteenpiirteitä. Hyveet ovat ihmisen ominaisuuksia. Sitä, millainen jokin henkilö on määrittävät muiden ominaisuuksien ja tekijöiden ohella hänen luonteenpiirteensä. Huonoja luonteenpiirteitä kutsutaan **paheiksi**. On huomattava, että etiikassa paheilla ei siis tarkoiteta varsinaisesti huonoa käyttäytymistä, elämäntapoja tai vääriä tekoja. **Luonteen puutteet** pikemminkin **saavat aikaan vääränlaista käyttäytymistä** ja tekoja. Esimerkiksi kyvyttömyys hillitä tunteita ja haluja, voi saada ihmisen käyttäytymään puolueellisesti, tylästi, ahneesti tai väkivaltaisesti.

Luonteenhyveiden ja -paheiden suhdetta tarkastellessaan Aristoteles katsoo kutakin luonteen hyvää ominaisuutta vastaavan **kaksi pahetta**. Toinen pahe on luonteen **liiallisuutta** ja toinen taas **puutteellisuutta**. Aristoteles käyttää esimerkkinä rohkeutta (*andreia*), jonka puute on pelkuruutta ja liiallisuus taas uhkarohkeutta. *Nikomakhoksen etiikassa* hän käsittelee kahtatoista eri luonteenhyvettä ja niitä kutakin vastaavia paheita. Ajatus **hyveestä keskivälinä** on ollut vaikutusvaltaisen mutta myös valitettavan usein yksinkertaistettu ja väärin ymmärretty. Aristoteles korostaa ensinnäkin, että hyveellinen toiminta on usein lähempänä toista ääripäätä. Kyseessä ei siis ole jonkinlainen yleinen toimintaohje ("vältä aina äärimmäisyyksiä", "ole kohtuullinen" tms.) eikä sitä ole syytä kutsua joksikin "kultaiseksi keskiteiksi".

pahe <i>luonteen puutteellisuus</i>	hyve <i>luonteen sopivuus</i>	pahe <i>luonteen liiallisuus</i>
Aristoteleen esimerkki:		
pelkurimainen	rohkea	uhkarohkea
Kolme muuta esimerkkiä (eivät Aristoteleelta):		

aikaansaamaton	sisukas	jääräpäinen
jörö	hauska	pellemäinen
laiska	ahkera	työhullu

Se, onko ihmislapsen kasvaminen luonteeltaan seuralliseksi tai rohkeaksi, helpompaa tai vaikeampaa, riippuu tietysti synnynnäisistä taipumuksista. Aristoteleen mukaan ihmisillä on kuitenkin yleisesti **taipumus kehittyä luonteeltaan keskeisten hyveiden suuntaan**, mutta tämä edellyttää aina muiden **kasvatusta ja ohjausta**. Tietyt ihmisen taipumukset ikään kuin aktivoituvat ja tulevat pysyviksi piirteiksi vähitellen, kun yhteisössä on oikeanlaista mallia käyttäytymiselle, ihminen saa ohjausta ja palautetta. Luonne kehittyy hyvin pitkän ajan kuluessa, ja hyveiden kehitys edellyttää kasvatusta ja harjaantumista. Aristoteleen käsittelytapa on monessa suhteessa kasvatopsykologinen.

Nikomakhoksen etiikka ei ole ensisijaisesti tarkoitettu oppaaksi, jonka näkemyksiä ja perusteluja omaksumalla voisi kasvattaa itsestään hyveellisen. Sen päätavoite on auttaa niitä, joiden luonne on jo kohtalaisen hyvä ymmärtämään itseään, sosiaalista kanssakäymistä ja ihmisluntoa paremmin, jotta **lasten ja nuorten luonteen kasvattaminen** onnistuisi paremmin. Tässä suhteessa se liittyy myös oleellisesti *Politiikkaan*, jossa Aristoteles käsittelee paljon sitä, miten kaupunkivaltion toiminnan ja lainsäädännössä on huomioita lapsen, nuoret ja kasvatusta.

Toiminta, käyttäytyminen ja tunteet

Ihmisen luonteenpiirteet ohjaavat hänen käyttäytymistään ja toimintaansa. Avulias auttaa muita, petollinen pettää muita. Luonteenpiirteet ohjaavat totunnaista tavallista käyttäytymistä niin, että kaikkea ei tarvitse harkita tarkkaan. Tilanteissa, jotka ovat sosiaalisesti tai muuten monimutkaisempia ja vaikeampia, luonteenhyveet toimivat kuitenkin oleellisesti yhdessä aktiivisen käytännöllisen harkinnan kanssa. Aristoteles käsittelee paljon **käytännöllisen järjen** tai harkinnan **hyvettä** (*fronesis*). Se on kuitenkin hänen mukaansa järjen hyve ei luonteenhyve mutta järjen hyveistä harkinta on kuitenkin erottamattomasti yhteydessä luonteenhyveisiin. Vaikka rohkea, avulias ihminen pyrki auttamaan rohkeasti toista hän saattaa toimia tyhmästi ja epäonnistua hyvissä tavoitteissaan, mikäli hänellä ei ole käytännöllistä järkevyyttä. Aristoteleella käytännöllisen järkevyyden **yhteys oikeudenmukaisuuden hyveeseen** on hyvin kiinteä.

Rohkeuden hyve liittyy selvästi pelkoon. Rohkeus ei ole sitä, ettei tunne pelkoa, vaan sitä, ettei pelko ohjaa suoraan käyttäytymistä. Rohkea pystyy toimimaan pelostaan huolimatta. Käytännöllisesti järkevä rohkea ihminen voi myös tietysti paeta, jos se on pelättävän uhan edessä järkevää.

Rohkeutta yleisemmällä tavalla tunteisiin ja haluihin liittyy **itsehillintä** (*sofrosyne*). Sen avulla ihminen pystyy hallitsemaan ja arvioimaan halujaan ja tunteitaan. Itsehillintä estää tarvittaessa sen, että käyttäytyminen ei ole suoraa seurausta voimakkaimmista haluista ja tunteista. Aihe oli keskeinen jo Platonin *Valtiossa*, jos esitetään, ettei pelkkä järki pysty

ohjaamaan toimintaa, mikäli itsehillintä tai ”sielun lujuus” pystyi pitämään sielun alimman osan yllykkeitä aisoissa.

Aristoteleella hyveiden tutkimus liittyy oleellisesti **tunteisiin**. Kyse ei ole vain siitä, että hyveet kontrolloisivat tunteita. Monille **hyveille** on keskistä se, että ne myös **saavat tuntemaan oikeita tunteita sopivassa määrin**.

teema TUNTEET: EMOOTIOT FILOSOFIASSA JA PSYKOLOGIASSA

Aristoteles suhtautui haluihin, tunteisiin (kr. *pathos*) ja keholliseen nautintoon paljon myönteisemmin kuin opettajansa Platon. Platon katsoi halujen ja tunteiden vievän väkisin harhaan. Vahvaluonteisuutta tarvitaan pitämään halut ja tunteen kurissa ja järkeä käsittämään, mikä on hyvää, ja ohjaamaan sitä kohti.

Tunteet liittyvät Aristoteleella oleellisesti luonteenpiirteisiin, sekä paheisiin että hyveisiin. Juuri luonteenpiirteistämme johtuen ”tuntemme tunteita hyvin tai huonosti” (*Nikomakhoksen etiikka* II, 5, 1105b27). Jos ihminen on halujensa ja tunteidensa osalta kasvatettu oikein, ne eivät ole haitallisia, vaan suuntautuvat kohti sitä, mikä on ihmiselle luonnostaan hyvää. *Nikomakhoksen etiikan* suomentanut ja Aristoteleen filosofiaa tutkinut Simo Knuuttila kirjoittaa: ”Aristoteles piti hyvänä, että järki arvioi myös oikein toimivien tunteiden käyttäytymissuosituksset ja suhteuttaa ne kokonaisnäkemykseen tilanteesta. [...] Kun harkitaan ei ole aikaa, voi luottaa tunteisiin, jos tietää niiden toimivan hyvin.” (Knuuttila 1998, s. 76.)

Psykologisin termein ilmaistuna aristoteelisen jäsentelyn mukaan tunteisiin eli emootioihin kuuluu sekä kognitiivinen, affektiivinen että motivoiva puoli, eli ajattelua, miellyttäviä tai epämiellyttäviä tuntemuksia sekä yllyke toimintaan. Esimerkiksi kuullessani pimeässä murinaa uskon sen olevan minulle vaarallista, oloni on epämukava ja pyrin hakeutumaan pois olettamani vaaran aiheuttajan ulottuvilta. Filosofisesti ilmaistuna tunne sisältää arvostelman siitä, mikä on hyvää ja huono itselle tai jollekulle toiselle, sekä mahdollisesti siitä, mitä on sen vuoksi kannattaa tehdä.

Tunteet eli emootiot ovat paljon tutkittu aihe niin psykologiassa kuin filosofiassakin. Filosofinen emootioiden tutkimus on saanut paljon virikkeitä antiikin runsaasta tunteiden tutkimuksesta Aristoteleen ohella erityisesti stoalaisuudesta. Stoalaisuudessa seurattiin enemmän Platonia kuin Aristotelesta ja tunteet nähtiin haitallisina. Stoalaisuuden mukaan ihmisen on tavoiteltava järjellistä itsehallintaa, jonka mukaan saavutetaan *apatheia*, tunteettomuus.

(Ks. myös *teema KUINKA SAAVUTETAAN SIELUNRAUHA?*, luvussa 3: Vastuu, syyllisyys ja toiminnan vapaus osio ”Vastuu tavallisessa sosiaalisessa kanssakäymisessä, yhteiskunnassa ja lain edessä” ja luvussa 6: Kuka olen osio ”Minuus muodostuu suhteessa toisiin”.)

teema OIKEUDENMUKAISUUS HYVEENÄ

”Jos esimerkiksi vihastumme liian helposti tai liian vähän, vihastumme huonosti; jos taas vihastumme asianmukaisesti, vihastumme hyvin”, Aristoteles kirjoittaa (*Nikomakhoksen etiikka* II, 5, 1105b28–29). Oikeudenmukainen ihminen vihastuu tai suuttuu hänen mukaansa kohdatessaan epäoikeudenmukaisuutta. Eniten luonteen hyveistä saa huomiota juuri oikeudenmukaisuus (*dikaiosyne*).

Epäoikeudenmukaisuus oikeudenmukaisuuden puutteena on ahnetta itsekkyyttä (*pleoneksia*) eli sitä, että tavoitellaan ja otetaan jotakin, joka kuuluu toiselle, ei itselle. Epäoikeudenmukaisuus on oikeudenmukaisuuden puutetta. Mutta voiko oikeudenmukaisuutta olla liikaa? Jos ei voi, oikeudenmukaisuuden hyvettä ei näyttäisi koskevan se, että se hyvänä luonteenpiirteenä asettuu kahden paheen väliin. Aristoteles nostaa esille sen, että oikeudenmukaisuudelle varsinaisena

luonteenpiirteensä näyttäisi tosiaankin liittyvän vain yksi pahe, ei kahta. Oikeudenmukaisuuden yhteydessä hän käsittelee kuitenkin myös kohtuullisuutta. Oikeudenmukaisuus liittyy selvästi lakiennoudattamiseen. Mutta lakien noudattamisen suhteen voidaan ainakin mennä selvästi liiallisuuksiin. Joissakin tapauksissa, esimerkiksi rangaistusta määrättäessä, liian tarkka lain noudattaminen saattaa johtaa kohtuuttomaan ja samalla epäoikeudenmukaiseen tulokseen.

Aristoteles tekee erottelun yleisessä mielessä oikeudenmukaisten ja epäoikeudenmukaisten sekä erityisessä mielessä oikeudenmukaisten ja epäoikeudenmukaisten tekojen välillä. Ulkoisesti samanlainen teko esimerkiksi hädässä olevan auttaminen voi olla sekä yleisessä että erityisessä mielessä oikeudenmukainen. Jälkimmäinen johtuu oikeudenmukaisuudesta varsinaisena hyveenä: joku auttaa toista, että pitää sitä oikeudenmukaisena, ja hänen toimintaansa ohjaa oikeudenmukaisuus varsinaisen luonteenpiirteensä. Vastaavan laisen teon voi kuitenkin tehdä myös joku, joka ei tee sitä oikeudenmukaisuuden vuoksi vaan saavuttaakseen itselleen kunniaa. Teko on kyllä yleisessä mielessä oikeudenmukainen mutta sitä ei saa aikaiseksi oikeudenmukaisuus varsinaisena henkilön luonteenpiirteensä. Epäoikeudenmukaisuus varsinaisena paheena, varsinainen ahne itsekkyyks, on Aristoteleen mukaan itse asiassa harvinainen luonteenpiirre. Erityisessä mielessä epäoikeudenmukaiset teot ovat siis harvinaisia. Yleensä, yleisessä mielessä, epäoikeudenmukaiset teot johtuvat jostakin muusta paheesta kuten itsehillinnän puutteesta tai pelkuruudesta. Se, että joku jättää auttamatta hädässä olevaa pelkuruutensa vuoksi, on kyllä epäoikeudenmukaista, mutta se ei johdu epäoikeudenmukaisuudesta luonteenpiirteensä.

Aristoteles tekee oikeudenmukaisuutta käsitellessään myös tärkeän ja vaikutusvaltaisen erottelun jakavan oikeudenmukaisuuden ja korjaavan oikeudenmukaisuuden välillä. Jakava (distributiivinen) oikeudenmukaisuus koskee hyvien asioiden ja haitallisten asioiden kuten aikaansaannosten, kunnian ja kulujen jakamista ihmisten kesken. Korvaava (retributiivinen) oikeudenmukaisuus taas koskee sitä, miten epäoikeudenmukaisuuksia korjataan tai hyvitetään ja millaisia korvauksia tai rangaistuksia niistä seuraa.

Oikeudenmukaisuus luonteenpiirteensä on läheisesti kytköksissä käytännöllisen järkevyyden hyveeseen mutta myös kohtuullisuuteen. Aristoteleen mukaan oikeudenmukaisuus on kyllä oleellisesti kytköksissä lakeihin, mutta hän ei ajattele, että oikeudenmukaista toimintaa voisi kuvata ja ohjata joillakin tarkoin määritellyillä säännöillä. Tässä mielessä oikeudenmukaisuus ja käytännöllinen järveys kuten muutkin hyveet muistuttavat taitoja. Esimerkiksi taitavan palloilijan tai soittajan taituruus ei palaudu joidenkin tiedostettujen sääntöjen tarkkaan noudattamiseen. Taidot ja hyveet ovat henkilön ominaisuuksia eivätkä sääntöjä, lakeja tai periaatteita, joita hän noudattaa.

Tekojen luokittelu – Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* (V kirja)

- - <i>oikeudenmukaiset teot</i> - - - - -		- <i>epäoikeudenmukaiset teot</i> - - - - -	
Aristoteleen tarkempi luokittelu:			
<i>erityinen oikeudenmukaisuus</i>	<i>yleinen oikeudenmukaisuus</i>	<i>yleinen epäoikeudenmukaisuus</i>	<i>erityinen epäoikeudenmukaisuus</i>
Mistä johtuu?			
<i>oikeudenmukaisuus varsinaisena hyveenä</i>	<i>monenlaisia syitä kuten:</i>	<i>monenlaisia syitä kuten: - (luuloteltu) oma hyöty</i>	<i>epäoikeudenmukaisuus varsinaisena paheena</i>

(dikaioisyne)	- oma hyöty (todellinen ja luuloteltu) - kunnia, muiden arvostuksen tavoittelu - rangaistuksen pelko	- halujen tai tunteiden hillittömyys - toimiminen pakotettuna - tietämättömyys	(pleoneksia)
Hyvässä kaupunki-valtiossa tämä parhaimmillaan vastaa luokittelua:			
----- lainmukaiset teot -----		----- lainvastaiset teot -----	

Hyveiden samankaltaisuus ja erot taitoihin nähden

Hyveet muistuttavat siis **taitoja** ainakin kolmessa suhteessa: Ne ovat **henkilön ominaisuuksia**, osa sitä, mitä hän on. Niiden pohjalla ovat **synnynnäiset valmiudet** mutta niiden kehittyminen varsinaisiksi ominaisuuksiksi edellyttää sosiaalista mallioppimista, kasvatusta tai opetusta ja **harjaantumista**. Niitä **ei** voi määritellä tyhjentävästi tarkkoina **sääntöinä**, ohjeina tai periaatteina.

Hyveet kuitenkin eroavat Platonin ja Aristoteleen mukaan taidoista siinä, että **hyveitä ei voi käyttää välineellisesti**. Ihminen, jolla on jokin hyvä luonteenpiirre, vaikkapa täsmällisyys tai ystävällisyys ei voi noin vain päätöksellään heittäytyä epätasemmiseksi tai epäystävälliseksi saavuttaakseen jonkin tietyn tavoitteen. Voisi sanoa, että hyveet ovat osa persoonallisuutta eikä niitä voi noin vain ”pistaa pois päältä”.

Mietitään **esimerkiksi** tapausta, jossa kaverukset kohtaavat torilla hädissään kiirehtivän muukalaisen, joka kysyy ”Ursakta mig, var är busstationen?” Arempi huonosti ruotsia osaava ei saa sanaa suustaan, mutta toinen vastaa ”Jag vet inte” ja kävelee eteenpäin. Toinen uskaltautuu sanomaan hetken päästä: ”Sinähän osaat hyvin ruotsia, ja tiedät, missä linja-autoasema on. Kuinka voit olla noin epärehellinen?” Ajatellaan, että toinen nyt vastaisi: ”Olet väärässä. En minä ole epärehellinen. En vain käyttänyt rehellisyyttäni.” Jos kuviteltu vastaus kuulostaa, oudolta ja jopa käsittämättömältä, syy voi olla tämä: Emme ajattele, että rehellisyys on ruotsin puhumisen taidon kaltainen ominaisuus, jonka voi tahdonalaisella päätöksellä jättää käyttämättä, jos sitä ei katso jonkin päämäärän saavuttaakseen tarvitsevänsä. Rehellisyyden toteuttaminen ei tarvitse mitään erillistä perustetta (mutta voi olla, että jossakin tilanteessa toimitaan jonkin erityisen perusteen vuoksi rehellisyyden vaatimusta vastaan). Joku, joka noin vain muka ”jättää rehellisyytensä käyttämättä”, on nimenomaan epärehellinen.

Aristoteles ajattelee, että hyvää, kukoistavaa elämää ei voi saavuttaa ilman tiettyjä hyviä luonteenpiirteitä. Mutta tämä ei tarkoita, että hyveet olisivat välineitä, joilla voidaan tavoitella niistä erillistä päämäärää eli hyvää elämää. Jos hyveiden suhde hyvään inhimilliseen elämään ajatellaan välineelliseksi, silloin ne olisivat ainakin periaatteessa korvattavissa joillakin muilla korvaavilla välineillä.

Hyveiden suhde hyvään elämään ei ole välineellinen. Aristoteleen mukaan suhde on vahvempi, ehkä konstitutiivinen, kuten nykyfilosofiassa saatetaan sanoa. **Inhimillinen hyvä elämä muodostuu** eli konstituoituu **osaltaan hyveiden mukaisesta toiminnasta tai käyttäytymisestä**.

Asiaa voidaan havainnollistaa **ystävyydellä**, jonka luonnetta Aristoteles käsittelee laajasti *Nikomakhoksen etiikan* viimeisessä kirjassa. Jos joku auttaa ystäväänsä tai on ystävälleen rehellinen ensisijaisesti siksi, että toivoo saavansa siitä palkkion tai hyvän maineen, on oikeastaa väärin kutsua hänen suhdettaan toiseen ystävyudeksi. Tavanomaiseen ystävyuden käsitteeseen kuuluu ajatus siitä, että ystävien ensisijainen peruste auttaa toisiaan tai olla toisilleen rehellisiä on se, että toiseen suhtaudutaan ystävänä, ystävyys itsessään. Onko edes mahdollista kuvitella suhdetta ystävyysuhteeksi, jos siihen ei sisälly se, että toista kohtaan toimitaan lähtökohtaisesti auttaen, kun toinen apua tarvitsee, ja rehellisesti?

Eudaimonia

Nikomakhoksen etiikan alussa Aristoteles sanoo, että siitä, mitä kaikki ihmiset elämässään tavoittelevat käytetään nimitystä **eudaimonia**. Sanaa ei voi suomentaa suoraan yhdellä sanalla. Tavallisesti se käännetään **onnellisuudeksi**. On kuitenkin pidettävä ehdottomasti mielessä, että onnellisuus **ei** tässä yhteydessä tarkoita pelkästään tai ensisijaisesti **tyytyväisyyttä**.

Aristoteles käsittelee **kolme kilpailevaa näkemystä** siitä, mitä ihmisen *eudaimonia* on Hän esittää kriittiset argumentit niitä kaikkia vastaan. Ensimmäisen mukaan *eudaimonian* sisältö ovat **nautinnot**. Aristoteles huomauttaa, että vaikka nautinnot ovatkin eläimelle hyvä asia, ei tämä erota ihmistä muista eläimistä. Ihmisille ominaisen hyvän elämän täytyy pitää sisällään muutakin kuin nauttimista, jotain, mikä on ominaista nimenomaan ihmisille erotuksena muista eläimistä. Ihmisille ominaista on järjellisyys ja muut hyveet sekä taidot ja yhteistoiminta.

Toisen näkemyksen mukaan elämä, jossa toteutuu *eudaimonia* on elämää **toisten arvostamana ja kunnioittamana**. Aristoteles myöntää, että on hyvä asia tulla arvostetuksi ja kunnioitetuksi, mutta katsoo, että tämä on toissijaista tai seurausta jostakin muusta. Miksi ihmistä arvostetaan tai kunnioitetaan? Perusteltu arvostus ja kunnioitus, johtuu siitä, että ihmisellä on joitakin hyviä ominaisuuksia ja hän tekee näiden vuoksi arvostettavia ja kunnioitettavia asioita. Tällaisia ominaisuuksia ovat hyveet ja taidot.

Kolmannen näkemyksen mukaan ihmisen elämässä toteutuu *eudaimonia* **vaurauden** vuoksi. Aristoteles myöntää taas, että raha tai muu vauraus on hyvä asia. Hän kuitenkin esittää sen olevan välineellisesti hyvä asia, eli hyvä siksi, että sillä voidaan saavuttaa jotakin muuta. Näin ollen raha tai muu vauraus ei ole jotain, mikä on itsessään hyvää.

Itsessään hyvää ja tavoiteltavaa on eudaimonia ja Aristoteles pyrkii selvittämään, mitä se on ja miten sen luonnetta ei voi käsittää hyveistä erillään eikä sitä siis voi saavuttaa ilman hyveitä. *Eudaimonian* ”sanominen suurimmaksi hyväksi vaikuttaa itsestään selvydeltä”, ja Aristoteles tarkentaakin aiheen siihen, ”**mikä on ihmisen tehtävä**” (*NE* 1, 7, 1097b21—25). Vertailu kohtana hän käyttää sitä, kuinka jollakin ammatilla, työvälineellä tai elimellä kuten suutarilla, veitsellä tai silmällä on kullakin sille ominainen työ tai tehtävä (kr. *ergon*) ja sitä palvelevia kykyjä tai ominaisuuksia. Ihmisellä on eläimenä paljon erilaisia kykyjä ja valmiuksia, mutta ihmiselle on mahdollista ”elämä sielun järkevän osan mukaisena toimintana”. **Järjellisyys** on hyveistä parhain mutta myös hyvä elämä on myös

luonteenhyveiden mukaista toimintaa. Oleellista aristoteeliselle näkemykselle *eudaimoniasta* on **toiminnan** korostaminen. Hyvä onnellinen elämä on **aktiivista kykyjen käyttöä**, ei vain passiivista kokemista, edes nautintojen kokemista.

Vaikka Aristoteles on järkeä ja intellektuaalista toimintaa korostava filosofi ja tutkija hän ottaa luonteenhyveet ja niihin liittyvät halut, tunteet sekä miellyttävät ja epämiellyttävät tunteet ainakin kahden syyn vuoksi. Ihmiset ovat **eläimiä** ja ”**myös ulkoista hyvää tarvitaan onnellisuuteen**” (NE 1, 8, 1099a31–32). Toimintamme on lähtökohtaisesti ruumiillista toimintaa ja ruumiillinen elossa olemisemme ja pysymisemme on riippuvaista ravinnosta ja muista ulkoisista tekijöistä. Vaikka ihminen olisi parhaalla mahdollisella tavalla järjellisesti hyveellinen, hänen elämänsä voi mennä pilalle esimerkiksi terveyden, perheen tai ystävien menetyksen vuoksi.

teema EUDAIMONIA JA ”KLASSINEN EGOISMI”

Eudaimoniaa voi luonnehtia myös sanoilla hyvinvointi, kukoistus ja autuus. Autuus tai siunauksellisuus on syytä mainita sikäli, että sanan alkuperä näyttäisi olevan uskonnollinen: *eu* tarkoittaa hyvää ja *daimon* henkeä, jumaluutta tai riivaajaa (sana ’demoni’ tulee tästä kreikan sanasta). Perinteisessä uskonnollisessa ajattelussa ihminen, joka oli *eudaimon* oli jumalten siunaama eli jumalat pitivät hänestä huolta.

Vaikka kreikkalaisen filosofian juuret ovat monella tavalla vanhemmassa uskonnollis-mytologisessa ajattelussa Platon, Aristoteles ja muut 300-luvun *eudaimoniaa* käsittelevät filosofit käsittelevät aihetta selvästi tavalla, joka voidaan nykynäkökulmastakin tunnistaa selvästi filosofis-psykologiseksi ei niinkään uskonnolliseksi.

Antiikin etiikassa ei esiinny nykyisin paljon käytettyä erottelua altruistisuuden ja egoistisuuden välillä. Sen, minkä ajateltiin olevan varsinaisesti hyvää, ajateltiin olevan hyvää objektiivisesti, yleisesti ja yhteisesti. Hyveiden ajateltiin olevan hyväksi sekä muille että itselle siis jaetusti yhteistoiminnalle ja yhteiselämälle. Tältä kannalta voi sanoa, että antiikin filosofian näkökulma on lähtökohtaisesti egoistinen ja antiikin *eudaimonistisen* etiikkaa onkin joskus kutsuttu ”klassiseksi egoismiksi”. Sokraattinen näkemys, jonka mukaan epäoikeudenmukaiset teot vahingoittavat ennen kaikkea tekijää itseään, on tässä mielessä egoistinen.

(Ks. myös *teema KUINKA SAAVUTETAAN SIELUNRAUHA?*)

Praksis – toiminta, jota tehdään sen itsensä vuoksi

Aristoteles tekee tärkeän käsitteellisen erottelun siinä, **miksi toimitaan** tai tehdään asioita. Toiminta on usein **välineellistä** eli tavoitteena on jonkin toiminnalle ulkopuolisten asioiden aikaan saaminen. Tällaisesta toiminnasta tai tekemisestä Aristoteles käyttää nimitystä **poiesis**.

Toiminta voi kuitenkin olla sellaista, että sitä **toteutetaan sen itsensä vuoksi**. Tällaiselle toiminnalle Aristoteles varaa nimityksen **praksis**. Hän käyttää esimerkkinä huilun soittamista. Jos huilua soitetään musiikillisessa mielessä, huilun soittamisella ei ole mitään soittamisen ulkopuolista päämäärää.

Tämä käsitteellinen erottelu *praksis*- ja *poiesis*-toiminnan välillä ei tietenkään tarkoita, etteikö toiminta voisi olla yhtä aikaa kummankinlaista. Huilua voidaan soittaa myös välineellisessä *poiesis*-mielessä, jos tavoitteena on vaikkapa rahan ansaitseminen, karjan

kutsuminen tai tuhoeläinten karkottaminen. Mutta tietysti huilistin perusteena soittamiselleen orkesterissa voi olla yhtä aikaa sekä mahdollisimman hyvä, taitava soitto yhteisenä musiikin soittamisena että keikkapalkkion saaminen.

Filosofian erityisesti toiminnan teorian kannalta katsoen erottelu koskee toiminnan perusteita, mutta se **kytkeytyy** oleellisesti **motivaatiopsykologiaan**. Nykyisin psykologiassa on yleistä tehdä erottelu **sisäisen motivaation** ja **ulkoisen motivaation** välillä. Tämä erottelu sopii hyvin yhteen aristoteelisen *praksis—poiesis*-erottelun kanssa.

Aristoteleen mukaan ihmisille sosiaalisina ja poliittisina eläiminä on keskeistä yhteisöllisyys ja yhteistoiminta. Yhteinen toiminta toistan kanssa edellyttää monenlaisia erityisiä taitoja riippuen siitä, onko kyse rakentamisesta, kalastamisesta, teatteriesityksen tekemisestä, potilaan leikkaamisesta vai optiikan tutkimisesta. Mitä erilaisimpien taitojen lisäksi ihmisten yhteistoiminnassa tarvitaan myös yleisempiä luonteenpiirteitä, kuten itsehillintää, tarkkuutta ja oikeudenmukaisuutta. Taitojen ja tietojen oppiminen ja järjenkäyttötavoissa kehittyminen vaativat myös luonteenhyveitä. Niin rumpujen soiton, lähdekriittisyyden kuin koodaamisenkin oppiminen vaatii yhteistyötä muiden kanssa ja monenlaisia hyveitä.

Miksi hyvä inhimillinen elämä edellyttää hyveitä?

Sokrates ja Platon olivat väittäneet ja yrittäneet perustella, miksi epäoikeudenmukaisuus ja muut paheet pilaavat elämän. Platon pääsi dialogeissaan pitkälle jäsentelyjen, ongelmanaseteluiden ja alustavien argumenttien kanssa. Aristoteleen voi sanoa jatkavan Platonin työtä ja vievän sen ainakin alustavaan maaliinsa. Mikä on siis aristoteelinen vastaus siihen, **miksi ihminen ei voi saavuttaa hyvää elämää ilman hyveitä?**

Eudaimonia eli onnellisuus on toiminnallista ja aktiivista. Hyvin eläminen sisältö on oleellisesti *praksista* eli toimintaa, joka on itse oma päämääränsä. Käytännössä tällaista toimintaa voi olla hyvin monenlaista, ja niissä tarvitaan erilaisia taitoja. Aristoteles korostaa usein järjen hyveiden käyttöä filosofisessa ja muussa tutkimustoiminnassa. Mutta usein hän käsittelee myös sellaista käytännöllisempää toimintaa kuin musiikin soittaminen ja tai kansalaisten osallistuminen kaupunkivaltion politiikkaan.

Eudaimonian voi siis sanoa toteutuvan sellaisessa ihmiselämässä, jossa **käytetään ihmisille ominaisia valmiuksia** eli **järjen ja luonteenhyveitä** sekä erilaisia **taitoja** toiminnassa, jota tehdään, ja yhteistoiminnassa, johon osallistutaan sen itsensä vuoksi. Tällaisessa toiminnassa toteutuu sellainen hyvä, jonka toteuttaminen vaatii aktiivista tekemistä ja ponnistelua mutta joka on myös palkitsevaa ja nautinnollista. Näin saavutettu hyvä ei kuitenkaan ole vain yksilölle hyvää vaan **yhteistä hyvää**, joka parhaimmillaan myös koetaan hyväksi yhdessä.

Taitojen ja sujuvan yhteistoiminnan saavuttaminen ei kuitenkaan ole vaivatonta ja helppoa. Aristoteles ei missään tapauksessa samaista onnellisuutta nautintoon. Mutta hän toisaalta katsoo, että vaativassa toiminnassa onnistuminen ja tavoitteiden saavuttaminen tuottaa nautintoa ja iloa. Kykyjen käyttäminen ja niissä kehittyminen on palkitsevaa, vaikka harjoittelu ja puurtaminen voikin olla vaivalloista ja väistämättömät epäonnistumiset turhauttavia.

On syytä katsoa aristoteelista vastausta Gygeen sormuksen kysymykseen. Voidaan kysyä: **Mitä ei voi saavuttaa oikeudenmukaisuutta ja muita hyveitä teeskentelemällä?** Mitä ihmiseltä jäisi saavuttamatta, vaikka hän olisi taitava, ovelan älykäs ja rikas? Mitä ilmeisimmin ei olisi mahdollista tehdä **yhdessä muiden kanssa asioita, joissa tekeminen on itse oma päämääränsä**. Jos ihminen huijaa yhteisessä pelissä, tutkimustoiminnassa tai vaikkapa taituruutta vaativan käsityön tekemisessä, **hän huijaa oleellisesti itseään**. Voi myös kysyä, onko edes mahdollista oppia taitoja ilman hyveitä kuten itsehillintä ja oikeudenmukaisuus.

Nykyisin aristoteelinen hyve-etiikka on tärkeä etiikan tutkimuksen suuntaus, ja sen tärkeimpiä kehittäjiä ovat olleet Alasdair MacIntyre (s. 1929) ja Martha Nussbaum (s. 1947). MacIntyre on kehitellyt Aristoteleen *praxis—poiesis*-erottelun pohjalta käytäntöjen (engl. *practices*) käsitettä. Käytäntöjä hänen tarkoittamassaan mielessä voivat olla muun muassa eri käsityöalat, ammattialat, taiteenalat, tutkimusalat ja tuotantoalat kuten puutarhanhoito ja kalastus. Esimerkkejä käytännöistä ovat vaikkapa hiphop, suunnistus, huonekalujen entisöiminen ja orgaanisen kemian tutkimus. MacIntyren hyve-etiikkaa voi pitää pluralistisena versiona aristoteelisestä teleologisesta etiikasta. Eri yhteisöissä ja kulttuureissa ja alakulttuureissa voi olla hyvin erilaisia elämäntapoja ja niissä voidaan harjoittaa hyvin monenlaisia käytäntöjä. Yhteistä olisi kuitenkin se, että kaikissa ihmiskulttuureissa ja niiden käytännöissä onnistunut yhteistoiminta ja hyvä elämä edellyttävät hyveitä.

MacIntyren tavoin myös Martha Nussbaum on korostanut inhimillisen hyvän elämän olevan oleellisesti aktiivista kykyjen ja valmiuksien käyttöä ja kehittämistä. Nussbaum on kehittänyt niin sanottua toimintavalmiuksien teoriaa (engl. *capabilities approach*). Molemmat heistä ovat myös korostaneet ihmisten yhteisöllisyyttä, keskinäistä riippuvuutta ja haavoittuvuutta. MacIntyre ja Nussbaum kuten monet muutkin aristoteelisen etiikan kehittäjät ovat ottaneet hyvin vakavasti sekä antiikin filosofian korostaman järjellisyysmahdollisuudet että Aristoteleelle keskeisen tavan tarkastella ihmistä lähtökohtaisesti yhteistoiminnallisena eläimenä.

teema KUINKA SAAVUTETAAN SIELUNRAUHA? ATARAKSIA, EUDAIMONIA JA ANTIIKIN FILOSOFIAN TERAPEUTTISUUS

Eudaimonia ei missään tapauksessa ole vain Aristoteleen etiikalle ominainen aihe. Se ei tietenkään ollut vain teoreettinen aihe. Filosofia samaistettiin antiikin kreikkalais-roomalaisessa maailmassa itse asiassa lääketieteeseen tai lääkintätaitoon: edellinen pyrki *psykhen* hyvinvoinnin edistämiseen, jälkimmäinen ruumiillisen terveyden edistämiseen. Aivan kuten lääkärin toimi voi myös auttaa terveydellisten ongelmien kuten haavojen (kr. *trauma*) parantamisessa, filosofin toimi voi auttaa *psykettä* häiritsevien tekijöiden ehkäisemisessä ja poistamisessa. *Eudaimonia* kytkeytyikin oleellisesti *atraksiaan*, eli ”mielenrauhaan” tai ”sielun tyyneyteen”. Keskeistä oli eri *psykhen* tekijöiden tai osien suhde, erityisesti järjen suhde tunteisiin ja haluihin (mm. *thymos*, *epithymia*, *pathos*, *oreksis* – sanasto ei ollut yhtenäistä).

Sokrateen jälkeen 300-luvun kuluessa kehittyneitä filosofisia koulukuntia oli Akatemian platonistien sekä Lykeionin aristoteelikkojen lisäksi useita muitakin. Vuosisatoja vaikuttaneita suuntauksia olivat stoalaiset, skeptikot, kynnikot ja epikurolaiset. Epikurolaisia lukuun ottamatta kaikki muut pitivät Sokratesta oppisäntäänä. Platonisteja, ja uusplatonisteja sekä aristoteelikkoja eli peripateetikkoja toimi toki muuallakin kuin Ateenassa. Koulukuntien välillä oli kiistoja ja keskinäistä

vuorovaikutusta. Roomalainen Cicero (106—43 eaa.) pitää itseään Platonin ja Aristoteleen lisäksi myös skeptikkojen ja stoalaisten seuraajana. Katsotaan lyhyesti stoalaisten ja epikurolaisten näkemyksiä *eudaimoniasta* ja *ataraksiasta*. Jo Platon oli tehnyt perustunteiden suhteen jäsentelyitä ja määrittelyitä. Myöhemmille koulukunnille oli yhteistä suunnilleen seuraavanlainen perusjako:

	<i>tulevaisuuteen suuntautunut</i>	<i>nyt koettu</i>
<i>hyvänä pidetyt asiat</i>	halu (tai toive, <i>epithymia</i>)	nautinto (<i>hedone</i>)
<i>huonona pidetyt asiat</i>	pelko (<i>fobos</i>)	tuska (<i>lupe</i>)

Aristoteleen näkemys haluista, nautinnoista ja tunteista oli Platonia myönteisempi. Platon katsoi, etteivät ruumiilliset ihmiset pääse haluista ja tunteista eroon. Hänen mukaansa ne oli kuitenkin mahdollista saattaa järjen ja sielunlujuuden tai vahvaluonteisuuden komentoon.

Stoalaiset pitivät haluja ja tunteita Platonin tavoin ihmisen hyvää elämää estävinä tekijöinä, mutta he katsoivat, että niistä on mahdollista päästä kokonaan eroon. Kaikki tunteet ovat stoalaisten mukaan ytimeltään virheellisiä uskomuksia. Niihin sisältyy arvostelma, että jokin on hyvää tai huonoa jollekin. Koska koko maailmankaikkeus on kuitenkin täydellisen järjellinen ja hyvä, mikään ei ole huonoa tai pahaa. Kaikki on itse asiassa hyvää, muttei vain minulle tai jollekin muulle tietyllä, vaan yleisesti ja kaikelle. Kun ihmisen *psykhe* on järjen hallitsema kaikki virheelliset uskomukset poistuvat, ja hän iloitsee järjellisellä ajattelullaan kaikkeuden hyvyydestä. Näin toteutuu *ataraksia* eli *psykhe* on puhdistettu kaikista häiritsevistä, ristiriitaisista ja pahalta tuntevista tiloista. On saavutettu järjellinen *eudaimonia*. Saavutettu tila oli stoalaisten mukaan myös *apatheia* eli tunteettomuus. Periaatteessa tämä oli stoalaisten mukaan ihmiselle mahdollista, sillä jokaisen ihmisyyden ytimessä mahdollisuus järjellisyyteen, ”järjen siemenet” (*spermatikoi logoi*). Mutta he epäilivät, onkohan sitä onnistunut saavuttamaan kukaan muu kuin ehkä Sokrates ja stoalaisuuden perustajana pidetty Zenon Kitionilainen (n. 333—264 eaa.).

Epikurolaiset näkemys perustunteista oli samanlainen. Heidän näkemyksensä *eudaimonia* oli kuitenkin yksinkertaisesti nautinnon kokemista ja epämiellyttävien tunteiden poissaoloa. Epikurolaista etiikkaa nimetään hedonistiseksi kreikan nautintoa tarkoittavan sanan *hedone* mukaan. Vaikka epikurolaisia epäiltiin mässäileviksi nautiskelijoiksi, Epikuroksen opetus ohjasi kuitenkin käytännössä vaatimattomaan elämäntapaan. On ensinnäkin huomioita, että varsinaisen tuskan lisäksi myös pelko on ikävä tunne ja itse asiassa myös halu. Halu on suuntautumista johonkin, jota puuttuu ja kaivataan, ja tyydyttymätön halu on pahalta tuntuvaa turhautumista. Mitä vähemmän siis on turhia pelkoja ja toteutumattomia haluja sen parempi. Aivan kuten stoalaiset myös Epikuros ja hänen seuraajansa pyrkivät ja opastivat *psykhen* tilojen muokkaamiseen. Epikurolaisten mukaan on pyrittävä eroon haluista, joita on vaikea tyydyttää, ja katsoivat sellaisten halujen olevan käytännössä parhaita, jotka voi tyydyttää ”halvalla” ja omatoimisesti joko itse tai omavaraisen pienyhteisön toimesta. Käytännöllisistä, välineellisistä syistä Epikuros kannusti myös älyllisiin ja kulttuuriharrastuksiin, koska keskustelu, musisointia ja tutkimusta voi toteuttaa itseriittoisesti.

Sekä stoalaiset, epikurolaiset että muiden filosofiakoulujen käytännöllinen opetus ja ohjaus olisi siis terapeutista. Kreikan *therapeia* (lat. *therapia*) tarkoitti alun perin kaikenlaista tervehdyttämistä tai parantamista.

Hellenististen filosofikoulujen toiminnan terapeutista elämänfilosofista puolta ovat tutkineet muun muassa Martha Nussbaum (s. 1947) ja Pierre Hadot (1922—

2010), jonka kirja *Mitä on antiikin filosofia?* on suomennettu. Nussbaum on vaikuttanut paljon suomalaisen filosofian historian tutkimukseen Juha Sihvolan (1957—2012) ja tämän oppilaiden kanssa tekemänsä yhteistyön kautta.

(Stoalaisuuden jälkivaikutuksesta ja Epikuroksen argumentista kuolemanpelkoa vastaan: ks. seuraava luku 9: Teologinen etiikka.)

teema ESSENTIALISMI JA EKSISTENTIALISMI

Aristoteelista filosofiaa voi sanoa essentialistiseksi. Etiikassa essentialismi liittyy erityisesti kysymykseen ihmisen olemuksesta, yhteisestä ihmisyydestä ja ihmiselämän päämäärästä. Teema on Platonin ja Aristoteleen filosofialle keskeinen ja se välittyy heiltä myös stoalaisuuteen ja eteenpäin teistiseen uskonnollisfilosofiseen ajatteluun. Nimityksen taustalla on latinan *essentia*, jonka voi kääntää olemukseksi.

Essentialistinen ajattelu oli filosofiassa tyyppistä antiikista myöhäiskeskiajalle mutta siihen aletaan suhtautua yhä kriittisemmin uuden ajan kuluessa.

Essentialistisen ajattelun mukaan yksilö elää hyvin, jos se toteuttaa sisäisen olemuksensa mukaista elämää. Tällöin voidaan ajatella, että jokaisen ihmisyyksilön elämän päämäärä on samanlaisen hyvän inhimillisen elämän toteutuminen. Ahtaasti tulkittuna tämä tuntuu oudolta ja vastustettavalta näkemykseltä. Mutta jos ajatellaan, että kyse on ihmisyyteen kuuluvien kykyjen ja mahdollisuuksien toteutumisesta, aristoteelinen essentialismi voi olla yhteensopivaa myös yksilöllisen vaihtelun ja elämäntapojen moninaisuuden (pluralismi) kanssa. Voisi ajatella, että yksilöllinen ja yhteisöllinen elämä voivat toteutua hyvin erilaisilla tavoilla, vaikka tietyt perusedellytykset ovatkin samoja. Puutarhurin tai maanviljelijäkylän elämä on hyvin erilaista kuin saksofonistin tai jazz-orkesterin elämä tai ohjelmoijan ja robotiikkaa kehittävä tutkimusryhmän elämä. Yhteistä näille kaikille olisi kuitenkin se, että kaikki ihmiset ovat riippuvaisia tietyistä ulkoisista tekijöistä kuten ravinnosta, joiden puute voi vaikeuttaa tai tuhota elämää. Aristoteelisen näkemyksen mukaan kaikki tarvitsevat lisäksi samoja järjen hyveitä ja luonteenhyveitä, vaikka kaikki ihmiset eivät tarvitse samoja taitoja. Puutarhansoitossa, jazzin soitossa ja robotiikan kehittämisessä tarvitaan erilaisia taitoja, mutta onnistunut yhteistoiminta ja siten kukoistava elämä sekä yksilönä että yhteisönä edellyttää muun muassa järkevää harkintaa, oikeudenmukaisuutta ja itsehillintää.

Aristoteelisen tai muun filosofisen essentialismin lisäksi essentialistinen ajattelu on tyyppistä perinteisille kulttuureille ja uskonnoille. Ajatuksia jumalallisen järjestyksen ja kohtalon määräämästä paikasta sääty-yhteiskunnassa ja elämäntarkoituksesta sekä miesten tai naisten olemuksellisia eroja voi pitää essentialistisina. Käytännössä myös platonistinen, aristoteelinen ja stoalainen ajattelu ovat olleet usein tukemaassa tällaista kulttuurillista tai uskonnollista essentialismia.

1300-luvulta lähtien voluntaristinen ajattelu alkoi haastaa klassista filosofiaa ja siihen kuulunutta essentialistista ihmiskuvaa. Modernissa länsimaisessa ajattelussa yksilökeskeisyys on ollut keskeistä ja essentialismi tuntunut vanhakantaiselta jäänteeltä. 1940-luvulla tärkeä ranskalaisfilosofi Jean-Paul Sartre (1905—1980) kritisoi perinteistä filosofista, uskonnollista kulttuurista essentialismia ja omaksui näkemykselleen nimen eksistentiaalisiksi (lat. *existentia* – olemassaolo): ensisijaisesti yksilölle on se, että hän on, ei jokin olemista määräävä olemus. 1800-luvun filosofiasta Søren Kierkegaardin ja Friedrich Nietzschen on myös katsottu kehittäneen eksistentiaalista ihmiskäsitystä ja etiikkaa.

Sartre korosti, ettei ihminen voi paeta itseään ja vastuutaan kuvitelmiin jostakin yleisestä ihmisyydestä, jonka mallia on toteutettava. Essentialististen ajattelutapojen ajateltiin kytkeytyvän sekä kriittittömään itsepetolliseen ajatteluun että

vallankäyttöön. Sartre korosti, että jokainen luo sitä millainen on omilla valinnoillaan. Niin valintatilanteet kuin ratkaisutkin ovat yksilöllisiä.

teema ARISTOTEELINEN HYVE-ETIIKAN UUSI TULEMINEN

Modernin aristoteelisen etiikan nousu alkoi 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa. Ensimmäiseen keskeisiä vaikuttajia olivat Elizabeth Anscombe (1919—2001) ja hänen miehen Peter Geach (1916—2013) sekä heidän ystävänsä, suomalainen Georg Henrik von Wright (1916—2003). Heidän kaikkien taustalla vaikutti Ludwig Wittgenstein (1889—1951), jonka oppilaita ja ystäviä he olivat. Kaikki he olivat myös merkittäviä modernin filosofisen toiminnan teorian uranuurtajia. Juuri aristoteelinen teologinen lähestymistapa toiminnan käsitteellistämiseen vei heidän todennäköisesti myös nostamaan hyveitä esille moraalifilosofiassa. Geach ja Anscombe olivat lisäksi roomalaiskatolisia, ja heihin taustallaan vaikutti näin katolisessa kristillisessä perinteeseen merkittävästi vaikuttaneen Tuomas Akvinolaisen aristoteelinen filosofia.

1980-luvulta lähtien tärkeimmät aristoteelisen hyve-etiikan kehittäjät ovat olleet Alasdair MacIntyre (s. 1929) ja Martha Nussbaum (s. 1947). MacIntyren modernin hyve-etiikan klassikko *Hyveiden jäljillä* on suomennettu (ks. oheinen tehtävä). Nussbaumin etiikan tutkimuksissa aristoteelinen vaikutus näkyy muun muassa siinä, että hän korostaa ihmiselle hyvän elämän olevan oleellisesti omien kykyjen tai valmiuksien käyttämistä. Hän on tutkinut ja kehitellyt myös stoalaista tunneteoriana (ks. oheinen tehtävä).

Suomessa Aristoteleen ja muuta antiikin filosofiaa ja sen jälkivaikutusta ovat tutkineet erityisesti Simo Knuutila (s. 1946), Juha Sihvola (1957—2012) ja heidän oppilaansa. He ovat tehneet tutkimusyhteistyötä myös Nussbaumin kanssa.

teema HYVE-ETIIKAN ONGELMIA

Hyve-etiikka esitellään usein yhtenä normatiivisen etiikan suuntauksena ja se rinnastetaan näin velvollisuusetiikkaan ja seurausetiikkaan. Hyve-etiikan aihepiirin ja kysymysten voi kuitenkin sanoa ulottuvan velvollisuus- ja seurausetiikkaa laajemmalle. Hyve-etiikan etuna on en kokonaisvaltaisuus ja moraalisten käsittelemisen yhdessä ihmiselämän laajempien ja käytännöllisempien kysymysten kanssa. Toisaalta hyve-etiikkaa vaivaa epämääräisyys ja epätarkkuus sekä se, että kaikki eivät pidä sen aiheita ja lähestymistapaa akateemiseen filosofiaan ja tieteelliseen lähestymistapaan kuuluvina. Katsotaan joitakin ongelmia, joista jotkut nousevat hyve-etiikan sisältä ja joista toisia voi pitää enemmän ulkoapäin osoitettuina.

Sokrates, Platon ja Aristoteles käsitelivät kysymysten hyveiden mahdollisista ristiriidoista ja yhteensovittamisesta. He näyttivät kuitenkin ajatelleen, että ristiriitaiset vaatimukset ovat lopulta näennäisiä ja viime kädessä hyveet ohjaavat aina yhteen oikeaan toimintaan. Stoalaiset tulivat itse asiassa myöhemmin puhumaan monien hyveiden sijasta enemmän yhdestä hyveestä. Järjellinen hyveellisyys oli stoalaisille samalla sekä sopusointua maailmakaikkeuden kanssa että sisäistä sopusointua. Mutta onko tällainen ihannoitu ajatus hyveiden ykseydestä perusteltu? Sekä käytännön kokemuksen että teoreettisten syiden perusteella sitä voi kritisoida. (Ks. luku 10: Moraaliset ristiriidat.)

Antiikin etiikassa ei annettu hyveille tarkkoja määritelmiä, ja hyve-eettiselle lähestymistavalla on ominaista tietynlainen epätarkkuus ja ympäröisyys. Normatiivisessa etiikassa pyritään tarkkoihin eettisten käsitteiden ja normien määrittelyihin. Hyve-etiikassa taas korostetaan, että hyveitä ei voi määritellä tyhjentävästi tai palauttaa tarkoiksi säännöiksi. Hyve-etiikka ei siis kykenevän antavan käytännöllisiä ohjeita moraalisiin ongelmatilanteisiin.

Antiikista lähtien hyve-eetikot ovat väittäneet, että ainakin tärkeimmät päähyveet ovat yleisinhimillisiä. Voidaan kuitenkin kysyä, onko näin. Voihan olla, että eri kulttuureissa arvostettavat tai jopa tarvittavat hyveet ovat keskenään hyvin erilaisia. Ei ole yksimielisyyttä ihmiselle hyvästä elämästä eikä myöskään hyveistä. Jos hyve-etiikan puolustajat lisäksi väittävät, ettei hyveitä voi määritellä tarkasti, on turha olettaa, että kysymykseen saataisiin vastaus. On kai mahdoton, sanoa puhutaanko samasta asiasta, jos kahdessa kulttuurissa puhutaan kummassakin epämääräisesti jostakin samankaltaisesta asiasta, josta ei kuitenkaan voi puhua tarkasti. Johtaako hyve-etiikka siis relativismin hyväksymiseen?

Hyve-etiikkaan on myös usein pidetty elitistisenä. Erikoisen älyllisen, teoreettisen elämäntavan edustajat koettavat esittää, että heille ominainen elämä olisi yleisinhimillisesti hyvää elämää. (Ks. yllä *teema* VITA ACTIVA VAI VITA CONTEMPLATIVA?)

Lisäksi Platon, Aristoteles ja muut hyveitä tutkineet filosofit ovat olleet pienen vauraan eliitin edustajia. Esimerkiksi Aristoteleen ajattelusta paistaa läpi patriarkaalinen elitistinen asenteellisuus alempia yhteiskuntaluokkia, naisia ja ei-kreikkalaisia ”barbaareita” kohtaan. Voidaan kysyä, onko antiikin kreikkalaisilta alkanut hyve-etiikan perinne ollut tukemassa epätasa-arvoista ja alistavia yhteiskuntajärjestyksiä. Tällainen kritiikki ei kuitenkaan kohdistu välttämättä erityisesti hyve-etiikkaan. Vastaavaa kritiikkiä on tietysti esitetty perinteisiä uskontoja kohtaan, ja vastaavalla tavalla voi lähestyä koko länsimaisen filosofian perinnettä.

(Aristoteelisen ihmiskäsityksen eksistentiaalinen kritiikki: ks. *teema* ESSENTIALISMI JA EKSISTENTIALISMI.)

aineistotehtävä

AMIN MAALOUF: SAMARKAND (kohtaus romaanista):

Hyveet, paheet ja vallan houkutukset ja varjopuolet

- Listaa kaikki hyveet ja paheet eli hyvät ja huonot luonteenpiirteet, jotka kohtauksen keskustelussa mainitaan.
- Pohdi, mihin Terken Khatum ja hänen hoviniaisensa Džahan pyrkivät.
- Millä perusteilla Omar kieltäytyy?

[Aineisto tehtävien jälkeen.]

aineistotehtävä

ALASDAIR MACINTYRE: ”HYVEIDEN LUONNE” (ote kirjasta *Hyveiden jäljillä*)

Lue teksti ja vastaa kysymyksiin:

- Mitä ovat käytännöt?
- Millainen on MacIntyren erottelu sisäisesti hyvien ja ulkoisesti hyvien asioiden välillä?
- Miten hyveet liittyvät käytäntöihin?
- Miten käytännöt liittyvät aristoteeliseen näkemykseen hyvästä elämästä?
- Mitä ovat instituutiot ja kuinka hyveet liittyvät niihin?

[Aineisto tehtävien jälkeen.]

Lisää aiheesta

[Perttu Häkkinen: Hyve Suomi \(12.12.2017 Yle Areena\)](#) – Perttu Häkkisen haastattelee hyve-etiikasta Niko Noposta (tämän materiaalin kirjoittajaa). (Saatavana myös Spotifysta.)

Taneli Kukkonen, "Aristoteles: kansalaisen hyve" (teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*, toim. Petri Koikkalainen ja Paul-Erik Korvela, Vastapaino, Tampere 2012, s. 53—82).

Miira Tuominen, osio [Etiikka ja politiikka](#) artikkelissa "[Aristoteles](#)" (*Logos-ensyklopedia*, 9.9.2014).

Juha Sihvola, *Hyvän elämän politiikka: Näkökulmia Aristoteleen poliittiseen filosofiaan* (Tutkijaliitto, Helsinki 1994).

Olli-Pekka Vainio, "[Hyve-etiikka](#)" (*Logos-ensyklopedia* 15.5.2016).

Tehtäviä

Aristoteles katsoo, että oikeudenmukainen ihmisen kuuluu tietyissä tilanteissa suuttua tai vihastua. Miksi hän ajattelee näin? Oletteko samaa mieltä?

(Ks. luvussa 6: kuka olen osio "Minuus muotoutuu suhteessa toisiin" ja Susanna Björkholm, "[Ilman moraalista paheksuntaa häikäilemättömät pääsisivät niskan päälle](#)" (HS, 11.5.2015).)

Psykologian ja filosofian tutkija Frank Martela väittää kolumnissaan, että "[Onnellisuus on huono päämäärä elämälle – Pakkomielteinen onnellisuuden tavoittelu voi olla vahingollista](#)" (HS 25.1.2018). Äkkiseltään näyttäisi, että Martelan näkemys ei ole yhteneväinen aristoteelisen näkemyksen kanssa. **Ovatko näkemykset kuitenkin yhteen sopivia? Arvioi asiaa.** (Huomioi, että Martelan kirjoitus on kolumni. Ks. myös Martelan laajempi artikkeli "[Onnellisuus](#)" (*Logos-ensyklopedia*, 2014).

Politiikassa Aristoteles toteaa, että kaupunkivaltion ulkopuolella elävä ihminen on joko eläin tai jumala. Mitä hän mahtaa tällä tarkoittaa?

Mitkä hyveet ovat ystävyuden kannalta kaikkein keskeisimpiä ja miksi? Keskustelkaa.

(Ks. myös Tuija Matikka, "[Mistä tunnistat ystävän?](#)", *Tiede* 7/2008. Jos teet aiheesta essee, kannattaa hankki käyttöön seuraavassa tehtävässä mainittu Anna Lahelman essee.)

"Orjalla ei ole lainkaan harkitsevaa sielunosaa. Naisella se on, mutta se on vailla arvovaltaa", kirjoittaa Aristoteles teoksensa *Politiikka* (1260a11—13, suom. A.-M. Anttila).

Miten aristoteeliseen etiikkaan ja ihmiskäsitykseen pitäisi suhtautua feministiseltä kannalta?

Anna Lahelma käsittelee aihetta esseessään "Aristoteles naisista ja ystävydestä" (kokoelmassa *Feministinen filosofia*, toim. Johanna Oksala ja Laura Werner, Gaudeamus, Helsinki 2005, s. 81—95).

Kai Alhanen kysyy haastattelussa Martha Nussbaumilta: "**Miksi tunteet ovat oleellisia etiikassa?**" ja "**Tunneteoriasasi olet kääntynyt enemmän stoalaisten kuin Aristoteleen puoleen. Miksi?**"

Lue Alhasen "[Filosofia ja ihmiselämän haavoittuvuus – Martha Nussbaum haastattelu](#)" (*niin & näin* 4/2004) ja katso, **mitä Martha Nussbaum vastaa.**

(Ks. myös Malin Grahn, "[Stoalaisuus](#)", *Logos-ensyklopedia*, [Filosofia.fi](#), 24.6.2009.)

Mitä arvelet Aristoteleen näkemyksestä siitä, millaista eläinten on hyvä, kukoistava elämä? Onko hyvän elämän perusta omien valmiuksien tai kykyjen käyttö? Hyödynnä pohdinnassasi näitä juttua:

Helena Telkänranta, "[Leikki kuuluu luontoon](#)" (*Tiede* 13.5.2014).

Helena Telkänranta, "[Onnellinen sika on optimisti](#)" (*Tiede* 10.12.2014).

Helena Telkänranta ja Arja Kivipelto, "[Kotieläin kaipaa vvillejä tapojaan](#)" (*Tiede* 2,1,2019).

Mutta mikä erottaa ihmiset muista eläimistä?

Palauta mieleesi De Waalin Ted-video eläinten moraalisesta käyttäytymisestä (luku 3). Niin Aristoteles kuin filosofiassa yleisestikin ihmisen jyrkkä erottaminen on ollut tavallista. Miten nykyinen evoluutiobiologinen ja -psykologinen sekä etologinen tutkimus asettaa erojen korostamisen kyseenalaiseksi? Vai asettaako?

aineistotehtävä

Hyveet ja paheet sekä vallan houkutukset ja varjopuolet — kohtaaminen Amin Maaloufin romaanista *Samarkand*

Arabian kielestä juontuva ja persiassa käytössä oleva sana "divaani" tarkoittaa hovin hallinnollista virastoa tai kansliaa. Seuraavassa kohtauksessa Amin Maaloufin romaanissa Samarkand kerrotaan persialaisen sulttaanin hovissa käytävästä valtataistelusta vuoden 1090 tienoilla. Romaanin ensimmäisen osan päähenkilö on matemaatikko-tähtitieteilijä-runoilija Omar Khaijam. Kohtauksessa hän saa salaperäisen kutsun tapaamiseen, jossa häntä pyydetään ryhtymään suurvisiiriksi, sulttaanin pääministeriksi. Ehdotuksen tekee sulttaanin puoliso Terken Khatum ja sen välittää hänen hovinaisensa Džahan, Omar Khaijamin rakastajatar.

Listaa kaikki hyveet ja paheet eli hyvät ja huonot luonteenpiirteet, jotka kohtauksen keskustelussa mainitaan.

Pohdi, mihin Terken Khatum ja hänen hovinaisensa Džahan pyrkivät.

Millä perusteilla Omar kieltäytyy?

– Sulttaanin puoliso, Džahan sanoo, on huolissaan taistelusta jota käydään divaanissa. Levottomuudet leviävät, pian vuodatetaan verta. Sulttaani itse on asiasta levoton, hän on muuttunut kiukkuseksi, haaremi kaikuu hänen raivonpuuskistaan. Tilanne ei voi jatkua tällaisena. Sulttaanin puoliso tietää että sinä yrität mahdotonta, koetat saada osapuolet sopuun, hän haluaa nähdä sinun onnistuvan mutta ratkaisu tuntuu olevan liian kaukana.

Khaijam nyökkää alistunesti. Džahan jatkaa:

– Terken Khatumin mielestä tässä tilanteessa olisi paras erottaa riidan osapuolet tehtävästä ja uskoa visiirinvirka kunnolliselle miehelle joka pystyy rauhoittamaan mielet. Hänen puolisolllaan, meidän hallitsijallamme, ei ole mitään hyötyä lähipiirinsä juonittelijoista, hän tarvitsee nyt viisaan miehen jolla ei ole halpamaista kunnianhimoa, miehen joka osaa harkita hyvin ja neuvoa oikein. Sulttaani arvostaa sinua suuresti, joten hänen puolisionsa haluaisi ehdottaa että sinut nimitettäisiin suurvisiiriksi. Sinun nimityksesi olisi helpotus kaikille. Mutta ennen kuin hän vie ehdotusta eteenpäin hän haluaisi varmistua sinun suostumuksestasi.

Omarilta menee aikaa ennen kuin hän tajuaa mitä häneltä pyydetään ja hän huudahtaa:

– Hyvä luoja, Džahan, haluatko sinä että joudun perikatoon? Näetkö minut komentamassa valtakunnan armeijaa, teloituttamassa emiiriä, tukahduttamassa orjien kapinaa? Jätä minut tähtieni pariin!

– Kuuntele, Omar. Tiedän että sinä et halua johtaa valtion asioita, sinun tehtävänäsi olisikin vain olla virassa. Muut hoitavat päätökset ja toimenpiteet!

– Toisin sanoen sinä olisit suurvisiiri ja sinun emäntäsi varsinainen sulttaani, siihenkö sinä pyrit vai mitä?

– Miten se sinua häiritsisi? Sinä saisit kaiken kunnian ilman huolia, mitä parempaa voit toivoakaan?

Terkun Khatun puuttuu puheisiin lieventääkseen sävyä. Džahan kääntää:

– Emäntäni sanoo että meitä hallitaan näin huonosti koska sinunlaisesi miehet ovat kääntäneet selkensä politiikalle. Hänen mielestään sinulla on kaikki hyvät ominaisuudet joita erinomainen visiiri tarvitsee.

– Sano hänelle että hallitsemiseen tarvittavilla ominaisuuksilla ei nousta valtaan. Valtionasioiden hyvän hoitajan pitää unohtaa itsensä, olla kiinnostunut vain muista ihmisistä ja etenkin kaikkein onnettomimmista. Mutta valtaan päästäkseen pitää olla miehistä ahnein, pitää ajatella vain itseään, olla lähemmät nujertamaan lähimmät ystävätkin. Ja minä en nujerra ketään!

Sillä haavaa naisten suunnitelmat jäävät sikseen. Omar kieltäytyy antamasta heille periksi. Eikä vaatimuksiin taipumisesta olisi ollutkaan mitään hyötyä, sillä Nizamin ja Hasanin yhteenotto oli väistämätön.

Amin Maalouf, *Samarkand* (suom. Annikki Suni, Gummerus, Helsinki 2008).
Ote romaanin s. 99–101. (Ransk. *Samarcande*, 1988).

Ranskalainen suurlähettiläs ottomaanisulttaanin vastaanotolla Topkapi-palatsin divaanissa. (Jean Baptiste Vanmour, ölyvärimaalaus, 1724, Bordeaux Beaux-arts museum; kopio kuvasta Wikimedia Commons -verkkoarkistosta, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean-Baptiste_van_Mour_006.jpg, vierailtu 3.4.2020).

aineistotehtävä

ALASDAIR MACINTYRE: "HYVEIDEN LUONNE"

tyMacIntyren termi 'a practice' on käännetty suomennoksella sanalla 'käytäntö'. Hän korostaa käytävänsä sanaa paljon tarkemmassa merkityksessä, kuin mitä sitä tavallisesti käytetään. Käytäntöjen käsitteellä MacIntyre kehittää aristoteelista käsitystä praksis-toiminnasta ja hyveiden suhteesta eudaimoniaan. Englannin sana 'practice' juontuu latinan (praxis) kautta kreikasta (praxis).

Vaikka [Aristoteleen näkemyksen mukaan] jotkut hyveet ovatkin ainoastaan tietynlaisten ihmisten saavutettavissa, hyveet eivät kuitenkaan liity tiettyjä sosiaalisia rooleja täyttäviin ihmisiin vaan ihmiseen sinänsä. Ihmiselle eli tietylle lajille tyypillinen telos määrää, mitkä inhimilliset ominaisuudet ovat hyveitä. Mutta vaikka Aristoteles pitääkin hyveiden saavuttamista ja harjoittamista keinoina jonkin päämäärän saavuttamiseksi, keinojen suhde päämäärään on sisäinen eikä ulkoinen. Nimitän keinon suhdetta johonkin annettuun päämäärään sisäiseksi, mikäli tuota päämäärää ei voida riittävästi ja pätevästi luonnehtia, ilman että samalla luonnehdittaisiin noita

tiettyjä keinoja. Näin suhtautuvat toisiinsa Aristoteleen näkemyksessä hyveet ja telos, joka siis on ihmisen hyvä elämä. Hyveiden harjoittaminen on hyvän ihmiselämän keskeinen osatekijä. Vaikka *Nikomakhoksen etiikassa* tätä erottelua keinojen ja päämäärän sisäisen suhteen ja ulkoisen suhteen välillä ei tehdäkään, on olennaista tuoda ilmi tämä erottelu, jotta voisimme [s. 218] ymmärtää, mihin Aristoteles pyrki. Tuomas Akvinolainen teki nimenomaisesti tämän erottelun puolustaessaan kirkkoisä Augustinuksen esittämää hyveen määritelmää, ja on selvää, että näin tehdessään Akvinolainen katsoi pitävänsä kiinni aristoteelisesta kannasta.

Mitä ovat käytännöt?

[. . .] Kun Aristoteles puhuu erinomaisuudesta inhimillisessä toiminnassa, hän viittaa joskus – joskaan ei aina – joihinkin inhimillisen käytännön tarkasti määriteltyihin tyypeihin kuten huilun soittoon, sotimiseen tai geometriaan. Tietyntyypiset käytännöt tarjoavat areenan hyveiden esiintymiselle ja niiden osoittamiselle. Tällaisissa erilaisissa inhimillisissä toimissa hyveen käsite saa ensisijaisen, joskin vielä epätäydellisen määritelmänsä.

Tämä ajatus on keskeinen koko yrityksellemme tunnistaa ja ymmärtää hyveiden ydinkäsitettä. On kuitenkin mainittava kaksi varoitusta. Ensiksikin, argumenttini ei edellytä, että hyveitä harjoitettaisiin ainoastaan sellaisissa rajatuissa toimintamuodoissa, joita nimitän käytännöiksi. Toiseksi, käytän sanaa ”käytäntö” (*practice*) erityisellä, tarkasti määritellyllä tavalla. Tämä ei täysin vastaa tuon sanan tavanomaista käyttöä, mukaan lukien se, miten olen tuota sanaa itse aikaisemmin käyttänyt. Mitä siis sillä tarkoitan? *Käytännöillä* tarkoitan määrätynlaisia johdonmukaisia ja monimutkaisia sosiaalisesti vakiintuneita inhimillisiä yhteistoiminnan muotoja. Tällaiseen toimintamuotoon sisäisessä suhteessa olevat hyvät asiat toteutuvat silloin, kun pyritään saavuttamaan ne erinomaisuuden mittapuut, jotka ovat ominaisia tuolle toimintamuodolle ja myös osittain määrittävät sitä. Samalla sekä viedään järjestelmällisesti eteenpäin kykyjä erinomaisuuksiin että laajennetaan käsityksiä tuollaiseen toimintaan kuuluvista päämääristä ja hyvistä asioista. Esimerkiksi jätkänshakki ei ole käytäntö, kuten ei myöskään taitava pallon heittäminen, mutta jalkapallo ja shakki ovat käytäntöjä. Tiilien pinoaminen ei ole käytäntö, mutta rakennusten rakentaminen on. Nauriiden kylväminen ei ole käytäntö, mutta maanviljely on. Käytäntöjä ovat fysiikan, kemian ja biologian tutkimus, kuten myös historioitsijan työ sekä [s. 222] maalaustaide ja musiikki. Antiikissa ja keskiajalla inhimillisten yhteisöjen – esimerkiksi kotitalouksien, kaupunkien ja valtakuntien – luomisen ja ylläpitämisen katsottiin yleensä olevan käytäntöjä määrittelemässäni merkityksessä. Käytäntöjä on siis hyvin monenlaisia: taiteet, tieteet, pelit, politiikka aristoteelisessa mielessä sekä perheen perustaminen ja perhe-elämän ylläpitäminen kuuluvat kaikki tämän käsitteen piiriin. Tässä vaiheessa ei kuitenkaan ole tärkeää, mitä kaikkea käytäntöjen piiriin kuuluu. Selitän sen sijaan joitakin keskeisiä käyttämiäni termejä. Ensin selvitän ajatusta jollekin käytännölle sisäisesti hyvistä asioista tai päämääristä.

Tarkastellaan seuraavaa esimerkkiä. Toivon voivani opettaa hyvin älykkään seitsenvuotiaan lapsen pelaamaan shakkia, vaikka hänellä ei ole mitään erityistä halua oppia peliä. Hän haluaa kuitenkin kovasti karkkeja muttei saa niitä usein. Niinpä kerron lapselle, että mikäli hän pelaa kerran viikossa shakkia kanssani, annan hänelle karkkipussin. Lisäksi kerron, että pelaan aina siten, että hänen on vaikeaa muttei mahdotonta voittaa ja että mikäli hän voittaa, hän saa vielä saman verran karkkeja

lisää. Näin hän ei ole vain motivoitunut pelaamaan vaan myös motivoitunut pelaamaan voittaakseen. On tärkeää huomata, että niin kauan kuin ainoastaan karkki on lapselle hyvä peruste shakin pelaamiseen, hänellä ei ole mitään syytä olla petkuttamatta pelissä, ja sillä edellytyksellä, että hän voi onnistua puujauksessaan, hänellä on mitä parhaimmat perusteet sitä yrittää. Saattaa kuitenkin tulla vielä aika, jolloin lapsi löytää uudenlaisia perusteita shakille ominaisten hyvien asioiden joukosta. Näitä ovat tietynlainen hyvin omintakeinen analyttinen taitavuus, strateginen mielikuvitus ja kilpailun intensiivisyys. Eivätkä nämä uudet perusteet tarjoa pelkästään perusteita pyrkimykselle voittoa joissakin yksittäisissä tilanteissa, vaan ne tarjoavat myös perusteita tavoitella erinomaisuutta niissä asioissa, mitä shakin pelaaminen sitten ikinä vaatii. Jos lapsi tämän jälkeen petkuttaa pelissä, huijatuksi ja voitetuksi en tule niinkään minä vaan hän itse.

Millainen on MacIntyren erottelu sisäisesti hyvien ja ulkoisesti hyvien asioiden välillä?

Shakkia pelaamalla on siis mahdollista saavuttaa kahdenlaisia hyviä asioita. On hyviä asioita, jotka liittyvät shakin pelaamiseen ja muihin käytäntöihin ulkoisesti ja satunnaisesti joidenkin sosiaalisten olosuhteiden takia. Esimerkin lapselle tällainen asia on karkki, ja aikuisilla niitä ovat maine, status ja raha. On aina olemassa vaihtoehtoisia tapoja saavuttaa näitä asioita, eikä niiden saavuttamiseen koskaan riitä *pelkästään* osallistuminen joihinkin tiettyihin käytäntöihin. On kuitenkin myös olemassa shakin käytännölle sisäisesti hyviä asioita, joita on mahdollista saavuttaa vain shakkia tai jotakin muuta tarpeeksi samankaltaista peliä pelaamalla. On kaksi syytä nimittää tätä käytäntöjen ja tiettyjen hyvien asioiden suhdetta sisäiseksi. Ensimmäisen syyn olen jo maininnut: voimme eritellä noiden hyvien asioiden ominaispiirteitä ainoastaan shakille tai muille samankaltaisille peleille tyypillisen sanaston avulla sekä käyttämällä tällaisista peleistä otettuja esimerkkejä. (Muuten meillä on käytössämme tällaisista asioista puhuaksemme niin niukalti sanoja, että meidän on turvauduttava sellaisiin muotoiluihin kuin juuri edellä käytetty ilmaus ”tietynlainen hyvin omintakeinen”.) Toinen on se, että nuo asiat voidaan yksilöidä ja tunnistaa ainoastaan tuohon käytäntöön osallistumisen tuoman kokemuksen myötä. Ne, joilta asiaankuuluva kokemus puuttuu, eivät näin ole päteviä arvioimaan tuolle käytännölle sisäisesti hyviä asioita. [. . .]

Ensiksikin on tuotettujen teosten erinomaisuus ja oivallisuus, joka ilmeni sekä siinä, miten maalarit maalasivat, että jokaisessa muotokuvassa itsessään. Tämä erinomaisuus, eksellenssi, on ymmärrettävä historiallisesti – latinan sana *excellere* (kunnostautua, nousta muiden yläpuolelle) jo vihjaa tästä. Kehityskaudet saavuttavat tarkoituksensa ja määränpänsä edistyessään kohti monia erityyppisiä ja -muotoisia erinomaisuuksia ja edetessään niiden tuolle puolen. Mukaan mahtuu niin taantumisen kausia kuin edistymisiäkin, eikä edistystä tule ymmärtää mitenkään yksioikoisen suoraviivaisesti. Osallistumalla pyrkimykseen kehittää luovia vastauksia eteen tuleviin ongelmiin kohdataan kuitenkin toisenlaisia muotokuvamaalaukselle luonteenomaisia hyviä asioita. Se, mitä taiteilija löytää tavoitellessaan erinomaisuutta muotokuvamaalauksessa, on tietynlaisen elämäntavan hyvyys – ja se, mikä pitää paikkansa muotokuvamaalauksen käytännössä, pitää paikkansa kaunotaiteissa ylipäänsä. Tällainen elämä ei ehkä muodosta koko elämää sellaiselle henkilölle, joka on taiteilijana hyvin pitkän aikaa, tai tällainen elämä saattaa imaista taiteilijan mukaansa ainakin joksikin aikaa lähes kaiken muun kustannuksella, kuten kävi Paul

Gauguinille. Tämä toisentyypinen maalaamiselle sisäisesti hyvä asia on juuri taidemaalarin elämä taidemaalarina, joka muodostaa suuremman tai pienemmän osan hänen elämästään. Tällaisten asioiden arvioiminen vaatii vähintäänkin sellaista pätevyyttä, jonka voi saavuttaa vain joko taidemaalarina tai olemalla valmis oppimaan järjestelmällisesti sen, mitä muotokuvamaalarilla on opetettavanaan.

Miten hyveet liittyvät käytäntöihin?

Miten käytännöt liittyvät aristoteeliseen näkemykseen hyvästä elämästä?

Jokainen käytäntö edellyttää erinomaisuuden mittapuita ja sääntöjen seuraamista samoin kuin hyvien asioiden saavuttamista. Kun alan harjoittaa jotakin käytäntöä, hyväksyn sen mittapuiden arvovallan eli hyväksyn ne auktoriteetiksi ja ymmärrän niiden valossa arvioitujen omien suoritusteni riittämättömyyden. Tällöin alistan omat asenteeni, valintani, preferenssini ja mieltymykseni niille mittapuulle, jotka tällä hetkellä määrittävät tuota käytäntöä. Kullakin käytännöllä – peleillä, tieteillä, taiteilla – on historiansa. Käytäntöjen mittapuut eivät siis ole immuuneja kritiikille. Ei ole kuitenkaan mahdollista perehtyä mihinkään käytäntöön ilman, että hyväksyisi tuon käytännön mittapuiden auktoriteetin. Jos en suostu pitämään omaa arviointikykyäni riittämättömänä alkaessani musiikin kuuntelijaksi, en opi kuuntelemaan enkä varsinkaan arvostamaan Bartokin viimeisiä kvartetteja. Jos alkaessani [s. 225] pelata pesäpalloa en suostu myöntämään, että muut tietävät minua paremmin, milloin väärä syöttö on paikallaan, en koskaan opi arvostamaan hyvää syöttämistä, saati sitten itse toimimaan lukkarina. Käytäntöjen maailmassa niin hyvien asioiden kuin mittapuiden auktoriteetti toimii niin, etteivät minkäänlaiset subjektivistiset tai emotivistiset analyysit arvostelmista tule kysymykseen. *De gustibus est disputandum*, eli makuasioista voi kiistellä.

Tässä vaiheessa on mahdollista kiinnittää huomiota tärkeään eroon niiden asioiden välillä, joista toisia olen kutsunut sisäisesti hyväksi ja toisia taas ulkoisesti hyväksi asioiksi. Ulkoisesti hyvälle asioille on luonteenomaista, että ne ovat aina jonkun yksilön omaisuutta tai hallussa. Lisäksi mitä enemmän jollakulla niitä on, sitä vähemmän niitä jää muille. Toisinaan näin tapahtuu välttämättä, kuten vallan tai kuuluisuuden tapauksessa, ja toisinaan taas satunnaisten tekijöiden tai olosuhteiden takia, kuten rahan tapauksessa. Ulkoisesti hyvät asiat ovat luonteenomaisesti kohteita sellaisissa kilpailuissa, joissa täytyy olla häviäjiä siinä missä voittajiakin. Sisäisesti hyvät asiat ovat tulosta kilpailusta, jossa pyritään erinomaisuuteen. Sisäisesti hyvien asioiden saavuttaminen on kuitenkin luonteenomaisesti hyvä asia koko tuohon käytäntöön osallistuvalla yhteisöllä. Kun merimaiset kokivat muodonmuutoksen William Turnerin maalauksissa tai kun W. G. Grace kehitti krikettimailan käyttelyn aivan uudelleenlaiseksi taiteenlajiksi, heidän saavutuksensa rikastuttivat koko kyseiseen käytäntöön osallistunutta yhteisöä. Mitä tällä sitten on tekemistä hyveiden käsitteen kanssa? Nyt on käynyt mahdolliseksi muotoilla ensimmäinen, joskin osittainen ja alustava määritelmä hyveille: hyveet ovat hankittuja inhimillisiä ominaisuuksia, joita hallitsemalla ja harjoittamalla on mahdollista saavuttaa käytännöille sisäisesti hyviä asioita ja joiden puuttuminen taas estää tehokkaasti saavuttamasta niitä. Myöhemmin tätä määritelmää on tarpeen täsmentää ja laajentaa. Tämä ensimmäinen lähestyminen kohti määritelmää valaisee kuitenkin jo hyveiden asemaa ihmiselämässä. Ei näet ole vaikeaa osoittaa, että on monia keskeisiä hyveitä, joita ilman käytännöille sisäisesti hyvät asiat ovat meidän tavoittamattomissamme, eivätkä

ainoastaan erityisellä tavalla tavoittamattomissamme vaan tyystin meiltä poissuljettuja.

Luonnostelevaani käytännön käsitteeseen kuuluu, että meidän on mahdollista saavuttaa jollekin käytännölle ominaisia hyviä asioita ainoastaan saattamalla itsemme riippuvaisiksi tuon käytännön muista harjoittajista – tämä on tosielämässä tuttua kaikille meille, olimmepa sitten taidemaalareita, fyysikoita, laitahyökkääjiä tai vain hyvän maalaustaiteen, tieteellisen perustutkimuksen tai hienojen syöttöjen ihailijoita. Meidän on opittava tunnistamaan, mitä kullekin kuuluu, oltava valmiita vaarantamaan itsemme ottamalla matkan varrella vaadittavia riskejä sekä kuunneltava tarkkaavaisesti, mitä meille kerrotaan omista vajavaisuuksistamme, ja vastattava yhtä huolellisesti sen mukaan, mitä tosiasiat vaativat. Toisin sanoen meidän on hyväksyttävä, että jokaisen käytännön välttämättömiä osatekijöitä ovat sille sisäisesti hyvien asioiden ja erinomaisuuden mittapuiden ohella oikeudenmukaisuuden, rohkeuden ja rehellisyyden hyveet. Mikäli emme tunnusta tätä eli mikäli olemme valmiita petkuttamaan kuten esimerkkinä kuvitteellinen lapsi hänen aloitellessaan shakin peluuta, estämme itseämme saavuttamasta tuolle käytännölle ominaisia erinomaisuuden mittapuita ja sisäisesti hyviä asioita. Tällöin tämä käytäntö saattaa olla meille vain yksi väline ulkoisesti hyvien asioiden saavuttamiseksi. [. . .]

Mitä ovat instituutiot ja kuinka hyveet liittyvät niihin?

Käytäntöjä ei siis saa käsittää vain joukoiksi teknisiä taitoja, mutta käytäntöjä ei pidä myöskään sekoittaa instituutioihin. Shakki, fysiikka, lääketiede ja lääkärin toimi ovat käytäntöjä, kun shakkikerhot, laboratoriot, yliopistot ja sairaalat taas ovat instituutioita. Instituutiot huolehtivat luonteenomaisesti ja väistämättä sellaisista hyvistä asioista, joita nimitin ulkoisiksi. Ne pyrkivät hankkimaan rahaa ja muita aineellisia hyödykkeitä. Instituutioita jäsenetään juuri rahan ja virka-asemien avulla, ja ne jakavat palkkioina tai korvauksina rahaa, valtaa ja statusta. Mikään muu ei instituutioille edes ole mahdollista, sillä itsensä lisäksi ne vaalivat myös edesauttamiaan käytäntöjä. Käytännöt eivät näet koskaan voi selviytyä kovinkaan pitkiä aikoja ilman instituutioiden tukea. Käytäntöjen suhde instituutioihin – ja vastaavasti ulkoisesti hyvien asioiden suhde käytäntöjen sisäisesti hyviin asioihin – on niin läheinen, että instituutioiden ja käytäntöjen välillä vallitsee luonteenomaisesti tietynlainen kausaalinen järjestys: käytäntöjen ihanteet ja luovuus ovat aina alttiina instituutioiden ruokkimalle omistushaluisuudelle, ja käytäntöihin kuuluva yhteistoiminnallinen yhteisistä hyvistä asioista huolehtiminen on aina alttiina instituutioiden voitonhaluiselle kilpailullisuudelle. Hyveiden olennainen tehtävä käy tässä yhteydessä selväksi: ilman oikeudenmukaisuutta, rohkeutta ja rehellisyyttä käytännöt eivät voisi vastustaa instituutioiden korruptoivaa voimaa. [. . .]

Alasdair MacIntyre, *Hyveiden jäljillä: Moraaliteoreettinen tutkimus* (suom. Niko Noponen, Gaudeamus, Helsinki 2004). Otteet luvusta 14 ”Hyveiden luonne” (s. 217–218, 221–224). (Engl. alkuteos *After Virtue*, 1981.)

Teologinen etiikka: Juutalaisten, kristittyjen ja muslimien eettisiä erityiskysymyksiä

Yhdeksännessä luvussa katsotaan vihdoin tarkemmin etiikan suhdetta uskonnolliseen ajatteluun. Oliko Jeesus moraalifilosofi? Määrääkö Jumala, mitä ei saa tehdä, ja jos ei, niin kuka tai mikä sen sitten määrää? Ja miten ne kreikkalaiset filosofit onnistuivatkin peukaloimaan myös juutalaisuutta, kristinuskoa ja islamia?

Teologisella tutkimuksella voidaan tarkoittaa Suomessa eri kristinuskon tutkimukseen keskittyviä akateemisen, tieteellisen tutkimuksen aloja kuten eksegetiikkaa eli historiallista raamatun tutkimusta sekä kirkkohistoriaa. Perinteisemmässä mielessä **teologia** on kuitenkin **kristinuskon** tai jonkin muun **uskonnollisen perinteen sisäistä teoretisointia**, ”jumaluusopillista” tutkimusta. Kun nyt katsotaan etiikan ja teologian yhteyksiä erityisesti antiikissa ja keskiajalla teologia on syytä ymmärtää tässä perinteisessä merkityksessä.

Moni tärkeä moraalifilosofi on ollut kristitty, islamilainen tai juutalainen. Moni heistä on ollut sekä filosofi että teologi. **Uskonnonfilosofian** piiriin kuuluvat sellaiset uskonnollisuuteen ja jumalkäsityksiin liittyvät kysymykset, jotka ovat useammalle uskonnolle yhteisiä ja siten yleisiä. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian kysymykset **kytkeytyvät** erityisesti **metaetiikkaan**.

Huomioidaan nyt erityisesti kiista yleisinhimilliseen järkeen nojanneiden **luonnonoikeusajattelijoiden** ja Jumalan kaikkivaltiutta korostaneiden **voluntaristien** välillä sekä **teodikean ongelma**. Vaikka aiheet ovat islamilaiselle, juutalaiselle ja kristilliselle filosofiselle ajattelulle ominaisia, kreikkalaisen filosofian vaikutus niihin on suora ja välitön. Mukana on lyhyt kärsimyksen ongelmasta buddhalaisuuden lähtökohtana, mutta muita uskontoja ei käsitellä.

Esille tulee myös kaksi normatiiviseen harkintaan kytkeytyvää aihetta, heti aluksi **kysymys Jeesuksen etiikasta**, myöhemmin toinen **sotaan** liittyvä. Lopuksi valotetaan muutamaa nykyisen länsimaisen moraalifilosofian ja moraalisen ajattelun erityispiirrettä, joiden voi sanoa olevan selvempiä jäänteitä kristillisestä perinteestä kuin äkkiseltään näyttääkään. Nämä osuvat erityisesti moderniin **yksilöllisyyteen**.

teema KREIKKALAISTEN FILOSOFIA KOHTAA TEISTISEN JUMALUSKON

Delfoin temppeli oli omistettu Apollonille, jonka ohjeet ihmisille kuuluivat ”tunne itsesi” ja ”ei mitään liikaa”. Kreikkalaisen filosofian suhde myytteihin ja uskonnollisiin perinteisiin oli kaksijakoinen. Kun filosofia sai alkunsa 500-luvun alkupuolella eaa., keskeisenä lähtökohtana oli juuri perinteisten mytologisten näkemysten ja antropomorfisten jumalkäsitysten kritiikki. Toisaalta uskonnollisesta perinteestä ja myyttisistä teemoista tuli paljon aineksia filosofiaan. Keskeinen teema aina varhaisista kreikkalaisissa filosofeista kuten Pythagoraasta, Ksenofaneesta ja Parmenideesta myöhäisantiikin stoalaisiin ja uusplatonisteihin saakka oli ajatus kaiken takana

olevasta perimmäisestä jumaluudesta ja kosmoksen jumalallisesta järjestyksestä. Kreikkalaisessa filosofiassa kehittyi tietynlaista monoteismi, mutta se oli luonteeltaan deististä tai panteistista. Filosofeille jumaluus oli maailman perimmäinen järkevä alku ja päämäärä, johon kaikki pyrkii, tai maailman jumalallinen järjestys, ei ensisijaisesti tai ollenkaan persoonallinen olento.

Tooran kokoelma muotoutui 400-luvulla eaa. ja varhaisjuutalaisuus kehittyi vähitellen yhä enemmän kirjauskonnoksi. Vaikutteita antiikin varhaisjuutalaisuuteen tuli ensin persialaisesta kulttuurista ja 200-luvulta lähtien hellenismistä. Ajanlaskun alun tienoilla suuri osa juutalaisista oli kreikankielisiä, kreikaksi käännetty Toora ja suuri joukko muita kirjoituksia muodosti ensimmäisen laajemman raamatunkokoelman Septuagintan ja Aleksandrialainen Filon yhdisti platonistisen filosofian teismiin.

Juutalaiselle teologialle ja teologiselle etiikalle lähtökohtana oli varhaisjuutalaisuudessa kehittynyt näkemys ihmisistä, maailmasta ja Jumalasta: Kaiken alku ja hallitsija on hyvä Jumala, joka kutsuu ihmisiä. Jumala on tehnyt Abrahamin pojanpojasta polveutuvalla kansan kanssa erityisen liiton ja antanut tälle tehtävän sekä Mooseksen välityksellä Tooraan kirjatun lain. Jumala lahjoittaa, ohjaa, rakastaa ja armahtaa mutta myös vaatii. Vaatimuksena on pitää huolta moninaisesta elämästä ja erityisesti toisista ihmisistä, ja joillekin Jumala osoittaa erityisiä tehtäviä. Avuksi on annettu kaikille ihmisille annetut moninaiset kyvyt sekä erityinen Mooseksen laki, joka ohjaa valittua kansaa hyvään ja oikeudenmukaiseen elämään sekä siihen, kuinka tehdyt virheet korjataan, hyvitetään tai sovitetaan rituaalisesti. Mutta tulisiko valittujen auttaa kaikkia muitakin ihmisiä seuraamaan Mooseksen lain eli Tooran sääntöjä, mukaan lukien sen kaikki rituaaliset vaatimukset? Vai, voivatko ihmiset käsittää Jumalan kutsun ja vastata siihen ilman erityistä ilmoitettua Mooseksen lakia? Aihe pohditutti juutalaisia oppineita, ja se oli myös keskeisenä lähtökohta varhaisjuutalaisuuden pohjalta syntyneelle kristinuskolle.

Kristinuskoko voi sanoa varhaisjuutalaisen Jeesus-liikkeen kreikkalaistuneeksi versioksi, jossa luovuttiin Tooran puhtaus-, ruokailu- ja muiden rituaalisten säädösten noudattamisesta. Kristinuskoko peri kuitenkin teologis-eettisen peruskäsitteistönsä juutalaisuudesta, ja niin peri myös pitkälti kristinuskon ja juutalaisuuden pohjalta myöhemmin 600-luvulla syntynyt islam. Kaikkiin näihin teistisiin kirjauskontojen perinteisiin vaikutti niin suoraan kuin epäsuorastikin kreikkalaisperäinen filosofia. Kristinuskoko ja erityisesti sen läntinen latinalainen muoto sai teologiseen etiikkaansa huomattavasti vaikutteita myös roomalaisesta oikeudellisesta ajattelusta.

Juutalaisuus, kristinuskoko ja islam ovat siis teistisiä uskonnollisia perinteitä, jotka jakavat lukuisia moraalisuuteen tai oikeudenmukaisuuteen liittyviä yhteisiä piirteitä: Maailma on vajavainen mutta lähtökohtaisesti hyvä, koska sen alkuperä ja tavoitteet ovat peräisin hyvästä Jumalasta. Maailmassa on Jumalan lisäksi muitakin olentoja, vähintäänkin ihmiset, jotka pystyvät tavoittelemaan hyviä asioita ja käsittämään järjellisellä ajattelullaan muiden asioiden ohella, millainen toiminta on oikein ja millainen väärin suhteessa toisiin eli mitä oikeudenmukaisuus vaatii. Nämä kyvyt ja vaatimus niiden käyttöön ovat peräisin Jumalalta, vaikka ihmiset kykenevätkin käsittämään asioita niiden jumalallista alkuperää ja Jumalaa itseään tuntematta. Ihmiset erehtyvät ja epäonnistuvat toimissaan lukuisista syistä. Keskeinen syy on se, että koska kyvyt ja järjellinen ajattelu tuovat ihmisille monenlaisia mahdollisuuksia, he haluavat lisää valtaa ja luulevat usein itsestään liikoja. Jumalan apu, rakkaus ja anteeksianto pyrkivät auttamaan ihmisiä kohti hyvää, yhteyteen toistensa ja viime

kädessä Jumalan kanssa. Jumalan toiminta ja yhteys ihmiseen toteutuu oleellisesti toisten ihmisten kautta. Lopulta kaikki käy hyvin.

Monia näistä näkemyksistä kehiteltiin tai ne olivat idullaan varhaisjuutalaisuudessa, ja niitä löytyy Toorasta ja lukuisista muista heprealaisen raamatun kirjoituksista (joista kristityt käyttävät nimitystä Vanha testamentti). Antiikin ajan juutalaisuudessa ja kristinuskossa näiden ajatusten kehittelyyn ja muotoiluun vaikutti oleellisesti kreikkalainen filosofia. Erityisesti latalaiseen kristinuskoon vaikutti myös oleellisesti roomalainen oikeusajattelu, ja myöhemmin islamilaisen teologiseen ja filosofiseen perinteeseen arabiaksi käännetty Aristoteleen kirjoitukset.

400-luvulta 800-luvulle suoranaista etiikan tutkimusta oli vähän mutta kreikkalainen filosofia ja antiikin sivistysperinne laajemminkin välittyivät juutalaisen, kristinuskon ja islamin perinteissä. 900-luvulta alkaen tilanne muuttui suuresti, kun erityisesti aristoteelinen filosofian ja tieteen vaikutus arabialais-islamilaisessa maailmassa alkoi kasvaa nopeasti. Antiikin filosofia ja tiede yhdessä teistisen uskonnollisen vakaumuksen ja ajattelun kanssa saivat aikaan merkittäviä uusia kehityskulkuja. Arabian kieli oli käytössä laajasti yleiskielenä ja siitä tuli yhteinen teologian, tieteen, filosofian ja sivistyksen kieli. Myös lukuisat juutalaiset ja kristityt oppineet olivat arabiankielisiä tai käyttivät arabiaa.

Jeesuksen opetuksen vaatimukset eivät ole helppoa

Jeesus Nasaretilaisen voi katsoa olleen varhaisjuutalainen rabbi, joka juutalaiseen profeetalliselle perinteelle ominaisella tavalla katsoi välittävänsä Jumalan lupauksia ja vaatimuksia ja kutsua yhteisen oikeudenmukaisen ”Jumalan valtakunnan” toteuttamiseen. Tulkinnat Jeesus Nasaretilaisen (n. 5 eea. – 30 jaa.) toiminnasta, opetuksista, elämästä ja kuolemasta ovat kristillisen elämäntavan ja teologian lähtökohtana, ja myös laajan ja tarkan historiatieteellisen tutkimuksen kohteena.

Jeesuksen opetuksilla on ollut kristityille, jos toki usein muillekin, eettistä annettavaa. Jeesus **ei** tehnyt **moraalifilosofista tutkimusta**, mutta hän käsitteli opetuksissaan etiikan piiriin kuuluvia asioita. Hänen **eettiset opetuksensa eivät poikkea** merkittävästi ajan laskun alun **juutalaisten rabbiin opetuksista**. Varhaisjuutalaisuudessa oli erilaisia suuntauksia, joiden välillä ja sisällä rabbeilla ja muilla oppineilla oli suuri **erimielisyyksiä ja kiistoja** mitä moninaisimmista asioista.

Juutalaisen perinteen mukaisesti Jeesuksen opetukselle on keskeistä **oikeudenmukaisuuden** vaatimusten peräänkuuluttaminen, **heikommassa asemassa olevien puolustaminen**, varoitukset siitä, miten muun muassa **valta ja vauraus johtavat vääriin tekoihin ja laiminlyönteihin** sekä **Mooseksen lain säädösten kommentoiminen ja tulkinta**. Kun toinen rabbi kysyy Jeesukselta ”Mikä käsky on kaikkein tärkein?”, Jeesus vastaa **Tooraa lainaten**: ”Tärkein on tämä: ’Kuule, Israel: Herra, meidän Jumalamme, on ainoa Herra. Rakasta Herraa, Jumalaasi, koko sydämeestäsi, koko sielustasi ja mielestäsi ja koko voimallasi.’” Jeesus lisää sitten: ”Toinen on tämä: ’Rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi.’ Näitä suurempaa käskyä ei ole.” (Mark 12:28–31; vrt. 5. Moos. 6:5 ja 3. Moos. 19:18.) Yhdessä

tämä tunnetaan ”suurena käskynä”, ”rakkauden käskynä” tai ”rakkauden kaksoiskäskynä”. Jeesuksen toinen ohje ”**Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille**” (Matt. 7:12a) taas nojaa **rabbi Hillelin** tunnettuun Tooran tulkintaan.

”Kultaiseksi säännöksi” usein kutsuttu ohje on hyvin yleisesti tunnettu eri kulttuureissa ja uskonnollisissa perinteissä, ja sen voi sanoa kehottavan vastavuoroisuuteen. Mutta evankeliumit Matteuksen ja Luukkaan mukaan esittävät sen osana laajempaa Jeesuksen opetusta. Luukkaalla Jeesus painottaa Jumalan **ajaman oikeudenmukaisuuden vaativan paljon enemmän** kuin **keskinäisesti kannattavaa vastavuoroisuutta**: ”Ei, rakastakaa vihamiehiänne, tehkää hyvää ja lainatkaa, vaikka ette uskoisikaan saavanne takaisin. Silloin teidän palkkanne on suuri ja te olette Korkeimman lapsia, sillä hän on hyvä kiittämättömille ja pahoille. Olkaa valmiit armahtamaan, niin kuin teidän Isännekin armahtaa.” (Luuk. 6:35–36.) Matteus esittää oikeudenmukaisuuden vaativuuden puhumalla vertauskuvallisesti leveistä ja kapeista teistä ja avarista ja ahtaista porteista: ”Menkää sisään ahtaasta portista” (Matt. 7:13a).

Jos kristillisessä etiikassa tai eettisessä ajattelussa seurataan Jeesuksen eettistä opetusta, **eivät** sen ytimessä ole yksittäiset ja tarkat **moraaliset käskyt** tai **kiellot**. Ohje tai vaatimus ”tee toiselle, mitä toivot itsellesi tehtävän”, kuten ei myöskään ”rakasta lähimmäistä niin kuin itseäsi”, ei anna mitään selkeää normia. Oikeastaan se on yleinen järkevä ohje, joka vaatii **samaistumista** ja muistuttaa itsen ja toisten yleisestä **samanlaisuudesta**. Jos käytännön tilanteessa on mietittävä, mitä toinen toivoo, voi yrittää selvittää tätä **kysymällä**. Mutta aina ei kysyminen tai vastauksen saaminen ole mahdollista, ja silloin on yritettävä itse samaistua toisen **tilanteeseen, tavoitteisiin ja tarpeisiin**. Monilta osin me ihmiset, tai eläimet laajemminkin, olemme tarpeidemme ja tavoitteidemme suhteen pitkälti toistemme kaltaisia. Muun muassa terveyttä tavoitellaan ja sairauksien, vammojen ja vastaavien hoitamiseen tarvitaan ja toivotaan apua. Tämän tietää jokainen. Mutta mitä terveyden edistäminen missäkin käytännön tilanteessa vaatii ja millaisilla keinoilla sairauksia tai vammoja hoidetaan ei ole yleisinhimillisen moraalisen harkinnan ja etiikan, vaan lääketieteen ja ammattimaisen terveydenhoidon asia.

Toisaalta ihmisten ja heidän käytännön tilanteidensa välillä voi myös olla oleellisia **eroja**. Kaikki eivät toivo, tavoittelu ja tarvitse samoja asioita. Huomioidaan vielä se, että ohjeen lähtökohtana on, mitä tahdon tai toivon itselleni tai itselleni tehtävän. Näin tullaan siis kreikkalaisen filosofian keskeiseen lähtökohtaan, ”tunne itsesi”.

Jeesus Nasaretilainen käytti opetuksessaan paljon vertauksia. Ne eivät antaneet suoraan vastauksia, vaan **haastoivat keskustelemaan**. ”Jolla on korvat, se kuulkoon!” (Mark. 4:9) tuntuu kehottavan harkitsemaan omia kykyjään käyttäen, siis suunnilleen samaa kuin ”käytä päätäsi”.

“Lain vaatimus on kirjoitettu heidän sydämeensä”

Antiikin ajan kristilliset teologit näyttivät ylipäättään ajattelevan, että se, mikä on oikein tai väärin toisia ihmisiä kohtaan, ymmärtää lähtökohtaisesti kuka tahansa tavallinen ihminen. Ajatuksena ei siis ollut, että moraalisen tiedon lähde oli erityinen jumalallinen ilmoitus. **Kristityillä ei** ajateltu olevan mitään sellaista, profeettojen tai Jeesuksen opetusten kautta välitettyä, **erityistä moraalialta tai oikeudenmukaisuutta koskevaa opetusta**, jota muut ihmiset voisivat saada vain kristityiltä. **Paavali** kirjoittaa noin vuonna 57:

”Pakanakansatkin, joilla ei ole lakia, saattavat luonnostaan tehdä, mitä laki vaatii. Silloin pakanat, vaikkei heillä lakia olekaan, ovat itse itselleen laki. Näin he osoittavat, että lain vaatimus on kirjoitettu heidän sydämeensä. Siitä todistaa heidän omatuntonsakin, kun heidän ajatuksensa syyttävät tai myös puolustavat heitä.”
(Room. 2:14—15.)

Paavali oli kreikkalaisjuutalainen rabbi, joka liittyi Jeesuksen seuraajiin, ja lähti viemään näiden sanomaa ei-juutalaisille eli pakanoille. Paavali ei tässä tarkoita lailla Rooman valtakunnan lakia, vaan yleinen jumalallinen laki, sitä, **mikä on yleisen oikeustajun mukaista**. Hän kuitenkin korostaa, että **ei yksin kykene tekemään, minkä käsittää hyväksi ja oikeaksi** (7:18—24). Tämä näkemystä kehittäli 300- ja 400-lukujen vaihteessa vaikutusvaltaisella tavalla Augustinus, joka kritisoi ihmisen omia kykyjä ja mahdollisuuksia samoihin aikoihin painottanutta Pelagiusta.

Augustinus yhdistää stoalaisuutta ja oikeusajattelua teologiseen etiikkaan

Augustinus (354—430) kuuluu latinalaisen katolisen kristinuskon tärkeimpiin teologeihin ja hän on myös myöhäisantiikin merkittävimpiä filosofejia. Augustinuksen ajattelussa yhdistyvät **juutalainen näkemys maailman kehityksestä kohti täydellistymistä ohjaavasta Jumalasta ja stoalainen näkemys deterministisestä maailman täydellisestä järjellisestä oikeudenmukaisesta järjestyksestä**. Luonnollisella järjellään **ihminen voi käsittää oikeudenmukaisuuden vaatimukset**. Hän ei kuitenkaan **voi toteuttaa** niitä ilman hyvän Jumalan apua. Augustinus nojautuu erityisesti Paavaliin. Ihminen voi yleisesti tietää, mikä on oikein, mutta hänen kykyjensä puutteet ja erityisesti hänen vapaudestaan kumpuava mahdollisuus valita, saavat hänet kuvittelemaan itsestään liikoja ja tekemään virheitä (ns. perisyntioppi). Itse valitut, epäoikeudenmukaiset, järjellisen lain ja Jumalan tahdon vastaiset teot etäännyttävät ihmistä Jumalasta ja siitä, mikä on ihmiselle hyvää. Rakastava Jumala voi kuitenkin antaa anteeksi ja tuoda epäoikeudenmukaisien väärin valintojen riivaaman ihmisen osaksi hyvää oikeudenmukaisesta järjestyksestä (ns. vanhurskauttamisoppi).

Stoalaiset olivat kehittäneet ajatusta **sisäisestä valinnasta**: ihminen voi järjellisellä ajattelullaan mukautua järkevään oikeudenmukaiseen yleiseen järjestykseen ja saavuttaa viisauden, joka on myös järjellistä hyvästä iloitsemista; tai jättäytyä omiin rajoittuneisiin käsityksiin ja pyrkimykseen, eli väkisinkin turhautumista tuottaviin tunteisiin. Augustinus toi tähän mukaan ajatuksen **ihmisyksilön tahdosta**, joka ei yksin kykene valitsemaan mukautumista Jumalan tahtoon, vaikka käsittääkin järjellään oikeudenmukaisuuden vaatimukset. Augustinuksen ajattelussa on vahvasti läsnä kreikkalaisen filosofian ja

erityisesti stoalaisuuden korostama yleisinhimillinen **järjellinen oikeustaju**. Mutta toisaalta hän kenties ensimmäisenä muotoilee ihmiskäsitystä, jossa **valintoja tekevällä tahdolla** on keskeinen sija. Tällainen käsitys tahdosta ja valinnoista muokkaa myöhäiskeskiajalla ja uudella ajalla kristillistä **ihmiskäsitystä individualistiseen** suuntaan.

Augustinus kirjoitti latinaksi ja toi **roomalaista oikeudellista ajattelua** ja **sanastoa** teologiaan ja filosofiaan (lat. *volle, voluntas* – tahto tai vapaaehtoinen valinta; *pecca, peccatum* – rikkomus tai rikos; *gratia* – armahdus tai lain vaatimukset ylittävä hyväntahtoisuus). Hänen teologis-filosofinen työnsä muodosti tärkeän lähtökohdan myöhemmälle latinakieliselle teologialle ja läntiselle kristilliselle filosofialle. Vaikka katolinen kirkko katsoi hänen deterministisen näkemyksensä siitä, että ihmisen pelastuminen on Jumalan ennalta määräämää, hän on kuitenkin läntisessä kristillisessä perinteessä Pyhä Augustinus.

Augustinuksen juridinen osaaminen ja hänen velkansa yleismaailmalliseen oikeudenmukaisuuteen suuntautuneelle stoalaisuudelle, erityisesti Cicerolle, näkyy myös hänen ”**oikeutetun sodan teoriassaan**”. Voimakeinojen käyttämisen perusteena on oltava joko puolustautuminen, epäoikeudenmukaisuuden estäminen tai rauhan palauttaminen. Voi jopa itse syyllistyä epäoikeudenmukaisuuteen, jos pidättäytyy käyttämästä voimaa ja antaa törkeän epäoikeudenmukaisuuden toteutua. Itsen tai toisen puolustaminen, epäoikeudenmukaisuuden estäminen tai rauhan tavoittelu voi olla perusteltua, mikäli hyökkäys on epäoikeudenmukainen ja voimakeinoilla puolustautumisen edut ylittävät sillä aiheutetut haitat. Lisäperusteena voi olla viranomaisaseman tuoma velvollisuus. Augustinuksen erittelyt ovat edelleen käytössä aiheen tutkimukselle yhteiskunta- ja oikeusfilosofiassa. Ne ovat myös normatiivisessa etiikassa käyttökelpoinen lähtökohta käsiteltäessä toisiin ihmisiin kohdistuvan **voimankäytön perusteluja** ja sallittavuutta.

Järki vai jumalallinen ilmoitus?

1100-luvulle tultaessa **islamilaisessa** teologisessa sekä moraali- ja uskonfilosofisessa tutkimuksessa oli muodostunut kaksi koulukuntaa: toiset katsoivat, että sen, miten pitää elää ja mikä on oikeudenmukaista toisia ihmisiä kohtaan, ihminen voi tietää viime kädessä vain **jumalallisen ilmoituksen** ansiosta. Toiset kuten Ibn Rushd eli Averroes (1126—1198) taas katsoivat antiikin kreikkalaisen filosofiaan nojautuen, että nämä seikat ovat ihmiselle käsitettävissä **luontaisen järjellisyiden** kykyjen ansiosta. Ensimmäiset puolustivat profeettojen kautta välitettyä ja viime kädessä Koraaniin kirjattua Jumalalta ihmisille välitettyä ilmoitusta, jälkimmäiset taas luonnollista järjellistä oikeustajua tai moraalisena ajattelun kykyä.

Kiista periytyi 1200-luvulle tultaessa läntiseen kristikuntaan. Aristotelesta, Ciceroa ja Augustinusta sekä arabialais-islamilaisia luonnonoikeusteoreetikkoja Avicennaa ja Averroesta seurasi erityisesti Tuomas Akvinolainen. Tuomas yhdisti kreikkalaista filosofiaa, erityisesti aristotelismia menestyksekkäästi kristilliseen ajatteluun. Hän ja lukuisat muut **luonnonoikeusteoreetikot** korostivat siis luonnollista **yleisinhimillistä järjellisyyttä**. Heidän kantaansa voidaan kutsua moraaliseksi intellektualismiksi tai rationalismiksi.

Duns Scotus ja William Ockham taas kehittivät jumalallisen ilmoituksen ensisijaisuutta painottavaa kantaa. He ja muut **voluntaristit** korostivat arabialais-islamilaisten edeltäjiensä tavoin **Jumalan tahtoa**, josta kaikki, mitä on, on peräisin. Jumala on tahtonut maailman sellaiseksi kuin se on. Jumalan tahdosta on myös peräisin se, mikä on hyvää, ja **Jumala on päättänyt, mikä on oikein** ja mikä väärin. Ihminen voi tietää tämän **ilmoituksen**, ei järkensä avulla. Moraalisuudessa tai oikeudenmukaisuudessa on kysymys mukautumisesta siihen, mitä Jumala on määrännyt. **Ihmisen tahdon on mukauduttava Jumalan tahtoon** (lat. *volle, voluntas*).

1200-luvulta lähtien kristityt oppineet perivät tämän ongelman ja kiistan siis muslimikollegoiltaan. Mutta kuten Saarnaaja sanoo ”Ei mitään uutta auringon alla” (Saarn. 1:1). Dialogissaan **Euthyfron** ongelman muotoili **Platon**, pakanallisen monijumalaisen kulttuurin kasvatti.

menetelmät SOKRAATTINEN DIALOGI

teema HURSKAUS JA OIKEUDENMUKAISUUS EUTHYFRONISSA

Dialogissaan *Euthyfron* Platon laittanut oikeuteen haastetun Sokrateen kohtaamaan tuttavansa Euthyfronin, joka on juuri haastanut oman isänsä oikeuteen. Euthyfronin isä kun oli vangituttanut orjan kännipäissään tappaneen palkkatyöläisensä ja heittänyt sidotun miehen kuoppaan, jonne tämä kuoli. Euthyfron kunnioittaa jumalia ja katsoo, että jumalat vaativat murhaajalle oikeudenmukaista tuomiota. Mutta Sokrates kysyy Euthyfronilta, eikö tämä pelkää itsekin menettelevänsä jumalattomasti, kun on nostanut syytteen omaa isäänsä vastaan.

Kun Euthyfron sanoo ennen kaikkea välttävänsä jumalattomuutta ja tavoittelevansa hurskautta, johdattaa Sokrates hänet keskustelemaan siitä, mitä hurskaus oikeastaan on. Ensin keskustellaan siitä, miten jumalat tuntuvat olevan erimielisiä ja riidoissakin keskenään: ”Eikö kukin jumala rakasta sitä mitä pitää kauniina, hyvänä ja oikeana ja vihaa niiden vastakohtia?” (7d). Mutta päädytään kuitenkin siihen, että ”se, mitä kaikki jumalat vihaavat on jumalatonta, mitä kaikki rakastavat on hurskasta” (9d). Tämän jälkeen on edessä kuitenkin visainen kysymys: ”rakastavatko jumalat hurskasta siksi että se on hurskasta vai onko se hurskasta siksi että jumalat rakastavat sitä?” (10a). Sokrates yrittää auttaa ymmärtämään, mistä on kysymys:

SOKRATES Mitä sitten voidaan sanoa hurskaudesta? Kaikki jumalat rakastavat sitä, niinhän sinä sanoit?

EUTHYFRON Niin.

SOKRATES Siksikö että se on hurskasta vai jostakin muusta syystä?

EUTHYFRON Juuri siksi.

SOKRATES Asia on siis niin, että sitä rakastetaan koska se on hurskasta eikä että se on hurskasta koska sitä rakastetaan.

EUTHYFRON Tuo tuntuu pitävän paikkansa.

SOKRATES Sitä vastoin se mikä on jumalille rakasta, on heille rakasta ja mieluista juuri siksi että he rakastavat sitä?

EUTHYFRON Tietysti.

SOKRATES Silloin ei jumalille rakas ole samaa kuin hurskas eikä hurskas samaa kuin jumalille rakas niin kuin sinä väität, vaan ne ovat eri asioita. (10c—10e.)

Keskustelussa Euthyfron ei osaa tai uskalla sanoa suoraan, että jumalat rakastavat ja vaativat ihmisiltä pyrkimystä hyvyyteen ja oikeudenmukaisuuteen. Sokrates kysyy kuitenkin suoraan, ”onko hurkaus ehdottomasti aina myös oikeudenmukaista” (11e). Euthyfron myöntää, että voi olla oikeudenmukaisuutta ilman hurskautta. Joku ihminen voisi olla oikeudenmukainen, olematta hurskas eli ilman suoraa kunnioitusta jumalia kohtaan. Mutta tällöin on kuitenkin myönnettävä, että se, joka tavoittelee oikeudenmukaisuutta, tavoittelee juuri sitä, mitä jumalat vaativat. Joku voi siis olla sellainen, mitä jumalat vaativat (siis oikeastaan hurskas), tietämättä, mitä jumalat vaativat tai tietämättä itse asiassa mitään jumalista. Riittää, että tuntee oikeudenmukaisuuden ja tavoittelee sitä.

Keskustelussa on piilevästi esillä myös toinen kysymys. Siihen viitataan keskustelun alkupuolella, kun käsitellään jumalten erimielisyyksiä. Voisivatko jumalat näet olla erimielisiä siitä, pitääkö hyvyyttä ja oikeudenmukaisuutta arvostaa? Jos jonkun jumalan kanta olisi, että hyvyyttä ja oikeudenmukaisuutta ei pidä arvostaa, olisi ehkä paikallaan ehdottaa sitä, mitä Ksenofanes kertoo näytelmäkirjailija Euripideen sanoneen: ”Jumalat, jotka tekevät paha, eivät ole jumalia.”

Näin on siis tultu siihen, että jokainen jumala joko rakastaa hyvää ja oikeudenmukaista, tai ei ole jumala ollenkaan. Hyvä ja oikeudenmukainen ovat siis jotakin, jolle jumaltenkin on alistuttava.

Määrääkö Jumala mikä on oikein ja hyvää?

Euthyfronin ja Sokrateen keskustelu on syntynyt monijumalaisessa kreikkalaisessa kulttuurissa. Mutta keskustelussa jumalten tilalle voidaan ajatella mutta teistisesti käsitetty Jumala. Jo Platonin *Euhyfronissa* siis asetetaan myöhempien teististen uskonnollisten perinteiden oppineiden välille kiistaa ja koulukuntaeroja aiheuttanut ongelma: **Voidaanko hyvyys ja oikeudenmukaisuus käsittää itsenäisesti riippumatta Jumalaa koskevista käsityksistä? Vai onko hyvän ja oikeudenmukaisen ajateltava olevan jotakin, joka on riippuvaista Jumalasta?**

Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen alkuun laittamaa klassista filosofista perinnettä seuranneet juutalaiset, kristityt ja islamilaiset oppineet kallistuivat ensimmäiselle kannalle. Ihmisillä on luonnollisen järkevän ajattelunsa vuoksi periaatteessa mahdollista käsittää, mikä on hyvää ja oikeudenmukaista. Tämä on mahdollista lähtökohtaisesti kenellä tahansa riippumatta hänen uskonnollisesta vakaumuksestaan ja Jumalaa koskevista käsityksistä tai niiden puutteesta.

Jumalan ehdotonta kaikkivaltiota ja tahtoa korostaneet juutalaiset, kristityt ja muslimit voluntaristin vastustivat tällaista intellektualismia tai rationalismia. Voluntaristit katsoivat, että hyvää ja oikeudenmukaista on se, minkä Jumala on hyväksi ja oikeudenmukaiseksi määrännyt. Voluntaristisen kysymyksenasettelun äärimmilleen vienyt William Ockham esitti, että periaatteessa Jumala olisi voinut jopa määrätä, että on oikein vihata Jumalaa. Siinä missä klassisen perinteen kannattajat puhuivat yleisinhimillisen järjellisen oikeustajun ja harkinnan puolesta, voluntaristit korostivat jumalallista ilmoitusta, johon inhimillisen

tahdon on mukauduttava. Jos aiheen haluaa muotoilla puhuen ihmisten ”moraalisen tiedon” alkuperästä, vaihtoehdot olivat järki ja ilmoitus. Kristillisessä teologisessa etiikasta näistä käytetään usein nimityksiä ”yleinen ilmoitus” ja ”erityinen ilmoitus”.

teema ONKO OLEMASSA ERITYISTÄ KRISTILLISTÄ MORAALIA?

Usein kuulee puhuttavan ”kristillisestä moraalista”. Mitä tämä voisi tarkoittaa? Ajatus erityisesti kristillisestä moraalista palautuu voluntaristiseen ajatukseen erityisestä ilmoituksesta, jonka lähde on Jumala ja jonka sisältö löytyy Raamatusta. Ajatus erityisestä kristillisestä moraalista joutuu kuitenkin kohtamaan kriittisiä kysymyksiä, joihin vastaaminen osoittaa ongelmia, joihin on edelleen vastattava tai jotka on hyväksyttävä. Jos on olemassa erityinen kristittyjen moraalit, tarkoittaako tämä, että sen vaatimuksen on tarkoitettu ainoastaan kristityille. Päädytään siis jonkinlaiseen eettiseen relativismiin eli ajatukseen siitä, että kullakin uskonnolla ja kulttuurilla on oma moraalinsa.

Toinen vaihtoehto näyttäisi olevan se, että kristillinen moraalit on ainoa oikea moraalit. Tämän ”todellinen moraalit” vaatimukset ovat kristittyjen tiedossa erityisen ilmoituksen ja sen raamatullisen lähteen vuoksi. Näin ajateltaessa on kuitenkin kysyttävä, eikö ei-kristittyjä voi pitää vastuullisina väärin tekemisestään. Jos ei-kristitty ei ole tietoinen erityisestä raamatullisesta ilmoituksesta, ei hän myöskään voi tietää, mikä on oikein tai väärin, eikä häntä voi pitää syyllisenä ja vastuullisena moraalisesti väärin tekoihinsa. Perinteiset kristinuskon suuntaukset roomalaiskatolinen kirkko etunenässä ovat kallistuneet luonnonoikeusperinteen kannalle, eli katsovat ihmisten moraalisuuden pohjautuvan yleisinhimilliseen järkeen tai oikeustajuun, ja kiistävät siis erityisen kristillisen moraalit olemassaolon.

huomautus MIKSI EI PUHUTA ”OMASTATUNNOSTA”?

Tähän mennessä ei ole tullut vielä edes mainittua ”omaatuntoa”. Syy sille, miksi omasta tunnosta ei puhuta jatkossakaan on tämä: Latinankielisessä filosofiassa ja teologiassa käytetty sana *conscientia*, tarkoittaa sananmukaisesti ”yhteistä tietoa” tai ”samalla tavalla tietämistä”. Sillä viitattiin juuri yleisinhimilliseen järkeen, joka käytännöllisissä sosiaalisissa asioissa käsittää oikeudenmukaisuuden yleiset vaatimukset. Edellä lainatussa Paavalin kirjeessä ”omatunto” on käänös kreikan sanalle *syneidesis*, jonka tavallinen käänös vastine on *conscientia*.

Englannissa on ranskan ja muiden romaanisten kielten tavoin käytössä latinan pohjalta sana *conscience*. Englannin *common sense* on samaa perua, vaikkakin merkitykseltään laajempi. Saksan *Gewissen* ja ruotsin *samvete* tarkoittavat juuri yleistä oikeus- tai moraalitajua.

Suomeen näiden vastineeksi on jostain kumman syystä vakiintunut ”omatunto”. Tästä hassusta sanasta tulee yleisen ja samanlaisen sijaan mieleen erityinen ja henkilökohtainen ja ajattelun sijaan tunteminen. Totta kai omastatunnosta saa puhua. Mutta kannattaa pitää mielessä, että sillä viitattiin alun perin sellaiseen intellektualistiseen näkemykseen yleisinhimillisestä järjellisestä oikeustajusta, jonka juuret palautuvat klassiseen kreikkalaiseen filosofiaan.

Omantunnon tavoin ongelmallista on myös puhe ”vanhurskaudesta”. Uudessa testamentissa paljon käytetyn kreikan sana *dikaiois* käänös vastine latinassa on *jus* ja *justitia*, englannissa *just* ja *justice* sekä *right* ja *righteousness*, saksassa *Recht* ja *Gerechtigkeit* ja ruotsissa *rätt* ja *rättvisa*. Pelastusopin ja etiikan yhteys kristillisessä

teologiassa olisi paljon selvempi, jos suomeksi puhuttaisiin vanhurskauden ja vanhurskauttamisen sijaan oikeamielisyydestä, siitä, mikä on oikeudenmukaista tai epäoikeudenmukaista, oikeudenmukaiseksi tulemisesta ja vastaavista.

Teodikean ongelma

Miksi on paha, jos Jumala on hyvä, tietää kaiken ja on kaiken alkuperä ja hallitsee kaikkea? Kyse on siis siitä, **voiko Jumalaa pitää oikeudenmukaisena, jos on paha.** **Teodikean ongelma**ksi kutsutaan sitä, miten pahuuden ongelma asettuu **teistisessä** ajattelussa (kr. *theos* – jumala, *dikaïos* – oikeudenmukainen).

Teodikean ongelman ensimmäinen **tarkka filosofinen muotoilu** löytyy **Epikurokselta** 300-luvulta eaa. Perusongelma on sama juutalaisuudelle, kristinuskolle ja islamille kuten mille tahansa muullekin teistiselle uskonnolle. Aihe on keskustelun kohteena muun muassa heprealaisen raamatun eli kristillisen Vanhan testamentin **Jobin kirjassa**. Sen kehyskertomuksessa Saatana saa Jumalalta luvan koetella Jobia, joka on **hurskas esimerkillinen ihminen**. Pitkissä puheissa ja keskusteluissa kolme viisasta ystävää yrittää sitten selittää Jobille, **miksi hän kärsii**. Selkeää vastausta ei anneta.

Antiikin kreikkalaiset ja roomalaiset **stoalaiset** käsitelivät kysymystä teodikeasta tavalla, joka kytkeytyi myös kysymyksen inhimillisestä vastuusta ja vapaudesta. Stoalaisten mukaan maailmassa on täydellisen hyvä järjellinen järjestys eikä mikään ole varsinaisesti huonoa tai paha. Mutta koska vajavaiset ihmiset katsovat asioita rajoittuneesta näkökulmastaan, he ajattelevat joidenkin kohtaamiensa asioiden olevan heille tai muille huonoja tai pahoja. Järjellisen ajattelun avulla ihminen voi periaatteessa päästä eroon vääristä uskomuksistaan ja niiden aiheuttamista haitallisista tunteista. Stoalaisuus ohjasi järjelliseen tunteista luopumiseen (kr. *apatheia*). Järkevän tunteettomuuden saavuttanut on myös vapaa, koska hän mukautuu vastaan panematta maailman hyvään järjellisen deterministiseen järjestykseen ja iloitsee siitä järjellisesti.

Stoalaiselta kannalta katsoen teodikean ongelma on siis näennäisongelma. Todellisuudessa mitään paha ei ole. Kreikkalais-roomalaisessa antiikissa suhteellisen yleinen stoalaisuus hävisi omana elävänä elämänfilosofisen perinteenään. Siitä jäi kuitenkin paljon vaikutteita kristinuskoon, muun muassa Augustinuksen kautta, ja mitä ilmeisemmin myös myöhempään islamilaiseen teologiaan ja filosofiaan.

Teodikean ongelma on virittänyt kristinuskoon ja sen sukulaisuuskontoihin hyvin vilkkaan teoreettisen keskustelun, jossa on esitetty monenlaisia tulkintoja ja ratkaisuvaihtoehtoja. Kärsimyksen kohtaaminen ja pahojen asioiden kanssa toimeen tuleminen käytännön elämässä liittyy näiden uskontojen moniin rituaaleihin.

teema KÄRSIMYKSEN ONGELMA BUDDHALAISUUDESSA

Pahan ongelma ja sen erityiskysymys kärsimyksestä ja sen syistä on ymmärrettävästi **yleisinhimillinen aihe**. Pahuutta ja kärsimystä on käsitelty ihmiskulttuureissa

tyypillisesti tarinoiden, satujen, näytelmien, laulujen, sananlaskujen ja myyttien ja niihin liittyvien rituaalien avulla.

Buddhalaisessa perinteessä on oma rikas filosofis-psykologinen tutkimusperinne, jonka **lähtökohtana** on juuri **kärsimyksen ongelma**. Mistä kärsimys johtuu? Miten sen saa lakkaamaan? Ja miten tämä toteutetaan käytännön elämässä? Buddhalainen opetus ja elämäntapa ovat oikeastaan vastausta näihin kysymyksiin.

Buddhalaisuutta pidetään tavallisesti yhtenä suurista maailmanuskunnoista. Buddhalaisesta teologiasta ei kuitenkaan oikein voi puhua. Perinteinen buddhalainen teologia kun on ateistista tai ei ainakaan ole kiinnostunut jumalista tai jumaluudesta. Psykologinen sekä moraalii- ja muu filosofinen teoretisointi sen sijaan on oleellinen osa buddhalaisuutta.

Moderni moraalinen ajattelu on kristillisen ajattelun läpitunkemaa

1500-luvulle tultaessa eurooppalaisessa moraalisisessa ja yhteiskunnallisessa ajattelussa alkoi tapahtua tietoista **irtaantumista kristillisestä ajattelusta**. Machiavelli ja Montaigne seuraajineen onnistuivat tässä monessa suhteessa, mutta heidän suorituksistaan huolimatta kristillisen teistisen perinteen vaikutukset vaikuttavat suoran läsnäolon lisäksi monilla huomaamattomilla tavoilla vieläkin.

Yksilö, yksilön tahto, yksilön ainutlaatuisuus, kuuliaisuus velvollisuuksille, valinta, henkilökohtaisen vakaumuksen keskeisyys ja yksilön oikeudet ovat modernille moraalisiselle ajattelulle ominaisia tekijöitä. Niiden **alkuperä** on kuitenkin suurelta osin **voluntaristisessä** teistisessä ajattelussa.

Modernin ajan länsimaiset ihmiset ajattelevat olevansa ainutlaatuisia yksilöitä, joilla on oikeuksia ja jotka tekevät oleellisesti yksilöllisiä valintoja luoden niillä oma ainutkertaista itseään. Kaikissa kulttuureissa ei ole ajateltu näin, eikä näin ole aina ajateltu länsimaisessakaan kulttuurissa. Länsimaisen nykykulttuurimme monet keskeiset ajattelutavat ovat tulosta pitkällisestä kehityksestä. Vasta 1700-luvulta lähtien ajatus maailmaa hallitsevasta ja ihmisiä kutsuvasta ja kuuliaisuutta vaativasta Jumalasta alkoi jäädä vähitellen syrjään. Tahdollaan maailmaa hallitsevan, todellisuutta luovan Jumalan käsite on saanut monelta osin väistyä. Mutta **oman tahdon valinta**, ajatus **moraalista ehdottomie lakien järjestelmänä** ja **ainutlaatuisuutta aikaansaava luominen** ja **yksilön ainutkertaisuus** ovat kulttuurissa vahvasti ja elinvoimaisesti läsnä.

Vaikka Immanuel Kantin moraalifilosofiassa teistisellä Jumalan käsitteellä ei ollut oikeastaan enää roolia, Kantin moraalinen käsitteistö on suurelta kristillisestä teologisesta etiikasta peräisin. Friedrich Nietzsche ja Jean-Paul Sartre olivat avoimesti ateisteja ja heidän eksistentiaalisen moraalifilosofialleen oli keskeistä ajatus yksilöllisen tahdon tai valinnan ensisijaisuudesta. Tämä vailla ulkopuolista tai ylempää perustaa ole yksilön tahdon valinta on kuitenkin pitkälti **jääne** siitä yksilön tahdosta, joka valitsi, mukautuuko Jumalan tahtoon vai ei. Kun nykyihminen tekee autenttisen omantunnon valinnan, ja oikeastaan luo valinnoillaan sitä mitä ainutlaatuisuudessaan on, taustalla kummittelee Jumalan luovan tahdon käsite.

Modernilla ajalla filosofinen kriittisyys on kuitenkin oppinut kriittiseltä historiantutkimukselta tutkimaan omaa käsitteistönsä ja ajattelutottumustensa historiallisesti muovautunutta alkuperää. Menneisyyden vaikutusta ei pääse pakoan, mutta sen valta vähenee, kun se tiedostetaan. Rousseau, Hegel, Marx, Darwin ja Nietzsche ovat opettaneet ajattelemaan historiallisesti tavalla, johon antiikin filosofit olivat kykenemättömiä. Mutta tämänkin **historiallisen ajattelun** juuret palautuvat teistiseen näkemykseen maailman ajallisen kehityksen ainutkertaisuudesta. Valtaosa antiikin ajattelijoista katsoi maailman olevan ikuinen ja niin yksilöiden yhteiskuntien kuin koko maailman kehitysprosessien toistavan ikuista aina samalla tavalla toistuvaa mallia. Varhaisjuutalaisuudessa muotoutunut ajatus Jumalasta luojana, joka toteuttaa ainutkertaisen kehitysprosessin, on modernin länsimaisen historiakäsityksen esiäiti.

1700-luvun lopulla Jeremy Bentham kehitti uudenlaista toiminnan seurauksia painottavaa etiikan teoriaa, jota tultiin kutsumaan utilitarismiksi. Utilitarismia kehitelleen Bentham ja J. S. Mill olivat avoimesti ateisteja, vaativat yhteiskunnallisen kokonaishyödyn tavoittelua ja katsoivat hyvän elämän perustan olevan nautinnollisissa kokemuksissa. Utilitarisminkin taustalla on kuitenkin yhdenlainen teismin versio. 1700-luvun alkupuolella jotkut brittiläisen moraalifilosofit näet olivat kehitelleen näkemystä, jonka mukaan Jumala on määrännyt yleisiä normeja ja erityisiä tehtäviä, joiden noudattaminen ja toteuttaminen tähtää ihmisten kokonaishyvinvoinnin toteutumiseen Jumalan järkevässä ohjauksessa. Ajatus Jumalasta suurena utilitaristina jäi sitten syrjään ja sen tilalle tuli ajatus valtiosta, jonka lait olisi suunniteltava utilitaristisen kokonaisuuden etua silmällä pitäen.

Jotta ajattelu voi olla kriittistä, sen on oltava historiallista. Jotta eettinen ajattelu voi olla kriittistä, sen on tiedostettava riittävässä määrin etiikan historialliset edellytykset. Jotta moraalinen ajattelu voi olla kriittistä, sen on tultava eettiseksi ajatteluksi. Laumaeläin osaa olla luonnostaan tunteidensa vuoksi moraalinen. Ihmistä kutsutaan pitemmälle. Ainakin yksi kutsujista on hänen oma itsetietoinen yhteiseen järkevyyteen pyrkivä ajattelunsa.

Tehtäviä

”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille.” Keksikää esimerkkejä siitä, millaisia **vaikeuksia** ohjeen toteuttamisessa voi kohdata. **Keksikää tapaus, jossa**

- (a) on yleisesti ottaen selvää, mitä joku toivoo, mutta on käytännössä vaikea tietää, miten se saavutetaan**
- (b) ei voi tietää, mitä toinen toivoo**
- (c) toinen väittää toivovansa jotain, mutta on syytä epäillä, että se ei pidä paikkaansa**
- (d) ei itse tiedä, mitä toivoo.**

Ottakaa tarkemmin selvää **Augustinuksen oikeutetun sodan teoriasta. Miten se soveltuu perustelemaan, milloin esimerkiksi poliisien tai muiden viranomaisten voimakäyttö on oikeutettua?** (Samalla voitte selvittää, mitä filosofisessa, juridisessa ja tieteellisessä tai muussa argumentaatiossa tarkoitetaan latinalaisella ilmauksella *mutatis mutandis*.)

Millaisia vastauksia tai ratkaisuehdotuksia teodikean ongelmaan tai yleisemmin pahan ongelmaan on annettu?

Hyviä lähteitä ovat mm. Juha Räikän ”Pahan ongelma” (kokoelmassa *Ajattele, filosofi*, 2006), Olli Koistisen ja Juha Räikän ”Pahan ongelma” (luku 4 kirjassa *Taivaassa ja maan päällä*, 1997) sekä Sara Takalan [”Pahan ongelman lyhyt historia” \(1.9.2015, Areiopagi.fi\)](#).

Ylen laajassa radiosarjassa *Pyhiä juutalaisia kirjoituksia* on useita jaksoja **juutalaisten rabbin etiikasta ja teologiasta** (jaksot 32–35) sekä 1100-luvulla eläneen tärkeän juutalaisen filosofin **Moses Maimonideen** ajattelusta (jaksot 57–60). Kuuntele mm. [”Talmud: rabbin etiikkaa ja etiikkaa: Rabbi voittaa kuolemanenkelin” \(Yle Areena, 29 min, 2019\)](#) ja [”Maimonides: Maimonideen kolmetoista uskon periaatetta 1” \(Yle Areena, 29 min, 2019\)](#).

Ylen Koraanin luentasarjan johdantopaksoissa keskustellaan **islamilaisten etiikan** lähtökohdista. Seuraavassa jaksossa on asiaa laeista, kasvatuksesta ja suhteesta muihin uskontoihin: [”Koraani: Luentosarjaa alustava keskustelu, osa 3/3” \(Yle Areena, 29 min, 2015\)](#).

Juutalaisuudessa, kristinuskossa ja islamissa eettisen pohdinnan lähtökohdat ja kohdatut peruskysymykset ovat hyvin samanlaisia. Näihin voi tutusta norjalaisen Skamin ”Sanan kauden” jaksoissa. Katso [Skamin kauden IV](#) jaksot 4, 5, (6) ja 7, vastaa lyhyesti alla oleviin kysymyksiin ja pohdi esiin nousseita aiheita. Tehtävästä saa tietysti enemmän irti, kun sen tekee yhdessä.

Jakso 4: Allah olisi tykännyt sinusta

- **Mitkä ovat ne parhaat palat, jotka Youssef sanoo poimineensa uskonnosta?**

(- Sana puhuu islamin rituaaleista. Mutta mitkä ovat islamin keskeisimmät rituaalit? Miten ne kytkeytyvät Youssefin mainitsemiin asioihin?)

(- Sanan veli on nimeltään Elias, ja heidän ystävänsä Mikael. Mistä nimet ovat peräisin? Mitähän Skamin käsikirjoittaja Julie Andem ovat saattaneet haluta sanoa tällä - tai siis, miksi heidän vanhempansa ovat antaneet lapsilleen nimet Elias ja Mikael?)

Jakso 5: Jos sinä olet surullinen, minäkin olen

- **Sana kysyy äidiltään: ”Etkö voi luottaa siihen, että ystäväni ovat hyviä ihmisiä?”**

- **Mikä Sanan mukaan islamissa ei sovi ”meille, tai ainakaan minulle”?**

(n. kohdassa 11:00–13:00 min)

- **Elias kysyy Sanalta: ”Onko tärkeämpää julistaa uskovansa Jumalaan, vai elää niin kuin uskoisi?” - Mitä kysymys oikeastaan tarkoittaa?**

(n. kohdassa 15:00–17:00 min)

Jakso 7: Meidän täytyy pitää yhtä (jakson loppukohtauksessa)

- **Miksi Sana sanoo Isakille, ”Olet ihan kuin mun imaami”?**

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon verkkosivuilla osiossa *Mitä usko on?* on luku [”Oikeudenmukaisuus ja vastuullisuus” \(Evl.fi\)](#). Sen otsikossa sanotaan: **”Oikeudenmukaisuus ja vastuullisuus nousevat Raamatusta”**.

Onko otsikko ristiriidassa sen kanssa, mitä sen alla sanotaan?

Tehtävissä mainittujen lisäksi lisää aiheista löytyy mm. seuraavista:

Kari Kuula ja Wille Riekkinen, *Hyvä, paha ja synti: Johdatus Raamatun etiikkaan* (Kirjapaja, Helsinki 2004).

Juha Sihvola, *Maailmankansalaisen uskonto* (Otava, Helsinki 2011).

Petri Ylikoski, ["Kuinka jumalat kiinnostuivat moraalista?" \(Teologia.fi 17.1.2012\)](#). Ks. myös muut artikkelit: [Teema 2012/1: Uskonto ja moraalit \(Teologia.fi\)](#).

Olli-Pekka Vainio, ["Tarvitseeko moraalit tuekseen uskontoa?" \(Areiopagi.fi, 29.7.2013\)](#).

Niko Kettunen, ["Tutkimus: ihminen keksi jumalat vahtimaan moraalit, kun yhteiskunnat kasvoivat suuriksi" \(HS 26.3.2019\)](#).

Lari Launonen ja Aku Visala, ["Viha voi olla hyveellistä" \(Podcast #17, 38 min, Areiopagi.fi, 3.4.2019\)](#).

Historioitsija Tom Hollandin kirjaa *Dominion: The Making of the Western Mind* (2019) esittelee ja arvioi Olli-Pekka Vainion artikkeli ["Kuinka kristinusko muutti maailman" \(Areiopagi, 14.1.2020\)](#)

Luku 10

Moraalisten vaatimusten ristiriidat

Heti kymmenennen luvun alussa on harjoitus, jossa tavataan karkumatalla oleva Huckleberry Finn. Huckilla on edessään ongelma. Kun sitä on ruodittu juurta jaksan, katsotaan, mistä tällaisissa moraalisisä ongelmissa oikeastaan onkaan kyse. Mikä on yhteistä Huckin tapaukselle, tädin kukkahatun tapaukselle ja meidän melkein päivistäin kohtaamille moraalisesti hämmäntäville tilanteille? Sivuteemoina ovat kamalat tragediat ja joihinkin ammatteihin liittyvät kysymykset väkivallasta ja kuolemasta.

Vanha isotätini on saapunut sukujuhliin, ja eteisessä häneltä autetaan takkia päältä. Hattuaan hän ei kuitenkaan suostu antamaan, vaan kysyy: ”Eikö olekin kaunis?” On aika helppoa samaistua **kuvitteelliseen esimerkkitapaukseen**, jossa nuorempi sukulainen on hankalassa tilanteeseen. Voidaan ajatella, että kyseessä on itse asiassa moraalisesti ongelmallinen tilanne, joskaan ei mikään erityisen vakava. Pitääkö vastata rehellisesti, että hattu ei ole ainoastaan ruma vaan vieläpä hieman likainen ja rikkinäinen? Vai pitääkö vastata kiltisti ja kohteliaasti? Rehellisyys vaatii kertomaan, mitä oikeasti ajattelee. Tätä voi vaatia myös avulias huolenpito, sillä hattuihin isotäti saattaa joutua noloon tilanteeseen. Kiltteys ja kohteliaisuus taas vaativat vastaamaan niin, ettei pahoita isotädin mieltä.

Moraalisten vaatimusten ristiriitojen kautta päästään tarkastelemaan moraalista päätöksentekoa ja **toiminnan harkintaa**. Millaisia erilaisia **perusteita** meillä on teoillemme? Miten perustellaan, mikä on ongelmallisessa tilanteessa moraalisesti oikea ratkaisu? Teemme ratkaisut **järkevän harkinnan** pohjalta, ja miten **tunteet** liittyvät tällaisiin tilanteisiin? Moraalisten vaatimusten ristiriitojen kohdalla ollaan **moraalisen motivaation** ja siten moraalipsykologian ja toiminnan teorian kysymysten parissa. Mutta kuten huomataan yhteyksiä on myös hyve-etiikkaan ja siihen, mikä merkitys kirjallisuudella on etiikalle ja persoonan kehitykselle.

Aihe toimii kuitenkin nyt erityisesti **johdantona normatiiviseen etiikkaan**, jonka parissa jatketaan luvuissa 11–13. Moraalisia ristiriitoja on käsitelty etiikassa hyvin paljon. Huckleberry Finnin tapauksesta on itse asiassa kirjoitettu lukuisia moraalifilosofisia artikkeleita.

Huckin ongelma

Mark Twainin romaanin *Huckleberry Finnin seikkailut* tapahtumat sijoittuvat 1840-luvun Yhdysvaltoihin aikaan ennen sisällissotaa. Missouriilaisessa pikkukaupungissa 14-vuotias puoliksi orpo poika Huckelberry karkaa juopolta isältään. Mississippijoella hän lyöttäytyy yhteen lapsuudestaan asti tuntemansa Jimin kanssa. Jim on musta orja, joka on karannut emännältään neiti Watsonilta. Neiti Watson ja hänen sisarensa leskirouva Douglas ovat yrittäneet auttaa lähellä asuvaa Huckleberrya. Rouva Douglas oli siskonsa avustamana jopa tarjoutunut ottamaan Huckin ottopojakseen, mutta Huck pakane jouduttua taas vaikeuksiin isänsä kanssa.

(tehtävä MILLAISTEN YHTEENSOPIMATTOMIEN VAATIMUSTEN EDESSÄ HUCK ON?)

Huck ja Jim ovat löytäneet lautan ja ovat nyt olleet yhdessä karkumatalla useita päiviä. Jimin tarkoituksena on päästä Illinoisin osavaltioon, jossa orjuus on kielletty toisin kuin Missouriissa.

(Yhdysvaltojen sisällissotaa edeltäneen tilanteen hahmottaa hyvin [animoidusta kartasta Wikipedian artikkelissa "Free states and slave states"](#).)

"Muuta tekemistä ei sillä hetkellä ollutkaan, pidettiin vain tarkasti silmällä kaupunkia ja varottiin ettei vahingossa kuljettaisi sen ohi. Jim sanoi, ettei siltä kyllä jäisi kaupunki huomaamatta, sillä se olisi vapaa mies samalla hetkellä kun näkisi kaupungin, mutta jos me kuljettaisiin sen ohitse, niin me oltaisiin taas orjavaltiossa, ja vapaus olisi mennyt sen tien. Tuon tuostakin Jim pomppasi pystyyn ja sanoi:

— Tual seo!

Vaan eipä ollut. Siellä oli virvatulia tai tulikärpäsiä, ja niin Jim istui taas aloilleen ja jatkoi tähyilemistään. Se sanoi, että sen kaikki paikat vapisi kuin kuumeessa, kun se oli niin lähellä vapautta. Ja kyllä siinä vapisi munkin paikkani kuumeessa, sillä mä rupesin vähitellen tajuamaan, että se tosiaan oli melkein vapaa — ja kenen syytä se oli? *Minun*. Sitä mä en saanut pois tunnoltani, en sitten millään. Päähäni ei ollut ennen pälkähtänyt, mitä mä oikein olin tekemässä. Mutta nyt pälkähti, ja sinne päähän se ajatus jäikin ja piinasi mua aina vain pahemmin. Mä yritin selvittää itselleni, ettei syy ollut mussa, sillä enhän mä ollut päästänyt Jimiä karkuun sen lailliselta omistajalta, mutta ei siitä ollut mitään apua, sillä omatunto piti pintansa ja sanoi joka kerta: "Mutta kyllähän sä tiesit, että se oli karannut päästäkseen vapauteen, ja sä olisit voinut meloa maihin kertomaan jollekin." Niin se oli — siitä mä en päässyt mihinkään. Siitä hän se kenkä puristi. Omatunto sanoi mulle: "Mitä paha neiti Watson on sulle tehnyt, että sä tolla lailla päästät sen neekerin karkuun ihan nokkas alta, etkä puhu siitä kenellekään halaistua sanaa? Mitä se mummorukka on sulle tehnyt, että sä sitä kohtelet noin halpamaisesti? Sehän yritti opettaa sut lukemaan kirjoja ja se yritti opettaa sulle käytöstapoja ja koetti olla sulle niin ystävällinen kuin vain osasi. Sillä lailla se kohteli sua."

Mä tunsin itseni niin halpamaiseksi ja kurjaksi, että melkein toivoin olevani kuollut. Harppailin edestakaisin pitkin lauttaa ja lausuin solvauksia itselleni, ja Jim harppoi mun kannoillani. Aina kun se rupesi tanssaamaan ja kiljumaan: Tual o Cairo, muhun sattui kuin piiskansivallus, ja mä ajattelin, että jos siellä tosiaan olisi ollut Cairo, niin mä olisin kai kuollut viheliäisyyteeni.

Jim puhui ääneen koko sen ajan minkä mä puhuin itseseni. Se selitti, miten se vapaaseen valtioon päästyään rupeaisi ensitöikseen säästämään eikä tuhlaisi koskaan senttiäkään, ja ostaisi vapaaksi vaimonsa, joka oli orjana yhdellä farmilla lähellä neiti Watsonin kotia, ja sitten ne tekisi molemmat töitä voidakseen ostaa molemmat lapsensa, ja ellei niiden isäntä suostuisi myymään niitä, se hankkisi jonkun orjuudenvastustajan varastamaan ne.

Sen puheet sai melkein mun vereni jähmettymään. Se ei olisi koskaan aikaisemmin uskaltanut puhua sellaisia. Nyt kun se arveli olevansa vapaa, oli heti toinen ääni kellossa. Kävi ihan niin kuin vanha sananlasku sanoo: "Kun antaa neekerille pikkusormen, niin se vie koko käden." Mä ajattelin, että tämä siitä tuli kun en

ajatellut. Tässä tämä neekeri, jonka mä käytännöllisesti katsoen olen auttanut karkuun, tulee ja sanoo mulle päin naamaa, että se meinaa varastaa lapsensa — lapset joiden omistajaa mä en ole ikinä edes nähnyt, ja joka ei varmasti ole koskaan tehnyt mulle mitään pahaa.

Oli ikävä kuulla Jimin sanovan niin, se oli siltä niin alentavaa. Omatunto rupesi piinaamaan mua entistä tulisemmin, kunnes mä viimein sanoin sille: ”Anna mun olla rauhassa, ei vielä oo liian myöhäistä; mä soudan maihin heti ku ensmäinen valo tulee näkyviin ja menen antamaan sen ilmi.” Heti paikalla mulle tuli helpottunut ja onnellinen ja höyhenenkeveä olo. Kaikki huolet oli tipotiessään. Menin tähyilemään silmä tarkkana valoja ja hyräilin itsekseni. Kotvan kuluttua tulikin yksi valo näkyviin. Jim hoilasi:

— Me ollaan turvas, me ollaan turvas! Hypäkkä ny ja lyäkä kantpäitä yhte, sil toi o lopultaki vanha kunnon Cairo, mää ole iha varma siit!

Se hyppäsi laittamaan kanootin kuntoon ja pani vanhan takkinsa sen pohjalle mulle tyyntyksi ja ojensi mulle melan; ja kun mä lähdin melomaan, se sanoi:

— Koht pia mää saan kiljuta ilost, ja sen mää sano, et se o kaik Huckin ansioo; mää ole vapaa miäs, enkä mää olis koskaan päässy vapaaks ilman Huckkii; Huckin ansioo se o. Jim ei unohra teit koskaan, te ootte ollu Jimin paras ystävä, ja nyt te ootte mun ainova ystävä.

Lähtiessäni mä paloin halusta päästä ilmiantamaan sen, mutta kun se sanoi tuon, se tuntui vievän musta kaiken puhdin. Meloin vitkalleen eteenpäin, enkä oikein varmasti tiennyt, olinko iloinen lähdöstäni vai en. Kun mä olin viidenkymmenenjaardin päässä, Jim sanoi:

— Siäl se ny menee, vanha kunnon Huck; ainoo valkone kentlemanniko on pitän lupauksens vanhal Jimil.

Mun rupesi oikein tekemään pahaa. Mutta mä sanoin itselleni, että mun on pakko tehdä se — mä en voi jättää sitä tekemättä.

Huckin moraalisen ristiriidan vakavuus paljastuu kirjassa kuitenkin vasta hetkeä myöhemmin, välittömästi sen jälkeen, kun Huck on lähtenyt kanootilla lautalta, tapahtuu dramaattinen käänne. Twain kohdistaa huomion Huckin kohtaamiin yhteensopimattomiin moraalisiin vaatimuksiin pelkistämällä ristiriitatilanteen selkeään valintatilanteeseen, jossa ratkaisu on tehtävä saman tien. Huck ajattelee päättäneensä ilmiantaa Jimin. Maailma tekee tämän toteuttamisen mahdollisimman helpoksi. Mahdollisuus toimia tuodaan hänen eteensä kuin hopeatarjottimella:

Siinä samassa tuli paikalle vene, jossa oli kaksi miestä pyssyineen, ja ne pysähtyi ja mä pysähdyin. Toinen niistä sanoi:

— Mikäs toi tuolla on?

— Lautantapainen, mä sanoin.

— Tuletkos sinä sieltä?

— Tulen.

— Onks siellä vielä ketään?

— Yks mies vaan.

— Kuules nyt, kun tänään pääs karkuun viisi neekeriä tuolta joenmutkan yläpuolelta. Onko se mies tuolla lautalla musta vai valkoinen?

Mä en vastannut oikopäätä. Yritin, mutta sanat takertui kurkkuuni. Hetken aikaa mä yritin kakistella ne ylös ja puhua suuni puhtaaksi, mutta mulla ei ollut tarpeeksi sisua — kaniinillakin olisi ollut hurjempi luonto kuin mulla. Huomasin herpaantuneeni täysin, ja niin mä sitten luovuin yrityksistä ja sanoin:

— Se on valkonen.

Hetkeä aiemmin Huck ajattelee tehneensä vakaan perustellun päätöksen. Nyt hän kuitenkin toimii. Hänellä on epäilemättä toiminnalle vahvat perusteet, sillä hän on valmis toimimaan tavalla, jota hän pitää varmasti moraalisesti vääränä: hän valehtelee. Eikä tässä kaikki. Hän menee paljon pitemmällekkin auttaakseen Jimiä:

— Taitaa olla paras kun mennään itse katsomaan.

— Se olisi hyvä, mä sanoin. — Sillä se on mun isä ku on siellä, ja ehkä te voisitte auttaa mua hinaamaan lautan tonne rantaan, missä toi valo on. Isä on kipeenä — ja äiti ja Mary Ann on kanssa.

— No saakeli soikoon! Meillä olis kuule vähän kiire. Mutta kaipa me se voidaan hinata. Rupees kuule heiluttamaan melaas, niin lähdetään.

Mä tartuin melaani ja ne kävi kiinni airoihin. Kun me oltiin vedetty pari vetoa, mä sanoin:

— Isä tulee oleen valtavan kiitollinen teille, uskokaa pois. Kaikki on lähteneet pois kun mä olen pyytänyt niitä auttamaan lautan hinaamisessa, enkä mä jaksa vetää sitä yksin.

— Etteivät häpee. Mutta on se aika kumma. Mikäs sitä sun isääs oikein vaivaa?

— Sillä on ... tota ... no... ei sillä oikeestaan oo oikein mitään.

Ne lakkasi soutamasta. Lautalle ei ollut enää pitkä matka. Toinen niistä sanoi:

— Nyt poika valehtelet. Mikä sun isällä on? Vastaa kiertelemättä tai tulee tupenrapinat.

— Kyllä mä vastaan, ihan totta ... mutta älkää sitten jättäkö meitä, ettehän? Sillä on ... tota noin ... mut jos te vain vetäisitte edessä ja mä voisin heittää teille hinausköyden, niin teidän ei tarttis tulla lautan lähellekään, olkaa niin kilttejä.

Huckin lisäksi myös venemiehet ovat nyt moraalisen ongelman edessä. Heidän ongelmansa on aivan omanlaisensa, mutta heilläkin on edessään yhteensopimattomia vaatimuksia.

Toisaalta pitäisi tehdä niin mutta toisaalta taas näin.

(tehtävä MILLAISTEN YHTEENSOPIMATTOMIEN VAATIMUSTEN EDESSÄ VENEMIEHET TARKALLEEN OTTAEN OVAT? MIHIN NE PERUSTUVAT?)

— Huopaa, John, huopaa! sanoi toinen mies. Ne jarrutti airoilla. — Pysy kauempana, poika — pysy suojanpuolella. Perhana, se vaan puuttuisi että tuuli olis puhaltanut sen meidän päälle. Sun isällä on isorokko, ja sä tiedät sen varsin hyvin. Mikset sä voinut sanoa sitä suoraan? Onks sulla tarkoitus levittää sitä kaikkialle?

— Niin, mä sanoin niiskuttaen. — Mä sanoin niille kaikille muille, ja ne lähti tiehensä ja jätti meidät tänne.

— Poikaressukka, onhan se surkeata. Kyllä meidän tiettenkin käy sääli teitä, mutta me ... no ei me pahus soikoon haluta isorokkotartuntaa. Kuules nyt, niin mä selitän, mitä sun pitää tehdä. Älä yritä hinata sitä maihin yksinä tai muuten särjet koko lautan. Annat sen ajelehtia alas jokea parisenkymmentä mailia, ja siellä on yks kaupunki joen vasemmalla rannalla. Te pääsette sinne joskus myöhään aamulla, ja kun sä sitten menet hakemaan apua, niin sano että väkes makaa vilutaudissa ja kuumeessa. Älä ihmeessä anna niiden enää arvata, mistä oikeestaan on kysymys. Kyllä

me tahdotaan teidän parasta, kunhan sä nyt vain hinaat tuon lautan parinkymmenen mailin päähän, niin olet kunnan poika. Olisi ihan turha mennä maihin tuon valon kohdalla, ei siellä ole kuin halkotarha. Kuules vielä — sun isäs taitaa olla aika köyhä, ja mun mielestäni onni on kohdellut häntä aika kaltoin. Mä panen kuule kahdenkymmenendollarin kultarahan tämän laudan päälle, nappaa se, kun se tulee ohi. Tuntuu peijakkaan ilkeältä jättää teidät, mutta pahus soikoon! ei isorokko ole mikään leikin asia; kai sä sen ymmärrät?

— Odotas hiukka, sanoi toinen mies. — Panes munikin puolesta kaksikymppinen siihen laudalle. Näkemiin nyt vaan, poika, ja kun teet niin kuin herra Parker neuvoi, niin kyllä se siitä järjestyy. [. . .]

Mark Twainin *Huckleberry Finnin seikkailuista* on kuusi eri suomennosta, joista ensimmäinen on julkaistu vuonna 1904 ja viimeisin 2018. (Engl. *Adventures of Huckleberry Finn*, 1884.) Oheiset otteet ovat vuonna 1972 julkaistusta Jarkko Laineen suomennoksesta (Otava, Helsinki, s. 108—112). Huckin ongelmaa on käsitelty moraalifilosofisessa tutkimuksessa viimeistään siitä lähtien, kun Jonathan Bennett julkaisi esseensä ["The Conscience of Huckleberry Finn" \(Philosophy 49, 1974\)](#).

Yhteen sopimattomien moraalisten vaatimusten tilanne

Moraalisia ongelmia on muunkinlaisia, mutta se moraalisten ongelmien tyyppi, mitä nyt käsitellään, on epäilemättä tyyppisin. Etiikan kirjallisuudessa käytetään myös nimityksiä **moraalinen konflikti**, **moraalidilemma**, **eettinen dilemma** ja muita variaatioita. Nyt puhutaan **moraalisten vaatimusten ristiriidoista** tai lyhyemmin **moraalisista ristiriidoista**.

Mitä **yhteisiä piirteitä** edellä esitellyillä kuvitteellisilla tilanteilla on? Sekä kukkahattuisen isotädin sukulaisen, Huckleberry Finnin että venemiesten tapauksissa kukin **toimija** on **kahden vaatimuksen** edessä. Vaatimuksia ei nyt pidä ajatella ulkoapäin esitetyiksi vaatimuksiksi. Henkilö, kuten Huck, **ajattelee** ja **kokee omaehtoisesti**, että **hänen pitää tehdä jotakin**. Kumpikin vaatimus on siis **henkilökohtaisesti tiedostettu perustelluksi**. (Periaatteessa on tietysti mahdollista, että vaatimuksia olisi useampiakin kuin kaksi, mutta puhutaan nyt yksinkertaisuuden vuoksi kahden moraalisen vaatimuksen ristiriitatilanteista.)

Ongelmana vain on, että **molempia vaatimuksia ei voi käytännössä toteuttaa yhtä aikaa**. Kun herra Parker ja hänen nuorempi toverinsa ajattelevat, että heidän on sekä mentävä lautalle että pysyttävä poissa lautalta, on selvää, että heille **ei käytännössä ole mahdollista vastata toiminnallaan kumpaankin vaatimuksista**. Vastaavasti Huck ei voi yhtä aikaa sekä ilmiantaa Jimiä että olla ilmiantamatta häntä.

Nyt ollaan analysoimassa sitä, mitä **moraalisen ristiriidan käsitteellä** tarkoitetaan, eli aihetta käsitellään filosofisesti tai teoreettisesti. Mutta kohdattuna ja koettuna tilanteen tällaiset ristiriidat ovat **käytännöllisiä** ongelmatilanteita. Tämä tarkoittaa, että tilanteessa on **toimittava** – tai siis olisi toimittava useammallakin tavalla, mutta tämän käsitetään olevan mahdotonta.

Esimerkiksi kiista siitä, kuka saa parkkipaikalla vapaan parkkiruudun on henkilöiden välinen ristiriita. Nyt ei käsitellä tällaisia talouteen, politiikkaan, toisiin vaikuttamiseen ja valtaan liittyviä etujen tai tavoitteiden konflikteja. Moraalinen ristiriita on toimijan tai henkilön

sisäinen ristiriita. Toki useampi henkilö voi olla samassa ristiriitatilanteessa, kuten venemiehet ovat, ja he voivat periaatteessa miettiä, yrittää tehdä päätöstä ja toimia yhdessä. Nyt suljetaan kuitenkin pois se mahdollisuus, että joku täyttää vaatimuksista yhden ja toinen toisen. Lisäksi suljetaan pois myös se mahdollisuus, että olisi mahdollista täyttää ensin toinen vaatimuksista ja myöhemmin toinen.

Sitä, että kyseessä on henkilön sisäinen ristiriita, voidaan avata vielä useammalla tavalla. Toimija ensinnäkin tiedostaa ja kokee kunkin vaatimuksen **perustelluksi** ja voisi myös eritellä, mikä tai mitkä ovat vaatimuksen **perusteet**. Toiminnan perusteet ja perustelevinen on **normatiivisen etiikan** alaa, ja sikäli tämä käsittely on jo vinyt normatiivisen etiikan pariin.

Vaatimusten taustalla olevien erityyppiset perusteet: tapausesimerkkien analysointi

I: Huckin tapaus

pitää ilmiäntää Jim

- lakia noudatettava
- toisen omaisuutta kunnioitettava
- tehdyt vääryydet korjattava
- siis laillinen järjestys palautettava ja omaisuus palautettava lailliselle omistajalleen (seuraa kolmesta edellisestä)
- lojalisuus, kiitollisuus, vastavuoroisuus (neiti Watsonia kohtaan)
- ei saa pettää toisen luottamusta (neiti Watson)
- estettävä tulevia vääryyksiä
- oman hyvinvoinnin tai aseman turvaaminen (ei joudu itse pahempiin vaikeuksiin tai jopa hyötyy ilmiäntämisen tuomasta arvostuksesta tai palkkiosta)
- ne, jotka eivät ole kykeneviä hallitsemaa itseään, kuuluvat toisten käskyvällän alle, koska se on heille itselleen parhaaksi (ks. luku 13: menetelmät, teema PATERNALISTINEN PERUSTELU)

Kun Huckilta kysytään suoraan, hän tunnistaa tietysti myös tämän perusteen:

- **ei saa valehdella**

II: Venemiesten tapaus

pitää mennä lautalle

- toimittava oman erityisen tehtävän tai velvollisuuden mukaisesti (etsintäpartion tarkastettava epäilyttävät tapaukset)

ei pidä ilmiäntää

- ihmiselle kuuluu itsemäärääminen ja vapaus (orjuus on siis väärin)
- huonossa asemassa tai hädässä olevaa on autettava
- ei saa pettää toisen luottamusta (Jim)
- vastavuoroinen kumppanuus ikään kuin "hiljaisena sopimuksena" (ei ole reilua voi sanoa ilmoittamatta irti)
- ystävyyteen sisältyvät vaatimukset: ystävää ei saa pettää, ystävää tuettava

Ensimmäistä ja viimeistä vaatimusta Huck ei suoraan vielä tilanteessa tiedosta. Mutta hänen tunteensa ajavat hänet toimimaan niiden mukaan. Romaani on kehityskertomus, jossa hän tulee tajumaan orjuuden vääryyden ja sen, että voi olla ja on Jimin ystävä.

- vapaaehtoisesti tehdyn sopimuksen mukainen tehtävä, vapaaehtoisesti vastaanotettu velvollisuus
- lakia noudatettava
- tapahtuneet vääryydet korjattava
- toisen omaisuutta kunnioitettava
- siis laillinen järjestys palautettava ja omaisuus palautettava lailliselle omistajalleen (seuraa kolmesta edellisestä)

Kun he saavat Huckin puheiden ja käyttäytymisen perusteella tulevat (virheellisesti) uskomaan, että lautalla on sairas ihminen, he tunnustavat tietysti myös tämän perusteen:

- **hädässä olevaa on autettava**

He myös vastaavat tähän vaatimukseen antamalla ohjeita ja paljon rahaa, mutta näyttävät myös olevan pahoilla, koska eivät voi tehdä enempää.

- **ei tarvitse auttaa vakavan oman edun menetyksen kustannuksella, mikäli vaatimus ei kohdistu selvästi itseen** (esim. ammatillisen velvollisuuden tai erityisen sopimuksen nojalla)
- **ei saa saattaa pulaan niitä, joiden hyvinvoinnin edistämiseen on sitoutunut tai jotka ovat itsestä riippuvaisia** (mm. perhe, työtoverit, välitön hätätilanne, jossa ei muita paikalla)

Herra Parker ja hänen nuorempi kumppaninsa vaikuttavat siis monessa suhteessa hyvin kunnollisilta ihmisiltä. He tiedostavat nopeasti, miten huonoon tilanteeseen saattaisivat perheensä tai muun lähiyhteisönsä, mikäli he joutuisivat eristämään itsensä pitkäaikaiseen karanteeniin tai joutuisivat hoitoon.

(Tapauksiin ja perusteiden analysoimiseen palataan luvussa 11—13.)

Motivaatoristiriita ja emootiot

Psykologisesti katsottuna kyseessä on **motivaatoristiriita**. Sikäli ollaan tekemisissä myös **moraalipsykologian** ja **toiminnan teorian** kanssa. Moraalisten vaatimusten ristiriitaa voi **verrata halujen ristiriitaan**. Jos makaan sohvalla ja haluan jatkaa lekottelua, mutta haluan myös samalla, kylmää juotavaa jääkaapista, en voi saada itse kumpaakin halua toteutettua. Tällaiset halujen ristiriidat ovat jokapäiväisiä, elleivät milteipä joka hetkisiä. Haluja joudutaan pistämään syrjään, ja niitä jää tyydyttymättä. Se ei sinänsä ole vakava. Moraalinen vaatimus muistuttaa halua: se, joka moraalisen vaatimuksen tiedostaa tai kokee, haluaa vastata siihen toiminnallaan, eikä halua jättää vastaamatta siihen.

Jotkut moraalifilosofian ja moraalipsykologian tutkijat itse asiassa pitävät moraalisia vaatimuksia vain yhdenlaisina haluina. Moraalisella vaatimuksella tarkoitetaan kuitenkin vaatimusta tavoitella toiminnallaan tai toimimattomuudellaan jotain, joka ei liity pelkästään tai ensisijaisesti siihen, minkä toimia itse kokee miellyttäväksi tai epämiellyttäväksi.

Moraalisiin ristiriitatilanteisiin ja siihen, mitä toimija tällaisten tilanteiden jälkeen kokee, liittyvät myös tietyt erityiset tunteet eli emootiot. Ensinnäkin tilanne on **hämmentävä**, koska ei olla varmoja siitä, mitä viime kädessä on perusteltua ja pitää tehdä. Koska ensimmäinen vaatimus on perusteltu, koetaan vaikeaksi jättää vastaamatta siihen, eli sitä ei haluta jättää tekemättä. Mutta näin on myös toisen vaatimuksen kohdalla. Pitää tehdä päätös, pitää toimia. Muttei tiedetä, miten. Tähän **hämmennyksen tunteeseen** liittyy **tietynlainen pelko siitä, että tulee toimineeksi väärin**.

Toiseksi moraaliseen ristiriitaan liittyy juuri tästä syystä **myös toisenlainen tunne**, joka on **sukua syyllisyyden tunteelle, häpeälle** ja **katumukselle**. Näille on yhteistä se, että tällaisia tunteita koetaan, kun tiedostetaan, että on toimittu väärin. (Häpeän kohdalla on toki myös mahdollista, että toimija ei itse ajattele tehneensä mitään väärin, mutta ajattelee toisten

ajattelevan hän toimineen väärin tai käyttäytyneen muuten poikkeuksellisella ja epäsovinnaisella tavalla.)

Moraalisissa ristiriitatilanteissa tyyppillisesti koettu tunne on kuitenkin syytä erottaa syyllisyyden, katumuksen ja häpeän tunteista. Tätä tunnetta voi kutsua **pahoillaan olon tunteeksi**. Se on sukua myös surulle, jota tunnetaan, kun jotakin menetetään. Bernard Williams (1930—2003) ja häntä seurannut Martha Nussbaum ovat käyttäneet moraalisia ristiriitoja tutkiessaan tästä emootiosta englanniksi nimityksiä *feeling of regret* ja *to regret*. Näillä ilmauksilla voidaan tarkoittaa englannissa myös katumusta. Mutta Williams ja Nussbaum ovat painottaneet, että moraalisiin ristiriitoihin, siten kuin he ne ymmärtävät, ei kuulu varsinainen katuminen.

Pahoillaan olon tunne on **kielteinen tunne** siinä mielessä, että se **ei tunnu miellyttävältä**. Williamsin ja Nussbaumin mukaan se on kuitenkin **moraalisuudellemme** hyvin **oleellinen tunne**. Mistä on kyse? Heidän mukaansa toimija, joka on pahoillaan toimiessaan moraalisisessa ristiriitatilanteessa ja tilanteen jälkeen, on selvästi ottanut vakavasti myös sen toimintavaatimuksen, johon hän ei vastaa. Ajatellaan vaikkapa Huckia. Hän toimii oikein ja perustellusti pelastaessaan Jimin jäämästä kiinni. Mutta hän tiedostaa valehtelemisen ja lain rikkomisen olevan väärin, ja on pahoillaan joutuessaan toimimaan niin kuin toimii.

Jos on kuitenkin toiminut perustellulla ja moraalisesti oikein katsomallaan tavalla, **ei ole syytä katua**. Katuva näet ajattelee, että olisi pitänyt toimia toisin. Se, joka on moraalisen ristiriidan jälkeen pahoillaan, ei ajattelu näin.

Rationalistinen näkemys: varsinaisia moraalisia ristiriitoja ei voi olla

Monet moraalifilosofit ovatkin katsoneet, että **varsinaisia moraalisia ristiriitoja ei ole**. Tätä voi pitää **Immanuel Kantin** (1724—1804) kantana. Kant on yksi uuden ajan tärkeimmistä moraalifilosofoista, ja hänen etiikkansa on rationalistista.

Aihe oli jo aiemmin esillä, mutta kerrataan argumentti vielä: Sen, **mikä on moraalisesti vaadittavaa tehdä, täytyy olla myös mahdollista tehdä**. Keneltäkään ei voi vaatia sellaista, mikä on hänelle mahdotonta, eikä ketään voi syyttää siitä, että hän ei tehnyt jotain, jos sen tekeminen ei ollut hänelle mahdollista. Jos siis ajatellaan, että joku on ollut moraalisisessa ristiriitatilanteessa, ja hän vastannut toiminnallaan toiseen perusteltuun vaatimukseen ja toiminut moraalisesti oikein, ei hänelle ollut mahdollista tehdä muuta, eikä siis voinut olla toista moraalista vaatimusta. (Ks. luku 3: Vastuu, syyllisyys ja toiminnan vapaus, osio ”Moraalinen vaatimus ja vastuu edellyttää mahdollisuutta toimia”.)

Ajatellaan, että esimerkiksi kerron isotädilleni suoraan ja rehellisesti, etten pidä hänen hatustaan ja että sitä voi pitää yleisemminkin mauttomana. Perusteenani olisi lyhyesti sanottuna se, ettei saa valehdella. Jos olen kuitenkin pahoillani siitä, että olen ollut epäkohtelias ja tyly, koska olen toiminut väärin, ajattelen ristiriitaisesti. Jos minulla oli perusteltu syy toimia kuten toimin, ei tuossa tilanteessa minuun voinut kohdistua vaatimusta toimia toisin – koska en voinut niin tehdä.

Kant ja muut **rationalistista johdonmukaisuutta** korostavat moraalifilosofit ovatkin katsoneet, että **ei voi olla aitoja moraalisten vaatimusten ristiriitoja tai moraalidilemmeita**. Moraaliset ristiriidat ovat ainoastaan näennäisiä. Aina on viime kädessä yksi oikea perusteltu toimintatapa. Voin tuntea surua, pahoillaan oloa tai sen kaltaista tunnetta siksi, että isotädistäni tuntuu pahalta. Mutta olisi irrationaalista olla pahoillaan siksi, että on muka laiminlyönyt moraalisen vaatimuksen toteuttamisen. Koska en olisi voinut toteuttaa tuota uskoteltua moraalista vaatimusta, toisen perustellun vaatimuksen vaatiessa toimimaan toisin, ei uskoteltua vaatimusta edes ollut. Lopulta on aina yksi moraalinen vaatimus tai velvollisuus, jonka mukaan on mahdollista toimia. (Seuraavassa luvussa 11 palataan Kantin ja muiden velvollisuuseettisten teorioiden näkemykseen moraalista ristiriidoista.)

Mitä moraalisesti kunnolliselta ihmiseltä vaaditaan? Mitä hän vaatii itseltään?

Williams ja Nussbaum ovat toista mieltä. Hänen mukaansa pahoillaan olon tunne on moraalille kokemisellemme keskeinen, ja tavallisten kunnollisten ihmisten odotetaan tuntevan sitä. Uskomuksilta vaadittava rationaalinen johdonmukaisuus ei Williamsin mukaan sellaisenaan sovellu moraaliseen ajatteluamme ja siihen, miten koemme moraalisen vastuun. Jollakin tavalla koemme olevamme vastuussa sellaisistakin asioista, joita emme voi toteuttaa. – Toisten mukaan tämä taas on yksiselitteisesti irrationaalista. Kyseessä on **merkittävä teoreettinen kiista moraalisuuden luonteesta**.

Aihe on kuitenkin **käytännöllisesti ja kokemuksellisesti hyvin tuttu**. Tavallisesti ihmiset kohtaavat vähemmän vakavia moraalista ristiriitatilanteita, jos nyt eivät aivan päivittäin, niin suunnilleen viikoittain. Vakava moraalinen ristiriitatilanne ei ole sekään harvinainen ilmiö. *Huckleberry Finnin seikkailut* ei ole mikään poikkeustapaus. Kaunokirjallisuus ja muu fiktio käsittelee tällaisia tapauksia epäilemättä siksi, että ilmiö on yleinen ja se kiinnostaa ihmisiä.

Williams ja Nussbaum ottavat ilmiön annettuna eivätkä yritä selittää sitä pois. Heidän filosofinen pyrkimyksensä on yrittää syventää ymmärrystä siitä, mistä moraalissa ristiriidoissa on kyse ja miksi tällaisten tilanteiden ajatellaan olevan moraalisuuden kannalta oleellisia. Tällaista tutkimusotetta voi sanoa fenomenologiseksi.

menetelmät FENOMENOLOGINEN LÄHESTYMISTAPA

Fenomenologia on yksi nykyfilosofian tärkeä suuntaus tai koulukunta.

Fenomenologisen tutkimusperinteen keskeiset uranuurtajat ja kehittäjät 1900-luvun alkupuolella olivat saksalaisia ja ranskalaisia filosofeja, jotka olivat myös filosofian historian tutkijoita ja jotka saivat vaikutteita monilta filosofian klassikoilta kuten Aristoteleelta, Descartesilta ja Hegeliltä sekä oman aikansa hahmopsykologiasta. Keskeisiä fenomenologian vaikuttajia ovat olleet Edmund Husserl (1859—1938), Martin Heidegger (1889—1976) ja Maurice Merleau-Ponty (1908—1961), joiden kirjoituksia on myös suomennettu.

Kun englanninkielisessä filosofiassa tapahtui 1900-luvun alussa kielellinen käänne, tutkimusotteen malli tuli logiikasta, analyyttisestä kielitieteestä ja matemaattisista luonnontieteistä. Mutta 1950-luvulle tultaessa kielellisen käänteen seuraava vaihe keskittyi tavallisen kielen tutkimukseen, ja sitä on joskus kutsuttu lingvistiseksi fenomenologiaksi. Tämä oli myös yhteydessä samaan aikaan alkaneeseen hyve-eettisen tutkimuksen nousuun.

Moraalisia ristiriitoja ja pahoillaan olon tunnetta tutkineen Bernard Williamsin lähestymistapaa voi sanoa fenomenologiseksi. Kyse on eräänlaisesta

moraalipsykologisesta tutkimuksesta, mutta sellaisesta, jossa näkökulma on eläytyvän kokijan. Tutkija on tekemässä selkoa itselleen tutusta ja merkityksellisestä ilmiöstä. Nimi fenomenologia tarkoittaaakin suoraan suomennettuna ”ilmiöiden tutkimista” (kr. *fainomenon* – ilmiö). Fenomenologinen lähestymistapa sopii hyvin etiikkaan ja tunteiden filosofiseen tutkimukseen. Vaikka nimitystä ei suoraan kovin usein käytetäkään, oikeastaan kaikkien etiikan klassikoiden tutkimusote Platonista lähtien on jossakin määrin fenomenologinen. Sisältäpäin katsova osallistujan fenomenologinen näkökulma on tyyppinen hyve-etiikalle.

Traagiset valinnat, kiista moraalista dilemmissa ja itsensä tuntemisen vaikeus

Moraalista ristiriitatilannetta, jossa pitää tehdä valinta vakavien moraalisten vaatimusten välillä, voidaan sanoa **traagiseksi vallinnaksi**. On valittava kahdesta hyvin huonosta vaihtoehdoista. On valittava, mitä pahaa annetaan tapahtua tai mitä hyvää menetetään. Moraalisessa ja varsinkin traagisessa ristiriitatilanteessa toimija on ikään kuin **pakotettu toimimaan väärin**. Hän tekee kuitenkin **ratkaisun itse**.

Williams, Nussbaum ja muut, jotka katsovat, että kaikkiin moraalisten vaatimusten ristiriitatilanteisiin ei ole yhtä yksiselitteisesti perusteltua ratkaisua, katsovat siis, että on olemassa **aitoja moraalisia ristiriitoja** tai **moraalidilemmissa**. Monet velvollisuuseettisiä ja utilitaristisia teorioita kehitelleet moraalifilosofit ovat taas tavallisesti katsoneet, että tällaisia ei voi olla. Myös Platon, Aristoteles ja stoalaiset näyttävät olleen sillä kannalla, ettei järjestyvä hyveellinen toimija viime kädessä kohtaa ratkeamattomia moraalisia tai traagisia ristiriitoja.

Ovatko klassisesta kreikkalaisesta filosofiasta periytyvät **ajatukset järjellisen harkinnan voimasta** ja **elämän johdonmukaisen yhtenäisyyden ihanteesta** kuitenkin **ylimitoitettuja?** **Kaunokirjallisuuteen** ja muuhun **fiktioon** oleellisesti kuuluvat moraaliset ja traagiset ristiriidat antavat ehkä **rikkaamman** ja **syvemmän kuvan** moraalista kokemusmaailmastamme. Kaunokirjallisuuden ja fiktion apua tarvitaan monien filosofian ja psykologian tutkijoiden mukaan luonteen, persoonallisuuden ja tunteiden kaltaisten aiheiden tutkimuksessa. Hyve-eettisen lähestymistavan mukaan se, mitä henkilö tuntee ja tekee, kertoo siitä, millainen hän luonteeltaan on. Mark Twainin tarkoituksena on epäilemättä ollut kuvata Huck henkilöksi, joka pitää itseään tilanteessa keltomana moraalisenä lurjuksena, vaikka hän saattaa näyttäytyä muille perustellusti sankarina. Se, että **ihminen ei tunnista motiivejaan** ja että **muilla saattaa olla usein parempi kuva siitä, millainen henkilö on** ja **miksi hän käyttäytyy kuten käyttäytyy**, on mitä tärkein aihe niin filosofian ja psykologian tutkimuksessa kuin muussakin fiktiossa. Saduilla, romaaneilla ja muilla kertomuksilla on tärkeämpi tehtävä vastuulliseksi persoonaksi kasvamiselle ja moraalikasvatukselle kuin filosofian opetuksella.

Palataan vielä lyhyesti Huckin ja venemiesten tapauksiin. Voidaan ajatella, että sekä Huck että venemiehet toimivat lopulta perustellulla moraalisesti oikealla tavalla. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ratkaisu olisi ollut täysin selvä ja ongelmaton. Tällaiset tapaukset varsinkin henkilökohtaisesti koettuina jäävät tyyppisesti mietityttämään ihmisiä ja että niihin voi liittyä voimakas pahoillaan olon tunne. Tämä **saattaa kertoa** siitä, että **henkilö on vastuullinen moraalinen toimija**, vaikka voikin olla epävarma sen suhteen, mikä jossakin tilanteessa on moraalisesti oikein. **Ei ole yksimielisyyttä** siitä, voiko toimija kohdata sellaisen

aidon moraalisen ristiriidan, jossa on mahdotonta sanoa, mikä on viime kädessä oikea toimintatapa.

teema TRAGEDIAT JA ETIIKKA

Bernard Williamsin ja Martha Nussbaumin ohella myös Alasdair MacIntyre on korostanut ihmiselämän traagisuutta. Tässä suhteessa ateenalaiset näytelmäkirjailijat Aiskhylos, Sofokles ja Euripides onnistuivat heidän mukaansa käsittelemään ihmiselämän perimmäisiä kysymyksiä filosofeja paremmin. MacIntyre ja Nussbaum ovat aristoteelisen hyve-etiikan keskeisiä kehittäjiä ja myös Williamsin lähestymistapaa voi sanoa hyve-eettiseksi.

Kreikkalaisten tragedioiden keskeisenä aiheena olivat tilanteet, joissa henkilö toimii vakavalla tavalla väärin, joko pakotettuna tai tietämättään. Erityisesti Sofokleen *Antigone*-näytelmää on käsitelty paljon myös filosofiassa. Theban kaupunkivaltion taistelu hyökkääjiä vastaan on päättynyt. Entisen kuninkaan pojat Eteokles ja vihollisena kaupunkiin hyökännyt Polyneikes ovat kaatuneet taistelussa. Nykyinen kuningas Kreon on määrännyt, että häpeällisiä pettureita ei saa haudata. Antigone kokee pyhäksi velvollisuudeksi veljien hautaamisen kunniallisesti. Sekä pyhät perinteet että sisarusrakkaus vaativat tätä. Kaupunkivaltion yhtenäisyyttä ajava kuninkaan määräys kuitenkin kieltää hautaamisen. Kun kuningas Kreon kuulee, että Polyneikes on haudattu, hän vangituttaa Antigoneen ja määrää, että hänet on teloitettava. Kreonille kuitenkin selviää, että hänen poikansa Haimon on Antigoneen sulhanen. Kuninkaan on toisaalta pidettävä kiinni määräyksestään ja ajettava kaupunkivaltion yhtenäisyyttä mutta toisaalta hänen pitää kunnioittaa poikaansa ja ajatella perheensä parasta. Kun Kreon päättää vapauttaa Antigoneen, on Antigone Oidipuksen tytär jo ehtinyt hirttää itsensä. Yritettyään puukottaa isäänsä kuningasta raivostunut surun murtama Haimon tappaa itsensä, ja tämän jälkeen lapsensa menettänyt kuningatar Eyridike. Oidipuksen kirouksen perinyt ja vaimonsa kiroama Kreon ei kuitenkaan syytä kohtalostaan jumalia vaan itseään.

Se, miten Sofokles maalaa näytelmässään kuningas Kreonin hahmon, eroaa siitä, miten hänen edeltäjänsä Aiskhylos kuvasi kuningas Agamemnonia. Bernard Williamsin ja Martha Nussbaumin mukaan Aiskhyloksen *Agamemnonin* keskeinen teema on se, että kuningas ei tunnusta tai tajua omaa vastuutaan. Kun Agamemnon kohtaa tilanteen, jossa hänen sotajoukkonsa pääsee liikkeelle etenemään liittolaisten kanssa sovittuun hyökkäykseen vain, jos hän uhraa tyttärensä Ifigeneian, Agamemnon ei edes kunnolla epäro. Hän ei tunnu käsittävän olevansa itse tekemässä kammottavaa ratkaisua, jossa hän joutuu valitsemaan kahden pahan välillä. Kaikki on jumalten vastuulla, ”Kaikki käyköön hyvin” (*Agamemnon*, 217).

Bernard Williams käsittelee moraalisia ristiriitoja ja traagisia valintoja muun muassa esseessään ”Ethical consistency” (1965), Alasdair MacIntyre kirjansa *Hyveiden jäljillä* (2004 [1981]), luvuissa 11–15 ja Nussbaum kirjansa *The Fragility of goodness* (1986) osassa I. Lainausta on Kirsti Simonsuuren *Agamemnon*-suomennoksesta (Kirja kerrallaan, Lasipalatsi, Helsinki 2001).

Teema MORAALISET RISTIRIIDAT SOVELTAVASSA ETIIKASSA

Normatiivisen etiikan piiriin kuuluu myös niin sanottu soveltava etiikka (jota käsitellään tarkemmin luvussa 13). Huomioidaan nyt alustavasti se, miten perinteisiä soveltavan etiikan aiheita voi hahmottaa moraalisten vaatimusten ristiriitoina:

Vaitiolovelvollisuus: Moniin ammatteihin ja julkisiin tai muihin tehtäviin kuuluu vaitiolovelvollisuuden vaatimus ja usein sitä on myös määritelty tarkemmilla normeilla. Esimerkiksi terveydenhoitaja, opettaja tai asianajaja voi kuitenkin saada opiskelijalta tai päämieheltään tietoonsa asioita, joita hän periaatteessa voisi käyttää tämän tai jonkun

muun hyväksi. Jos opiskelija, päämies tai muu, jolla on oikeus vaatia vaitioloa, ei anna lupaa, on velvollisuus olla kertomatta asiaa eteenpäin. Vaitiolovelvollisuuteen liittyvä moraalinen ristiriitatilanne on tyyppinen ammattieettinen aihe.

Voimankäyttö: Esimerkiksi poliisin ja sotilaan ammattiin kuuluu mahdollisuus käyttää tietyissä tilanteissa voimakeinoja ja jopa aseellisia väkivaltaisia keinoja, jotka voivat johtaa kuolemaan. Toiminta, joka vahingoittaa, vaarantaa terveyden tai saattaa tappaa, on kuitenkin lähtökohtaisesti väärin. Moniin ammatteihin kuuluu kuitenkin erityisiä tehtäviä, velvollisuuksia ja oikeuksia toisten ihmisten ja tarvittaessa myös itsen turvaamiseksi ja suojelemiseksi. Tietyissä ammateissa voi kohdata voimankäytön perusteluun ja luvallisuuteen liittyviä moraalisia ristiriitatilanteita. Toki vastaavia voi tulla vastaan kenelle tahansa.

Rankaiseminen: Rangaistus on rangaistavalle lähtökohtaisesti epämiellyttävä asia. Toisille ei saa ilman erityisiä perusteita aiheuttaa epämiellyttäviä asioita. Toisaalta lainsäädäntöön kuuluvat tarkat normit siitä, millä perusteilla voidaan rangaista ja miten. Rankaiseminen näyttäisi kuitenkin vaativan aina erityiset tarkat perustelut. Rankaiseminen on ollut moraalii- ja yhteiskuntafilosofiassa tutkimuksen kohteena Platonin dialogeista lähtien.

Eutanasia ja itsemurha: Toista ihmistä ei saa tappaa. Itsemurhan mahdollista hyväksyttävyyttä on käsitelty etiikassa antiikista lähtien. Voiko tappaminen tai toisen auttaminen kuolemaan olla jossain tapauksissa perusteltua erityisesti, jos ihminen itse pyytää apua voidakseen kuolla? Itsemurha, itsemurhassa avustaminen ja eutanasia ovat lähtökohtaisesti moraalisesti ristiriitaisia aiheita.

Raskaudenkeskeytys eli abortti: Toista ihmistä ei saa tappaa. Myös syntymätöntä sikiötä on lähtökohtaisesti suojeltava. Mutta ihminen saa edistää omaa hyvinvointiaan ja terveyttään ja hänellä on lupa päättää omaa kehoaan koskevista asioista ja oikeus saada ammattimaista apua terveysasioissa. Missä tapauksessa raskaudenkeskeytys ja sen toteuttaminen toiselle on perusteltua ja luvallista? Suhtautumistavoissa aborttiin ja sitä koskevissa laeissa on ollut ja on edelleen huomattavaa vaihtelua. Myös raskaudenkeskeytystä on pidettävä lähtökohtaisesti moraalisesti ristiriitaisena aiheena.

Tehtäviä

Yllä Twainin romaanin katkelmien yhteydessä kysyttiin: **Millaisten yhteensopimattomien vaatimusten edessä Huck on? Millaisten yhteensopimattomien vaatimusten edessä venemiehet ovat? Mihin vaatimukset perustuvat?**

Vastaukset taas olivat yllä olevasta taulukosta. Jos haluaa myöhemmin kerrata tai harjoitella aihetta, voi lukea katkelman uudestaan ja hakea kysymyksiin vastauksia. (Ks. myös seuraava tehtävä.)

Katso Carl Barksin tarinasta ["Roope-setä joutuu maksamaan vanhan velan"](#) (*Aku Ankka* 1/2018) kohta [sivuilta 19–21](#). **Millaisten moraalisten vaatimusten edessä Ankat ovat, kun he huomaavat Lipi Luikurin vedessä? Entä silloin, kun Luikuri alkaa rettelöimään lautalla?**

Poimi jostakin kertomuksesta tilanne, jossa henkilö on kohdannut moraalisen ongelman. Aineistona voi olla romaani, elokuva, television draamasarja, sarjakuva, laulu tai muu vastaava. Hyödynnä nimenomaan fiktiivistä aineistoa, älä uutisia tai muita tosipohjaisia kertomuksia.

Kuvaa tilanne: **millaisten yhteensopimattomien vaatimusten edessä hän on?** Jäsentele tilanteen ja vaatimusten taustoja: **mihin vaatimukset perustuvat?** Huomaa, että joudut kaivaman esille sellaisiakin taustaoletuksia, joita kertomuksessa ei ole suoraan kerrottu.

Hyödynnä edellä esitetty Huckin tapauksen analyysiä sekä lukuja 11 ja 12 normatiivisista eettisistä teorioista.

Edellä sanottiin, että pahoillaan olon tunnetta voi verrata syyllisyyden ja katumuksen tunteeseen, mutta että kyseessä ei ole sama emootio. Asiaa voi hahmottaa **vertaamalla** toisiinsa **anteeksipyyntöä** ja **pahoittelua**. Kuvittele, että tulet myöhässä esimerkiksi oppitunnille. Joissakin myöhästymistapauksissa on selvästi paikallaan pyytää anteeksi, mutta ei kaikissa. Toisissa ei tarvitse pyytää anteeksi, mutta on syytä pahoitella. **Millaisten syiden vuoksi anteeksi pyytäminen on asianmukaista? Millaisten syiden vuoksi pahoittelemisen on asianmukaista?** Miettikää esimerkkejä. **Miten tämä erottelu auttaa ymmärtämään paremmin sitä, mistä moraalisten vaatimusten ristiriidoissa on kyse?**

Palauta mieleesi luvun 1 Denisen ja Frankin ratikkatapaukset. Kuvaile ja jäsennä ne nyt moraalisten vaatimusten ristiriitatilanteina.

Kuvaile ja jäsennä kukkahattuisen isotädin sukulaisen tapaus hyveiden ristiriitatilanteena. Miten Aristoteles voi tapaukseen suhtautua?

Lue Mikko Puttosen juttu [”Lue romaani, tajuat muita” \(Tiede 12/2012\)](#). Ei huomioida nyt terveydellisiä ja stressin lievitykseen liittyviä vaikutuksia. **Millaisia filosofiselta ja psykologiselta kannalta tärkeitä tärkeitä tekijöitä kaunokirjallisuuden lukemiseen voi liittyä? Mitä tarkoitetaan tässä yhteydessä simulaatioon ja miten se liittyy tunteisiin ja moraalisiin ristiriitoihin?**

Ks. myös Kersti Juva, [”Kehittääkö kaunokirjallisuus empatiaa?” \(blogikirjoitus, Kotus, 2.4.2014\)](#), Mikko Puttonen, [”Empatiaa voi oppia – Monenlaisiin ihmisiin tutustuminen ja romaanien lukeminen tekevät maailmasta vähemmän pelottavan” \(HS, 2.2.2018\)](#).

Velvollisuudet, oikeudet ja oikeudenmukaisuus: velvollisuusetiikka

Saako Huck saa toimia lainvastaisesti ja valehdella pelastaakseen Jimin? Miksi Denisen on moraalisesti oikein tai ainakin luvallista kääntää kahvasta pelastaakseen viisi ihmistä, vaikka yksi samalla kuoleekin? Vastaaminen on normatiivisen etiikan heiniä. Luvussa 11 käännetään velvollisuuseettinen katse taaksepäin: mitä tuli luvattua, mitä on sovittu, tuliko luvattua jotain "hiljaisesti", mitä periaatteita on voimassa? Vastaukset eivät tule yllättämään, perustelut kyllä.

Normatiivisessa etiikassa on kaksi toisiinsa liittyvää keskeistä aihepiiriä: Mikä on **hyvää** tai **haitallista** ja miten hyviä asioita on perusteltua **edistää** ja haitallisia **torjua**? Millainen **toiminta** tai **tekemättä jättäminen** on perustelluista syistä **vaadittavaa**, millainen **luvallista** tai **sallittua** ja mikä **kiellettyä**? Normatiivisuus tarkoittaa siis ohjeistavuutta tai ohjaavuutta perusteluin.

Normatiivisen etiikan **käytännöllisyys** koskee siis sitä, että pyrkimys on **kehittää toiminnan harkintaa** ja siten **torjua moraalisesti väärin tekojen tekemistä ja edistää oikeuden tekemistä**. Normatiivinen etiikan tutkimuksen ja opetuksen voi ajatella kehittävän yksittäisten ihmisten harkintaa.

Normatiivisen etiikan yhteys yhteiskuntafilosofiaan ja lakeihin

Mutta oleellisemmin sen voi sanoa kehittävän **perustelutapoja**, joita käytetään **keskusteltaessa ja suunniteltaessa toimintaa ja normeja yhteisöissä ja instituutioissa**. On siis kyse myös siitä, **millaista lainsäädännön pitäisi olla**.

Millaisia julkisesti tunnustettuja lakisäätteisiä ja julkisten instituutioiden tukemia **oikeuksia** ihmisillä tai mahdollisesti joillakin muillakin pitäisi olla? Millaisen toiminnan taas pitää olla lainsäädännöllä **kiellettyä** ja julkisilla instituutioiden ehkäisemää tai torjumaa? Millaisten **hyvien asioiden toteutumista ja haitallisten asioiden torjumista** julkisilla instituutioilla on edistettävä? Nykyetiikassa painottuu helposti yksilökeskeinen lähestymistapa moraalisuuteen. Normatiivinen etiikka on kuitenkin melkein väistämättä kytköksissä **yhteiskuntafilosofiaan** erityisesti **oikeudenmukaisuuden** kautta.

menetelmät ESIMERKIN KÄYTTÖ: ROKOTTAMISEN HYÖDYT JA OIKEUDENMUKAISUUS

Ajatellaan, että esimerkiksi kurkkumädän ehkäiseminen on perusteltua, koska se aiheuttaa terveydellisiä haittoja ja mahdollisesti myös kuolemia. Toimivana menetelmänä on pienten lasten rokottaminen, jotta heille muodostuisi vasta-aineita kurkkumätää vastaan. Mitä suurempi osuus väestössä on saatu suojattua rokotuksella, sitä vähemmän kurkkumätätartuntoja on. Näin ollen myös ne, joita ei ole rokotettu tai satunnaisia tapauksia, joille rokote ei anna vastustuskykyä, ovat paremmin turvassa tartunnoilta. Julkisilla varoilla ja instituutioilla kannattaa edistää väestön rokottamista.

Mutta pitääkö rokotuksen ottaminen olla velvollisuus, josta ei voi kieltäytyä? Ja jos joku tai jonkun huoltaja jää kiinni siitä, ettei lakisääteistä velvollisuutta ole täytetty, pitääkö sen toteutumista edistää pakkokeinoin ja laiminlyönnistä rankaisemalla? Kurkkumädän torjuminen on selvästi hyvä asia. Mutta sitä ei varmasti ole perusteltua ja oikein torjua millaisilla keinoilla tahansa? Erilaisia toimintatapoja on runsaasti: näiden toimivuutta kustannuksia ynnä muuta voidaan selvittää lääketieteellisellä, taloustieteellisellä ja muulla tutkimuksella ja tutkimustuloksiin pohjautuvalla suunnittelulla.

Mutta mitkä keinoista ovat perusteltuja, moraalisesti hyväksyttäviä tai oikeudenmukaisia? Tämä kuuluu normatiivisen etiikan ja yhteiskuntafilosofian alaan. Totta kai olemassa oleva lainsäädäntö ja siten juridiikka kytkeytyvät oleellisesti asiaan.

Velvollisuusetiikka ja seurausetiikka – vastakkainasettelun ja vertailun tärkeys

Normatiivisen etiikan päämääränä on oikeastaan kehittää malli tai teoria päteville toiminnan harkinnalle tai perustelemiselle. Teorioita on lukuisia, mutta keskeistä on hahmottaa niiden **kaksi päätyyppiä: velvollisuuseettiset** eli deontologiset **teoriat** ja **seurauseettiset** eli konsekventialistiset **teoriat**. Joskus erotellaan erikseen oikeusteoriat ja sopimusteoriat sekä hyve-eettiset teoriat. Nyt oikeuksia tai sopimuksia korostavat teoriat lasketaan kuitenkin lähtökohtaisesti velvollisuuseettisten teorioiden joukkoon. Hyve-etiikan kokonaisvaltaisempaa lähestymistapaa taas on käsitelty edellä.

Seurauseettinen eli konsekventialistinen lähestymistapa on hyvin toisenlainen kuin velvollisuuseettinen eli deontologinen. John Rawlsia seuraten edellisen voi sanoa olevan **”eteenpäin katsova”** jälkimmäinen taas **”taaksepäin katsova”**. Kumpaakin on helpompi hahmottaa, jos niitä **verrataan** ja niiden välille tehdään **vastakkainasettelu**. Tämän vastakkainasettelu ei tarvitse ajatella lopulliseksi. Voi hyvinkin olla, että kummallakin lähestymistavalla ja sen harkinnassa painottamalla seikoilla on oma tärkeä asemansa toiminnan perustelemisessä ja yhteiskunnallisen päätöksenteon moraalisen pohjana. Vastakkainasettelu on kuitenkin käsitteellisesti tärkeä ja opiskelun kannalta hyödyllinen. Se, mitä tässä luvussa sanotaan velvollisuusetiikasta, tulee siis paremmin ymmärrettäväksi seuraavan seurausetiikkaa käsittelevän luvun 12 valossa. Näkökulmien voi ajatella olevan toisiinsa myös **dialektisessa suhteessa**, sillä niitä on kehitelty vasta-argumenttien ja keskinäisen kritiikin kautta.

Ei ole tarkoituksenmukaista ajatella, että yksi lähestymistapa tai tarkempi teoria osoittautuisi oikeaksi ja täytyisi omaksua henkilökohtaiseksi moraaliteoriaksi. Kuten viimeksi moraalisten ristiriitojen kohdalla huomattiin erilaisia tekijöitä on paljon ja elämä ja sosiaaliset suhteet ovat monimutkaisia. Normatiivisen etiikan opiskelun tavoite on pikemminkin auttaa huomaamaan, **millaisiin perusteisiin** toiminnassaan nojautuvat sekä itse että toiset ja **millaisia perustelemistapoja** käytetään. Kuten filosofiassa yleensäkin tukea tulee siis **itsereflektioon, kriittisyyteen** ja siihen, miten toisten kanssa voi **keskustelussa** ja **yhteisessä harkinnassa** pyrkiä **selkeyteen, yhteisymmärrykseen** tai tarvittaessa **mielipide-erojen tarkentamiseen**.

Normatiivisen etiikan suuntaukset

Mikä on oikein?

Mikä on hyvää?

Mitä velvollisuuksia ja oikeuksia on?
Mitä oikeudenmukaisuuden tai moraaliperiaatteita on?

*”taaksepäin katsova”
velvollisuuseettinen
lähestymistapa*

velvollisuusetiikka

erilaiset velvollisuuseettiset eli deontologiset teoriat

- **luonnonoikeusajattelu** (mm. tomismi)
- **kantilainen velvollisuusetiikka** (Immanuel Kant seuraajineen)
- **intuitionistinen velvollisuus**. (W. D. Ross)
- **oikeusperusteinen etiikka** (mm. ihmisoikeuksien etiikka)
- **sopimusperusteinen etiikka** (kontraktualismi)
- **teistinen voluntaristinen etiikka** (“jumalallisen käskyn teoria”)

hyveet määritellään sääntöjen tai periaatteiden kautta

↑
on toimittava oikeudenmukaisesti sen itsensä vuoksi (ihmisiin ja hyveisiin ei pidä suhtautua välineellisesti)

(suhde hyve-etiikkaan)

**Mitkä ovat hyviä luonteenpiirteitä?
Mitä on hyvä elämä?
Miksi hyveet eivät ole vain välineellisiä taitoja?**

hyve-etiikka

erilaiset hyve-eettiset näkemykset, perinteet tai lähestymistavat

Miten toiminnan hyviä ja huonoja seurauksia arvioidaan?

*”eteenpäin katsova”
seurauseettinen lähestymistapa*

seurauseetiikka

erilaiset konsekventialistiset eli velvollisuuseettiset teoriat (erilaiset utilitarismin versiot)

- **hedonistinen utilitarismi** (Jeremy Benthamin ja J. S. Millin klassinen utilitarismi)
- **ideaaliutilitarismi** (G. E. Moore)
- **preferenssiutilitarismi** (R. M. Hare)
- **tekoutilitarismi** (suora utilitarismi)
- **sääntöutilitarismi** (epäsuora utilitarismi)

hyveitä pitää edistää, jos ne saavat aikaan seurauksiltaan hyvää

↑
hyvä elämä, päämääräsuuntautuneisuus (teleologinen lähestymistapa)

teema VELVOLLISUUSETIIKAN HISTORIALLINEN TAUSTA: LUONNONOIKEUSAJATTELU

Platonin ja Aristoteleen etiikan ja yhteiskuntafilosofian pohjalta stoalaisessa perinteessä kehittyi ajatus siitä, että inhimillinen järjellinen ajattelu voi käsittää, mikä on oikeudenmukaista ja mikä epäoikeudenmukaista. Ihmiset ja muut maailmankaikkeuden tietoiset järjelliset olennot elävät ikään kuin ikuisen järjellisen lain alaisuudessa. Stoalaiseen ajatteluun ei kuulunut ajatus persoonallisesta jumalallisesta ”lainlaatijasta”. Ajatuksena oli kuitenkin, että aivan niin kuin kaupunkivaltioissa ja valtakunnissa on säädetyt kirjoitetut lakinsa ja heimoyhteisöillä perinnäislakinsa, myös maailmankaikkeudessa (*kosmos*) on yleinen kaikki koskeva laki. Siinä missä kaupungin tai heimon laki voi määrätä eri ryhmille tai henkilöille erityisiä tehtäviä, myös maailmankaikkeuden järkevä järjestys määrää eri yhteiskuntaluokille, ammattiteille ja muille erityisiä tehtäviä. Järkevä ihminen ymmärtää toisaalta oman erityisen asemansa edellyttämät hyveet ja sen tuomat vaatimukset ja rajoitteet (esim.

puolisona, vanhempana, neuvoston jäsenenä) Mutta lisäksi järkevä ihminen ymmärtää myös kaikkia koskevat yleiset oikeudenmukaisuuden periaatteet. Stoalaisen ajattelivat, että jokainen ihminen on yhteisen maailmankaikkeuden valtakunnan (*kosmopolis*) maailmankansalainen (*kosmopolites*). Toisaalta stoalaiset siis katsoivat, että jonkun järkevä ja hyvä osa voi olla isäntänsä määräysvallan alla oleva puoliso tai orja, mutta toisaalta he katsoivat, että niin orja, isäntä, sotamies kuin keisari ovat samalla tavalla ihmisiä ja heillä on sama mahdollisuus yleiseen järkevään oikeustajuun. Roomalainen Cicero käsittelee yleistä luonnollista oikeudenmukaisuutta muun muassa teoksessaan *Velvollisuuksista*.

Tarkkaa luonnollisen oikeudenmukaisuuden periaatteiden listaa ei löydy yhdenkään antiikin tai keskiajan luonnonoikeusajattelijan kirjoituksista. Suunnilleen yksimielisiä oltiin kuitenkin siitä, että tavalliset järkevät ihmiset ymmärtävät suunnilleen seuraavat vaatimukset: Pyritään hyvään ja vältetään pahaa. Annetaan kullekin, mitä tälle kuuluu, ja kohdellaan keskenään samanlaisia tasapuolisesti. Puhutaan totta ja pidetään kiinni siitä, mitä on luvattu tai sovittu. Korjataan tai hyvitetään aiheutetut vahingot. Annetaan niiden, jotka ovat siihen kykeneviä, osallistua itseään koskevista asioista päättämiseen. Kehitetään omia kykyjä, jotka ovat hyväksi itselle ja muille. Autetaan hädässä olevaa. Kristityt saattoivat ajatella, että mukaan kuuluu tai näihin sisältyy niin sanottu kymmenen käskyn toinen taulu. Sen käskyt koskevat ihmisten suhteita toisiinsa, ja niistä ensimmäinen kuuluu: Kunnioita isääsi ja äitiäsi.

Tällainen ajatus yleisestä järkevästä oikeudenmukaisuudesta välittyi stoalaisuudesta ja yleisestä kreikkalaisesta sivistysperinteestä kristinuskoon ja edelleen islamiin. Kristinuskossa tällaisella luonnonoikeusajattelulla oli jo antiikissa Augustinuksella ja sitten 1200-luvulta eteenpäin mielenkiintoinen suhde yhteiskunnalliseen järjestykseen. Toisaalta ajatus ikuisesta järkevästä jumalallisesta järjestyksestä on tukenut konservatiivista ajatusta yhteiskunnallisten luokkien ja muiden asemien pysyvyydestä – jokaisen on pysyttävä siinä asemassa, johon hänet on asetettu. Mutta toisaalta ajatus yleisestä oikeudenmukaisuudesta on mahdollistanut julkisissa valta-asemissa olevien henkilöiden sekä maallisten lakien ja instituutioiden kritisoimisen. Jos kuningas tai maallinen laki määrää joitain epäoikeudenmukaista, sitä ei tarvitse totella.

Yritys kattavaksi listaukseksi luonnollisista laeista löytyy kenties ensimmäisen kerran vasta vuonna 1651 julkaistusta Thomas Hobbesin kirjasta *Leviathan*. Hobbes lähtee liikkeelle ”luonnonoikeudesta” tehdä mitä tahansa oman elämänsä turvaamiseksi (I, xiv, s. 126), ja joka käytännössä tarkoittaa luonnollista sotatilaa kaikkien välillä (I, xiii). Ensimmäinen ja toinen luonnon järkevä laki taas vaatii suostumaan pyrkimään ja suostumaan rauhaan muiden kanssa ja luopumaan luonnollisesta oikeudesta kaikkeen (I, xiv, s. 127). Sitten Hobbes johtaa edellisistä seitsemäntoista muuta luonnollista lakia, jotka ovat keskinäisen rauhan ja yhteiskuntajärjestyksen edellytyksenä. Kolmas vaatii ”suorittamaan tehdyt sitoumukset” (II, xv, s. 137), seitsemäs kieltää, että kostossa tai rankaisemisessa ”ei katsottaisi entisen pahan suuruutta, vaan tulevan hyvän suuruutta” (II, xv, s. 144) ja seitsemästoista ja kahdeksastoista sanovat, että riitoja ja kiistoja ratkaistaessa ”kukaan ei ole oma tuomarinsa” ja että tuomariksi tai välittäjäksi ei pidä ottaa ”ketään jolla on luonnollinen syy puolueellisuuteen” (II, xv, s. 147–148).

1200-luvun lopulta lähtien luonnonoikeusperinteessä ja yleisemmin länsimaaisessa ajattelussa oli tapahtunut käänne yksilökeskeiseen suuntaan. Hobbesin

luonnonoikeusajattelun ja yhteiskuntasopimusteorian lähtökohtana ovat juuri yksilöt. Aiemmin ajatuksena oli, että oikeudenmukaisuuden periaatteet määräävät toimijoille yleisiä tai erityisiä velvollisuuksia: esimerkiksi yleinen velvollisuus puhua totta ja vanhemman velvollisuus huolehtia lapsistaan. Nyt painopiste alkoi hitaasta kehittyä siihen suuntaan, että periaatteet määräävät yksilöille myös oikeuksia. Jo 1300-luvulla monet kristilliset oppineet katsoivat, että yksilön oikeus oman elämänsä suojelemiseen antaa varattomalle nälkäiselle ottaa jotakin, johon toisella yksilöllä tai yhteisöllä on omistusoikeus. Yksilön oikeuksia ja yksityistä omistusoikeutta koskevat ajattelutavat olivat pitkälti peräisin teologisista kiistoista (ks. luku 9). Mutta ne kehittyivät myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla sidoksissa kapitalismin ja markkinatalouden kehitykseen. Kaupassa, lainaamisessa, yhteisyritysten perustamisessa ja vastaavassa taloudellisessa kanssakäymisessä yhä keskeisemmäksi asiaksi tulivat sopimukset. Sopimus tehdään vapaaehtoisesti ja siinä syntyy velvollisuuksia ja oikeuksia.

Oikeudenmukaisuuden periaatteet sekä vapaaehtoiset sopimukset ja sitoumukset – tarkastelussa Huckin ja venemiesten esimerkkitapaukset

Velvollisuusetiikan **kaksi keskeistä lähtökohtaa** ovat seuraavat: **Velvollisuuksia** ja **oikeuksia** määräävät **yleiset oikeudenmukaisuuden periaatteet** tai moraaliperiaatteet. Velvollisuuksia ja oikeuksia syntyy myös **vapaaehtoisesti tehdyistä sopimuksista** ja **lupauksista** tai sellaista **sitoumuksista** ja **suhteista toisiin ihmisiin**, jotka ihmiset ovat **vapaaehtoisesti hyväksyneet**.

Huckin kohtaamista yhteensopimattomilla vaatimuksilla on kummallakin useita perusteita, joita on syytä lähestyä velvollisuuseettisesti. Samoin on venemiesten tapauksessa. Neiti Watsonin oikeutta omaisuuteensa vastaa muiden velvollisuus olla viemättä, vahingoittamatta tai olla käyttämättä sitä ilman lupaa. Jos jollekulle on tehty vääryyttä tai häntä on kohdeltu epäoikeudenmukaisesti, on jonkinlainen yleinen vaatimus korjata tai hyvittää asia. Oikeudenmukainen tila pitää palauttaa, vaikkei välttämättä olekaan selvää kohdistuuko tämän vuoksi joihinkuihin erityisiä velvollisuuksia. Voidaan myös ajatella, että järjestäytyneessä yhteiskunnassa, valtiossa, on yleinen velvollisuus noudattaa lakeja ja lakeihin perustuvia viranomaisten määräyksiä. John Locke (1632—1704) perusteli tätä sillä, että mikäli ei poistu valtion alueella, hyväksyy hiljaisesti lakien velvoittavuuden. Yleinen lainkuuliaisuusvelvoite ei tietenkään tarkoita sitä, että yksittäiset lait eivät voisi olla epäoikeudenmukaisia. On täysin perusteltua olla noudattamatta lakia, joka ylläpitää räikeästi epäoikeudenmukaista orjuutta (vaikka Twain pistää Huckin tajuamaan tämän vastaa myöhemmin). Huck ei ole varsinaisesti syyllinen siihen, että Jim on karannut, mutta hän on kuitenkin syyllistynyt avunantoon rikoksessa. Hänellä on näin ollen velvollisuus yrittää korjata tilanne, ja ehkä myös velvollisuus huolehtia siitä, ettei joudu enää pahempiin vaikeuksiin.

Huckin ja Jimin välillä voi myös ajatella olevan jonkinlainen kumppanuussuhde jonkinlaisena ”hiljaisena sopimuksena”, josta seuraa osapuolille keskinäisiä velvollisuuksia ja oikeuksia. On kyllä mahdollista irtautua tällaisesta suhteesta tai sitoumuksesta, mutta sitä ei voi tehdä salaa ilmoittamatta. Tämä rikkoisi jonkinlaista reiluuden periaatetta vastaan ja olisi

epäoikeudenmukaista. Viime kädessä Jimin ilmiantamista vastaan puhuu tietysti se, että Jimin orjuuttaminen on räikeän epäoikeudenmukaista. Ystävän pettäminen on myös epäoikeudenmukaista, vaikka tämän seikan käsittelyyn hyve-eettinen lähestymistapa on ehkä velvollisuuseettistä luontevampi. Muun muassa tämä aihe osoittaa, ettei raja velvollisuus- ja hyve-etiikan välillä ole jyrkkä.

Herra Parker ja hänen kumppaninsa taas ovat itse sitoutuneet vapaaehtoisesti suorittamaan tehtäväänsä. Heidän voi ajatella olevan osa laajempaa yhteisöä, joka tekee yhteistyötä epäoikeudenmukaiseksi ajatellun lainvastaisen ”omaisuusrikoksen” korjaamiseksi. On sovittu työnjaosta eli perustettu väliaikainen instituutio normeineen, jotka määrittävät kunkin tehtävät ja niiden mukaiset velvollisuudet. Kun miehet uskovat kohdanneensa köyhän sairaan ihmisen, he ymmärtävät välittömästi, että heidän on autettava. Hädänalaisen jättäminen heitteille olisi hyvin epäoikeudenmukaista. He kuitenkin uskovat perustellusti olevansa uuden vakavan vaatimuksen alaisuudessa, kun luulevat olevansa alttiina vakavalle tarttuvalle sairaudelle: tietoinen vapaaehtoinen altistuminen estäisi heitä huolehtimasta tehtävistään ja velvollisuuksistaan siihen yhteisöön ja niihin ihmisiin, joihin ja joiden hyvinvoinnin edistämiseen he ovat vahvasti sitoutuneet.

Immanuel Kantin velvollisuusetiikka

Modernin velvollisuusetiikan eli deontologisen etiikan tärkein teoreetikko on **Immanuel Kant** (1724—1804). Vaikka Kant eli vasta modernin ajan kynnyksellä, hänen oli filosofiassaan modernin ajan edelläkävijöitä. Kantin tutkimukset 1700-luvun lopulla ovat vaikuttaneet huomattavasti moneen nykyfilosofian keskeiseen osa-alueeseen ja suuntaukseen. Hänen teki **tarkkaa käsitteellisesti analyysiä** mutta hänen tavoitteensa oli hahmottaa **rationaalisesti** ja järjestelmällisesti inhimillisen ajattelun, toiminnan ja elämän luonnetta.

Kantin mukaan se, että jollakulla on **velvollisuus tehdä** jotain, tarkoittaa, että **hän voi tehdä sen**, mitä velvollisuus vaatii. – Tästä oli jo edellä puhe (luvussa 4). – Näin on, kun tietää, mitä velvollisuus tehdä ja että usko, että on kykenevä tekemään sen. Jos **lupaan** palauttaa sinulle lainaan antamasi kirjan huomenna, mutta aion matkustaa sen kanssa tänään kauas lomamatkalle, toimin väärin. On väärin luvata jotakin, jota ei aio tehdä tai jonka tekemisen tietää mahdottomaksi. Entä jos olen luvannut palauttaa sinulta lainaamasi, mutta en palautakaan sitä, koska kotiimme yllättäen eksynyt naapurin pesukarhu silppuaa kirjan palasiksi? Olenko tehnyt katteettoman lupauksen: en, koska en voinut tietää, että näin käy (enkä myöskään ole syyllistynyt huolimattomaan lainatun tavaran käsittelyyn, koska tapaus oli niin yllättävä ja epätavallinen).

historiallinen tausta HUME KÄÄNSI KATSEEN KOHTEESTA ARVIOIJAAAN (OBJEKTISTA SUBJEKTIIN) Kant oli hyvin vaikuttunut David Humeen (1711—1776) kriittisestä skeptisestä filosofiasta. Hume käänsi niin moraalifilosofiassa kuin muuallakin huomion kohteista tai koetusta maailmasta subjektiin eli kokijaan ja toimijaan. On lähdeittävä liikkeelle siitä, joka arvioi jotakin oikeaksi tai vääräksi tai hyveelliseksi ja paheelliseksi. Hyveellisyys ei ole ensisijaisesti arvioinnin kohteina olevien teon ja sen tekijän

ominaisuus. Lähtökohtaisesti, joku arvioi teon hyveelliseksi. Hume katsoi, että moraalisen arvioinnin ja toiminnan lähtökohtana ovat tunteet ja se miellyttävyyden tai epämiellyttävyyden kokemus, johon arvioi jonkin hyväksyttävyydestä ja vältettävyydestä pohjautuu.

Kant ei missään tapauksessa ajatellut moraalisuuden pohjautuvan tunteisiin. Mutta Kant hyväksyi Humen lähtökohdan. Järjellisen ajattelun on kohdistuttava ajatteluun itseensä.

Moraalisuutta tutkittaessa on kohdistettava kriittinen ajattelu siihen, miten moraalista arvostelmaa tekevä tai toiminta harkitseva arvostelee ja harkitsee. **Toiminnan** voi olla **rationaalisesti perusteltua** vain, jos **toiminnan lähtökohta** on **ehdottoman järkevä**. Kyse on siitä, onko tekoni itsessään järkevä. Kyse ei voi olla siitä, mitä saadaan aikaan. Kyse ei voi olla siitä, millainen motiivi eli halu tai tunne tavoitteeni asettaa. Se on järkevä vain, jos se **noudattaa itsessään ehdottoman järkevää periaatetta**.

Kyse **ei** ole kyse **välineellisestä järkevyydestä** eli siitä, mikä on järkevä tapa saavuttaa jotakin. Esimerkiksi ”Auta muita, jos haluat edistää sitä, että sinua autetaan”, kyllä muodoltaan käsky, mutta varsinaisesti se on välineellinen tai **ehdollinen ohje**. Kant käyttää tällaisista nimitystä **hypoteettinen imperatiivi** (tee näin, jos aiot saavuttaa tämän – mutta siis vain siinä tapauksessa, että aiot). Kantin mukaan moraalisen, itsessään järkevän teon peruste ei voi olla teolle ulkoinen. Varsinaisen **moraalisen, järkevän velvollisuuden** mukaisen **teon** on oltava **ehdottoman** käskyn eli **kategorisen imperatiivin** mukainen.

Millainen on tällaisen kategorisen imperatiivinen eli normatiivisen käskävän lain yleinen muoto? Kantin mukaan se on **”toimi vain sellaisen maksiimin mukaisesti, jonka voit samalla toivoa tulevan yleispäteväksi laiksi”** (*Tapojen metafysiikan perustus* II, s. 110). On velvollisuus tehdä teko, joka noudattaa itsessään järkevää periaatetta. Tekoa tahdotaan vain sen oman järjellisyytensä vuoksi.

Kant katsoi, että asiat voivat tietysti hyviä välineellisessä mielessä ja hyviä jollekin. Mutta **ainoa itsessään hyvä** asia on hänen mukaansa **hyvä tahto**. Tässä mielessä teon moraalisuuden ehto on sen motiivi tai aie. Mutta ei motiivi haluna tai tunteena. Hyvä tahto tahtoo tekoa tekoon sisältyvän yleisen järjellisyyden vuoksi.

Mitä Kant sitten piti moraalisin periaatteina ja velvollisuuksina? Tämä on tavanomaista ja tuttua. On **velvollisuus puhua totta**. Miksi? Koska toden puhumisen voi toivoa tulevan yleiseksi laiksi. Totta puhutaan toden puhumisen vuoksi, ei ensisijaisesti siksi, että se on hyödyllistä, tuntuu hyvältä tai tuottaa arvostusta. Asiaa voi katsoa toiselta suunnalta. Voiko toivoa maksiimin eli käskyn ”Älä puhu totta” tulevan yleiseksi laiksi? Ei, sillä ei ole edes mahdollista käsittää, että kaikki säännönmukaisesti pyrkisivät puhumaan epätotta.

On pidettävä **sopimukset**. Miksi? Koska sopimuksen pitämisen voi toivoa tulevan yleiseksi laiksi. Ei taas voi edes kuvitella, että tehtäisiin sopimuksia, mitä kenelläkään ei olisi aikomusta pitää.

teema KANTIN EETTISTÄ RATIONALISMIA: MORAALIKÄSITTEITÄ VOI VERRATA GEOMETRISII KÄSITTEISIIN

Kant on eettinen rationalisti. Hänen tapaansa ymmärtää järkevä perustelu jonkinlaiseksi rationaaliseksi käsitteelliseksi välttämättömyydeksi voi verrata vaikkapa geometrian käsitteiden rationaalisuuteen. Kuvittele tasasivuinen kolmio. Kuinka suuret ovat tasasivuisen kolmion kulmat. Ne ovat yhtä suuret. Millä perusteella? Tasasivuisella kolmiolla tarkoitetaan kolmiota, jonka sivut ovat yhtä pitkiä ja jonka kulmat ovat yhtä suuret. Voinko kuvitella tasasivuisen kolmion, joka yksi kulma on suurempi kuin muut? En, se on käsitteellinen mahdottomuus.

Ymmärräkö lupauksen käsitteen. Ymmärrän. Voinko kuvitella, mistä olisi kyse, jos noudatettaisiin maksiimia ”Riko aina antamasi lupaus”. En, kyseessä ei olisi lupaus. Siis, lupauksen pitäminen sisältyy lupauksen käsitteeseen. Siis, lupauksen pitäminen on itsessään järkevää. On järjellisesti perusteltua tahtoa antamansa lupauksen pitämistä.

Tällainen järkiperäinen tietäminen ei ole kokemusperäistä eli *a posteriori* kuten Kant sanoo. Rationaalinen käsitteiden tietäminen on kokemusta edeltävää ja siitä riippumatonta, *a priori*.

Kant epäilemättä tavoittaa jotakin oleellista siitä, mitä on käsittä, että **on tehtävä jotakin sen itsensä vuoksi**. Mutta erityisen käytännön läheinen Kantin tapa käsittää moraalinen harkinta tai perustelu ei ole. Kant katsoo, että **moraalisten velvollisuuksien ristiriitoja ei voi olla**. Ajatus velvollisuuksien ristiriidasta on käsitteellisesti ristiriitainen. Siihen miten perustella, pitääkö jossakin käytännön tilanteessa vaikkapa pitää lupaus vai olla vahingoittamatta toisen omaisuutta, jos kumpikin ei ole mahdollista, Kant ei anna vastausta. Voisi ajatella, että johdonmukaisen rationaalisen velvollisuusetikän on oltava hierarkkinen tai muuten ehdottoman johdonmukainen normien järjestelmä. Kant ei kuitenkaan tällaista kehittele.

Kant antaa kategoriselle imperatiiville useamman muotoilun. Ei varmaankaan pidä ajatella Kantin eri muotoilut kategoriselle imperatiiville pitäisivät sisällään yhden ja saman ydinajatuksen tai periaatteen. Yhteistä niille on erottaa välineellinen harkinta tai suhtautumistapa kokonaan moraalista. **”Toimi niin, että käytät ihmisiä, joko omassa persoonassasi tai kenen tahansa muun persoonassa, samalla aina päämääränä sinänsä, ei pelkästään keinona päästä päämäärään”** (*Tapojen metafysiikan perustus II*, s. 123). Tässä kiellossa käyttää toisia henkilöitä puhtaan välineellisesti, on ehdottomasti läsnä vahva sokraattisen hyve-eettisen ajattelun kaiku. Sokrateen keskeinen kritiikki sofisteteja vastaan oli se, että ilman hyveitä puhetaitoa voi käyttää välineellisesti väriin päämääriin ja että hyveet eivät ole taitoja.

teema PERSONAN VÄLINEELLINEN MANIPULOINTI menetelmät ESIMERKIN KÄYTTÖ

Miten henkilöä kohdellaan ”pelkästään keinona päästä päämäärään”? Näin voi varmasti toimia käyttämällä suora väkivaltaa, voimankäyttöä, pakottamista ja

uhkaamista. Voisiko toiseen henkilöön kohdistaa vielä muunlaista välineellistä hyväksikäyttöä tai manipulaatiota?

Huomioidaan ensin muutamia seikkoja siitä, mitä tarkoitetaan henkilöllä tai persoonalla. Voidaan ajatella, että persoona kykenee tiedostamaan itsensä, muodostamaan perusteltuja uskomuksia, siitä miten asiat ovat, asettamaan omia tavoitteitaan ja toimimaan perusteiden mukaan. Persoonaa voidaan manipuloida saamalla tämä uskomaan jotain, mikä ei pidä paikkaansa, mutta joka vaikuttaa siihen, miten hän toimii. Ajatellaan, että joku tiputtaa pyöränavaimensa, kun kulkee vierestäni pakkaamaan pyöräänsä. Astun avaimen päälle, ja hetken etsittyään hän lähtee muualle etsimään sitä. Estämällä häntä näkemästä avainta, sain hänet uskomaan, että se ei ole tippunut siihen, ja lähtemään etsimään sitä muualta. Manipuloin henkilön uskomuksia ja toimintaa.

Päämääränäni voisi olla esimerkiksi pyörän saaminen itselleni helposti, saada häneltä myönteistä huomiota antaessani muka löytämäni avaimen hänelle myöhemmin tai estää häntä loukkaamasta itseään ajamalla vaarallisesti rikkinäisellä pyörällä. Mutta vaikka päämääräni olisi hyvä, vaikkapa hänen auttamisensa, toimintani sen saavuttamiseksi olisi kuitenkin henkilön välineellistä manipulointia.

Miten voisi yrittää päästä päämäärääni ilman kohtelen häntä välineellisesti? Jos päämääräni on estää loukkaamasta itseään rikkinäisellä pyörällä. Voin kertoa hänelle, miten pyörä on rikki ja miksi sillä ajaminen on vaarallista. Tällöin yritän kyllä vaikuttaa häneen, mutta vaikuttaminen ei ole välineellistä. Suhtaudun häneen persoonana ja vaikutan häneen siten, kuin persoonat vaikuttavat toisiin persooniin: perustelemalla. Jos perusteluni saavat hänet muuttamaan toimintaansa, hän on tehnyt niin vapaaehtoisesti ja järkevästi toimintaansa ohjaten. Jos päämääränä olisi saada itselleni pyörä helposti, voisin yrittää perustella, miksi hänen olisi hyvä antaa pyöränsä minulle. Valehtelu, pimittäminen, paskanpuhuminen ja vastaavat keinot eivät kuitenkaan tulisi kyseeseen. Tällaiset keinot eivät tue järkevää päätöksentekoa, sillä järkevät henkilöt pyrkivät perustamaan toimintansa tosiasioihin.

(Ks. aineistotehtävä HARRY FRANKFURT: PASKAPUHEESTA: Johdanto.)

Kontraktualistinen velvollisuusetiikka: sopimuksen käsite teoreettisena apuvälineenä

Modernin velvollisuusetiikan yksi keskeinen suuntaus on **kontraktualismi**, josta voidaan käyttää myös nimitystä **sopimusetiikka**. Ajatuksena ei ole jonkinlainen oikea menneisydessä tehty sopimus moraalisaännöistä, eikä myöskään ajatus siitä, että moraalisesti velvoittavia olisivat ainoastaan velvollisuudet, joista on selkeästi tehty sopimus. Toki varsinaisten tosiallisten sopimustenkin ajatellaan synnyttävän velvollisuuksia ja oikeuksia. Mutta ainakin yhtä oleellista on **sopimuksen käsitteen** käyttäminen **teoreettisena apuvälineenä**.

historiallinen tausta YHTEISKUNTASOPIMUSTEORIAT

Modernin kontraktualistisen velvollisuusetiikan tausta on 1600- ja 1700-luvun brittiläisissä yhteiskuntasopimusteorioissa. Kyse on hypoteettisesta käsitteellisestä tavasta hahmottaa moraalisten periaatteiden, velvollisuuksien ja oikeuksien luonne ja perustelu. Erilaiset ajatuskokeet sopimuksista ovat etiikassa ja yhteiskuntafilosofiassa hyvin tavallisia. Thomas Hobbesin (1588—1679) yhteiskuntasopimusteorian lähtökohtana olevaa ”luonnontilan” ajatusta voi pitää ajatuskokeena.

1900-luvun tärkeimpiin yhteiskuntafilosofeihin kuuluvan John Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian lähtökohtana taas on ajatuskoe ”tietämättömyden verhon takana” tehtävästä periaatteiden valinnasta. Kontraktualististen teorioiden kohdalla jaottelu etiikan ja yhteiskuntafilosofian välillä on hyvin liukuva.

Myös Kant esitti kategoriselle imperatiiville muoilun, jota voi sanoa kontraktualistiseksi: toimintaa perusteltaessa on ajateltava, että on kansalaisena ”päämäärin valtakunnassa” säätämässä yleistä lakia, joka tulee velvoittamaan yleisesti kaikki. Kantin poliittinen filosofia jatkaa myös Hobbesin ja muiden yhteiskuntasopimusteoreetikoiden linjoilla.

Yksinkertainen **sopimusteoreettinen ajatuskoe** on seuraavanlainen: Kuvitellaan, että pieni joukkomme on haaksirikkoutunut autiolle saarelle tai juuttunut loppuelämäkseen vieraan planeetan avaruusasemalle. Kun on selvinnyt, että poispääsemisen mahdollisuudet ovat olemattomat eikä kommunikaatioyhteyksiäkään muualle ole, kokoonnutaan yhteiseen neuvonpitoon. Ajatellaan, että joku ehdottaa tunnin ryhmätyötyöskentelyä ja sen jälkeistä yhteenvetoa tuloksista. Aiheena on, miten toivot toisten toimivan suhteessa sinuun ja kohtelevan sinua. Millaisia normeja ryhmien voi ajatella tuovat yhteenvetopalaveriin? Todennäköisesti sellaisia, joihin useimmat päätyvät, jos miettivät ”kultaisen säännön” pohjalta yleisempiä sääntöjä, joiden yleistä noudattamista toivoisi.

Kontraktualistisen teoreetikon T. M. Scanlonin mukaan sopimuksellisen argumentaation tavoite on **oikeuttaa omat teot sellaisilla perusteilla**, joita **toiset eivät voisi hylätä**. ”Teko on väärä, jos sen tuottamista noissa olosuhteissa ei hyväksyisi yksikään käyttäytymisen yleisesti ohjaava sääntöjärjestelmä, jota kukaan ei voi järkevästi ottaen hylätä asioihin perehtyneen pakottamattoman yleisen keskinäisen sopimisen perusteella”, Scanlon kirjoittaa (1982, s. 110). Tosiasiallisesti ihmisten tietämys on vajavaista ja järjellinen ajattelu usein puutteellista. Kantin tavoin kontraktualistit katsovat, että yleisiä sääntöjä ja periaatteita mietittäessä on lähdettävä siitä, **mitä vapaaehtoiset, järkevät, oleelliset asiat tietävät toimijat ajattelisivat** ikään kuin parhaimmillaan.

Kontraktualistinen lähestymistavan kehittyminen yhteiskuntafilosofiassa ja etiikassa 1600-luvulta lähtien on **liittynyt** erottamattomasti **liberalismiin**. Poliittisena aatteena ja yhteiskuntafilosofisen suuntauksena liberalismi korostaa **yksilön vapautta**, joka joko samaistetaan yksilön **oikeuksiin** tai jonka ajatellaan olevan oleellisesti oikeuksien turvaamaa. Yksinkertaistetusti kontraktualistinen lähestymistapa voidaan kiteyttää seuraavasti: Kuka tahansa haluaa mahdollisimman suuren vapauden. Oikeudet turvaavat vapautta. On oltava mahdollisimman paljon oikeuksia. Järkevä ajattelu vaatii yleistämään tämän: aikille yhtäläisille olennoille kuuluvat keskenään samanlaiset oikeudet. Oikeuksista tulee toisille velvollisuuksia.

Mutta monet tärkeät normatiiviset eettiset teoriat, joille velvollisuudet ja oikeudet ovat moraalisuuden perusta, ovat kontraktualistisia. Mutta eivät kaikki. Osa velvollisuuseettisistä teorioista on nojaa luonnonoikeusajatteluun ja osa näkemykseen jumalallisesta käskystä (ks.

luku 9 ja teema MITEN VELVOLLISUUDET TIEDETTÄÄN?). Myös sääntöutilitaristiset teorioille velvollisuudet ja oikeudet voivat olla tärkeitä, mutta eri tavalla.

aineistotehtävä BERNARD WILLIAMS: KONTRAKTUALISMI JA UTILITARISMI

(Havainnollinen vertailu normatiivisen etiikan kahdesta erilaisesta päätyypistä. Ks. seuraava luku 12: Utilitaristiset teoriat.)

teema PERUSTUVATKO IHMISOIKEUDET SOPIMUKSIIN?

Ihmisoikeuksista puhuttaessa pitäisi varmaankin selventää sitä, miten sopimusten ajatellaan liittyvän ihmisoikeuksiin. Toisaalta puhutaan kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista, joita valtiot ovat tosiasiallisesti sopineet.

Näistä sopimuksista nousee kuitenkin melkein väistämättä mieleen kriittisiä häiritseviä kysymyksiä. Jos noita sopimuksia ei olisi, eikä ihmisillä sitten olisi niissä määriteltyjä oikeuksia? Ja jos ihmisoikeussopimusten sisältöä muutetaan valtioiden toimesta, eivätkö ihmisten oikeudet silloin muutu?

Palataan kysymykseen, jonka sofistit nostivat esille jo 2 400 vuotta sitten: onko oikea ja väärä lopulta ihmisten päättämää? Kontraktualistin vastaus voi olla myöntävä, mutta tämä ei välttämättä tarkoita relativismia, ei ainakaan kulttuuri relativismia tavanomaisessa mielessä.

Kontraktualistit ovat on usein konstruktivistista. Tämä tarkoittaa sitä, että moraalisuus on ihmisperäistä siinä mielessä, että moraaliset normit ja perustelut ovat ihmisten konstruoimia, siis ikään kuin ihmisten ajattelussaan ”rakentamia” tai ”perustamia”. Immanuel Kant oli konstruktivisti siinä mielessä, että hän katsoi jokaisen rationaalisen olennon ikään kuin säätävän. Mutta kanto oli universalisti, ei relativisti: jokainen rationaalinen olento perustelee velvollisuutensa samalla yleisellä tavalla.

Oikeusperusteinen etiikka

Nimityksen velvollisuusetiikka ei pidä antaa hämätä. Myös **oikeuksien etiikka** voidaan laskea velvollisuusetiikan tai deontologisen etiikan piiriin. Velvollisuuden voi sanoa vaativan tekijältä toimintaa tai rajoittavan toimintaa. Oikeus johonkin taas tarkoittaa lupaa toimia, suojaa tai se tuo tukea. (Aihe oli esillä jo luvussa 2 normeista puhuttaessa.)

Vapausoikeudet määrittävät, mitä jonkun on lupa ja oikeutettua tehdä. **Vaadeoikeudet** taas määrittävät sitä, mitä oikeuden haltija voi perustellusti ja oikeutetusti vaatia muilta. Vaadeoikeudet tuovat suojaa tai suovat tukea. Jos jollakulla on vapausoikeus puhua, muilla ei ole velvollisuutta tukea häntä tässä, mutta on velvollisuus olla estämättä häntä. Jos jollakulla taas on vaikkapa vaadeoikeus saada opetusta, jollakulla on velvollisuus opettaa tai järjestää hänelle opetusta.

Tällainen **suhde oikeuksien ja velvollisuuksien välillä** ei ole satunnainen, vaan **käsitteellinen**. Kun puhutaan oikeuksista, puhutaan lähtökohtaisesti aina myös velvollisuuksista. Kun jollakin on oikeus johonkin, ainakin jollakulla muulla on **vastaava velvollisuus**. Vapausoikeuksien kohdalla, muilla on velvollisuus olla estämättä oikeuden

käyttämässä. Mutta vaadeoikeuksien kohdalla ei ole aina selvää kellä, kellä on vastaava velvollisuus.

menetelmät KÄSITTEELLINEN SUHDE: OIKEUDET JA VELVOLLISUUDET EIVÄT OLE ERILLISIÄ ASIOITA

Käsitteet ja käsitteelliset suhteet ovat täysin tavallinen, arkinen osa ajattelua. Käsitteellinen ajattelu on yhteydessä loogiseen päättelyyn. Oikeuksien ja velvollisuuksien välillä on käsitteellinen suhde.

Tämä tarkoittaa, että oikeudet ja velvollisuudet eivät ole toisistaan erillisiä aiheita. Joissakin tapauksissa voi jollakulla ehkä olla oikeuksia ilman, että kenelläkään on vastaavia velvollisuuksia, tai päinvastoin. Pääsääntöisesti oikeuksien ja velvollisuuksien välillä on kuitenkin erottamaton, käsitteellinen ja välttämätön suhde. Kun esimerkiksi oikealta tulevalta on tieliikennelain mukaan tasa-arvoisessa risteyksessä oikeus ajaa ensin, vasemmalta tulevalta on kyseisellä tilanteessa vastaava väistämisvelvollisuus. Kahden tai useamman tielläliikkujan kohdatessa risteyksessä etuajo-oikeus ja väistämisvelvollisuus eivät tietenkään ole toisistaan erillisiä asioita: osapuolesta riippuen samaa tieliikennelain sääntöä tarkastellaan eri kannalta. Toisena esimerkkinä voi mainita sopimuksen tavaran lainaamisesta: Kun joku antaa toiselle tavaran lainaan määrääjäksi, lainaan antava luopuu tuoksi ajaksi oikeudestaan hallita tavaraa, ja tavaran lainaan saava taas saa siihen hallintaoikeuden. Mutta tavaran omistajalla on oikeus saada tavara takaisin ennen laina-ajan umpeutumista, ja toisella taas on velvollisuus se palauttaa.

Filosofiaa harjoitetaan monin tavoin. Yksi olennainen filosofinen tutkimustapa on seuraavanlaisten käsitteellisten suhteiden selvittäminen ja esille tuominen: Mitä voidaan päätellä esimerkiksi siitä, että henkilöllä on oikeus solmia avioliitto? Tällöin tiedetään, että hänellä ei ole estettä avioitumiseen. Tästä voidaan päätellä, että hän on täysi-ikäinen eikä ole holhouksen alla. Lisäksi voidaan päätellä, että hän ei jo ole naimisissa, koska avioliitossa jo olevalla ei ole oikeutta solmia uutta avioliittoa. Nämä asiat sisältyvät avioliiton ja avioesteiden käsitteisiin (niin Suomen tasavallassa kuin hyvin yleisesti muuallakin). Kun lainsäädäntö sallii vain yksiavioisuuden, siihen, että jollakulla on oikeus avioitua, niin sanotusti implisiittisesti sisältyy, että hän ei jo ole naimisissa.

Velvollisuuden ja oikeuden välillä on käsitteellinen suhde myös seuraavalla tavalla: Lähtökohtana on, että jos jollakulla on velvollisuus tehdä jotakin, hänellä on myös oikeus tehdä se. Jos jollakulla on esimerkiksi velvollisuus mennä vaikkapa työpaikalleen tämä implisiittisesti sisältää sen, että hänellä on oikeus mennä sinne.

Oikeuksien konfliktit

Edellisessä luvussa käsiteltiin laajasti moraalisten vaatimusten ristiriitoja. Aiheesta puhutaan joskus velvollisuuksien ristiriitoina. Yksi velvollisuus voi vaati yhtä ja toinen toista. Mutta kyse voi olla **eri toimijoiden oikeuksien konflikteista**.

Kun toimijoita on useita ja näillä on useita erilaisia velvollisuuksia ja oikeuksia, asiat tietysti mutkistuvat. Jos kahdella ihmisellä on oikeus mennä ovesta, tämä ei tarkoita, että heillä käytännössä olisi oikeus mennä ovesta yhtä aikaa. Yhtä aikaa meneminen tarkoittaisivat, että he tönisivät toisiaan, ja siihen heillä ei (ainakaan tavallisesti) ole oikeutta. Oikeuteni mennä ovesta, ja sinun oikeutesi olla tulematta tönityksi, voivat olla konfliktissa keskenään.

Konfliktia ei kuitenkaan ole, jos toinen oikeus on toista vahvempi. Äsken oletettiin, että oikeus olla tulematta tönytyksi on vahvempi.

Jos jollakulla on yleiseen sananvapauteen perustuva oikeus ilmaista mielipiteensä, tämä ei tarkoita, että hänellä on oikeus sanoa mitä tahansa. Hänen oikeuttaan voivat tietysti rajoittaa toisten velvollisuudet. Oikeus siihen, ettei yksityisyyden suojaan kuuluvia asioita levitellä julkisesti, tuo muille velvollisuuden olla kertomatta toisen yksityisasiota yleisestä sananvapaudesta riippumatta.

W. D. Rossin intuitionistinen velvollisuusetiikka

Brittiläinen moraalifilosofi William David Ross (1877—1971) esitti 1930-luvulla deontologisesta etiikasta oman versionsa. Se ei tarjoa kovinkaan suoria käytännön sovellutuksia moraalisten ongelmien ratkaisemiseen. Mutta se esittelee Kantin velvollisuusetiikkaa helpommin lähestyttävällä tavalla velvollisuuksien näkökulman moraalisuuteen. Ross ei problematisoi juurikaan sitä, miten tunnistamme tai tiedämme, mikä on moraalisesti oikein. Hänen mukaansa **tunnistamme selkeän suoraan velvollisuutemme**. On *prima facie* selvää, että minun pidettävä antamani lupaus. On myös *prima facie* selvää, että minun on kohdeltava opiskelijoitani tasapuolisesti. Latinankielisen ilmauksen ***prima facie*** voi kääntää ”**ensi näkemältä**”. Suomeksi samaa ajatusta voi ilmaista sanomalla ”suoralta kädeltä”, ”itsestään selvästi” ja ”ilmeisen selvästi”.

Moraalifilosofiassa tällaista näkemystä kutsutaan **intuitionismiksi**. Jos jokin on intuitiivisesti selvää, se on jotenkin perustelemattomasti itsestään selvää tai selvää ilman, että sitä osataan perustella. Ross jatkaa tässä brittiläistä *common sense* -ajattelun perinnettä. **Moraaliset vaatimukset ovat tavallisille kunnollisille järkeville ihmisille selviä**. Ei tarvitse tuoda turhia epistemologisia ja ontologisia eli metaeettisiä ongelmia etiikkaan. Rossin näkemys on liittynyt keskusteluun moraalisten vaatimusten ristiriidoista.

Moraalisten vaatimusten ristiriitoja käsiteltäessä taustalla oli Rossin näkemys ***prima facie* -velvollisuuksista**. Rossin mukaan siis tunnistamme velvollisuutemme selvästi. Mutta ei ole niinkään selvää, miten pitää ratkaista *prima facie* tunnistettujen velvollisuuksien ristiriitatilanne.

Rossin intuitionistinen velvollisuusetiikka on pluralistista. Ylipäätään velvollisuusetiikka on **pluralistista**: erilaisia periaatteita ja velvollisuuksien ja oikeuksien lähteitä on lukuisia. Käytännössä myös kohtaamme jatkuvasti kohtalaisen paljon moraalisia vaatimuksia tai velvollisuuksia. Meillä on velvollisuuksia ja oikeuksia kuten muillakin. Käytännön ristiriitatilanteet ovat tavallisia. Suunnistamme ikään kuin maastossa, jossa on helposti tunnistettavia suuntaviittoja, kiellettyajosuuntamerkkejä ja muita. Hankaluuksia tulee kuitenkin silloin kun yksi merkki kehottaa menemään ja toinen kieltää pääsyn tai kun kaksi viittaa osoittavat eri suuntiin.

teema MITEN MORAALISET VAATIMUKSET TIEDETÄÄN? LYHYT KATSAUS ERILAIISIIN METAEETTISIIN PERUSVAIHTOEHTOIHIN

Vaikka normatiivisen etiikan aiheena, millainen toiminta on oikein ja mikä väärin. Mukana on koko ajan kulkenut myös kysymys siitä, mihin se perustuu ja miten se tiedetään. Nämä ovat oikeastaan metaetiikan aiheita, mutta kuten sanottu, etiikan pääaihe-alueet kytkeytyvät toisiinsa. Lyhyesti esiteltynä vaihtoehtoiset lähestymistavat ovat seuraavat.

Voimme tietää sen, mitä on moraalisesti oikein tehdä tai mitä olisi väärin tehdä järjellisen ajattelun avulla. Luonnonoikeusperinteessä ajateltiin, että aivan kuten ihmisellä luonnostaan olevan järjellisen ajattelun kyvyt voivat harjoituksen ja opetuksen kautta kehittyä käsittämään matemaattisia, geometrisia ja loogisia periaatteita, ihminen voi luonnostaan kehittyä kykeneväksi käsittämään oikeudenmukaisuuden yleiset periaatteet. Eri asia sitten ymmärretäänkö aina monimutkaisissa tilanteissa tai tilannetta koskevan tiedon puutteellisuuden vuoksi, mitä tietyssä tilanteessa pitää tehdä. Kaikki eivät myöskään ajatelleet, että se mikä järjellisesti tiedetään oikeaksi tai hyväksi toiminnaksi tulisi toteutetuksi riippumatta siitä, mihin suuntaan halut ja tunteet vetävät.

Yhdennlainen tapa ajatella moraalisten periaatteiden järkevää tietämistä on hahmottaa sitä sopimusteoreettisesti. Järkevä ihminen voi yleistää sen, mitä toivoo ja pitää itselleen oikeana, yleisiksi periaatteiksi, jotka kuka tahansa järkevä toimija hyväksyisi.

Jotkut taas ovat katsoneet, että sen, mihin itsellä on velvollisuus tai mitä oikeuksia muilla on, tiedostetaan intuitiivisesti. Vaatimukset ovat lähtökohtaisesti itsestään selvästi tiedettyjä eivätkä tarvitse erityisiä perusteluja.

On myös mahdollista ajatella, että velvollisuuksia tai vaatimuksia yleisemmin tulee kulttuurisesti vähitellen kehittyvistä ja sosialisoinnin myötä opituista tavoista tai säädetyistä laeista. Silloin niiden tietäminen perustuu kokemukseen ja kasvatukseen ja julkisiin lähteisiin.

Tietysti on mahdollista ajatella, että moraalilait ovat Jumalan määräämiä ja ne tiedetään erityisen profeettallisen ilmoituksen kautta. Vaihtoehtoisesti voidaan ajatella, että kyky tietää jumalalliset periaatteet tai vaatimuksen on sisäinen kyky, jonkinlainen synnynnäinen kasvatuksen aktivoima omatunto. Tämä näkemys on kuitenkin taas tulkittavaksi yleisinhimilliseksi järjelliseksi oikeustajuksi, joka ihmisille tavallisesti kehittyy luonnostaan. Palataan siis taas luonnonoikeudellisen ajatukseen.

teema KAKSOISVAIKUTUKSEN PERIAATE

(Ks. luku 13: Kuolevista ihmisistä eläviin robotteihin: soveltavaa etiikkaa.)

Lainattu kirjallisuus

Thomas Hobbes, *Leviathan* (suom. Tuomo Aho, Vastapaino, Tampere 1999). (Engl. alkuteos, 1651.)

Immanuel Kant, *Tapojen metafysiikan perustus* (teoksessa *Siveysopilliset pääteokset*, suom. J. E. Salomaa, WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1931). (Saks. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785.)

T. M. Scanlon, "Contractualism and utilitarianism" (teoksessa *Utilitarianism and beyond*, toim. Amartya Sen ja Bernard Williams, Cambridge University Press, Cambridge 1982, s. 103—128).

Tehtäviä

Selvitä, mitä tarkoittavat **eksplisiittinen** ja **implisiittinen**. Tätä käsitteellistä erottelua käytetään filosofiassa paljon. Se liittyy muun muassa taustaoletusten tunnistamiseen ja esille tuomiseen. Se auttaa hahmottamaan myös tavallisia inhimillisiä suhteita ja niihin liittyviä moraalisia vaatimuksia. **Millaisia implisiittisiin sitoumuksiin tai ”hiljaisiin sopimuksiin” perustuvia velvollisuuksia sinulla on? Entä oikeuksia?**

Entä millaisia selkeisiin eksplisiittisiin sopimuksiin tai lupauksiin liittyviä velvollisuuksia ja oikeuksia sinulla on?

Lue katkelmat Tove Janssonin romaanista **Muumipeikko ja pyrstötähti** (s. 30—34, 39, 42—45, suom. Laila Järvinen, WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1955, ruots. *Kometjakten*, 1946).

Kohtauksen päähenkilö on Muumi eli Muumipeikko. Hän kuulee Piisamirotalta pyrstötähdestä ja päättää ottaa siitä tarkemmin selvää. Avukseen hän ajattelee kuitenkin tarvitsevansa ystäväänsä Nipsua. **Muumipeikolla on edessään moraalisten vaatimusten ristiriita. Mutta se tapa, jolla hän sitten toimii, näyttää velvollisuuseettiseltä kannalta olevan hyvin selvästi väärin. Miksi?**

Muumipeikon toimintaa voi arvioida Immanuel Kantin **kategorisen imperatiivin** seuraavan muotoilun kannalta: **”Toimi niin, että käytät ihmisiä, joko omassa persoonassasi tai kenen tahansa muun persoonassa, samalla aina päämääränä sinänsä, ei pelkästään keinona päästä päämäärään”.** **Miten?** Hyödynnä tapauksen analysoimisessa yllä olevaa *teemaosiota* **PERSOONAN VÄLINEELLINEN MANIPULOINTI**.

Kun asia selviää Nipsulle, hän suuttuu Muumipeikolle. Miten tätä voi ymmärtää Kantin periaatteen valossa, ja miten tunteet liittyvät asiaan? (Tunteista ks. luvut 6 ja 8.)

Kuvitellaan seuraavanlainen tilanne. **Naapuruston kaverit ovat tapaavat kokoontua torstai-iltaisin kuudelta pelaamaan palloa kentälle. Yksi heistä asuu kentän laidalla ja nostaa aina omistamansa maalit pihaltaan kentälle peliä varten. Kun kaverit tänä torstaina ovat taas aloittelemassa, maaleja ei näy, mutta niiden omistajan he huomaavat pihalleen. Kun häntä huudetaan pelaamaan ja tuomaan maalit, hän vastaa: ”Möin ne eilen.” Suurta epäoikeudenmukaisuutta ei ole tapahtunut, mutta jokin on mennyt pieleen. Selitä, mikä.**

Lue katkelma **J. R. R. Tolkienin** romaanin **Taru sormusten herrasta** 2. osasta **Kaksi tornia** (4. Kirja, X luku ”Mestari Samvaisin valinnat”, s. 464—467; suom. Kersti Juva ja Eila Pennanen, WSOY, Juva 1979, engl. *The Lord of the Rings*, 1954—1955).

Kohtauksen päähenkilö on Frodo Reppulin ystävä ja palvelija Samvais Gamgi. ”Mitä minä teen? Mitä minä teen?” Sam kauhistelee, sillä hän luulee Frodon kuolleen.

Samilla on edessään moraalisten vaatimusten ristiriita. Jäsentele vaatimusten perusteita erityisesti velvollisuuseettisestä näkökulmasta. Kiinnitä huomiota siis sellaisiin asioihin kuin sopimukset, sitoumukset, lupaukset, tehtävät, velvollisuudet, oikeudet ja oikeudenmukaisuuden periaatteet. Voit lisäksi ottaa huomioon myös hyve-eettisiä ja utilitaristisia perusteita (ks. luvut 7—8 ja 12).

Ota selvää, mitä tarkoittaa motto **Fiat iustitia pereat mundus**. Miten se liittyy velvollisuuseettiseen näkökulmaan?

Lisälukemista

Toni Kannisto, [”Kant: etiikka” \(17.9.2014, Logos-ensyklopedia\)](#).

Jaakko Kuosmanen, [”Ihmisoikeudet” \(17.9.2014, Logos-ensyklopedia\)](#).

Henrik Rydenfelt, [”Oikean ja väärän teorit” \(2014, Etiikka.fi\)](#).

Juhani Pietarinen, osio [Normatiivisen etiikan suuntauksia](#) artikkelissa [”Etiikka” \(3.3.2015, Logos-ensyklopedia\)](#).

Utilitaristiset teorit: seurausetiikka

Luvussa 14 tutustutaan eettiseen teoriaan, joka on suoraviivainen ja äkkiseltään helposti lähestyttävä. Seurauksiahan me toiminnallamme tavoittelemme – tietysti! Mutta siinä missä utilitaristinen harkinta vaikuttaa houkuttelevan selkeältä, iskevät sen ongelmat selkeästi vasten useimpien ihmisten tavallista oikeustajua. Velvollisuuseettisen lähestymistavan ja seurauseettisen lähestymistavan erojen hahmottamiseksi huidotaan eteen ja taakse.

Seurauseettisiä teorioita kutsutaan myös **konsekventialistisiksi** ja joskus myös teleologisiksi. Nämä teorit painottavat toiminnan **seurauksia**, aikaansaannoksia, vaikutuksia tai tavoiteltavia päämääriä. Yleisin nimitys on kuitenkin **utilitarismi**, ja sitä nimitystä nytkin käytetään. (Lat. *consequentia* – jälkeen tuleva, seuraus; kr. *telos* – loppu, tavoite, päämäärä; lat. *utilitas*, engl. *utility* – käyttökelpoisuus, hyöty.)

Utilitarismin keskeisen kehittäjän **Jeremy Benthamin** (1748—1832) sanoin: ”ainoa oikea, sovelias ja yleisesti toivottava inhimillisen toiminnan päämäärä [. . .] on kaikkien toiminnan vaikutuspiiriin kuuluvien suurin onnellisuus”. Bentham kutsui ainoaa hyväksymäänsä harkinnan periaatetta hyötyperiaatteeksi ja onnellisuusperiaatteeksi. Sen voi muotoilla seuraavasti: **on toimittava niin, että toiminta saa aikaan mahdollisimman paljon hyviä seurauksia**. Hyviin seurauksiin lasketaan mukaan haitallisten seurausten estäminen tai välttäminen.

On tietysti oleellista kysyä, **mikä** sitten **on hyvää** tai **haitallista**. Bentham oli hedonisti eli hänen mukaansa hyvää on yksinkertaisesti nautinto ja tuskan puute. Tässä hän oli siis antiikin epikuroalaisuuden kanssa samoilla linjoilla.

Hedonistisen utilitarismin lisäksi on myös **muunlaisia** utilitarismin versioita. Niiden **erot** juontuvat ensisijaisesti siitä, miten ne vastaavat kysymykseen, mikä on hyvää. Katsotaan niitä myöhemmin. Pistetään kysymykset hyvästä ja pahasta vähäksi aikaa syrjään.

Ajatellaan nyt, että siitä, mitä pitää tavoitella ja mitä pitää välttää vallitsee suhteellisen suuri yksimielisyys: nautinto on hyvää, tuska on pahaa, lisäksi erityisesti terveys on hyvä asia, terveyden puute taas haitallista ja niin pois päin. Puhutaan yksinkertaisuuden vuoksi hyvinvoinnista jonkinlaisessa yleisessä mielessä sitä tarkemmin määrittelemättä. Katsotaan ensin harkintaa tutuissa esimerkitapauksissa.

Utilitaristinen toiminnan harkinta

Huckin tapauksessa kumpaakin vaatimusta voidaan perustella seurauksilla: Jim ja epäilemättä myös hänen puolisonsa ja lapsensa kärsivät orjuudessa. Toisaalta neiti Watsonille hänen orjansa menettämisestä koituu haittaa. Mikäli Huck arvioisi eri **toimintavaihtoehtoja** pelkästään **seurausten kannalta**, hänen tulisi siis huomioida kaikkia mahdolliset todennäköisesti odotettavissa olevat seuraukset ja valita se toimintavaihtoehto, jonka kokonaisseuraukset olisivat parhaat.

Vastaavasti venemiehet arvioisivat toimintavaihtoehtojaan hyvien ja haitallisten seurausten valossa. Lautalle menemisen puolesta puhuisi se, että oletetut sairaut saisivat nopeammin tarvitsemaansa apua. Lautalle menemistä vastaan taas puhuisi se, että miehille ja heidän läheisilleen tästä koituisi monenlaista haittaa.

Keskeistä olisi tietysti myös se, katsotaanko olemassa olevan lainsäädännön tuottavan hyviä seurauksia. Seurausten kannalta olisi mahdollista perustella, että orjuutta pitää vastustaa, koska itsemääräämisen puute vähentää ihmisten hyvinvointia. Toisaalta utilitaristisesti voi olla mahdollista vastustaa myös orjuuden hallitsematonta lakkauttamista, jos sen katsottaisiin tuovan yhteiskuntaan epävarmuutta, taloudellista tehottomuutta, väkivaltaa tai muita haitallisia seurauksia.

On huomattava, että seurauseettisen lähestymistavan mukaan ei ole mitään suoraa, ehdotonta perustetta ajatella, että ei saisi esimerkiksi valehdella tai että tulisi toimia sovittujen velvollisuuksien mukaan. Utilitarismin mukaan yksi ainoa periaate määrittää sen, mikä kussakin tilanteessa on oikein, ja vastaavasti: **on moraalisesti väärin valita toimintavaihtoehto, jonka seuraukset eivät ole parhaat mahdolliset.**

Seurauseettisen näkökulman ja harkinnan ero velvollisuuseettiseen verrattuna

Palataan kysymykseen **moraalisista ristiriidoista**. Sellaisia **ei** utilitaristisen ajattelun mukaan viime kädessä voi olla. Jokaisessa tilanteessa on viime kädessä vain yksi moraalisesti oikea vaihtoehto: on toimittava parhaita kokonaisseurauksia tavoitellen.

Seurauseettisen lähestymistapa on siis **hyvin toisenlainen** kuin velvollisuuseettinen. Siinä, missä velvollisuuseettiset teorioiden mukaan jotkut teot ovat lähtökohtaisesti väärin, riippumatta siitä, mitä seurauksia niillä on. **Velvollisuuseettinen lähestymistapa** on siis ikään kuin **"taaksepäin katsova"**: kun arvioidaan, mitä ei saa, saa tai on lupa tehdä, lähdetään siitä, millaisia periaatteita, normeja, sopimuksia tai vastaavia on voimassa, ja mitä velvollisuuksia ja oikeuksia niiden pohjalta on. **Seurauseettisen lähestymistapa** taas on **"eteenpäin katsova"**: toimintaa harkittaessa arvion on perustuttava toimintavaihtoehtojen odotettaviin vaikutuksiin.

Entäpä Denisen ja Frankin tapausesimerkit? Utilitaristiselta kannalta katsoen tapausten välillä ei ole mitään isoa moraalisesti merkittävää eroa. Kummassakin oleelliset vaikutukset ovat menettävät ja säästyvät ihmiselämät. Kun tapausten väleillä taas kiinnitetään huomiota johonkin eroon, lähestymistapa ei ole seurauseettinen. Useimmat ihmiset pitävät Denisen ja Frankin tapauksia merkittävillä tavoilla erilaisina. Heidän lähestymistapansa tällaisten tapausten harkintaan ei siis ole suoraviivaisen utilitaristinen. (Denisen ja Frankin tapausten tarkempi analyysi seuraavassa luvussa 13: *teema VAUNUESIMERKIT JA "KAKSOISVAIKUTUKSEN PERIAATE"*.) Katsotaan utilitarismin velvollisuuseettistä kritiikkiä seuraavan kärjistetyn esimerkin avulla.

Utilitaristisen harkinnan ongelmallisuus: velvollisuuseettinen kritiikki

Ajatellaan yksinkertaistettua tilannetta, jonka neljällä eri toimintavaihtoehtolla x, y z ja v arvioidaan kullakin olevan hyvät kokonaisvaikutukset. Kukin toimintatapa vaikuttaa neljään

eri osapuoleen A, B, C ja D, joiden voidaan ajatella olevan yksittäisiä henkilöitä (tai henkilöryhmiä). Muilla toimintatavoilla on selvästi kaikille osapuolille vain haitallisia vaikutuksia. Verrattuna muihin vaihtoehtoihin ja siihen, ettei tehdä mitään, kukin näistä on siis itsessään perusteltu toimintatapa. Vaikutukset eri osapuolille on eritelty alla. Kuvitellaan, että eri osapuolille kertyviä hyviä ja haitallisia seurauksia voidaan laskea ja vertailla (taulukossa + tarkoittaa ”hyöty-yksikköä”, ja – taas ”haittayksikköä”).

Toimintavaihtoehtojen tuottamat seuraukset eri osapuolille (esimerkki)

toimintavaihtoehdot >	x	y	z	v
osapuolet, joihin toiminta vaikuttaa v				
A	++	+++++-	+-	+
B	++	+++++-	-	+
C	++	--	-	-
D	++	+++++-	+-	+
kokonaisvaikutukset:	+ 8	+ 13	+ 2	+ 2

Suurimman kokonaishyödyn (+13) saisi siis aikaan toimintavaihtoehdon y toteuttaminen. **Useimmat** ihmiset pitänevät tätä vaihtoehtoa kuitenkin **intuitiivisesti moraalisesti vääränä**.

Perusteluiksi voidaan esittää seuraavia seikkoja: Tätä voidaan perustella sillä, että vaihtoehto y olisi osapuolen C kannalta hyvin **epäreilu**. Vaihtoehto x taas olisi kaikille **tasapuolinen**, vaikkakin kokonaisvaikutuksiltaan huonompi). Lisäksi voidaan huomauttaa, että vaihtoehdon y toteuttaminen tuottaa haittaa y:lle, ja tällä toiminnalla rikotaan mahdollisesti y:n **oikeuksia** vastaan. Tällaiset perustelutavat ovat luonteeltaan velvollisuuseettisiä.

Velvollisuuseettiseltä kannalta tarkasteltuna puhtaan **utilitaristinen harkinta** vaikuttaa jopa **moraalisesti virheelliseltä**, koska siinä ei huomioida **velvollisuuksia**, joita tulee **moraali- tai oikeudenmukaisuuden periaatteista**, toisten **oikeuksista**, **sopimuksista** ja vastaavista. Velvollisuuseettiseltä kannalta ihmisellä on lähtökohtaisesti monenlaisia velvollisuuksia, joista voi käytännön tilanteissa aiheutua ristiriitaisia vaatimuksia. Seurauseettiseltä kannalta, mitään lähtökohtaisia velvollisuuksia ei ole, vaan velvollisuus on kulloinkin toimia parhaita kokonaisseurauksia toteuttavalla tavalla.

Alustavia utilitaristisia vastauksia

Utilitaristit ovat vastanneet tällaiseen kritiikkiin monenlaisilla tavoilla. Bentham ja monet hänen seuraajansa ovat todenneet, että tavanomaiset moraalitai oikeudenmukaisuuskäsitykset ovat yksinkertaisesti perusteettomia, voimakkaasti tunteisiin sidottuja tottumuksia. Lisäksi on saatettu vastata, että käytännössä tapaukset, joissa pitää toimia räikeästi perinteisten moraalikäsitysten vastaisesti, ovat harvinaisia. Bentham ja häntä monessa suhteessa seurannut John Stuart Mill (1806—1873) olivat pitkälti tällä kannalla.

Bentham ja Mill myös katsoivat, että ensisijaisesti utilitaristista harkintaa täytyisi käyttää ensisijaisesti yhteiskunnallisessa päätöksenteossa: valtion lait, instituutiot ja hankkeet on välineitä suurimman mahdollisen hyvinvoinnin tuottamiseksi suurimmalle mahdolliselle joukolle. Palataan tähän sääntöutilitarismin yhteydessä.

teema UTILITARISMIN ONGELMIA

Velvollisuuseettiseltä ja hyve-eettiseltä kannalta katsottuna suoraviivainen utilitaristinen harkinta voi johtaa epäoikeudenmukaisiin tai moraalisesti vääriin toimintasuosituksiin. Tähän liittyy myös seuraava ongelma: utilitaristinen harkinta voi vaatia itsestä ja läheisistä huolehtimisen alistamisen yleisen hyvinvoinnin edistämiseksi. On huomattava, että utilitarismi voi olla paljon tavanomaisia hyve-eettisiä ja velvollisuuseettisiä käsityksiä vaativampaa. Tämä hahmottuu selvästi, jos huomioidaan, että edellisessä esimerkissä C voi itse olla se, jota utilitaristinen harkinta ohjaa toimimaan tavalla y. Utilitarismin mukaan oman ja lähteistensä hyvinvointi tulee tietysti huomioida osana kaikkia seurauksia, mutta itseään ja läheisiään ei saa huomioida muita enempää. Utilitaristinen harkintatapa on siis lähes vastakohta egoistiselle harkinnalle. Mutta sen altruistisuus ei perustu niinkään empatian tunteeseen vaan tietoon ja järkipäiseen harkintaan.

Moraalipsykologiselta kannalta katsottuna utilitarismilla on tietysti vastassaan kysymys motivaatiosta. Benthamista lähtien utilitaristit ovat kuitenkin pitäneet tätä varsinaisen moraalifilosofian kannalta toissijaisena aiheena. Tässä suhteessa utilitaristit ovat olleet Immanuel Kantin kanssa samoilla linjoilla. Se, onko ihminen motivoitunut toimimaan moraalista oikein, on toissijainen, satunnainen (kontingentti) tekijä.

Kun kyse on kaikkien mahdollisten toimintavaihtoehtojen seurausten arvioinnista, tullaan toisaalta tietoa koskeviin kysymyksiin. Kuinka voidaan tietää, kaikki mahdolliset seuraukset? Utilitarismin puolustajat painottavat sitä, että asioista on otettava selvää ja toimittava tarvittaessa todennäköisyyksien pohjalta. Moraali- ja yhteiskuntafilosofinen utilitarismi kehittyi 1700-luvun loppupuolella yhdessä taloustieteellisen ajattelun kanssa. Utilitaristit ovat korostaneet tieteellisen tiedon merkitystä yhteiskunnalliselle päätöksenteolle ja siten ihmisten ja muiden kokoevien olentojen hyvinvoinnin edistämiseksi.

teema BENTHAM JA MILL: KLASSINEN HEDONISTINEN UTILITARISMI

Mutta utilitarismi ei syntynyt tyhjästä. Benthamin ja Millin utilitarismi oli ensinnäkin itsetietoisien sekularistista. Järkipääinen moraalisuus oli heidän mukaansa erotettava kristinuskosta ja ylipäätään kaikesta yliluonnolliseen tai tuonpuoleiseen vivahtavastakin. Tässä heidän taustallaan on David Hume'n naturalismi ja radikaaleimmat ranskalaisen valistuksen ateistifilosofit.

Benthamin utilitarismin taustalta löytyy kuitenkin myös eräänlaista teologista utilitarismiä. Jotkut 1700-luvun alkupuolen moraalifilosofit olivat näet hahmottaneet moraalin luonteen ja perustan seuraavasti: maailma on suuri jumalallinen yhteisyritys, jossa jokaisella on paikkansa ja tehtävänsä. Jumala tähtää siihen, että kaikkien onnellisuus toteutuu parhaalla mahdollisella tavalla, ja on siksi suunnitellut ja määrännyt kullekin asemansa ja sen mukaiset velvollisuudet. Vaikka ihminen ei voikaan tietää, mitä kaikkea viime kädessä seuraa jonkin tietyn moraalisen normin seuraamisesta jossakin tilanteessa, hänen tulee luottaa siihen, että Jumalan määräyksiä noudattamalla kokonaisuus toimii kaikkien parhaaksi. 1700-luvun ateististen ja naturalististen ajatuskulkujen yleistyessä käsityksen Jumalasta niin

”suurena kaikkietävänä utilitaristisena suunnittelijana” kuin muunkinlaiset alkoivat jäädä moraalifilosofiassa syrjään.

Jeremy Bentham ja John Stuart Mill ovat kuitenkin itsenäisen utilitaristisen eettisen teorian kehittäjät. Vaikka Benthamin mukaan moraalisuuden vaatimusten ymmärtäminen oli mahdollista kenelle tahansa, hän oli hyvin kriittinen arkiajattelu kohtaan: vetoaminen intuitioihin on usein vain itsekkäiden tavoitteiden vaarallista peittämistä. Utilitaristista harkinnan periaatetta hän piti rationaalisena ja kaikkien käsityskyvyn saavutettavissa olevana. Ratkaisuna siihen, että yleisen onnellisuuden edistäminen ja oman etumme edistäminen eivät aina ohjaa samoihin toimiin, oli yhteiskunnan muuttaminen niin, että näin tapahtuisi. Ihmisiä on kasvatettava ja ohjattava lainsäädännöllä toimimaan tavoilla, jotka edistävät hyvinvoinnin toteutumista.

Benthamin utilitaristinen teoria ei pyri selittämään tavallisen moraalisen ajattelumme luonnetta. Sen tarkoitus on ohjata erityisesti valta-asemissa olevia mutta myös tavallisia yksilöitä. Benthamin utilitaristinen teoria oli kyllä helposti tajuttavissa mutta se sotii pahasti arkiajattelua vastaan.

Benthamin tärkein seuraaja oli hänen ystävänsä James Millin poika John Stuart Mill. Hän pyrki vastaamaan tavallisen moraalisen ajattelun ja utilitarismin yhteen sovittamisen tähän haasteeseen: Niissä tavanomaisissa moraalisisissa periaatteissa, jotka opimme jo lapsena, kasaantuu Millin mukaan ihmiskunnan kokemusperäinen tieto erilaisten toimintojen hyödyllisistä ja haitallisista seurauksista. Tavanomaiset periaatteet ovat siis jo oikeastaan kehittyneet utilitaristisiksi ja niihin voi sikäli pitkälti luottaa. Ainoastaan epätavallisissa ja aivan uudenlaisissa tapauksissa on vedettava suoraan hyötyperiaatteeseen. Noissa tapauksissahan tavanomaisen moraalisen ajattelun ja järjelyn tavoista ei ole apua: tästä johtuen (i) hyötyperiaatteen ja arkijärjen ei tarvitse koskaan joutua konfliktiin, ja (ii) hyötyperiaatteen lisäksi ei tarvita mitään muita intuitiivisesti käsitettävissä olevia moraaliperiaatteita selittämään tavallista moraaliamme.

Myös Millin käsitys siitä, mitä onnellisuuteen sisältyy, oli Benthamin tavoin hedonistinen. Mutta pyrki ei hyväksynyt Benthamin suoraviivaista näkemystä nautinnosta yksinkertaisena halujen tyydyttämisenä. Millin kuuluisan toteamuksen mukaan ”on parempi olla onneton Sokrates kuin onnellinen sika”. Näin Millin näkemys saattaa itse lähestyä myös aristoteelista näkemystä onnellisuudesta kykyjen aktiivisena käyttämisen, joka samalla tuottaa myös nautintoa.

teema MIKÄ ON HYVÄÄ? PREFERENSSIEN TOTEUTUMINEN . . .

1900-alussa brittiläinen moraalifilosofi G. E. Moore kehitti utilitarismista ei-naturalistiseen suuntaan. Hänen mukaansa hyvä on ei-luonnollinen, intuitiivisesti käsitettävä ominaisuus. Hyvä ei siis palaudu esimerkiksi nautinnollisuuteen tai siihen, mikä on hyödyllistä terveydelle tai elossa säilymiselle. Mooren mukaan varsinaisessa mielessä ovat esteettiset, ystävyteen liittyvät ja vastaavan kokemukset. Moore oli utilitaristi eli hänen mukaansa tällaisen hyvyyden toteutumista maailmassa oli maksimoitava. Hänen utilitarismin versiotaan on kutsuttu ideaaliutilitarismiksi. Nykyisin Mooren ideaaliutilitarismi on teologisen utilitarismin tavoin lähinnä mielenkiintoinen sivujuonne utilitarismin historiassa.

1900-luvun jälkipuoliskolle asti utilitarismi oli ihmiskeskeistä. 1970-luvulta lähtien huomiota on kiinnitetty kuitenkin yhä enemmän siihen, että toiminnan seurauksia olisi arvioitava kaikkien tuntevien elollisten olentojen kannalta. Lyhyesti sanottuna: myös eläinten nautinto ja erityisesti kärsimyksen estäminen on huomioitava toimintaa arvioitaessa. Tämän näkemyksen tärkein puolestapuhuja on Peter Singer (s. 1946), jonka teoksia on myös suomennettu.

Preferenssiutilitarismi sen sijaan on edelleen hedonistisen utilitarismin varteenotettava haastaja. Hedonistinen utilitarismi pyrkii siis palauttamaan hyvän naturalistisesti ja psykologisesti määriteltäviin asiointeihin tai kokemuksiin kuten nautintoon ja terveyteen. Preferenssiutilitarismi taas jättää hyvän sisällön määrittelemättä. Objektiiivisen määrittelyn sijaan hyvän katsotaan olevan subjektiivista. Se, mikä on hyvää, ja mikä on parempaa tai huonompaa kuin jokin muu, jää kokijoiden subjektiivisesti arvioitavaksi.

Ulkopuolinen ei voi tietää, mikä on muille viime kädessä hyvää. Niinpä on oikein maksimoida subjektien mahdollisuuksia toteuttaa omia preferenssejään. Preferenssillä tarkoitetaan osittain samaa kuin halulla, mutta ei täysin. Haluja on tietoisilla olennoilla. Preferenssejä taas voi sanoa olevan olennoilla, jotka voivat tietoisesti vertailla halujaan ja tehdä niiden välillä arvioita ja valintoja. Kyky preferoida olisi siis yksi itsetietoisuuteen liittyvä tekijä.

Käytännössä se, että voin valita, mitä teen, liittyy tietysti vapauteeni. Hyvää on siis se, että yksilöiden valinnanmahdollisuuksien toteutuminen on mahdollisimman suurta. Normatiivisena eettisenä teoriana preferenssiutilitarismi on yhteydessä liberalismiin poliittisena aatteena tai yhteiskuntafilosofisena teoriana. Bentham ja Mill olivat klassisen liberalismiin tärkeitä kehittäjiä ja edistäjiä, ja myös utilitaristeja. Heidän teorioissaan on preferenssiutilitarismin piirteitä. Merkittävin preferenssiutilitarismin kehittäjä on kuitenkin R. M. Hare, joka moraalifilosofiset tutkimukset 1950-luvulla (jonka metaeettisiin näkemyksiin palataan seuraavassa luvussa 14).

Suora tekoutilitarismi – epäsuora sääntöutilitarismi

On vielä tuotava mukaan erottelu **suoran utilitarismin** ja **epäsuoran utilitarismin** välillä. Lähtökohtana on nyt ollut toiminnan suora utilitaristinen harkinta. Bentham ja Mill eivät tehneet tätä erottelua, mutta he suuntasivat utilitaristisen teoretisointinsa erityisesti **yhteiskunnallisille päätöksentekijöille**. Suorasta utilitarismista käytetään yleensä nimitystä **tekoutilitarismi**. Ajatuksena on, että periaatteessa jokaisen toimijan pitäisi harkita kaikkia tekojaan ja tekemättä jättämisensä suoraan hyötyperiaatteen mukaan.

Epäsuoran utilitaristiset teoriat taas painottavat sitä, ettei pidä keskittyä niinkään yksittäisten toimijoiden yksittäisten tekojen harkintaan. Voidaan ajatella Millin tavoin, että tavanomaiset moraalikäsitteet, tunteet ja tottumukset ohjaavat kohti hyviä seurauksia. Utilitaristinen päätöksenteko on kohdistettava selvittämään sitä, **millaiset yleisemmät järjestelyt erityisesti julkiset lait, instituutiot ja hankkeet lisäävät yleistä hyvinvointia ja ehkäisevät tai korjaavat haittoja**.

Epäsuora utilitarismi siis suhtautuu lakien määrittämiin velvollisuuksiin ja oikeuksiin sekä julkisiin institutionaalisiin tehtäviin **välineellisesti**. Normit eivät ole itsessään arvokkaita tai järkeviä, vaan keinoja hyvien asioiden saavuttamiseen ja haitallisten poistamiseen. Sääntöutilitaristisesti voidaan kuitenkin perustella yleisiä normeja, joita on yksittäistapauksessa noudatettava ilman, että tarvitsisi miettiä seurauksia. Hyviä esimerkkejä ovat vaikkapa voimassa oleva tieliikennelaki: kyseessä on monimutkainen normisto, jonka normien noudattaminen ehkäisee onnettomuuksia mutta tekee vaarallisilla välineillä julkisilla tiealueilla liikkumisen sujuvaksi ja ajankäytöllisesti tehokkaaksi.

Sääntöutilitaristiselta kannalta voidaan myös perustella, miksi on oltava ehdottomia lakisääteisiä **oikeuksia**. Ne turvaavat pitkällä tähtäimellä ihmisten vapautta ja hyvinvointia ja

ne myös mahdollistavat sellaisia luottamukseen perustuvia suhteita ihmisten välille, jotka ovat tarpeellisia esimerkiksi erilaisten ammattilaisten työn onnistumiselle. (Vaitiolovelvollisuutta käsitellään tältä kannalta seuraavassa luvussa 14.)

Epäsuoraa utilitarismia vastaan on kuitenkin esitetty seuraavanlaista kritiikkiä: jos eri jonkin toimintavaihtoehdon kokonaisuudet ovat jossakin tapauksessa selkeästi eri vaihtoehdoista parhaimmat mahdolliset, eikä epäsuoran utilitaristisesti perustellut säännöt ole silloin vain laitettava syrjään. Jos utilitaristinen harkintatapa katsotaan oikeaksi, ei ole helposti perusteltavissa, miksi suoraa tekoutilitaristista harkintaa ei saisi käyttää, jos se on mahdollista.

teema JOHN RAWLS: RANKAISEMISINSTITUUTION EPÄSUORAN UTILITARISTINEN PERUSTELU aineistotehtävä ETEENPÄIN KATSOVA NÄKÖKULMA JA TAAKSEPÄIN KATSOVA NÄKÖKULMA

Rawlsin lähtökohtana on kahden erilaisen rankaisemisteorian välinen vastakkainasettelu. Filosofinen kiista näiden teorioiden tai näkökulmien välillä palautuu Platonin dialogeihin. 1700- ja 1800-luvulla etiikkaan ja yhteiskuntafilosofiaan muodostui rankaisemisen oikeuttamisessa kaksi pääkoulukuntaa, retributivistit ja utilitaristit. Rawlsin sanoin "retributivistisen näkökulma on, että rankaiseminen oikeutetaan sillä perusteella, että väärintekeminen ansaitsee rangaistuksen" (s. 21). "[U]tilitaristinen näkökulma taas lähtee periaatteesta, jonka mukaan menneet ovat menneitä ja ainoastaan tulevat seuraukset huomioidaan nyt tehtävissä päätöksissä, ja joka katsoo, että rangaistuksen voi oikeuttaa ainoastaan viittaamalla niihin todennäköisiin seurauksiin, joilla se toimii yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitämisen keinona" (s. 22).

Vaikka lähtökohtana onkin rankaiseminen, Rawls esittää artikkelissaan jäsentelyn, joka on tarkoitettu yleisemmäksi. "Two concepts of rules" -artikkelin argumentoinnin voi katsoa edustavan epäsuoraa sääntöutilitarismia. Rawlsin kehittämän vaikutusvaltaisen oikeudenmukaisuusteorian näkökulma on kuitenkin kontraktualistinen ja velvollisuuseettinen (ks. mm. Ville Päivänsalon ja Jukka Mäkisen artikkelin "John Rawls" osio [Oikeudenmukaisuus reiluutena](#), 2.10.2009, Logos-ensyklopedia.)

Voimme yrittää selvittää tätä erottelua kuvittelemalla, mitä isä voisi vastata poikansa kysymykseen. Oletetaan, että poika kysyy: "Miksi F laitettiin eilen vankilaan?" Isä vastaa: "Koska hän ryösti pankin B:ssä. Hänen oikeuskäsittelynsä oli asianmukainen ja hänet todettiin syylliseksi. Siksi hänet laitettiin eilen vankilaan". Mutta oletetaan, että poika olisikin kysynyt aivan toisen kysymyksen: "Miksi ihmiset laittavat toisia ihmisiä vankilaan?" Isä saattaisi vastata tähän: "Suojellakseen hyviä ihmisiä pahoilta ihmisiltä" tai "Estääkseen ihmisiä tekemästä asioita, jotka olisivat huonoja meille kaikille; muutenhan emme voisi mennä illalla petiin ja nukkua rauhassa". Esillä on kaksi hyvin erilaista kysymystä. Toinen niistä painottaa tiettyä erisnimeä: se kysyy, miksi F tulee rangaistuksi eikä joku muu, tai se kysyy, mistä häntä rangaistaan. Toinen kysyy, miksi meillä on rankaisemisen instituutio: miksi ihmiset rankaisevat toisiaan sen sijaan, että vaikkapa antaisivat aina anteeksi toisilleen?

[. . .] Tämän tietyn ihmisen tapauksessa laki katsoo taaksepäin, tuomari katsoo taaksepäin, lautamiehet katsovat taaksepäin ja rangaistus langetetaan jostakin, mitä hän teki.

Toisaalta meillä on rankaisemisen instituutio itsessään, ja siihen ehdotetaan ja hyväksytään muutoksia, koska (ideaalinen) lainsäätävä ja ne, joita tuo lainsäädäntö koskee, ajattelevat seuraavalla tavalla: kun osana puolueettoman lainsäädännön järjestelmää, rankaisemista sovelletaan lainsäädännön piiriin tuleviin yksittäistapauksiin, seurauksena on, pitkällä aikavälillä, yhteiskunnan etujen toteutuminen.

Voidaan sanoa, että tuomarin ja lainsäätäjän asemat ovat erilaisia ja niistä katsotaan eri suuntiin: toinen katsoo menneeseen, toinen tulevaan. Oikeutus sille, mitä tuomari tekee *tuomarina*, kuulostaa retributiiviselta näkökulmalta. Oikeutus sille, mitä (ideaalinen) lainsäätjä tekee *lainsäätäjänä* kuulostaa utilitaristiselta näkökulmalta. Kumpikin näkemys on siis tärkeä. (Näinhän sen täytyykin olla, sillä älykkäitä ja ymmärtäväisiä ihmisiä löytyy väittelyn kummaltakin puolelta.) Alustava sekaannus häviää, kun huomataan, että nämä näkökulmat soveltuvat eri tehtäviä hoitaviin henkilöihin ja heidän erilaisiin velvoitteisiinsa, ja asemoituvat eri tavoilla sen järjestelmän sääntöihin, joka muodostaa rikoslainsäädännön.

Voisi sanoa, että utilitaristinen näkökulma on perustavampi, sillä sitä käyttää näistä tehtävistä perustavampi. Tuomarihan toteuttaa lainsäätäjän tahtoa, sikäli kuin pystyy sen selvittämään.

John Rawls, "Two concepts of rules" (kokoelmassa *Collected papers*, toim. Samuel Freeman, Harvard University Press, Cambridge, MA – London 2001). Otteet s. 22–23, suom. NN. Artikkelin ilmestyi alun perin 1955.

Velvollisuuseettistä näkökulmaa voi sanoa taaksepäin katsovaksi ja seurauseettistä eteenpäin katsovaksi. Mitä tällä tarkoitetaan?

Voisiko epäsuoran sääntöutilitarismin ja kontraktualismin yhdistää? Yritä. Hae apua yllä olevasta Rawlsin tekstistä.

aineistotehtävä BERNARD WILLIAMS: KONTRAKTUALISMI JA UTILITARISMI

Meidän on nyt käännyttävä sisällöllisten eettisten teorioiden puoleen. Eettisiä teorioita on lukuisia erilaisia, ja on lukuisia tapoja luokitella niitä kunkin luokittelun johtaessa erityyppisiin tyyppiteltyihin. Yksikään näistä luokitteluista ei ole ainutlaatuisen valaiseva, mutta yhdenlainen hyödyllinen erottelu on erottelu kahteen eettisten teorioiden perustyyliin, *kontraktuaaliseen* ja *utilitaristiseen*.

Kontraktualismin perusajatuksen on muotoillut T. M. Scanlon suhteessa sen näkemykseen moraalista vääryydestä: "Teko on väärä, jos sen tuottamista noissa olosuhteissa ei hyväksyisi yksikään käyttäytymisen yleisesti ohjaava sääntöjärjestelmä, jota kukaan ei voi järkevästi ottaen hylätä asioihin perehtyneen pakottamattoman yleisen keskinäisen sopimisen perusteella." (Scanlon ja muutamat muuta kirjoittajat, joita myöhemmin käsittelem, puhuvat tavallisesti *moraalisuudesta*, kuten itsekin välillä teen.) Tämä näkemys vääryydestä juontuu tietystä moraalisen ajattelun tai moraalisten tosiasioiden viimekätistä luonnetta koskevasta teoriasta. Tämän teorian mukaan moraalinen ajattelu käsittelee sitä, millaisia sopimuksia ihmiset voisivat tehdä tuollaisissa hyvissä olosuhteissa, joissa kukaan ei olisi tietämätön tai pakotettu. Teoria esittää myös näkemyksen moraalista motivaatiosta. Moraalinen perusmotiivi on "halu kyetä oikeuttamaan omat teot muille sellaisilla perusteilla, joita nämä eivät voisi hylätä". Voidaan nähdä, kuinka lähellä tämä moninainen ajatuskokonaisuus on niitä Kantia seuraavia käsityksiä, joista edellisessä luvussa keskusteltiin. Nyt ei kuitenkaan yritetä osoittaa, että jokaisen rationaalien toimijan täytyy olla kantilaisittain käsitetyn ajatuksellisen tasavallan kansalaislainsäätävä. Kyse on siitä, millaiset säännöt olisivat hyväksyttäviä ihmisille, joiden jo oletetaan olevan kiinnostuneita saavuttamaan sopimuksellisen yksimielisyyden.

Utilitarismi sitä vastoin tuo eettisen ajattelun perustavaksi sisällöksi yksilöllistä hyvinvointia koskevat tosiasiat. Utilitarismia on monenlaista. Utilitarismin eri versiot ovat muiden kysymysten ohella erimielisiä siitä, mitä hyvinvointiin lasketaan kuuluvaksi. Erimielisyydet koskevat muun muassa sitä, pitäisikö yksittäiset teot oikeuttaa hyvinvoinnin maksimoinnin pohjalta, vai pikemminkin jonkinlaiset säännöt, käytänteet tai instituutiot. (Tämä johtaa erotteluun *suoran* ja *epäsuoran* utilitarismin välillä.) Kaikki utilitarismin muodot ovat kuitenkin yksimielisiä hyvinvoinnin kokoamisesta, toisin sanoen siitä, että kyse on kaikkien osallisten yksilöiden hyvinvoinnin summaamisesta yhteen tavalla tai toisella (tämä toimintamalli, ja jopa ilmaisu "osallinen" herättää kuitenkin lukuisia pulmia).

Tulen katsomaan tarkemmin näiden eettisten teorioiden tyyppien yksityiskohtia. Mutta jo tämä alustava luonnehdinta tuo esille sen, miten ne voivat johtaa erilaisiin tuloksiin. Yksi ero koskee jo sitä, miten nämä teoriat pohjimmiltaan määrittävät, keitä ylipäätään moraalisuuden *piiriin kuuluu*. Kontraktualismille on luonteenomaista laskea mukaan kuuluviksi ne, joille voisit kuvitella yrittää perustella tekojasi – yksinkertaisimman tulkinnan mukaan siis, toiset moraaliset toimijat. Tämä voidaan laajentaa koskemaan myös niiden intressejä, jotka eivät itse kykene antamaan tai vastaanottamaan perusteluja, kuten pienet lapset ja psyykkisesti vajaakykyiset. Tällöin mieleemme tulevat luonnostaan, kuten lain ollessa kyseessä, näiden ihmisten puolesta toimivat edunvalvojat. Piiriä voidaan laajentaa myös eläinten huomioimiseen, mutta ne ovat kauempana siihen ensisijaisesti kuuluvista. Voidaan odottaa kontraktualismin esittämän näkemyksen eläinten huomioimisesta eroavan siitä, millaisena se näkee ihmisten väliset moraaliset suhteet. Sopimuksen ajatus, jopa esille tuodussa minimaalisessa ja luonnosmaisessa muodossaan tuo aina ensisijaisena aiheenaan esiin tasaveroisen suhteen sellaisten toimijoiden välillä, jotka ovat sekä moraalisen ajattelun subjekteja että objekteja.

Utilitarismi katsoo toiseen suuntaan. Kiinnostus kohdistuu hyvinvointiin, joka yhden kaikkein luontevimman (ja historiallisesti vanhimman) tulkinnan mukaan on nautintoa ja tuskan poissaoloa, ja luonnostaan utilitarismi lukee piiriinsä kaikki nautinnon ja tuskan tuntemiseen kykenevät olennot. Viimeaikaisempi utilitaristinen tutkimustyö on muotoillut tätä pohjaa uudelleen ja moraalisuuden piiriin lasketaan nyt kuuluvaksi kaikki ne, joilla on preferenssejä tai haluja ja joille halujensa tyydyttymättä jääminen voi tuottaa turhautumista. Useimmissa utilitarismin versioissa eläimet lähtökohtaisesti kuitenkin kuuluvat moraalisuuden piiriin, ja itse asiassa jotkut eläimet lasketaan mukaan jopa luontevammin kuin jotkut ihmiset (kuten kuolemaisillaan olevat ihmiset). Tämän käsityksen vetoavuus on peräisin yhdestä tietystä moraalista motivaatiosta, hyväntahtoisuudesta. Samalla se tuo esiin epäsuhteen toisaalta moraalisten toimijoiden ja toisaalta moraalisen huomion kohteiden välillä, jälkimmäisen ryhmän ollessa lähtökohtaisesti ensimmäistä laajempi. Tämä utilitarismin piirre on peräisin sen pyrkimyksestä tuottaa hyvinvointia.

Koska utilitarismi on luonteeltaan konsekventialistista sen toisena tärkeänä piirteenä on tekojen arviointi niiden seurausten perusteella. Kaikki konsekventialismin muodot palauttavat eettisen arvon viime kädessä asiointiloihin. (Utilitarismin ollessa hyvinvointikonsekventialismia, tämä arvo löydetään eroista hyvinvoinnissa, joita voidaan tunnistaa eri asiointiloissa.) Tämän vuoksi toimijuus on utilitarismille aina toissijainen: meidän perustava eettinen suhteemme maailmaan, toimijoina, on olla toivottavien tai ei-toivottavien asiointilojen aiheuttajia. Keskeinen eettinen huolenaiheemme on toteuttaa maailmaan, siinä määrin kuin pystymme, enemmän hyvinvointia tai hyötyä pikemmin kuin vähemmän. Utilitarismin yksinkertaisimman muodon mukaan meidän on yksinkertaisesti toimittava toteuttaaksemme tämän tehokkaimmalla mahdollisella tavalla. On kysyttävä, mitä seurauksia toteuttavia keinoja kulloinkin on käytettävissä. Joskus ne kausaaliset yhteydet, joilla voin vaikuttaa tuloksiin, kulkevat toisten ihmisten tekojen kautta, mutta tällä ei ole kummempaa merkitystä. Merkitystä on yksinkertaisesti vain sillä, millä muutoksella tuotetaan suurin hyvinvointi. Tämä tarkoittaa, että voin vaikuttaa sellaisiin hyvinvointiin liittyviin asiointiloihin, jotka tulevat minun huolehdittavikseni, koska voin niihin vaikuttaa, vaikka ei-utilitarististen oletusten valossa niistä huolehtiminen kuuluisikin jollekulle muulle. Lisäksi on tilanteita, joissa jonkun on huolehdittava asioista, vaikka ei-utilitarististen oletusten perusteella kenenkään ei tarvitsisi huolehtia niistä.

Nämä pohdinnat tuovat esiin vielä yhden eron utilitarismin ja kontraktualismin välillä – ja taas katsotaan vain näiden teorioiden kaikkein selvimpiä ja luontevimpia tulkintoja. Utilitarismin vaatimukset hyvinvoinnin tuotannon maksimoimiseksi ovat rajattomat. Sille, miten paljon tietty henkilö voisi parantaa maailmaa ei ole rajaa, lukuun ottamatta ajan ja voimien rajoja. Koska mahdollisten asiointilojen suhteita yksittäisten henkilöiden toimiin ei voi myöskään määrittää tarkasti, vaatimukset ovat rajattomat siinäkin mielessä, että ei ole selvää eroa minuun ja johonkuhun

toiseen kohdistuvien vaatimusten välillä. Utilitaristiteoreetikoilla on tapana (vaihtelevalla innolla) *asettaa takaisin* rajoituksia sille, mitä jonkun yksilön voidaan vaatia tekevän, sanoen, että on tavallisesti tehokkaampaa esimerkiksi huolehtia erityisesti omista lapsistaan ja pitää välillä lepoa hyvän tekemisestä. Kontraktualistit kuten monet sellaiset, jotka eivät ole näiden kummankaan lajin teoreetikkoja, valittavat, että tässä edetään takaperoisesti: oikeuteni omiin lapsiini ja omaan aikaani eivät ole jotain, jonka he voisivat antaa takaisin minulle.

Bernard Williams, *Ethics and the limits of Philosophy* (Fontana Press, Lontoo 1985). Ote kirjan sivuilta 74—77. (Suom. NN. Williamsin nootin on jätetty pois. Lainausta Scanlonilta on tämän esseestä ”Utilitarianism and contractualism” [1982]. Utilitarismin osalta Williams viittaa erityisesti Peter Singeriin ja tämän kirjaan *Practical Ethics* [1979].)

Koska **kontraktualistinen** ja **utilitaristinen** lähestymistapa moraalisuuteen ovat niin erilaiset, teorioihin ja niiden tuloksiin tulee Williamsin mukaan useita eroja. **Millainen on ero siinä, keitä moraalin piiriin kuuluu? Mistä ero johtuu?**

Millä tavalla utilitarististen voi sanoa vaativan moraalisilta toimijoilta enemmän kuin kontraktualististen teorioiden?

Williams kiteyttää kontraktualistien ja muiden velvollisuuseetikoiden kritiikin: ”oikeuteni omiin lapsiini ja omaan aikaani eivät ole jotain, jonka he voisivat antaa takaisin minulle”. Selitä, mitä tämä tarkoittaa. (Williamsin alkuperäisen muotoilun kompaktia tarkkuutta on vaikea suomentaa suoraan. Se kuuluu näin: ”Contractualist, and many others who are not theorists of either sort, will complain that this gets things back to front: my rights to my own children and my own time are not theirs to give back.”)

Tehtäviä

Katso **Peter Singerin** esitelmä [”The why and how of effective altruism” \(17 min, Ted.com, maaliskuu 2013\)](#). Singer on yksi tunnetuimmista utilitaristisista moraalifilosofoista, mutta hän ei mainitse esitelmässään utilitarismia. **Mistä voi tunnistaa, että hän on utilitaristi? Millaisia tekoutilitaristisia argumentteja Singer käyttää.**

(Aiemmin käytössä ollut suomenkielinen tekstitys ei valitettavasti ole enää saatavilla. Singerin englanti on kuitenkin selkeää ja esitelmä helposti seurattava.)

Thomas Hobbes kirjoittaa teoksessaan *Leviathan* (1651): **”[Luonnon s]eitsemäs laki on, että kostossa (siis vastattaessa pahaa pahalla) ei katsottaisi entisen pahan suuruutta, vaan tulevan hyvän suuruutta. Siksi meidän on kiellettyä antaa rangaistusta missään muussa tarkoituksessa kuin rikkomuksen tekijän ojennukseksi tai muiden opastukseksi. Sillä tämä laki seuraa edellisestä, joka käskee anteeksiantoon, kunhan tulevaisuus on turvallinen.”** (II, xv, s. 144; suom. Tuomo Aho, Vastapaino, Tampere 1999.)

Hobbes on **sopimusteoreetikko** mutta hänen yhteiskuntafilosofiaansa voi pitää myös epäsuoran utilitaristisena. Hobbesin **teoria rankaisemisesta** vaikuttaa selvästikin **utilitaristisesti**. Selvitä tarkemmin, **millaista utilitarismia se edustaa. Miten rangaistuksen antamista voi perustella?**

Hyödynnä myös yllä olevaa katkelmaa John Rawlsilta.

Lue (taas) katkelmat Tove Janssonin romaanista **Muumipeikko ja pyrstötähti** (s. 30—34, 39, 42—45, suom. Laila Järvinen, WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1955, ruots. *Kometjakten*, 1946), tai palauta tilanne mieleesi.

Muumipeikolla on siis edessään moraalisten vaatimusten ristiriita. Miten Muumipeikko voisi perustella toimintaansa utilitaristisesti?

Mitä tarkoitetaan, jos sanotaan, että utilitaristiselta kannalta katsottuna, mitään moraalista ristiriitaa ei varsinaisesti ole?

Lue myös katkelma **Tove Janssonin** romaanin *Taikatalvi* luvusta 5 (s. 76—94, suom. Laila Järvinen, WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1958, ruots. *Trollvinter*, 1957).

”Auringon noustessa laakso heräsi kirkkaaseen, läpätunkevaan torvensoittoon.” Laaksoon saapuu hiihtävä Hemuli, ja kohta Muumipeikon ja hänen vieraidensa elämä on sekaisin. Kohta **Muumipeikolla on edessään moraalisten vaatimusten ristiriita. Miten Tuu-tikin tekemää ehdotusta, jota Muumipeikko lähtee ensin toteuttamaan, voisi perustella utilitaristisesti?** (Kertaa myös edellisen tehtävän jatkokysymys.)

William Godwin (1756—1836) kehitti anarkistista politiikan teoriaa mutta hänen filosofiset näkemyksensä olivat myös utilitaristisia. Puolustaessaan utilitaristista harkintaa puolustaessaan hän esitti paljon lainatun esimerkin (joka esitetään tässä hieman muokatussa muodossaan): **Kuvitellaan, että olen suuressa yleisötilaisuudessa ja huomaan rakennuksen syttyneen palamaan. Arvioin, että pyrkiessäni ulos voin auttaa ainoastaan yhtä toista henkilöä. Yksi on paikkakunnalla tärkeitä hankkeita edistänyt henkilö, joka epäilemättä pystyisi auttamaan yhteisöä paljon myös katastrofaalisen tulipalon jälkeen. Toinen on vanha isoäitini, jonka kanssa on tullut paikalle. Miksi minun olisi moraalisesti perusteltua auttaa sukulaistani tai itselleni läheistä ihmistä, jos toinen vaihtoehto olisi yhteiskunnallisesti hyvin hyödyllinen?**

Millaisia perusteluja Godwinia vastaan voisi esittää? Onko, sillä, että jokin on tavalla tai toisella minun, jonkinlaista moraalista merkitystä?

Lisälukemista

Heta Gyllingin ja Matti Häyryn [artikkelit utilitarismista kokoelmassa *Hyvä, kaunis, tosi* \(Yliopistopaino, Helsinki 1997\)](#).

Matti Häyry, *Mahdollisimman monen onnellisuus: Utilitarismin historia, teoria ja sovellukset* (WSOY, Helsinki 2000).

John Stuart Mill, *Utilitarismi* (suom. Kari Saastamoinen, Gaudeamus, Helsinki 2000). Engl. alkuteos *Utilitarianism*, 1863.

Arvi Pakkaslahti, [”Utilitarismi” \(22.9.2014, Logos-ensyklopedia\)](#).

Juhani Pietarinen, osio [Normatiivisen etiikan suuntauksia](#) artikkelissa [”Etiikka” \(3.3.2015, Logos-ensyklopedia\)](#).

Henrik Rydenfelt, [”Oikean ja väärän teorian” \(2014, Etiikka.fi\)](#).

Peter Singer, *Paras tapa auttaa* (suom. Anna Tuomikoski, Viisas Elämä, Helsinki 2016). Engl. alkuteos *The Most Good You Can Do*, 2015.

Kuolevista ihmisistä eläviin robotteihin: soveltavaa etiikkaa

Viimein päästään niiden tosielämässä puhuttavien isojen eettisten ongelmien pariin. Hieman tarkemmin katsotaan eutanasiaa mutta – yllätys, yllätys – tarkkojen vastausten sijaan saadaan lähinnä tarkempia kysymyksiä. Niin eutanasiassa kuin hyvin monissa muissakin soveltavan aiheissa päädytään lainsäädäntökysymyksiin. Normatiivisen etiikan ja yhteiskuntafilosofian suhde onkin läheinen.

Katsotaan ensin lyhyesti, miten soveltavan etiikan aihepiirejä voi **luokitella**. Tehdään sitten yhteenveto normatiivisen etiikan suuntausten lähestymistavoista ja toiminnan erilaisten perusteiden tyypeistä. Soveltava etiikka on siis osa normatiivista etiikkaa. Hyödynnetään sitten aiemmin käsiteltyjä käsitteellisistä erotteluita ja normatiivisia harkinnan tapoja hyödynnetään erityisongelmien tarkastelussa. Pääosa asiasta on soveltavan etiikan paljon käsiteltyjen tai muuten tärkeiden aiheiden esittelyä.

Soveltavan etiikan osa-alueita

Soveltavan etiikan osa-alueita voidaan luokitella monella tavalla. Tämä lyhyt esittely on Juhani Pietariselta (osiosta [Soveltava etiikka](#) artikkelissa ”Etiikka”, 3.3.2015, *Logos-ensyklopedia*).

Bioetiikan piiriin kuuluu muun muassa lääketieteeseen ja elollisen ympäristön kohteluun liittyviä aiheita. Pietarisen mukaan ”bioetiikka laajasti ymmärtäen tutkii moraalisia kysymyksiä, jotka liittyvät eläviin organismeihin kohdistuvaan toimintaan”.

(Ks. myös Matti Häyry, [”Bioetiikka”, 11.9.2014, Logos-ensyklopedia.](#))

Tieteen etiikka — ”Saammeko tutkia mitä tahansa? Millaista tietoa tulee hankkia? Mikä on tutkijan vastuu tiedon käytöstä? Kysymys tiedon hankkimisen oikeutuksesta herää silloin, kun tutkimuksen tekemiseen sisältyy katastrofaalisen seurauksen riski (esim. keinotekoinen bakteeri tuhoaa muun elämän) tai kajotaan elämän perusteisiin (esim. luodaan täysin uusia elämänmuotoja)”, Pietarinen kirjoittaa.

Sosiaalietiikka: seksuaalisuus, taiteellisen ilmaisun vapaus, asevelvollisuus . . . — ”Moraalisia ongelmia syntyy käytännössä kaikilla sosiaalisen toiminnan alueilla”, Pietarinen toteaa ja tarkentaa: ”Tärkeimpiä ovat sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa koskevat kysymykset”. Hän käsittelee lyhyesti omana aihealueenaan myös **liike-elämän etiikkaa**.

Jos lähestymistapa ovat eri ammattialat tai tieteenalat, luokittelusta tulee osittain toisenlainen. Soveltavaan etiikkaan kuuluu oleellisesti myös **ammattien etiikka**. Lääkärien ja muiden potilastyössä toimivien terveydenhoidon ammattilaisten ammattieettiset kysymykset kuuluvat pitkälti sosiaalietiikan piiriin. Lääketieteen tutkijoiden ammattieettiset kysymykset taas kuuluvat bioetiikan ja tieteen etiikan piiriin.

Yleisohje eettiseen harkintaan

Mitä pitäisi huomioida tilanteessa, jossa ei ole selvää, mikä olisi moraalisesti oikea toimintatapa? Seuraava perusohje sopii jokaiselle. Se ei edellytä normatiivisten moraaliteorioiden tai lähestymistapojen tuntemista:

- Mieti ketkä ovat tilanteen **osapuolet** eli sellaiset tahot tai yksittäiset henkilöt, joihin toiminnalla on **vaikutusta** tai joiden **vastuulla** voi olla tilanteeseen liittyviä asioita?
- Millaisia lakisäätteisiä tai muita **oikeuksia, velvollisuuksia, tehtäviä** tai **sitoumuksia** heillä on?
- Millaisia **hyviä** tai **haitallisia vaikutuksia** kullekin eri osapuolelle voi koitua?
- Miten eri **osapuolet saattaisivat toivoa** tehtävän? Voiko heiltä **kysyä** asiasta?
- Mitä **ulkopuolinen henkilö**, joka ei olisi kenenkään osallisen läheinen, voisi huomioida tilanteessa?
- Joutuuko ratkaisun tekemään ja toimimaan **yksin**, vai onko vaadittavaa tai parempi harkita ja toimia **yhdessä muiden kanssa**?
- Voiko joku käyttää tilannetta **väärällä tavalla hyväkseen** omaksi tai lähipiirinsä eduksi?

Normatiivisten eettisten teorioiden lähestymistavat

Eri normatiivisten eettisten teorioiden vastaukset johonkin käytännön moraalisen ongelmatilanteeseen voivat tietysti olla hyvin erilaisia. Nyt ei kuitenkaan ole tarkoituksenmukaista ajatella, että pitäisi soveltaa ainoastaan jotakin yhtä eettistä teoriaa kuten aristoteelista hyve-etiikkaa, kantilaista velvollisuusetiikkaa tai benthamilaista seurausetiikkaa. Lähdetään siitä, että **elämä on monimutkaista**, että **toimimme useiden erityyppisten perusteiden** mukaan ja että on siksi syytä hyödyntää **erilaisia teoreettisia lähestymistapoja**.

Velvollisuuseettinen eli **deontologinen** lähestymistapa on taaksepäin katsova. Toimintaa harkitaan sen mukaan, mitä on ikään kuin jo voimassa. Mitä moraal- tai oikeudenmukaisuuden periaatteita on noudatettava tai mitä sopimuksia, lupauksia tai muita sitoumuksia on voimassa? Millaisia velvollisuuksia ja oikeuksia eri osapuolilla on?

Seurauseettinen eli konsekventialistinen lähestymistapa taas on eteenpäin katsova. Toimintaa harkitaan sen mukaan, millaisia hyviä asioita on mahdollista toteuttaa ja millaisia haittoja välttää.

Myös seurauseettiseltä kannalta on mahdollista perustella velvollisuuksien ja oikeuksien, oikeudenmukaisuusperiaatteiden ja hyveiden huomioimista: Epäsuoran utilitaristisesti voidaan katsoa, että moraal- tai oikeudenmukaisuuden periaatteet tai hyveet saavat pitkällä aikavälillä aikaan enemmän hyviä seurauksia, kuin mitä ilman niitä toteutuisi. **Epäsuora sääntöutilitaristinen** lähestymistapa taas huomioi sen, että lakeja ja instituutioita suunnitellaan tietoisesti välineiksi laajamittaisen hyvinvoinnin toteuttamiseksi.

Hyve-eettinen lähestymistapa on keskeinen erityisesti henkilökohtaisten suhteiden ja yhteistoiminnan tarkastelun kannalta. Luonteenhyveitä ei useinkaan tavallisessa arkisessa ajattelussa ja keskustelussa huomioida tarkasti. Mutta tavalliseen inhimilliseen kanssakäymiseen, mitä erilaisimmilla aloilla ja elämänosa-alueilla liittyy mitä ilmeisimmin paljon piileviä oletuksia ja vaatimuksia. Lähestymistapaa voi luonnehtia sellaisilla kysymyksillä: Miten rohkea ihminen toimisi näissä olosuhteissa? Miten ystävällinen henkilö suhtautuisi noihin toisiin tällaisessa tilanteessa?

teema TOIMINNAN PERUSTEIDEN MONINAISUUS

menetelmät MITÄ HUOMIOIDA TOIMINTAA HARKITTAESSA TAI ARVIOITAESSA

Toiminnan perusteita voidaan luokitella seuraavalla tavalla. Luokittelu ei ole ehdoton ja eri kohtien asiat menevät limittäin ja liittyvät toisiinsa. Mukana on sekä hyve-etiikalle, velvollisuusetiikalle että seurausetiikalle keskeisiä asioita. Psykologisesti katsoen kyse on siitä, millaiset tekijät motivoivat käyttäytymään tai toimimaan. Tekijöitä, joita etiikassa ja filosofisessa toiminnan teoriassa kutsutaan perusteiksi, kutsutaan siis psykologiassa yleensä motiiveiksi:

- **Halujen** kohteena olevien **miellyttävien, nautinnollisten kokemusten** saavuttaminen ja **epämiellyttävien kokemusten** poistuminen tai välttäminen.
- **Tunteet**, jotka liittyvät sosiaalisiin suhteisiin ja tilanteisiin sekä toisten halujen, tunteiden ja intressien tiedostamiseen: Tällaisia ovat muun muassa myötätunnon erilaiset muodot kuten sääli ja myötäilo, suuttumus, paheksunta, kiitollisuus ja arvostus sekä katumus, häpeä, pahoillaan olo, itsetyytyväisyys, ylpeys, kateus, vahingonilo, turhautuminen, rakkaus ja yhteenkuuluvaisuuden tunne. Kaikkiin näihin tunteisiin liittyy epämiellyttävyyden tai miellyttävyyden kokemus sekä käyttäytymistä ohjaava halu ja toimintasuositus. Mutta ne on syytä erottaa yksinkertaisesta nautinnon ja kärsimyksen välttämisen halusta, koska niihin liittyy oleellisesti uskomuksia siitä, mitä muut ovat kokeneet tai mitä nämä kokevat ja ajattelevat nyt tai tulevaisuudessa.
- **Intressit** eli se, minkä uskotaan tai tiedetään olevan itsen tai jonkun muun **edun** mukaista tai vastaista: On huomattava, että myös epämiellyttävien asioiden voi tiedostaa olevan omien intressiensä mukaista (esim. lääkkeen ottaminen). Usein sen, mikä on jonkun toisen intressien mukaista, voi myös tietää paremmin joku muu (esim. terveysalan ammattilainen).
- Henkilökohtaiset **sitoumukset** toisiin ihmisiin: Tällaisia ovat muun muassa suhteet ja sitoumukset perheenjäsenten, sukulaisten ja ystävien välillä mutta tällaisia liittyy myös erilaisiin ammatillisiin tai muihin institutionaalisiin tehtäviin kuten luottamustehtäviin (mm. suhde potilaaseen, oppilaaseen, asiakkaaseen, päämieheen, holhottavaan tai niihin, joita edustaa jossakin luottamuselimessä).
- **Velvollisuudet** ja **oikeudet**, joita määrittävät
  - **lupaukset, sopimukset, ”hiljaiset sopimukset”** ja edellä mainitun laiset **henkilökohtaiset sitoumukset**
  - **yleiset lait** tai **institutionaaliset normit**
  - erityiset lakisäätteiset **virat** tai institutionaaliset **tehtävät**

- **oikeudenmukaisuuden periaatteet** (muun muassa tasapuolisen kohtelun, vahinkojen korvaamisen tai hyvittämisen ja saapumisjärjestyksen noudattamisen vaatimukset).
  - **Hyveiden** vaatimukset: Luonteenhyveitä on lukuisia erilaisia ja ne ovat ainakin osittain kulttuurisidonnaisia. Niiden vaatimuksia ei ehkä voi määritellä tarkoilla periaatteilla tai säännöillä. Eri hyveisiin liittyy erilaisia tunteita sekä intressien tiedostamista, ja usein ne liittyvät henkilökohtaisiin suhteisiin ja sitoumuksiin mutta myös virkoihin ja tehtäviin. Esimerkiksi niin vanhempien ja opettajien kuin kenen tahansa kasvatusvastuussa tai opetustehtävässä toimivalta voidaan sanoa vaadittavan pitkämielisyyttä tai ”pitkäpinnaisuutta”. Vaikka kasvatettava tai opetettava edistyisi hitaasti tai pullikoisi vastaan on jaksettava yrittää yhä uudestaan, on luotettava ja uskottava toiseen, vaikei siihen vielä näyttäisi olevan edes kunnolla edellytyksiä, eikä omaa turhautumistaan tai pettymystään saa näyttää ainakaan liian voimakkaasti.
  - **Toiminta, joka on itse oma päämääränsä:** Aristoteles käytti tällaisesta toiminnasta nimitystä *praksis*. Tiedostettujen intressien tavoittelu voi on usein välineellistä toimintaa mutta voi toteutua *praksis*-luonteisen toiminnan avulla.
- Yhteen ja **samaan toimintaan** voi tuki olla voi tietysti olla **useita perusteita** kuten huomattiin Huckin ja venemiesten tapauksissa. Vaikkapa sulkapallon pelaamiseen voi yhtenä perusteena olla terveyden edistäminen (intressi), se, että siitä on sovittu pelikaverin kanssa (sopimus), ja tietysti myös sulkapallon pelaaminen pelaamisen itsensä vuoksi eli pelaamisen ilo ja halu kehittyä sulkapallossa (*praksis*-toiminta).

teema RAITIOVAUNUONGELMAT (THE TROLLEY PROBLEMS)

menetelmät KAKSOISVAIKUTUKSEN PERIAATE

menetelmät ESIMERKIN KÄYTTÖ

Muun muassa Denisen ja Frankin tapauksen pohjalta voi sanoa, että tavallisesti ihmiset eivät harkitse ja arvioi toimintaa suoraviivaisen utilitaristisesti. Denisen ja Frankin tapauksen välistä eroa ei ole kuitenkaan aivan helppoa avata. Erottelu aiottujen ja ennalta nähtyjen seurausten välillä on hyödyllinen. Lisäksi on huomioitava velvollisuuseettisen ajattelun korostama kielto käyttää ihmisiä välineenä. Analysoidaan tapauksia ensin tarkemmin ja katsotaan sitten niin sanottua *kaksoisvaikutuksen periaatetta*.

Denisen kääntäessä raitiovaunun kahvasta hänen toimintansa tavoitteena voidaan ajatella olevan viiden ihmisen hengen pelastaminen. Valinta ei kuitenkaan ole helppo tai yksiselitteinen. Raitiovaunun ohjaaminen toiselle raiteella johtaa yhden ihmisen kuolemaan. Kaikki toiminta saa aikaa haittavaikutuksia, mutta olemme valmiit hyväksymään haittavaikutukset, kun aikaan saadut hyvät vaikutukset ylittävät haittavaikutukset enemmän tai vähemmän merkittävällä tavalla. Omissioidilla ei ole suoranaisia vaikutuksia. Omissioidenkin kohdalla toimijoita pidetään kuitenkin vastuullisina niistä vaikutuksista, jotka he voisivat estää ilman merkittäviä haittavaikutuksia mutta joiden he antavat tieteen tahtoen tapahtua. Jos Denise ei ohjaisi raitiovaunua toiselle raiteelle, hän antaisi viiden ihmisen kuolla, vaikka voisi sen estää. Kun Denise ohjaa vaunun toiselle raiteelle tavoitteenaan pelastaa viiden ihmisen elämä, hän aiheuttaa samalla yhden ihmisen kuoleman. Mikäli ajatellaan, että

se ei ole hänen tavoitteensa, se voidaan hyväksyä ei-toivottuna sivuvaikutuksena viittä ihmistä pelastettaessa.

Voidaan ajatella, että kun tapausta käsiteltäisiin oikeudellisesti, Denise asetettaisiin syytteeseen kuolemantuottamuksesta. Hänelle voitaisiin kuitenkin antaa vapauttava tuomio, mikäli hänen katsottaisiin toimineen hätätilanteessa perustellulla tavalla viiden ihmisen elämän pelastamiseksi.

Mikäli Frank taas olisi työntänyt lihavan miehen raiteille estääkseen vaunua etenemästä viiden ihmisen päälle, Frankia voitaisiin syyttää murhasta. Kun Frankilta kysyttäisiin, mikä oli hänen toimintansa tavoite, hän voisi vastata sen olleen viiden ihmisen pelastaminen. Mutta mitä Frank teki tavoitteen saavuttaakseen? Hän työnsi toisen ihmisen raiteille pysäyttääkseen raitiovaunun tietäen, että tämä tulee kuolemaan. Frank käytti toista ihmistä tämän kuoleman aiheuttavalla tavalla tietyn päämäärän saavuttaakseen. Murhassa on kyse suunnitelmallisesta toisen tappamisesta. Murhan tavoitteena ei tarvitse olla oman edun saavuttaminen. Havainnollistetaan tätä toisen esimerkin avulla.

Ajatellaan, että sairaalassa vieraileva henkilö A kuulisi sattumalta ihailmiensa henkilöiden K, L ja M joutuneen onnettomuuteen ja tarvitsevan selviytyäkseen luovutettavia elimiä, joita ei ole saatavilla. Seuraavaksi A:lle selviäisi, että hengityskoneessa olevan potilaan P elimet sopisivat veriryhmän ja muun puolesta luovutettavaksi K:lle, L:lle ja M:lle. Ohi mennessään A tönäisee tahallaan pyörillä liikkuvaa sairaalasänkyä niin, että hengityskoneen töpseli irtoaa seinästä. Käy niin kuin A aavistaa ja toivoo: potilas P kuolee, K:lle, L:lle ja M:lle siirretään kuolleen P:n elimet, ja K, L ja M selviävät hengissä ja tulevat kuntoon. Onko A tehnyt murhan? Mitä ilmeisimmin on. A on tahallaan aiheuttanut P:n kuoleman saavuttaakseen sen avulla jonkin muun päämäärän (eli sen, että K, L ja M pysyvät elossa).

Normatiivisessa ja soveltavassa etiikassa on käsitelty paljon niin sanottua kaksoisvaikutuksen periaatetta (eng. *the doctrine of double effect* tai *the principle of double effect*). Ihmiset tekevät tavallisessa ajattelussaan eron toiminnan tavoiteltujen vaikutusten ja sivuvaikutusten välillä, ja ajattelevat, että erottelulla on merkitystä toimijan vastuullisuudelle. Erottelua ja aihetta ylipäätään määritteli vaikutusvaltaisella tavalla Tuomas Akvinolainen argumentoidessaan, että itsepuolustuksessa käytetty toista vahingoittava väkivalta voi olla hyväksyttävää. Periaatteella on ollut tärkeä merkitys roomalaiskatolisessa etiikassa mutta se on yleisemminkin tärkeä.

Kaksoisvaikutuksen periaatteen voi muotoilla seuraavasti: toimijan on sallittua (1) aiheuttaa haitallisia seurauksia, kun (2) tavoiteltavat hyvät seuraukset ovat selkeästi parempia kuin sivuvaikutuksena aiheutuvat haitat, ja kun (3) toiminta ei ole sellaisenaan epäoikeudenmukaista tai moraalisesti väärää. Denisen tapauksessa ehtojen voi ajatella täyttyvän, mutta Frankin tapauksessa toiminta ei täytä viimeistä ehtoa. Tavalliseen ihmisten moraali- tai oikeustajuun kuuluu ehkä kyky tunnistaa intuitiivisesti tällaiset seikat, vaikka harva kykenee muotoilemaan tarkkoja perusteluja. (Ks. tehtävät.)

Muut eläimet kuin ihmiset

Keskustelu eläinten hyvinvoinnista ja oikeuksista alkoi lisääntyä 1990-luvulle tultaessa. Jos eläinten ajatellaan olevan lähtökohtaisesti kokevia ja tuntevia olentoja, ne voidaan laskea moraalien piiriin kuuluviksi: olennoille, jotka voivat kokea miellyttäviä ja epämiellyttäviä

tuntemuksia ei voi tehdä, mitä vain. Kokevat ja tuntevat olennot on huomioitava ainakin toiminnan kohteena.

Viime vuosikymmenien etologinen tutkimus on tuottanut yhä lisää tietoa myös eläinlajeista, joilla näyttäisi olevan kyky itsetietoisuuteen. Olennot, jotka ovat kykeneviä itsetietoisuuteen saattavat olla kykeneviä myös hahmottamaan esimerkiksi omia intressejään ja oman kuolevaisuutena.

Modernille länsimaiselle ajattelulle tyypilliseen tapaan eläinten parempi huomioiminen on tuotu usein esiin ajatuksena eläinten oikeuksina. Puhetta eläinten oikeuksista on kritisoitu muun muassa sillä perusteella, ettei ole selvää, voiko oikeuksia olla olennoilla, jotka eivät voi tiedostaa oikeuksiaan. Eläinten kärsimystä on tuonut esille erityisesti utilitaristin teoreetikko Peter Singer (s. 1946). Utilitaristinen lähestymistavan lähtökohtana eivät ole oikeudet vaan hyvinvoinnin toteuttaminen ja kärsimyksen välttäminen.

Se, että jollakin ei ole oikeuksia, ei tarkoita, että sitä olisi luvallista kohdella miten tahansa. Ihmisillä, jotka ovat itsetietoisuuteen ja harkintaa kykenevillä moraalisia toimijoita, voidaan ajatella olevan velvollisuuksia kaikkia sellaisia olentoja kohtaan, jotka ovat kokevia ja joilla on intressejä.

Keinotekoiset tietoiset olennot?

Alan Turing (1912—1954) kehitti laskennallisuuden teoriaa ja osallistui merkittävillä tavoille ohjelmoitavien digitaalisten laskukoneiden kehittämiseen. Näitä koneita kutsutaan suomeksi ”tietokoneiksi”, vaikka nimitys harhaanjohtava. Se, mitä ”tietokoneet” käsittelevät ei mitään ilmeisimminkään ole tietoa, vaan informaatiota tai merkkejä. Toisekseen se, että laitetta kutsutaan ”tietokoneeksi”, ei tietenkään tarkoita, että se olisi tietävä tai tietoinen.

Mutta jo Turing nosti myös esille kysymykset, voivatko sähköiset, digitaaliset laskukoneet olla ajattelevia ja miten tämä voitaisiin todeta. Kysymys ”tekoälystä” tai keinotekoisesta tietoisuudesta, on tietysti hyvin tuttu populaarikulttuurista. Mikäli keinotekoiset laitteet voivat olla kokevia ja tietoisia, niihin pitänee suhtautua samalla tavalla kuin kokeviin ja tietoiisiin eläimiin. Mikäli keinotekoiset laitteet voivat olla lisäksi itsetietoisina ne voivat ehkä olla myös persoonia, jolloin niihin täytynee suhtautua kuten toisiin persooniin suhtaudutaan. (Ks. luku 6 ja sen tehtävät.)

”Päätöksiä tekevät” robotit

Vaikka robotti tai sen kaltainen keinotekoinen ohjelmoitu laite ei olisi itsetietoinen tai edes tietoinen, sen käyttöön voi liittyä monenlaisia eettisiä kysymyksiä ja ongelmia. Tekoälyllä viitataan ohjelmoitaviin laitteisiin, verkossa toimiviin sovelluksiin tai vastaaviin, jotka tekevät ”ratkaisuja”. Tällaiset ratkaisut voivat olla esimerkiksi ratkaisuja siitä, mihin ja miten ajoneuvo ajaa, millainen ”vastaus” jonkun persoonan esittämään kysymykseen annetaan tai miten viranomaiselle jätetty hakemus käsitellään. Ohjelmien, sovellusten, robottien ja

vastaavien hyödyntämismahdollisuuksia on likipitään rajattomasta. Keskitytään nyt kuitenkin ”robottiautoihin”.

On helppoa kuvitella, että henkilöauton ajotietokone ohjelmoidaan toimimaan tieliikennelainsäädännön mukaisesti, havainnoimaan tiealuetta ja muita liikkuja tarkasti ja nopeasti kameroilla ja muilla laitteilla. Tällaisella robottiautolla voi olla hyvin suuri määrä informaatiota käytettävissään hyvin nopeasti tehtäviä ratkaisuja varten. Mutta millaisia ratkaisuja sen pitäisi tehdä yllättävissä, epätavallisissa tilanteissa? Miten robottiauto pitäisi ohjelmoida toimimaan esimerkiksi tilanteessa, jossa joku muu toimii yllättäen liikennesääntöjen vastaisesti aiheuttaen vaaratilanteen?

Asiaa voidaan tarkastella normatiivisen etiikan teorioiden kannalta. Velvollisuus- ja sopimuseettisesti asiaa voidaan lähestyä esimerkiksi niin, että jokainen julkisilla teillä liikkuva on sitoutunut noudattamaan voimalla olevan tieliikennelain normeja, ja mikä ei näin tee, on itse vastuussa itselleen koituvista haitoista. Näin ollen robottiauto voitaisiin ohjelmoida noudattamaan kaikissa tilanteissa liikennesääntöjä, vaikka esimerkiksi tiellä liikennesääntöjen vastaisesti tuleva olisi vaarassa jäädä alle.

Toisaalta robottiautot voitaisiin ohjelmoida toimimaan utilitaristisesti. Tällöin ajotietokone voitaisiin tehdä tarvittaessa ratkaisuja, jotka olisivat kydyssä olevalle kuljettajalle ja muille jopa hengenvaarallisia, mikäli samalla onnistuttaisiin pelastamaan riittävän monien alle jäävien elämä ja terveys.

Miksi ohjelmoidulla automaattiohjauksella toimivia robottiautoja ei jo ole liikenteessä? Todennäköisestihän niiden tekniset ajo-, havainnointi- ja ratkaisunteko-ominaisuudet ovat paljon tehokkaampia, tarkempia ja nopeampia kuin keskivertoihmiskuljettajien. Syynä eivät ole niinkään tekniset, insinööritieteiden ja tuotekehittelyn pulmat. Syynä ovat lainsäädännölliset, vakuutuksiin liittyvät ja eettiset pulmat. Jos robottiauto on mukana kolarissa, kuka on vastuussa? Miten robottiauto pitää ohjelmoida toimimaan ongelmatilanteissa? Vastaukset näihin kysymyksiin eivät ole teknisiä, vaan ne on määriteltävä lainsäädännöllä. Lainsäädännöntaustalla taas on eturyhmäpolitiikan lisäksi myös moraalisia kantoja ja eettisiä periaatteita. (Ks. tehtävät.)

Seksuaalisuus, sukupuoli ja persoonallinen identiteetti

Arkiajattelussa ja -keskustelussa seksuaalisia suhteita ja seksuaalista toimintaa pidetään usein vieläkin jotenkin oleellisesti moraalisuuteen kytkeytyvinä asioina. Etiikan tutkimuksessa näihin aiheisiin on kiinnitetty huomiota muiden asioiden ohella muttei erityisen korostetusti. Seurauseettinen lähestymistapaan kuuluva nautintojen ja preferenssien toteutumisen painottaminen voidaan yhdistää seksuaalisuuteen siinä missä moneen muuhunkin asiaan. Velvollisuusetiikka ja hyve-etiikka taas painottavat tavallisesti sitä, ettei manipuloiminen ja ihmisten välineellinen käsittely ole hyväksyttävää. Seksuaalisten suhteiden kuten ylipäättäänkin ihmisten välisten suhteiden käsittelyyn tämä

soveltuu hyvin. Myös itsemäärääminen, oikeudet, velvollisuudet ja oikeudenmukaisuus ovat seksuaalisen toiminnan ja suhteiden kannalta oleellisia.

Perinteisesti normatiiviset etiikan teoriat ovat korostaneet sitä, mikä on ihmisille yhteistä. Sukupuolierojen korostaminen on lähtökohtaisesti sopinut huonosti etiikkaan. Oikeudenmukaisuuden muodollisen periaatteen mukaan samanlaisia on kohdeltava samalla tavalla. Erilainen kohtelu voi olla sallittua tai oikein, mutta sille on oltava erityiset esimerkiksi tarpeisiin tai kykyihin liittyvät perusteet.

Miesten yhteiskunnallisesti vahvemman aseman ja patriarkaalisen kulttuurin vaikutukset nostettiin filosofian tärkeäksi tutkimuksen kohteeksi 1900-luvun kuluessa. Etiikkaa enemmän aihetta on tutkittu yhteiskuntafilosofiassa ja feministinen filosofia on tiiviisti kytköksissä yhteiskuntatieteellisen sukupuolentutkimukseen. Jo 1700-luvun lopulla Mary Wollstonecraft lähti tarkastelemaan naisten alistettua asemaa kriittisesti ja puolusti naisille kuuluvaa yhtäläistä yhteiskunnallista asemaa, oikeuksia ja velvollisuuksia. Vaikka Wollstonecraftin teos *Naisten oikeuksien puolustus* (1792) sai suhteellisen suopean vastaanoton, hänen tärkeä työnsä jäi pitkäksi aikaa varjoon. Utilitarismin ja liberalismien tärkeän teoreetikon ja yhteiskunnallisen vaikuttajan J. S. Millin laaja essee naisten alistetusta asemasta (*The Subjection of Women*, 1869) sen sijaan sai jo kiitettävän paljon huomiota. Kysymykset siitä, miksi naisia ja muita ihmistyhmiä on sorrettu, ja siitä, millaisia vääristyneitä ajattelutapoja sukupuolisuuteen ja seksuaalisuuteen liittyy, ovat enemmän yhteiskuntafilosofian, yhteiskuntatieteiden ja historian alaa, eivät niin suoraan etiikan. (Ks. seuraavat *teema HARKINTAA JA ARVIOINTIA HAITTAAVAT TEKIJÄT* ja *menetelmät, teema PATERNALISTINEN PERUSTELU*.)

Kysymykset sukupuolisesta ja seksuaalisesta identiteetistä liittyvät persoonalliseen identiteettiin. Nykyisin sekä filosofisessa, psykologisessa, yhteiskuntatieteellisessä ja muussa humanistisessa tutkimuksessa huomioidaan hyvin vahvasti se, kuinka paljon sosiaaliset, yhteiskunnalliset ja kulttuurilliset seikat vaikuttavat ihmisten, käsitysten, kykyjen, minäkuvan ja persoonallisen identiteetin muotoutumiseen. (Ks. luvun 6 osiot ”Minuuden kertomuksellisuus” ja ”Minuus muotoutuu suhteessa toisiin”.)

On myös huomattava, että sukupuoli ja seksuaalisuus ovat toisille keskeisiä asioita heidän identiteettinsä kannalta, toisille taas eivät. Sekä yksilöiden että kulttuurien ja alakulttuurien välillä on näissä asioissa paljon vaihtelua. Mutta onko sukupuolisuuden ja seksuaalisuuden tosiasiallinen moninaisuus ja vaihtelu jotenkin suora todiste eettisen relativismin tai subjektivismien pätevydestä? Ei varmaankaan sen enempää kuin pukeutumis- ja kulinarististen tapojen ja mieltymysten tosiasiallinen moninaisuus ja vaihtelevuus.

menetelmät, teema PATERNALISTINEN PERUSTELU: KÄYTTÖ JA VÄÄRINKÄYTTÖ

Palautetaan mieleen Huckin ongelmassa tavattu perustelu, jonka mukaan Jimin palauttaminen orjaksi olisi hyväksi hänelle itselleen. Tätä lähestymis- ja perustelutapaa voidaan kutsua holhoavaksi eli paternalistiseksi. Sen mukaan ne, jotka

eivät ole kykeneviä hallitsemaa itseään, kuuluvat toisten huolenpidon ja käskyvallan alle, koska se on heille itselleen parhaaksi. Jimin tapauksessa 1800-luvun puolivälin Yhdysvalloissa taustalla on siis ajatus, että mustat ihmiset eroaisivat luontaisten kykyjensä puolesta valkoisista. Parhaimmillaan tällainen ajattelutapa on hyvää tarkoittava, mutta se on yhtä kaikki rasistinen. Pahimmillaan se piilottelee alistavaa ja riistävää vallankäyttöä. Erityisen kieroksi sen tekee se, että ”perustelu” tarjoaa hyväksikäytölle moraalisen oikeutuksen valepukuun puetun itsepetollisen tekosyy.

Paternalistisia kuten muunkinlaisia perusteluja käytetään usein väärin. Tämä ei tarkoita, että paternalistinen perustelu ei voisi olla pätevä. Sellainen on itsestään selvästi pätevä pienten lasten kohdalla. Koska lapsi ei ole kykene arvioimaan, mikä on hänelle itselleen hyväksi, eikä hillitsemään kunnolla halujaan ja tunteitaan, lasta pitää holhota tavoilla, jotka voivat olla hänelle myös vastenmielisiä. Mutta lasta pitäisi kasvattaa ja harjoituttaa kehittämään kykyjään ja valmiuksiaan ja antaa hänelle vähitellen enemmän päätäntävaltaa. Myös kuka tahansa aikuinen ihminen voi joutua tilapäisesti tai pysyvästi tilaan, jolloin paternalistinen huolenpito ja itsemääräämisen rajoittaminen on perusteltua. (Oikeudellisessa mielessä kyse on siitä, että ihmisellä on holhoaja tai edunvalvoja.)

Inhimillisissä kulttuureissa on tyypillisesti paljon vääristyneitä ja virheellisiä käsityksiä siitä, millaisia kykyjä tai valmiuksia erilaisilla ihmisillä on. Erilaisissa historiallisissa sääty-yhteiskunnissa eri säätyjen, kastien, ammattien tai muiden ryhmien erityisiä tehtäviä ja eriarvoisia asemia on perusteltu juuri näin: erilaisilla ihmisillä on luonnostaan erilaisia luontaisia kykyjä ja valmiuksia ja siksi heillä on yhteiskunnassa erilaiset asemat ja tehtävät; monilla ihmisillä ei ole luontaisia kykyjä ja valmiuksia asemaan, jossa itsemäärääminen on mahdollisimman suurta.

Myös länsimaisessa kulttuurissa erilaisilla rasistisilla ja sovinistisilla ajattelutavoilla on perusteltu naisten ja muiden ryhmien alistettua asemaa. On huomattava, että tällaiset ajattelutavat ovat itseään toteuttavia. Jos ihmisen kykyihin ja valmiuksiin ei uskota, hänelle ei anneta mahdollisuuksia kehittää niitä, ja jos hän ei itsekään usko niihin, hän hyväksyy asemansa eikä yritäkään parantaa kykyjään, valmiuksiaan ja asemaansa.

Alistetusta asemasta vapautuminen eli emansipaatio on liittynyt 1700-luvulta lähtien vahvasti siihen, miten tieteellinen tutkimus on auttanut kritisoimaan kulttuurisia vallitsevia ajattelutapumuksia ja väärinkäsityksiä. (Ks. myös seuraava teema *HARKINTAA JA ARVIOINTIA HAITTAAVAT TEKIJÄT*.)

teema HARKINTAA JA ARVIOINTIA HAITTAAVAT TEKIJÄT

Vaikka ihminen olisi miten moraalisesti kunnollinen, oikeudentuntoinen tai hyveellinen, hän voi tehdä hyvin monien syiden vuoksi vaikutuksiltaan heikkoja tai vahingollisia päätöksiä. Jos ei tiedä, että joku on avun tarpeessa, ei tietenkään auta, vaikka ajattelisi, että sellaisessa tilanteessa, jossa itse on, on yleisesti velvollisuus auttaa. Jos tietää, että joku on avun tarpeessa, mutta ajattelee vaikkapa huonosta itsetuntemuksesta ja itsetunnosta johtuen, ettei ole kykenevä auttamaan, ei edes yritä. Jos ajattelee, että joku tarvitsee apua, mutta kuvittelee virheellisesti, että on paljon muita henkilöitä tai tahoja, jotka huolehtivat tässä tilanteessa auttamatta, ei itse tee mitään asialle. Missään näistä tapauksista ei ole suoranaisesti kysymys siitä, että henkilön moraalinen ajattelu olisi puutteellista tai virheellistä. Vika on jossakin muussa: siinä mitä uskotaan (virheellisesti) tilannekohtaisista tekijöistä, omista kyvyistä tai siitä, mitä jotkut muut tekevät. ([Peter Singerin TED-esitelmässä](#) tulee selkeästi esille, kuinka suuri merkitys tiedolla ja osaamisella on siihen, millaisia omaan ja

toisten hyvinvointiin vaikuttavia asioita voi saada aikaan: ks. tehtävä Singerin esitelmästä luvussa 12.)

Kognitiivisen psykologian tutkimuksessa on jo viimeisten sadan vuoden aikana tutkittu paljon ihmisten havainnointi ja ajattelua haittaavia ja vinouttavia tekijöitä. 1960-luvulta lähtien on lisäksi tehty paljon sosiaalipsykologista tutkimusta siitä, miten toisen ihmiset, sosiaalinen asema ja odotukset sekä erilaiset yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat havainnointiin, ajatteluun, tunteisiin, itse ja muita koskeviin käsityksiin ja päätöksentekoon. Yleisinhimillisiä vinoutuneen ajattelun taipumuksia ovat psykologiassa paljon tutkitut attribuutiovirheet (ks. mm. attribuution peruserhe, engl. *fundamental attribution error*).

Aiheesta lisää psykologian tutkimuksessa:

Marcus Ziemann, "[Älä usko itseäsi! Hyviä päätöksiä on vaikea tehdä, koska ajattelumme on täynnä virheitä – näin tunnistat yleisimmät virheet](#)" (*Yle Uutiset* 13.6.2020).

Maria Pettersson, "[Näin helposti valemuiston voi istuttaa, kertoo muistin huippututkija](#)" (*HS* 25.10.2015).

Kirsi Heikkinen, "[Arkijärki hylkii tiedettä](#)" (*Tiede* 1/2011).

"[Milgramin tottelavaisuuskoe](#)" (*Wikipedia*) ja "[Stanfordin vankilakoe](#)" (*Wikipedia*).

aineisto MATTI HÄYRY: SOVELTAVAN ETIIKAN MENETELMÄT

Soveltavan eetikon tärkeimmät työvälineet tehtävässään ovat esitettyjen normien johdonmukaisuuden arviointi sekä niiden yleisen hyväksyttävyyden varmistaminen erilaisten todellisten ja kuviteltujen esimerkkien avulla. Yksityiskohtaisempaa tarkastelua varten soveltava eettinen ongelmanratkaisu voidaan jakaa kuuteen osa-alueeseen, jotka tosin käytännössä ovat useimmiten päällekkäisiä tai toisiinsa kietoutuneita.

(i) Kun soveltava eetikko ryhtyy tarkastelemaan jonkin erityisen toiminnan oikeutusta, hänen ensimmäinen tehtävänsä on saada selville, mitä asiasta on sanottu tai voidaan sanoa vallitsevien käsitysten, lakien ja säädösten sekä perinteisten moraaliteorioiden valossa. [. . .]

(ii) Kun vallitsevat tavat ja mielipiteet sekä perinteisten moraaliteorioiden määrittelemät arvot ja normit on kartoitettu, soveltava eetikko voi ryhtyä arvioimaan tarjottujen vastausten käsitteellistä ja loogista hyväksyttävyyttä. Mikäli ratkaisujen perusteluissa käytetyt termit ovat monimielisiä tai päättelyketjut epäpäteviä, saadut tulokset on joko hylättävä virheellisinä tai ne on muutettava vastaamaan oikeutusten korjattuja versioita. [. . .]

(iii) Kun ehdotetut ratkaisut on kartoitettu ja niiden perustelut on saatettu johdonmukaiseen muotoon, soveltavan eetikon seuraava tehtävä on saavutettujen tulosten arviointi yhteisössä vallitsevia intuitioita ja moraalisia tunteita vasten. Arvioiden lähtökohtana on luontevinta käyttää todellisia ja kuvitteellisia valintoja, jotka voidaan oikeuttaa esitetyillä perusteluilla mutta jotka ovat järkevien ihmisten mielestä selvästi tuomittavia. [. . .]

(iv) Kun vallitsevien tapojen ja asenteiden sekä perinteisten eettisten teorioiden tarjoamat vastaukset tarkasteltavaan kysymykseen on käsitelty, voi käydä ilmi, että yksikään esitetyistä ratkaisuista ei ole, ainakaan loogisesti pätevään muotoon puettuna, intuitiivisesti hyväksyttävissä. Soveltavan eetikon tehtävä on näissä tapauksissa pyrkiä yleisiä filosofisia periaatteita ja tervettä järkeä käyttäen valitsemaan tai luomaan sellainen ratkaisuehdotus, joka on toisaalta mahdollisimman johdonmukainen ja toisaalta mahdollisimman yhteensopiva yhteisössä vallitsevien

mielipiteiden ja arvojen kanssa. Ehdotusten luomista seuraa, kuten valmiiden vastausten kartoitustakin, niiden kriittinen arviointi

(v) Ensinnäkin on varmistettava, että tuotettu ratkaisu on käsitteellisesti ymmärrettävä ja loogisesti tyydyttävä.

(vi) Toiseksi on selvittävä, kuinka hyvin se vastaa yhteisön jäsenten asenteita ja odotuksia sekä päätösten kohteena olevien yksilöiden ja ryhmien omia käsityksiä. Koska intuitioiden ja intressien ristiriidat ovat tällä tasolla väistämättömiä, yksikään ehdotus ei voi täydellisesti tyydyttää kaikkia osapuolia. Soveltavan eetikon tehtäväksi jääkin etsiä vaihtoehtojen joukosta se ratkaisu, jonka mahdollisimman monet yhteisön jäsenet voivat järkevimmiltä tuntuvin perustein hyväksyä. [. . .]

Tilanteissa, joissa totunnaiset eettiset teoriat eivät pysty tuottamaan pitäviä toimintaohjeita, paras jäljelle jäänyt vaihtoehto on tietoisten ja julkisesti arvioitavissa olevien valintojen teko johdonmukaisuuden ja yleisen hyväksyttävyyden nimissä.

Matti Häyry, ”Liberaali utilitarismi ja soveltava etiikka” (*Ajatus* 50, 1994), julkaistu myös Heta Gyllingin ja Matti Häyryn kokoelmassa [Hyvä, kaunis, tosi](#) (*Yliopistopaino, Helsinki 1997*).

Vaitiolovelvollisuus ammatillisissa suhteissa

Moniin ammattialoihin kuuluu erityinen suhde ammattilaisen ja tämän apua tai palveluja tarvitsevien ja käyttävien henkilöiden välillä. Lääkärin ja muun terveydenhuollon ammattilaisen suhde potilaaseen on erityinen suhde, vastaavasti on opettajan suhde oppilaaseen tai opiskelijaan, asianajajan suhde päämieheen ja niin edelleen. Nämä suhteet ovat luottamuksellisia suhteita eli toinen osapuoli paljastaa itsestään ammattilaiselle asioita, joita hän ei välttämättä halua ja joita hänelle ei ole velvollisuutta paljastaa muille. Ammattilaisella on lähtökohtaisesti vaitiolovelvollisuus.

Esimerkiksi lääkäri voi kuitenkin saada tietoonsa asioita, joita hän periaatteessa voisi käyttää potilaansa tai jonkun muun hyväksi. Jos potilas, jolla on oikeus vaatia vaitioloa, ei anna lupaa, on lähtökohtaisesti velvollisuus olla kertomatta asiaa eteenpäin.

Vaitiolovelvollisuuteen liittyvä moraalinen ristiriitatilanne on tyypillinen ammattieettinen ongelmatilanne. Tilanteista, joissa vaitiolovelvollisuuden saa rikkoa säädetään erikseen lainsäädännössä (mm. lastensuojeluilmoitus; ks. tehtävä).

Asiaa voidaan lähestyä epäsuoran utilitaristisesti. Yksittäistapauksessa ammattilaisesta voi tuntua siltä, että hänen pitäisi rikkoa vaitiolovelvollisuutta vastaan niin saavutettavien hyvien seurausten vuoksi. Vaitiolovelvollisuuden ehdottomuutta voi kuitenkin perustella seuraavasti: Mikäli potilaat, oppilaat, päämiehet ja vastaavat eivät voi luottaa vaitiolovelvollisuuden pitävyyteen, he eivät ylipäätään hankkiudu ammattilaisen autettavaksi tai eivät kerro ammattilaiselle auttamisensa kannalta oleellisia asioita. Koko ammatillinen instituutio romuttuu, mikäli luottamusta vaitiolovelvollisuuteen ei ole. Ammatillisen instituution normit on suunniteltu siten, että niiden noudattaminen saa pitkällä tähtäimellä paljon hyviä vaikutuksia aikaan. Aihetta voidaan lähestyä lakinormien mutta myös ammatillisten hyveiden näkökulmasta.

Voimankäyttö

Esimerkiksi poliisin ja sotilaan ammattiin kuuluu mahdollisuus käyttää tietyissä tilanteissa voimakeinoja ja jopa aseellisia väkivaltaisia keinoja, jotka voivat johtaa kuolemaan. Katsotaan yhtä esimerkkitapausta, joka tuo esille erottelun tavoiteltavien seurausten ja ennalta nähtyjen sivuvaikutusten välillä. Kuvitellaan, että ajoneuvo kuljettaa moottoritiellä henkilö, jonka toiminta on vaarallista sekä hänelle itselleen, kyydissä oleville että sivullisille. Poliisit miettivät, onko perusteltua käyttää piikkimattoa tai asetta ajoneuvon pysäyttämiseen. Mikäli ajoneuvosta ei ole välitöntä vaaraa ulkopuolisille, pysäyttämisen voimakeinoin ei varmaan ole perusteltua, jos pysäyttämisen todennäköisenä sivuvaikutuksena on kuljettajan ja kyydissä olevien vakava loukkaantuminen tai kuolema. Mutta jos ajoneuvoa kuljettava aiheuttaa vakavan vaaran lukuisille ulkopuolisille, pysäyttäminen voimakeinoja käyttäen voi olla perusteltua: tavoitteena on tällöin lukuisille henkilöille aiheutuvien vakavien vahinkojen estäminen, ennalta nähtävänä sivuvaikutuksena taas kuljettajan ja kyydissä oleville todennäköisesti aiheutuvat vakavat vahingot. (Ks. yllä *teema KAKSOISVAIKUTUSPERIAATE.*)

Tällaisissa tapauksissa pohditaan tietysti toimintavaihtoehtojen seurauksia, mutta huomioidaan myös oleellisia seikkoja. Viranomaisilla voi olla esimerkiksi asemaansa tai tehtäviinsä liittyviä erityisiä velvollisuuksia ja oikeuksia.

Tämäkaltaiset pohdinnat ja erottelut ovat keskeisiä oikeutetun sodan teorialle. Ne soveltuvat myös muun voimankäytön perusteltavuuden käsittelyyn.

Rankaiseminen

Rangaistus on rangaistavalle lähtökohtaisesti epämiellyttävä asia. Toisille ei saa ilman erityisiä perusteita aiheuttaa epämiellyttäviä asioita. Toisaalta lainsäädäntöön kuuluvat tarkat normit siitä, millä perusteilla voidaan rangaista ja miten.

Rankaisemisen perusteltavuutta käsitteli monella tavoin jo Platon. Huomioidaan neljä erilaista lähestymistapaa. Ensinnäkin niin sanottu retributiivinen lähestymistapa katsoo, että jollakin tavalla väärin tekevä ansaitsee rangaistuksen. Retributiivinen lähestymistapa on taaksepäin katsova. Sen puolustajat puhuvat usein oikeudenmukaisen järjestyksen palauttamisesta tai vastaavasta oikeudenmukaisesta asioiden korjaamisesta ennalleen. Kriitikot samaistavat retributiivisen rangaistusteoriat usein kostonhaluun tai muunlaiseen haluun vastata niihin tunteisiin, joita väärintekeminen on uhrissa ja muissa herättänyt.

Toiseksi rankaisemisesta voidaan lähestyä kontraktualistisesti. Jos on säädetty laki ja sen rikkomisesta rangaistus, on johdonmukaista ja perusteltua langettaa sen rikkomisesta säädetty rangaistus. Sekä kontraktualistinen että retributiivinen lähestymistapa ovat velvollisuuseettisiä ja siis ikään kuin taaksepäin katsovia.

Kolmanneksi rankaisemista voidaan lähestyä seurauseettisesti. Utilitaristinen harkintatapa katsoo, että rankaiseminen on perusteltua, mikäli se aiheuttaa enemmän hyötyä kuin

haittaa. Suora tekoutilitarismi ei kuitenkaan näytä pystyvän tekevän eroa sen välillä, että syyllistä rangaistaan tehdystä rikoksesta, ja sen, että joku vaikkapa lavastetaan syylliseksi ja muka perustellun rangaistuksen kohteeksi saavutettavien yhteiskunnallisten hyötyjen vuoksi.

Epäsuoran utilitaristinen lähestymistapa taas yhdistää seurauseettistä ja kontraktualistista lähestymistapa. Rankaisemisinstituutio on suunniteltu tuottamaan hyviä yhteiskunnallisia vaikutuksia: erityisestävä vaikutus kohdistuu rangaistaviin, yleisestävä vaikutus taas pelotevaikutuksena koko yhteiskuntaan. Epäsuora utilitarismi perustelee kuitenkin koko rankaisemisinstituutiota mutta suhtautuu yksittäisiin rangaistuksiin kontraktualistisesti: rangaistus on toteutettava johdonmukaisuuden ja normien määrittämien velvollisuuksien vuoksi.

Huomioidaan vielä viides rankaisemisen perustelemistapa. Tämän lähestymistavan mukaan rankaiseminen on eräänlaista yhteiskunnallista kommunikaatiota ja kasvattamista, joka pyrkii sekä koko yhteiskunnan että rangaistavan itsensä parhaaseen. Lainvastaisesti ja yhteiskunnalliselta kannalta haitallisesti toimivaa rangaistavaa yritetään rankaisemisen avulla saada toimimaan jatkossa paremmin. On kuitenkin huomattava, että tänä lähestymistapa saattaa pitää perinteisiä rankaisemistapoja kuten vapausrangaistuksia tavoitteisiin nähden tehottomia. Tällaisten näkemysten yhteydessä voidaan puhua rankaisemisen ekspressiivisestä ja kasvatuksellisesta tehtävästä sekä rehabilitaatiosta.

Nykyisin rankaisemisteoriat yhdistelevät yleensä eri lähestymistapoja.

Eutanasia ja itsemurhassa avustaminen

Toista ihmistä ei saa tappa. Itsemurhan mahdollista hyväksyttävyyttä on käsitelty etiikassa antiikista lähtien. Eutanasia on sekä etiikassa että nykyisessä yhteiskunnallisessa keskustelussa paljon käsitelty aihe. Usein tehdään erottelu passiivisen eutanasian ja aktiivisen eutanasian välillä. Passiivisella eutanasialla tarkoitetaan sitä, että jonkun annetaan kuolla, vaikka esimerkiksi lääkinnällisillä toimenpiteillä hänen voitaisiinkin pitää elossa. Kyseessä ei siis ole aktiivinen kuoleman toteuttaminen vaan passiivinen elämää ylläpitävästä toiminnasta pidättäytyminen. Tämä voi olla perusteltua ja sallittua esimerkiksi silloin, kun potilas tietoisesti kieltäytyy hoitotoimenpiteistä. Monet ovat sitä mieltä, ettei nimitystä passiivinen eutanasia edes pitäisi käyttää, vaan että nimitys eutanasia pitäisi rajata tarkoittamaan vain aktiivista eutanasiaa.

Aktiivisella eutanasialla tarkoitetaan tarkoituksellista tappamista tai kuolemaan auttamista, jonka katsotaan olevan perusteltua, luvallista ja kuolevalle itselleen hyväksi. Suomen lainsäädäntö ei salli aktiivisen kuolinavun antamista. Joissakin maissa aktiivinen eutanasia on luvallista tarkoin määritellyin ehdoin. Kysymys eutanasian laillistamisesta vie käytännössä kysymykseen lääkäriavusteisesta itsemurhasta. Ajatellaan, että aktiiviseen kuolinapuun tai avun saaminen itsemurhaan olisi joissakin tarkoin rajatuissa tilanteissa oikeus. Tällöin tullaan kuitenkin väistämättä kysymyksen siitä, kellä olisi velvollisuus antaa tällaista apua.

Jos lakisääteistä erityistä velvollisuutta ei olisi kellään, asia jäisi vapaaehtoisen hyväntekeväisyyden tai ostettavien yksityisten palveluiden varan. Jos taas joillakuilla lääkereillä olisi tällainen erityinen lakisääteinen velvollisuus, lääkärillä voisi olla virkatehtäviinsä kuuluva velvollisuus antaa kuolinapua.

Raskaudenkeskeytys eli abortti

Toista ihmistä ei saa tappaa. Myös syntymätöntä sikiötä on lähtökohtaisesti suojeltava. Mutta ihminen saa edistää omaa hyvinvointiaan ja terveyttään ja hänellä on lupa päättää omaa kehoaan koskevista asioista ja oikeus saada ammattimaista apua terveysasioissa. Missä tapauksessa raskaudenkeskeytys ja sen toteuttaminen toiselle on perusteltua ja luvallista?

Raskaudenkeskeytyksessä eli abortissa on huomioitava kaksi hyvin toisenlaista lähestymistapaa. Toisaalta ajatus siitä, että ihmiselämä ja mahdollisuus kehittyä persoonaksi vaativat suojelua. Toisaalta ajatus siitä, että ihmisen itsemääräämisen täytyy kuulua omaa kehoa koskevista asioista päättäminen. Abortin vastustajat puolustavat yleensä potentiaalisten persoonien elämää. Abortin mahdollisuuden puolustajat taas naisten oikeutta keholliseen itsemääräämiseen.

Moderneissa länsimaissa lakisääteinen oikeus raskaudenkeskeytykseen toteutuu pääsääntöisesti hyvin. Mutta on huomattava, että toisen lähestymistavan painavuus on läsnä siinä, että mitä pitemmälle raskaus on edennyt, sitä enemmän ehtoja raskauden keskeyttämiselle on ja sitä enemmän sille on oltava perusteita.

Saastuminen, luonnonvarojen liikakäyttö ja ilmastonlämpeneminen

Ympäristöongelmat aiheuttavat suurta kärsimystä sekä ihmisille että muille eläimille. Nyt ja lähitulevaisuudessa tehtävien tekojen ja laiminlyöntien vaikutukset ja kerrannaisvaikutukset ulottuvat merkittävästi useisiin tuleviin sukupolviin. Kärsimyksen ja hyvinvoinnin heikkenemisen lisäksi tapahtuu myös menetyksiä, joita kukaan ei koskaan koe tai joista kukaan ei koskaan tule tietoiseksi. Millaisia voivat olla menetykset, joita ei koeta tai tiedosteta? Ainutlaatuisten lajien sukupuutoissa ja ainutlaatuisten ekosysteemien tuhoutumisessa menetetään jotakin sellaista, joka ei koskaan palaa ja joka on korvaamatonta. Evoluutioon ja ekosysteemien muutokseen kuuluvat luonnostaan sukupuutot ja peruuttamattomat muutokset. Ihmisten toiminnan ja käyttäytymisen vaikutukset ovat kuitenkin 1800-luvulta lähtien kasvaneet niin huimiksi, että ihmiskunta on jo planetaarinen tuhovoima. 2010-luvulta lähtien ensin geologit ja sitten evoluutiobiologit, historioitsijat ja muut ovat alkaneet keskustella siitä, onko maapallolla jo alkanut uusi planetaarinen kehityskausi, joka pitäisi nimetä antroposeeniksi: laajojen maa- ja merialueiden massiiviset muutokset, sukupuutot, merien muovittuminen ja ilmaston lämpenemisen aiheuttamat lukuisat jo käynnissä olevat ovat planeetantason muutoksia, jotka ovat peräisin yhdestä ainoasta eliölajista, ihmisestä, ja erityisesti sen jäsenten suurimittaisesta fossiilisten polttoaineiden käytöstä.

Vaikka seuraukset ovat kamalat, on moraalifilosofiselta kannalta hyvin vaikea sanoa, kuka on vastuussa ja miten. Tyypillinen saastumisongelma on näet ihmisperäisenä ilmiönä sellainen, että se aiheutuu hyvin monien toimijoiden pienten sivuvaikutusten kasautumisesta. Myös fossiilisten polttoaineiden laajamittaisesta pitkäaikaisesta käytöstä johtuva ilmastonlämpeneminen on tämän tyyppinen ongelma. Kaikille tai ainakin laajoille joukoille hyvin huono ja jopa katastrofaalinen vaikutus ei ole keidenkään tahallisten tekojen tai tietoisien piittaamattoman käyttäytymisen aiheuttamaa. Kyse on hyvin suuren ihmisjoukon useamman sukupolven aikaisen tavanomaisen käyttäytymisen pienten sivuvaikutusten kasautumisesta.

Perinteinen velvollisuusetiikka ei pysty edes hahmottamaan ongelmaa: kukaan ei tee tekoja, jotka olisivat perinteisessä mielessä epäoikeudenmukaisia tai joidenkin henkilöiden oikeuksia loukkaavia. Tekoutilitaristinen lähestymistapa vaikuttaa myös riittämättömältä: kukaan yksittäinen ihminen ei voi tehdä tekoja, joilla olisi juuri minkäänlaisia vaikutuksia.

Sääntöutilitarismi ja kontraktualismi vaikuttavat ehdottomasti sopivimmilta lähestymistavoilta: millaiset keinot, kuten uudet lait, estäisivät tehokkaasti ilmastonlämpenemistä ja sen katastrofaalisia seurauksia; ja millaisiin keskinäisiin rajoittaviin velvollisuuksiin kenen tahansa on järkevää suostua. Mutta lainsäädäntöuudistuksista ja kansainvälisistä ilmastopöimusten määrittävistä kaikkia koskevista tarpeellisista sopimuksista, ei olla enää ensisijaisesti normatiivisen etiikan vaan yhteiskuntafilosofian piirissä. Tyypilliset ympäristöongelmat ovat suurten joukkojen käyttäytymisellään aiheuttamia, ja niiden ratkaiseminen edellyttää suurten joukkojen käyttäytymiseen ja toimintaan vaikuttamista. Ympäristöongelmien käsittelyyn löytyy yhteiskuntafilosofiasta etiikkaa parempia välineitä. (Ks. tehtävä *menetelmä*, teema *YHTEISLAIDUNTEN TRAGEDIAT: SIVUVAIKUTUSTEN HAITALLINEN KASAUTUMINEN*.)

Lait, oikeudenmukaisuus, oikeudet ja velvollisuudet: etiikasta yhteiskuntafilosofiaan

Käytännössä kaikki edellä mainitut soveltavan etiikan aihepiirit ja ongelmat liittyvät yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja vielä tarkemmin sanottuna lainsäädäntöön. Soveltavan etiikan ja yleisemmin normatiivisen etiikan aiheet kytkeytyvät läheisesti yhteiskuntafilosofiaan. Oikeudenmukaisuus on mitä perinteisin etiikan aihe, ja vanhastaan oikeudenmukaisuuden ajateltiin olevan keskeinen hyvä luonteenpiirre eli hyve. Mutta oikeudenmukaisuutta voidaan pitää myös yhteiskunnan, lakien tai instituutioiden ominaisuutena tai "hyveenä". Millaisia ovat oikeudenmukaiset lait? Millainen yhteiskunta on oikeudenmukainen yhteiskunta?

Voidaan tarkentaa vielä täsmällisempiinkin kysymyksiin kuten: Mitä lakisääteisiä perusoikeuksia ihmisillä pitää olla ja miksi? Millainen verotus on oikeudenmukaista? Millaiset rangaistukset ovat oikeudenmukaisia vai ovatko minkäänlaiset? Onko yleinen asevelvollisuus oikein ja perusteltua, ja onko oikeudenmukaista, että se koskee vain miespuolisia kansalaisia? Eivätkä nämä eivät missään tapauksessa ole ainoita normatiivista etiikkaa ja yhteiskuntafilosofiaa toisiinsa kytkeviä kysymyksiä.

teema HYVÄN HALLINNON PERIAATTEET: VIRANOMAISILTA VAADITAAN PALJON

Hyvän hallinnon vaatimukset liittyvät oleellisesti oikeudenmukaisuuteen ja demokraattisuuteen. Suomen tasavallan hallintolaissa esitetään useita vaatimuksia sille, millaista on hyvä hallinto. Voisi sanoa, etteivät viranomaiset tarvitse mitään erityistä ammattieettistä normistoa. Laki näet asettaa viranomaisten toiminnalle hyvin tiukat vaatimukset oikeudenmukaisuuden ja tehtävien vastuullisen hoitamisen suhteen.

Hallintolain mukaan hyvälle hallinnolle oleellista on:

- **laillisuus**
- **tasapuolisuus**, yhdenvertaisuuden huomioiminen
- päätösten **perustelu**
- päätöksen tekijän **puolueettomuus**, mukaan lukien varsinaisen esteellisyyden eli jääviyden huomioiminen
- **palveleminen**
- **viranomaisten** tarvittaessa tekemä **yhteistyö**
- asianosaisten **kuuleminen**
- asioiden käsitteleminen **viivyttämättä**
- **julkisuus** (käsitteily, asiakirjat, asianosaisten tiedonsaanti)
- hyvä, **selkeä kielenkäyttö**.

(Ks. "[Hyvän hallinnon perusteet](#)" (luku 2, [Hallintolaki, 6.6.2003/434](#)) sekä mm. [Hyvän hallinnon perusteet, 12.1.2017, Kuntaliitto](#).)

Tehtäviä

Analysoi seuraavia tapauksia **kaksoisvaikutuksen** periaatteen avulla:

- (a) Joudut oikeudettoman hyökkäyksen kohteeksi. Yrität torjua terveydellesi ja hengellesi varaa aiheuttavaa hyökkäystä mutta tiedät samalla, että puolustautumistapasi voi olla vaarallinen hyökkääjän terveydelle ja hengelle.
- (b) Denise ohjaa raitiovaunun sivuraiteelle tavoitteenaan viiden ihmisen pelastaminen kuolemalta.
- (c) Frank työntää toisen henkilön raitiovaunun eteen pelastaakseen näin viisi ihmistä jäämästä raitiovaununalle.
- (d) Olet lainannut opettajaltasi kirjan *Filosofia aloittelijalle* ja luvannut palauttaa sen tänään. Aamiaista laittaessasi puuro kattila syttyy yllättäen tuleen ja ainoa helposti lähellä oleva sammutukseen kelpaava esine on *Filosofia aloittelijalle* -kirja. Kirja vaurioituu sammutustöissäsi käyttökelvottomaksi.

Kertaa, mitä tarkoitetaan paternalistisella perustelulla. Kuvittele tilanne, jossa olisit **tilapäisten tekijöiden** vuoksi **holhoavan huolenpidon** ja **määrävän ohjaamisen tarpeessa**. Millaisia tällaiset tekijät voisivat olla? Miten toivoisit, että sinuun suhtaudutaan?

Entä millaiset tekijät voisivat tehdä sinusta kuten kenestä tahansa pysyvästi kykenemättömän laajamittaiseen itsemääräämiseen ja holhoamista tarvitsevan?

Tutustu tarkemmin jonkin ammattialan vaitiolovelvollisuuteen kuten **asianajajan salassapitovelvollisuuteen** tai **papin rippisalaisuuteen**. Miten näitä voidaan perustella? Erittele perusteluja **velvollisuus-**, **seuraus-** ja **hyve-eettisesti**. (Ks. mm. Lore Korpelainen ja Pipsa Uutto-Rajakallio, "[Saako puolustusasianajaja valehdella?](#)", *Yle Uutiset* 28.6.2013, "[Rippisalaisuus](#)".)

[Lastensuojelun käsikirja, THL](#) , ["Rippisalaisuus"](#), [Aamenesta öylättiin – kirkon sanasto \(Evl.fi\)](#) ja ["Vaitiolovelvollisuus"](#), [Wikipedia](#).)

Miten taas voidaan perustella sitä, että lastensuojeluilmoitus pitää tehdä, ammatillisesta vaitiolovelvollisuudesta huolimatta? (Ks. ["Lastensuojeluilmoitus"](#), [Lastensuojelun käsikirja, THL](#).)

Kuuntele **Teemu Ratisen** esitelmä ["Jumala ja seksi pervoteorian silmin" \(55 min, Kuopion filosofiakahvila 5.3.2016, Kantti.net\)](#). Tee itsellesi muistiinpanot etsimällä Ratisen pohjalta vastauksia ainakin seuraaviin kysymyksiin:

Mikä on Michel Foucault'n lähestymistapa seksuaalisuuteen ja sen historiaan? Mikä on hänen keskeinen teesinsä?

Mitä oli "sodomian synti"?

Millainen on queer-teorian lähestymistapa ja filosofinen lähtökohta?

Millaisia muita ideoita tai huomioita queer-teoriassa on tuotu esiin?

Miten toimii häpeän tunne sukupuolisuuden suhteen?

Miten queer-teoria siis lähestyy sukupuolisuutta?

Millaisia tuloksia Ratisen sai aineistonsa perusteella? Mikä on vertailun tulos?

(Mitä Eve Kosofsky Sedgwick tarkoittaa "homosiaalisuudella"?)

Voit myös tehdä aiheesta esseen. Hyödynnä ainakin kahta muuta lähdettä. Esseen lähtökohtana voi olla Ratisen esitelmän referointi eli vastauksesi noihin kysymyksiin.

(Ks. mm. Heta Rundgren, ["Feministinen teoria"](#), [Logos-ensyklopedia, 20.11.2019](#), Eleonoora Riihinen, ["Simone de Beauvoir päätti jo nuorena, että ei anna rakkauden tai sukupuolen määrittellä elämäänsä – Filosofin elämässä oli kuitenkin pimeä puoli" \(HS 14.6.2020\)](#). Marja Suhonen, ["Simone de Beauvoir"](#), [Klassikkogalleria, 2005–2008, Helsingin yliopiston Kristiina-instituutti](#). ja Anna Ovaska, ["Feministinen filosofia tänään"](#), [niin & näin 1/2012](#).)

Lue **Timo Airaksisen** artikkelista ["Ammattien etiikan filosofiset perusteet"](#) (*Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*, toim. Timo Airaksinen, Yliopistopaino, Helsinki 1991) **sivut 19–24** ja vastaa kysymyksiin:

Miksi "yksilön oman vastuun vaatimus hämärtyy yhteisöllisten ja rakenteellisten paineiden vuoksi" (s. 20)?

"Mikä näyttää paheelta tavallisessa elämässä, voi olla ammattilaisen hyve", Airaksinen kirjoittaa (s. 22). Keksi esimerkkejä.

Ammattilainen on "asiantuntija ja auktoriteetti" ja koska hänellä näin on "tietoa ja valtaa, jota muilla ei ole, hänellä on myös itsenäisyyttä" ja hän "määrittelee omat päämääränsä" (s. 22). Mitä tällöin on otettava huomioon ja tarkasteltava?

Miksi ammattikunnan kehittämä ja julkistama ammattieettinen koodisto tai säännöstö ei näytä olevan ratkaisu tähän ongelmaan?

Jos haluat lukea eteenpäin, voit etsiä vastauksia myös seuraaviin kysymyksiin (n. s. 42–49): Millaisia ammattikuntien etuja edesauttavia tehtäviä ammattieettisillä säännöstöillä näyttää sitä vastoin olevan? Miksi ammattilaisilla on auktoriteettia? Mitä on kollegiaalisuus ja millaisia ongelmia siihen liittyy?

Ottakaa tarkemmin selvää **Augustinuksen oikeutetun sodan teoriasta. Miten se soveltuu perustelemaan, milloin esimerkiksi poliisien tai muiden viranomaisten voimakäyttö on oikeutettua?** (Samalla voitte selvittää, mitä filosofisessa, juridisessa ja tieteellisessä tai muussa argumentaatiossa tarkoitetaan latinalaisella ilmauksella *mutatis mutandis*.)

(Tehtävä luvusta 9, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Katso Frans De Waalin esitelmä ["Moral behavior in animals"](#) (TED-talk, 2011; suom. tekstitys saatavilla):

- Mikä bonobojen käyttäytymisen piirre sai De Waalin muuttamaan tutkimuksensa näkökulmaa
- Mitä norsuilla tehty koe osoittaa?
- Mistä haukotuksen tarttuminen kertoo?
- Miksi kokeen kapusiiniapina protestoi ja mistä se kertoo?
- Mitkä ovat De Waalin mukaan "moraalin pilarit"? Tee itsellesi kaavio.

(Tehtävä luvusta 9, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Katso edellisen tehtävän De Waalin esitelmä ja lue lisäksi Tuula Kinnarisen juttu ["Mikä enää tekee ihmisen?"](#) (lyhyempi verkkoversio, *Tiede* 12/2010). **Mitkä ihmisen ja simpanssin samanlaisista piirteistä ovat inhimillisen moraalisuuden taustatekijöitä?** Mieti myös, ovatko myös simpanssit kykeneviä moraalisuuteen.

Hae myös uutisia tai juttuja haulla "ihmisapinat" ja "ihmisoikeudet". Mitä Espanjassa on päätetty ja millä perusteilla? Asia on ollut käsittelyssä myös ainakin Uuden-Seelannin parlamentissa ja yhdysvaltalaisessa vetoomustuomioistuimessa.

(Tehtävä luvusta 5, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Robottiautot tulevat - vai tulevatko? Tutustu seuraaviin sanomalehtijuttuihin robottiautoihin liittyvistä ongelmista: ["Milloin robottiauton on moraalista tappaa ihminen?"](#) (IL 2.7.2016) ja ["Robottiautot tulevat"](#) (IS 19.9.2017). **Millaisia ongelmia robottiautoihin juttujen mukaan liittyy? Miten niitä voisi ratkaista?**

Lue Arto Laitisen artikkeli ["Robotit ja tekoäly moraalisisina huolenaiheina, toimijoina ja neuvonantajina"](#) (*Tieteessä tapahtuu* 1/2019) ja katso, antaako Laitinen vastauksia seuraaviin kysymyksiinsä:

Voivatko robotit tai tekoäly tulevaisuudessa olla moraalisia toimijoita?

Tekoäly moraalisisena neuvonantajana?

(Ks. myös saman *Tieteessä tapahtuu* -lehden numeron 1/2018 artikkelit "Tekoäly ja ihmiskognitio" ja "Robottiikan moraalipsykologinen tutkimus on välttämätöntä.")

Katso oheinen lisäaineisto **eutanasiasta** (PP-diat). Lopussa on ohjeet tehtävään.

Kuvittele zombi-tarinan tilanne, jossa sankaritar joutuu eliminoimaan zombin, joksi hänen ystävänsä on muuttunut. Tämä tuntuu hänestä pahalta. **Tämän tai muidenkaan zombien eliminoiminen ei ole kuitenkaan ole hänelle tarinan maailmassa varsinainen moraalinen ongelma.** Keskustelkaa tai pyri selvittämään itsellesi, **miksi ei.**

Arnold Schwarzenegger esittää androidia *Terminator*-elokuviissa. Katso tai palauta mieleesi **elokuvan Terminator 2** (1991) loppukohtaus.

Mitä androidi tekee? Miksi Johnia, ja ehkä katsojaakin, itkettää? Millaisia taustaoletuksia tähän liittyy?

(Tehtävä luvusta 6, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Selvitä, mikä on **Turingin testi**. Miten Turingin testi liittyy mielenfilosofiaan ja kysymykseen siitä, **mikä tai kuka on persoona?**

Miten nämä aiheet ovat esillä elokuvassa Blade Runner?

(Tehtävä luvusta 6, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Käy kysymässä Cleverbotilta, joko *Blade Runner 2049* on tuttu? Cleverbotin tavoitat täältä: cleverbot.com. Mistä olisi kyse Cleverbotin testaamisessa Turingin testillä?

(Tehtävä luvusta 6, jossa on myös asiaa aiheesta.)

Garrett Hardinin artikkelin ”**Yhteislaidunten tragedia**” (1968) vaikutusvaltainen ja selkeä **esimerkki kertoo karjankasvattajista**. He käyttävät yhteistä laidunta ja tietävät, että se pystyy ruokkimaan vain rajatun määrään karjaa. Silti jokainen on järkevää yrittää hyötyä laidunmaasta mahdollisimman paljon ja kasvattaa oman karjalaumansa kokoa. Periaatteessa jokainen tietää, että laitumen liikkakäyttö johtaa siihe, ettei kukaan voi käyttää sitä karjansa ruokkimiseen. Hardin kirjoittaa: ”Käsillä on tragedia. Heidät on kaikki sidottu järjestelmään, joka ajaa kasvattamaan karjansa määrää rajattomasti – vaikka maailma on rajallinen. Kaikki rynnivät kohti lopputuloksena olevaa hävitystä, vaikka kukin tavoittelee vain omaa parastaan yhteiskunnassa, jossa uskotaan vapaaseen yhteismaan käyttöön. Vapaa laiduntaminen yhteismaalla koituu kuitenkin kaikkien tuhoksi.” Lue Hardinin artikkelin ”**Yhteislaidunten tragedia**” (suom. **Niko Noponen**, teoksessa *Kiista yhteismaista*, toim. **Simo Kyllönen ym., niin & näin, Tampere 2011**) sivut **46—50** ja pohdi seuraavia kysymyksiä:

Mieti esimerkkejä muista yhteiskunnallisista ongelmista, jotka voi hahmottaa ”yhteismaan ongelmina”.

Miksi ilmaston lämpenemisen voi sanoa olevan luonteeltaan ”yhteismaan ongelma”?

Millaisia yhteiskunnallisia ratkaisuja ”yhteismaan ongelmiin” voi olla?

(Aiheesta lisää mm. Simo Kyllönen, ”*Yhteinen tragediamme*”, 23.8.2018, Ekosäätiö.fi, [Ajatuksia ilmastoetiikasta](http://Ajatuksia_ilmastoetiikasta_toim), toim. **Teea Kortetmäki ym., SoPhi 123, Jyväskylän yliopisto 2013** ja [Ilmastonmuutos filosofian opetuksessa, Openilmasto-opas.fi](http://Ilmastonmuutos_filosofian_opetuksessa_Openilmasto-opas.fi).)

Luku 16

Metaetiikka – mitä moraaliksi on?

Viimeisessä luvussa ollaan vihdoin alkuperäisen kysymyksen äärellä. Ei liene yllättävää, että vastausehdotuksia on useita.

Ennen 1800-loppua juuri kukaan ei kyseenalaistanut sitä, etteikö lähtökohtaisesti voitaisi **tietää, mikä on moraalisesti väärin tai oikein**. Siitä, miten tämä **tiedetään**, esitettiin moraalifilosofiassa kyllä useita **erilaisia näkemyksiä**. Näkemyseroja oli myös siitä, onko tiedettävissä olevia moraaliperiaatteita yksi vai useampia ja miten ne pitäisi tarkkaan ottaen muotoilla. 1880-luvulla kyseenalaistaminen sitten alkoi, eikä siitä ole tullut loppua. Keskeinen nykypäivän metaetiikan kiista koskee sitä, onko moraalinen ajattelu ylipäättään tiedollista vai ei. Tietämisen ja järkipäivän ajattelun sijaan moraalisuuden alkuperää on palautettu yleisinhimillisiin **tunteisiin** tai **yksilöllisiin arvostuksiin** ja **suhtautumistapoihin**.

Nimitys metaetiikka tuli käyttöön vasta **1900-luvun** jälkipuolella, mutta metaeettisiin kysymyksiin keskittynyt moraalifilosofinen tutkimus alkoi vuosisadan alkupuolella **analyttisen kielifilosofian** myötä. Lähtökohtana oli moraalisten kielellisten ilmausten merkitysten jäsentely. Tämä johti perinteisen moraalisen ajattelun ja etiikan tutkimuksen kritiikkiin ja edelleen **moraalin metafysiikan** kysymyksiin. Onko kullakin oma yksilöllinen moraalinsa, onko eri kulttuureilla omat moraalinsa vai onko moraalisuus jotakin yleistä ja yleisinhimillistä? Aivan alussa kohdattu kysymys, luonnosteli kolme suuntaa-antavaa metaeettistä näkemystä. Toisin kuin normatiivinen etiikan tutkimus metaetiikka ei anna suoraan apua käytännön toiminnan harkintaan.

Onko metaetiikka siis **täysin teoreettista** ja **irrallaan käytännön elämästä**? Ei, sillä kysymys siitä, mitä olen ihmisenä ja ajattelevana toimijana, on hyvinkin läheinen ja käytännöllinen kysymys. Kysymys on itsetuntemuksesta ja vastuusta. Jos myönnät, että olet moraalinen, olet sidottu kysymään, mitä moraaliksi ja moraalisuus ovat. Jos kiellät olevasi moraalinen tai pidät moraalisuutta turhuutena tai väärinkäsityksenä, olet selvästi tietoisesti sitoutumassa tietynlaiseen metaeettiseen näkemykseen. Joku on toki voinut innostua tällaisesta näkemyksestä, koska se tuntuu niin jännittävän kapinalliselta. Jotta se olisi oma näkemys, sen on oltava jollakin tavalla itselle perusteltu tai ainakin ymmärtäen sisäistetty.

Jaetusta moraalista yksilölliseen – yleisestä järjestä yksityiseen kokemukseen

Friedrich Nietzsche kyseenalaisti 1880-luvun kirjoituksissaan oikeastaan kokonaan moraalin aitouden tai todellisuuden. Nietzschen näkemys on nihilistinen ja **yhtiöyksilöllinen**. Hänen mukaansa perinteisin ajatukset yleisistä moraaliperiaatteista tai mahdollisuudesta tehdä puolueettomia arvostelmia hyvästä ja oikeasta ovat **kuvitelmaa**.

Yhteistä Nietzscheille ja 1900-luvun alkupuolen **saksalaisille ja ranskalaisille eksistentialisteille**, joihin hän vaikutti, on ihmisen yksilöllisyyden, yksilön tai **subjektin** kokemuksen ja tahdon sekä **yksilön elämän ainutlaatuisuuden** korostaminen. Nietzsche ja eksistentialistit korostavat vahvasti myös **yksilön omaa vastuuta**.

Englanninkielisessä analyttisessä filosofiassa etiikan tutkimusta tehtiin hyvin toisella tyylillä. Mutta analyttisessä metaetiikassa lähdettiin 1900-alkupuoliskolla korostamaan tunteita ja moraalien subjektiivisuutta tavoilla, joilla on merkittäviä **yhtäläisyyksiä** Nietzschen ja ranskalaisten ja saksalaisten eksistentialistien kanssa. Yhteistä on ensinnäkin voimakas irtiotto aiempaan moraalien jaettua yleisinhimillisyyttä ja yleisyyttä itsestään selvänä pitäneeseen perinteeseen nähden. Toiseksi korostettiin yksilöllisyyttä ja subjektiivisuutta. Kolmanneksi katsottiin, ettei moraalisuus ole varsinaisesti osa todellisuutta eikä moraalinen ajattelu ole luonteeltaan tiedollista.

Edvard Westermarck ja **A. J. Ayer** kehittävät emotivistisia näkemyksiä, joiden mukaan moraalisuus ei ole tiedollista. Taustalla oli **David Humen moraalitunteiden** teoria. Westermarck ja Ayer kehittävät ensimmäiset selkeästi **ei-kognitivistiset, antirealistiset metaettiset teoriat**. Heidän kritiikkinsä kohteena oli **ettisten intuitionistien kognitivismi ja realismi**.

teema FRIEDRICH NIETZSCHEN NIHILISMI

Eroista ja kiistoista huolimatta moraalifilosofit olivat olleet antiikista lähtien hyvin yksimielisiä siitä, että ihmisten moraalisuus on jotakin yhteistä ja samaa. 1880-luvulla saksalainen Friedrich Nietzsche (1844–1900) kyseenalaisti sen, että mitään moraalialitypäättään on. ”*Paratiisissa*: – ’Hyvä ja paha ovat Jumalan ennakkoluuloja’ – sanoi käärme”, hän kirjoittaa *Iloisessa tieteessään* (1882, § 259).

Nietzschen näkemys moraalista on nihilistinen. Moraaliksi kutsuttu ilmiö on pohjimmiltaan joukko kuvitelmia. Nämä kuvitelmat estävät heikkoja pelkurimaisia ihmisiä tunnistamasta sitä, millaisia he todellisuudessa ovat: jokainen toimii pitkälti hallitsemattomien viettien vallassa, etsii omaa etuaan ja tavoittelee valtaa. Moraalisuuskuvitelmaansa käpertyneet kaunistelijat eivät uskalla tunnustaa surkeuteensa piilotettua petomaisuuttaan ja tulla siksi, mitä ovat. Yleiset pyyteettömät moraalissäännöt, ihannoidut säälin ja myötätunnon tunteet sekä ylistetyt ylevät hyveet peittävät vain ihmisten vallan tahtoa.

Rajoittukaamme siis mielipiteidemme ja arvostustemme puhdistamiseen sekä *uusien omien hyvän-taulujen luomiseen*: — ”tekojemme moraalista arvoa” älkäämme enää pohtiko! Niin, ystäväni! On aika alkaa inhota toisen moraalista jaarittelua toisesta! Tuntukoon moraalinen tuomitseminen meistä mauttomalta! Jättäkäämme tämä jaarittelu ja tämä huono maku niille, joilla ei ole muuta tekemistä kuin laahata menneisyyttä vähän matkaa ajassa eteenpäin ja jotka eivät ole koskaan nykyisyyttä, — siis monille, kaikkein useimmille! Mutta me *tahdomme tulla niiksi, joita olemme*, uusiksi, ainoalaatuisiksi, verrattomiksi, itselleen-lakialaativiksi, itsensä luoviksi! (*Iloinen tiede*, § 335 [katkelma].)

Nietzsche on omalla tavallaan hyve-eetikko, mutta hän pilkkaa niin kreikkaisten filosofien kuin kristillisen perinteenkin arvostamia hyveitä. Ne hyveet, joiden puolesta hän puhuu eivät ole perinteisiä muille ja yhteistä hyvää tahtovia luonteenhyveitä. Nietzscheläiset hyveet ovat omaa tietään kulkevan, ”laumamoraalin” hylänneen yksilöllisen suurmiehen erinomaisuuksia. Ne eivät ole moraalisia hyveitä, sillä ne eivät hyödytä muita. Niillä se, joka on uskaltanut ja kyennyt tulemaan omaksi itsekseen, luo itseään ja ainutlaatuista elämänsä kuin taideteosta. Muille nämä sankarin hyveet ovat hyviä korkein sen kaltaisella tavalla, kuin ylivoimaisen voitokkaan taiteilijan, urheilijan tai taistelijan suoritukset ovat hyviä: muut saavat ihailua, jos osaavat, pelonsekaisella kunnioituksella jotakin ainutkertaista ja saavuttamatonta.

Nietzschen vaikutus on ollut suuri, mutta siitä, miten häntä lopulta pitäisi ymmärtää on tietysti erimielisyyksiä. Filosofian tutkimuksessa vaikutukset ovat

näkyneet erityisesti Ranskassa. 1900-luvun alkupuolella Jean-Paul Sartre ja muut eksistentiaalistit saivat Nietzscheä paljon vaikutteita. 1900-luvun jälkipuoliskolla Nietzscheä on omalla tavallaan seurannut muun muassa Michel Foucault tutkiessaan vallan vaikutuksia ja piilottelua yhteiskunnan rakenteissa ja elämän ja ruumiin hallinnan etiikkaa ”minä-tekniikoina”.

Nietzsche ja eksistentiaalistien tyyli tehdä filosofiaa on hyvin kaunokirjallista ja se poikkeaa paljon analyttisestä filosofiasta. Nietzsche on aforistinen, poleeminen ja leikittelevä. Sartre toi eksistentiaalistista ihmiskäsitystään ja etiikkaansa esille oleellisesti myös romaaneissaan.

(Ks. luku 8: *teema ESSENTIALISMI JA EKSISTENTIALISMI* sekä luku 5: *menetelmät LOOGINEN PÄÄTELMÄ: ESIMERKKINÄ EETTINEN NIHILISMI.*)

teema DAVID HUME: MORAALISTEN TUNTEIDEN TEORIA

David Hume (1711—1776) kehitti eteenpäin edeltäjänsä Francis Hutchesonin näkemystä tunteista moraalisuutemme perustana. Toimintaa ohjaavat moraaliset arvostelmat eivät voi Humeen mukaan olla koskaan peräisin pelkästään järjestä, sillä järki ei voi yksinään saada aikaan toimintaa. Ainoastaan tunteet, joihin sisältyy toive nautinnon saavuttamisesta tai kärsimyksen välttämisestä, voivat saada aikaan käyttäytymistä tai toimintaa. Järjellinen ajattelu käsittelee sellaisia asioita kuten matemaattiset suhteet, tosiasiat ja keinot tavoiteltavien päämäärien saavuttamiseksi:

Järki on, ja sen tuleekin vain olla, ainoastaan tunteiden palvelija, eikä se voi teeskennellä toimivansa missään muussa tehtävässä kuin tunteiden palvelijana ja käskyläisenä (*A Treatise of Human Nature* [1739—1740] II, iii, 3).

Mistä Humeen mukaan on kyse moraalisisessa arvioinnissa, joka kohdistuu henkilöön ja hänen ominaisuuksiinsa, tekoihin tai niiden seurauksiin? Kohteesta itsestään ei löydy mitään ilkeyttä, oikeudenmukaisuutta, kunniallisuutta tai paheellisuutta.

Hyveellisyyden ja paheellisuuden lähde tutkittaessa meidän on käännyttävä arvostelmien tekijään itseensä eli siihen, miten hän suhtautuu joihinkin kohteisiin:

Hyveellisyyden tajuaminen ei ole mitään muuta kuin tietynlaisen tyydytyksen *tuntemista*, joka johtuu jonkin luonteenlaadun havaitsemisesta (*Treatise* III, i, 2).

Hume torjuu sekä järkipäiset että teologiset näkemykset moraalisuudesta. Moraalinen ajattelu ei pohjautu minkäänlaisen luonnollisen moraalilain tiedostamiseen. Hän ei myöskään hyväksy sen kummemmin rationalistis-kontraktuaalisia näkemyksiä kuin näkemyksiä jumalallisesta ilmoituksestakaan.

Samalla hän huomauttaa, että deskriptiivisistä kuvailevista väitteistä, jotka toteavat, miten asia ovat, ei voida loogisesti päätellä normatiivisia arvostelmia, jotka sanovat, mitä *pitäisi* tehdä tai olla.

Jokaisen tähän asti tutustumani moraalijärjestelmän kohdalla olen pannut merkille, että kirjoittaja etenee jonkin matkaa tavanomaiseen tapaan argumentoiden, perustellen näin jonkin jumalan olemista tai tehden ihmisluontoa koskevia havaintoja. Kunnes sitten äkkiä yllätykseni löytäessäni edestäni sellaisten tavallisten väitteiden, joissa sanotaan, että jokin *on* tai *ei ole*, sijasta pelkästään väitteitä, joihin kaikkiin jotenkin liittyy jokin *pitää* tai jokin *ei pidä*. (*Treatise* III, i, 1.)

Humeen mukaan moraalisuuden perusta on tunteissamme (engl. *passions*), ja niiden mukaisissa kohteiden hyväksymisissä tai hylkäämisissä. Sympatian, hyväntahtoisuuden, rauhan rakastamisen, ystävällisyyden ja huolehtimisen tunteet ja niihin perustuvat hyveet ovat luonnollisia, ja vastaavasti myös hyväksymisemme niitä kohtaan, joilla noita tunteita ja hyveitä on. Järjen rooli on olla tunteiden palvelijana: tunne motivoi ja antaa päämäärän, järki miettii ja laskee, kuinka se saavutetaan.

Luonnollisten hyveiden lisäksi on myös ”keinotekoisia hyveitä”. Hume viittaa keinotekoisuudella (engl. *artificial*) ihmisten tietoisesti sopimiin ja päättämiin lakeihin ja instituutioihin. Erityisesti oikeudenmukaisuuden keinotekoisien, järkipäisen

hyveen tehtävänä on varmistaa, ettemme tunteidemme ohjaamina tavoittele vain lyhyen tähtäimen etuja. Ihminen toimii omien tunteidensa ja myös oman etunsa mukaisesti, mutta järjen avulla jokainen voi lisäksi toimia oman pitkän tähtäimen etunsa mukaisesti. Omilla toimillaan ja käytöksellään on tuettava sääntöjä ja instituutioita, jotka pitävät yllä järjestystä ja turvaavat yksityisomaisuuden.

Oikeudenmukaisuuden sääntöjen seuraaminen ei yksittäistapauksissa aina tuota hyviä seurauksia; oikeudenmukaisuus ohjaa meitä itsellemme pitkällä tähtäimellä edullisempiin toimiin, jotka samalla ovat myös kokonaisuuden edun mukaisia. Yksittäisen teon arviointi tai sen pohtiminen, miten tässä tietyssä tilanteessa tulisi toimia, ei siis voi perustua siihen, saako se aikaiseksi nautintoa, onnellisuutta tai muuta sellaista.

Humen ajattelun voi sanoa olevan epäsuoran utilitaristista, mutta hänen ensisijainen tavoitteensa ei ole kehittää normatiivista teoriaa päätöksiemme tueksi. Ensisijaisesti hän pyrkii tarjoamaan naturalistisen selityksen sille, mitä moraalitietäminen on. Tämän selityksen perusta on luontaiset taipumuksemme hyväksynnän ja hylkäämisen tunteisiin. Hume kuten monet muutkin brittiläisen empirismin perinteeseen kuuluvat filosofit 1600-luvulta alkaen ovat myös modernin empiirisen psykologian tutkimuksen varhaisia edelläkävijöitä.

Hyväksymisen ja paheksumisen tunteet ja moraalisuuden moninaisuus ja suhteellisuus

Antiikista lähtien lähes kaikki moraalifilosofian tutkijat olivat katsoneet, että moraalinen ajattelu on tiedollista ja että ihmisten käyttäytymistä ja toimintaa voi ohjata jonkinlainen **moraalinen tietäminen**. Toiset katsoivat sen perustuvan järjellisiin hyveisiin, jonkinlaiseen yleisinhimilliseen järkeen tai oikeustajuun, jumalalliseen ilmoitukseen tai jonkinlaiseen kokemuseräisesti aktivoituneeseen moraalitajuun tai intuitiiviseen moraalitajuun.

Jo 1700-luvun skotlantilaiset valistusfilosofit Francis Hutcheson, David Hume ja Adam Smith olivat esittäneet, että jonkinlaisen kokemuksellisen moraalitajun tai ”moraalintajun” (engl. *moral sense*) sijaan kysymys olisi pikemminkin tunteista. Erityisesti **Humen** versioon **moraalitunteiden teoriasta** tartuttiin voimakkaasti 1900-luvun alussa. Humeen **naturalistinen** lähestymistapa sopi hyvin yhteen myös **evoluutiopsykologisen** tutkimusotteen kanssa. Charles Darwin oli tutkinut aihetta empiirisesti tärkeässä teoksessaan *Tunteiden ilmaisu ihmisissä ja eläimissä* (1872, suom. 2009).

Ensimmäisen kokonaisvaltaisen näkemyksen aiheesta esitti suomalainen sosiologi ja moraalifilosofi **Edvard Westermarck** (1862—1939). Westermarckin laaja teos *The origins and development of moral ideas* (1906—1908, 1. osa suom. 1933) esitti **evoluutiopsykologisen** näkemyksen **moraalisten tunteiden** hyödyllisyydestä ihmisyhteisöille ja yhdisti sen **eettiseen relativismiin**. Relativismin teoriaansa Westermarck tarkensi myöhemmässä teoksessaan *Ethical relativity* (1932), jossa hän kirjoittaa: ”Etiikan suhteellisuus merkitsee, ettei moraalille ole objektiivisia standardeja, ja objektiivisuus puolestaan edellyttää yleispätevyyden”.

Humea seuraten Westermarck katsoo, että inhimillisen moraalisuuden perusta on **hyväksymisen** ja **paheksumisen tunteissa**, joita ilmaistaan sosiaalisessa kanssakäymisessä. Westermarck painottaa toisaalta niin sanottuja **retributiivisia tunteita**, joiden ilmaisemisen

voi ajatella olevan ikään kuin sosiaalisessa kanssakäymisessä tapahtuu suotuisan käyttäytymisen ”palkitsemista” ja vahingollisena pidetyn ”rankaisemista”. Toisaalta hän katsoo, että moraalitunteisiin liittyy pyrkimys **yleistämiseen**: emme reagoi pelkästään itseemme kohdistuvaan hyväntahtoisuuteen ja pahantahtoisuuteen vaan myös muihin kohdistuvaan.

Tällaista hyväksymisen ja paheksumisen tunteita korostavaa näkemystä voidaan kutsua **emotivismiksi**. ”Arvostelmien esittäjien luonteiden yhdenmukaisuus selittyy sillä, että arvostelmat perustuvat moraalitunteisiin.” Nämä tunteet voivat kohdistua käyttäytymiseen, jota pidetään **luonnostaan miellyttävältä tuntuvalta** tai **vastenmieliseltä**. Mutta eri ihmisyhteisöissä on myös **erilaisia opittuja** käsityksiä siitä, mikä on ihailtavaa ja mikä vältettävää.

Moraalisuuden yleisinhimillinen puoli perustuu tunteisiin mutta **ihmiskulttuurien välillä** on myös huomattavia **eroja** siinä, millaiset asiat tai käyttäytyminen myönteisiä ja kielteisiä tunteita herättää. Tästä Westermarck tarjoaa esimerkkejä kuten ”laajalle levinnyt lapsenmurhakäytäntö” sekä useiden kansojen keskuudessa esiintyvä ”käytäntö surmata tai hylätä ikääntyneet tai sairauden runtelemat vanhemmat”. ”Useimmat meistä pitävät käytäntöä julmana, mutta todellisuudessa se saattaa olla hyvää tarkoittava teko, joka hyväksytään yleisesti heimon vanhojen jäsenten keskuudessa ja jota saatetaan jopa vaatia.”

Ei siis ole yleisinhimillisesti jaettuja käsityksiä siitä, mikä on ihmiselämälle hyvää tai pahaa tai millainen toiminta on moraalisesti väärää ja tuomittavaa tai oikeaa ja arvostettavaa. On pikemminkin useita kulttuurisidonnaisia moraalisen ajattelun ja tapojen järjestelmiä. Westermarckin **eettinen relativismi** on metaeettinen teoria, jonka taustalla on kulttuurien empiiriseen tuntemiseen ja tutkimiseen perustuva kulttuurirelativismi. (Ks. luku 5.)

teema INTUITIONISTIEN EETTINEN REALISMI

1700-luvun ja 1800-luvun brittiläisessä moraalifilosofiassa on moraalisten naturalistisen, moraalitunteita, nautintoa ja utilitaristista lähestymistapaa edustavien teoreetikoiden lisäksi myös toisenlaisten teoreetikkojen perinne. Nämä korostavat yleisiä moraaliperiaatteita tai velvollisuuksia, jotka tunnustetaan jonkinlaisella yleisinhimillisellä ”moraaliaistilla” (engl. *moral sense*) tai intuitiivisesti. He ovat yleensä kristillisiä teistejä ja perinteen taustalla on luonnonoikeusajattelu. Esimerkiksi Thomas Reid (1710—1796) ajatteli, että kaikilla ihmisillä on intuitiivinen kyky ymmärtää itsestään selvät moraaliperiaatteet, joiden mukaan toimitaan vain niiden itsensä vuoksi. Reid on intuitionisti ja pluralisti: moraaliperiaatteita voi olla jopa seitsemäntoista erilaista, eivätkä ne palaudu mihinkään yhteen periaatteeseen. Reid kritisoi Humeen tunnekeskeistä näkemystä ja hänen moraalifilosofiaansa sisältyi vielä oletus Jumalasta, joka ylläpitää moraalista todellisuutta. Reid yhtyy siis siihen antiikin kreikkalaisesta filosofiasta periytyvään näkemykseen, jonka mukaan jumalallinen todellisuus on johdonmukainen, vaikka se kokemuksemme ja intuitioidemme perusteella näyttäytyykin usein ristiriitaisena.

Siinä missä tunteita painottava perinne on naturalistinen ja psykologisoiva, varhaisemmat intuitionistit uskovat vielä moraalisen järjestyksen jumalalliseen, yliluonnolliseen, tuonpuoleiseen tai luonnollisen todellisuuden ylittävään perustaan. Kun tullaan 1900-luvun alkuun, brittiläiset intuitionistitkaan eivät vetoa enää Jumala-oletukseen. Mutta he pitävät kiinni siitä, että intuitiivisesti tunnustettavat moraaliset tosiasiat eivät palaudu luonnollisiin empiirisistä havaittaviin tosiasioihin.

1900-luvun alkupuolella moraalinen intuitionismi saa kaksi vaikutusvaltaista puolustajaa. G. E. Mooren teorian mukaan hyvyys tunnustetaan intuitiivisesti eikä hyvyys palaudu luonnollisiin ominaisuuksiin kuten nautintoon. Moore esittää ideaaliutilitaristisen teorian. Siinä missä Moore on utilitaristina monisti, hänen myöhempi aikalaisensa W. D. Ross on pluralisti ja velvollisuuseetikko. Ross katsoo, että voimme intuitiivisesti tietää velvollisuutemme. Mooren tavoin hän katsoo, että moraaliset arvostelmat ovat tiedollisia ja että intuitiivisesti tunnustettava oikean käsite ei palaudu luonnollisiin ominaisuuksiin. Eroistaan huolimatta Mooren ja Rossin näkemykset ovat metaeettisesti katsottuna realistisia. Moraaliset ominaisuudet ovat todellisia ja ne voidaan periaatteessa tietää. (Rossin pluralistisesta velvollisuuseetiikasta ks. luku 11.)

G. E. Moore: ei-naturalistinen hyvyys ja ”naturalistinen virhepäätelmä”

Kun **G. E. Moore** (1873—1958) paneutuu 1900-luvun alkuvuosina analysoimaan moraalisia käsitteitä, hän katsoo, että **hyvän** käsite **ei** palaudu **luonnollisia ominaisuuksia** tai muita luonnollisia asioita koskeviin **käsitteisiin** kuten nautintoon, hyöty tai selviytymisen edistämiseen. Mooren mukaan **hyvä** on **ei-naturalistinen ominaisuus**, joka tunnustetaan **intuitiivisesti**.

Moore käyttää niin sanottua **”avoimen kysymyksen argumenttia”**. Jos jonkun kokemuksen sanotaan olevan nautinnollinen tai jonkun teon yhteisön säilymistä edistävä, voidaan edelleen kysyä: ”mutta onko se hyvä?” Moore ei selitä tarkemmin mitä ei-luonnollisuus on, vaan pitää hyvää tavallisille ihmisille ongelmattomasti tunnustettava. Moore väittää psykologisoivien tunneteoreetikkojen ja hedonististen utilitaristien syyllistyneen **”naturalistiseen virhepäätelmään”** (engl. *naturalistic fallacy*). Moore ja muut intuitionistit haluaa säilyttää etiikan tutkimuksen tieteellisestä tutkimuksesta itsenäisenä filosofisen tutkimuksen alana. Moore yrittää pitää kiinni **objektiivisista moraalista tosiasioista** ja **kognitiivisesta** näkemyksestä, jonka mukaan moraaliset arvostelmat ovat tiedollisia väitteitä.

Ei-naturalisminsa ja intuitionisminsa lisäksi on kuitenkin myös utilitaristi muttei missään tapauksessa siis hedonistinen utilitaristi. Mooren mukaan varsinaisessa mielessä hyvää ovat esteettiset, ystävyyteen liittyvät ja vastaavat kokemukset, joissa siis ollaan intuitiivisesti tietoisia (ei-luonnollisesta) hyvydestä. Tällaisen hyvyyden toteutumista maailmassa on maksimoitava. Mooren ideaaliutilitarismille löydy nykyisin moraalifilosofien keskuudesta juurikaan kannatusta. (Utilitarismista ks. luku 12.)

Moraaliset arvostelmat eivät ole tiedollisia: antirealistinen käänne

Mooren moraalifilosofia sai oman sukupolvensa edustajilta osakseen ihailua. Mutta seuraavan sukupolven tieteellisesti ja naturalistisesti suuntautuneille filosofeille se näyttäytyi outojen ainesten yhdistelmältä. Mooren **naturalistisen virhepäätelmän** kuitenkin **seuraava sukupolvi hyväksyi**: moraalisia arvostelmat eivät palaudu luonnollisiin tosiasioihin; sen, minkä arvioidaan olevan hyvää tai oikein, ja sen mitä havaintoperäisesti voidaan tietää luonnollisesta todellisuudesta, välillä on ylittämätön ero. Tämä kuilu tullaan tuntemaan 1900-luvun jälkipuoliskolla **arvojen ja tosiasioiden välisenä erillisyytenä** tai kuiluna.

Mooren naturalistinen virhepäätelmä ja arvojen ja tosiasioiden erillisyyks tultiin yhdistämään niin sanottuun **Humen lakiin** tai periaatteeseen. David Hume oli esittänyt loogisen toteamuksen, jonka mukaan siitä, miten asiat ovat, ei voida päätellä, miten asioiden pitää olla tai mitä pitää tehdä. 1900-luvun alkupuolella Humeen tunneteorioita ja subjektiin keskittymistä pidettiin käänteentekevästä avauksena modernille moraalin tutkimukselle. Moni yhdisti ”humelaiseen” näkemykseen myös ajatuksen siitä, että arvot tai moraaliarvostelmat ovat subjektiivisia ja täysin erillisiä objektiivisiin empiirisesti todennettaviin luonnollisiin tosiasioihin nähden. Vaikka Hume oli kriittinen skeptikko ja suhtautui epäilevästi spekulatiiviseen metafysiikkaan ja teologiaan, mistään tosiasioiden ja arvojen kuilusta hän ei kuitenkaan puhunut. Varsinaisesti naturalistisessa virhepäätelmässä ja Humeen laissa ei ole kysymys samasta asiasta: aiheet ovat nykymoraalifilosofiassa lisäksi hyvin **kiistanalaisia**.

1900-luvun alkupuoliskolla analyttisessä moraali-filosofiassa tapahtui sekä kielellinen että **antirealistinen käänne**. Antirealistit korostivat moraalisuuden **subjektiivisuutta** ja **ei-tiedollisuutta**. Varhaisimman **emotivistisen metaeettisen teorian** esitti siis Edvard Westermarck, ja tunnetumman muotoilun sille antoi **A. J. Ayer** 1930-luvulla. Ayerin kerrotaan sanoneen, että etiikan teorian mahtuisi postikortin kääntöpuolelle. Näin voi ollakin, mikäli emotivismi esitetään niin sanottuna **buu!—hurraa! -teoriana** moraalista. Tämän kärjistetyt esityksen mukaan myönteisten moraalisien ilmausten sisältö ilmauksen kohteelle huudettu ”Hurraa!” ja kielteisten vastaavasti taas ”Buu!”. Sen sijaan, että sanoo jollekulle vaikkapa ”Toimit moraalisesti väärin, kun lunttasit etäkokeessa”, voisi aivan yhtä hyvin sanoa ”Lunttasit etäkokeessa – buu!”.

Westermarckin ja Ayerin mukaan **moraaliarvostelmat eivät** siis ole **väitteitä**, jotka voisivat olla **tosia** tai **epätosia**. Moraalisuuden luonne on heidän mukaansa ymmärretty väärin, kun on keskitetty ajatteluun ja on ajateltu moraalisien ajattelun olevan tiedollista eli kognitivistista. Emotivismi on siis **ei-kognitivistinen**, antirealistinen metaeettinen teoria. Mutta mitä realismilla ja antirealismilla filosofiassa tarkkaan ottaen tarkoitetaan? Nämä käsitteet ja teoreettiset kiistat eivät liity pelkästään etiikkaan.

teema EMOTIVISMI: A. J. AYERIN METAEETTINEN ANTIREALISMI

Seuraava katkelma on A. J. Ayerin vaikutusvaltaisen kirjan Language, truth and logic (1934) luvusta ”Critique of ethics and theology”.

Aloitamme myöntämällä, että perustavat eettiset käsitteet eivät ole analysoitavissa, ellei ole olemassa kriteeriä, jolla niitä sisältävien arvostelmien paikkansapitävyyttä voidaan testata. [. . .] Sanomme syyn sille, etteivät nuo käsitteet ole analysoitavissa olevan, että ne ovat vain näennäiskäsitteitä. [. . .] Jos sanon jollekin ”toimit väärin, kun varastit nuo rahat”, en väitä mitään muuta kuin jos yksinkertaisesti sanoisin ”varastit nuo rahat”. Lisätessäni, että teko oli väärin, en väitä teosta mitään enempää. Osoitan vain moraalisien paheksuntani sitä kohtaan. Aivan kuin olisin sanonut ”varastit nuo rahat” kauhulle ominaiseen äänensävyyn tai kirjoittanut lauseen ja lisännyt muutaman erityisen huutomerkkin sen perään. Äänensävy tai huutomerkki ei lisää mitään lauseen kirjaimelliseen merkitykseen, se auttaa ainoastaan osoittamaan, että lauseen ilmaisemiseen liittyy tiettyjä tuntemuksia.

Jos nyt yleistän edellisen väitteeni ja sanon ”rahan varastaminen on väärin”, esitän lauseen, jolla ei ole tosiasiallista merkitystä — toisin sanoen, lause ei ilmaise propositiota, joka voi olla tosi tai epätosi. [. . .] Joku toinen henkilö voi olla kanssani eri mieltä varastamisen vääryydestä siinä mielessä, että hänellä ei ehkä ole samoja tuntemuksia varastamista kohtaan kuin minulla, ja hän voi riidellä kanssani moraalisista tuntemuksistani. Hän ei kuitenkaan voi

tarkkaan ottaen olla kanssani vastakkaista mieltä. Näin on siksi, että sanoessani jonkintyyppisen teon olevan väärin en esitä mitään tosiasiaväitettä, en edes omasta mielentilastani. Ilmaisen vain tiettyjä moraalisia tuntemuksia. Ja hän, joka näennäisesti on kanssani eri mieltä, ilmaisee vain moraalisia tuntemuksiaan. Kumpikaan meistä ei nimittäin esitä aitoa propositiota. [. . .]

On syytä mainita, että eettiset termit eivät ainoastaan palvele tunteenilmaisua. Ne on tarkoitettu myös tunteen herättämiseen ja toiminnan virittämiseen. Joitakin näistä termeistä käytetään tekemään niitä sisältävistä lauseista käskyjä. Näin ollen lause ”on velvollisuus kertoa totuus” voidaan nähdä sekä totuudenmukaisuutta kohtaan olevan tietynlaisen eettisen tunteen ilmaisuna että käskyn ”kerro totuus” ilmaisuna. Lause ”sinun pitäisi kertoa totuus” sisältää myös käskyn ”kerro totuus”, mutta tässä käskyn sävy on lievempi.

A. J. Ayer, ”Etiikan kritiikki” (suom. Timo Kajamies, kokoelmassa *Etiikan lukemisto*, toim. Veikko Launis ym. Gaudeamus, Helsinki 2010, s. 180–181). (*Language, truth and logic*, 1936.)

Luoko jokainen omat arvonsa? – Vai löydämmekö moraalisiin ongelmiin päteviä vastauksia?

David McNaughton (1988) esittelee **kiistan eettisen realismin ja eettisen antirealismen** kannattajien välillä lähtemällä liikkeelle tavanomaisista moraalisuutta koskevista kokemuksistamme ja niihin liittyvistä ajattelutavoistamme. Koemme ensinnäkin, että moraaliset ratkaisut ovat **omia ratkaisujamme, omia henkilökohtaisia valintojamme**. Kun tästä lähtökohdasta edetään pitemmälle, voidaan päätyä ajattelemaan, että kukin ikään kuin **valitsee itse omat moraaliperiaatteensa tai ”luo omat arvonsa”**.

Mutta kun edessämme toisaalta on **moraalisesti ongelmallinen tilanne**, johon etsimme vastausta tai mietimme ratkaisua, toivomme löytävämme **oikean vastauksen** ja tekevämme **oikean ratkaisun**. Tällöin siis ajatellaan, että vastauksen pitäisi olla jollakin tavalla **pätevä** tai **totta**.

Ensimmäiseen ajattelutapaan sisältyy ajatus siitä, että ihmisillä voi olla hyvinkin **erilaisia moraalialarvoja** ja ajattelutapoja. Kultakin ihmiseltä voidaan edellyttää jonkinlaista **sisäistä johdonmukaisuutta**. Mutta eri **ihmisten arvojen välillä** voi olla merkittäviäkin **eroja**. Kullakin on oma **subjektiivinen moraalisuutensa**.

Toiseen ajattelutapaan taas sisältyy ajatus siitä, että moraalisiin **kysymyksiin tai ongelmiin on vastauksia**, joista toiset ovat **epäpäteviä tai epätosia** ja että jokin **vastaus taas on oikea, pätevä tai tosi**. Vastauksen pätevyys, oikeellisuus tai totuus ei siis olisi henkilökohtaisista mielipiteistä tai arvostuksista riippuva, vaan jollakin tavalla **objektiivinen**.

Metaeettinen realismi

Ensimmäistä ajattelutapaa voidaan nimittää subjektivistiseksi mutta myös antirealistiseksi. Jälkimmäistä ajattelutapaa taas voidaan nimittää objektivistiseksi ja realistiseksi. Katsotaan ensin **realistista ajattelua yleisesti** ja sitten tarkemmin eettistä realismia.

Realistisella ajattelulla tarkoitetaan näkemystä, jonka mukaan on **asioita, joiden olemassaolo on kokijasta tai ajattelijasta (subjekti) riippumatonta**. On siis **todellisuus** tai

maailma ja siihen sisältyviä **tosiasioita**. Todellisuuden ja tosiasioiden käsitteet liittyvät **totuuden** ja **tiedon** käsitteeseen.

Klassisen määritelmän mukaan **tietoa** ovat **uskomukset**, jotka ovat **perusteltuja** ja **tosia**. Totuus tarkoittaa tässä **vastaavuutta** tai yhtäpitävyyttä **todellisuuden** tai tosiasioiden kanssa. Totuus ja epätotuus ovat siis uskomusten ja niitä ilmaisevien kielellisten väitteiden ominaisuuksia. Tietäminen on perusteltua ajattelua, joka vastaa sitä, miten asiat ovat. Filosofiasa tällaista tavanomaista ajattelua kutsutaan realistiseksi. (Vrt. engl. *reality* ja *real*, joiden taustalla on latinan valtakuntaa ja maailmaa tarkoittava *realm*.) Kysymys realistisen ajattelun yleisestä pätevydestä kuuluu **ontologian** ja **epistemologian** tutkimukseen.

Moraalifilosofisten realistien mukaan moraalisiin ongelmiin tai kysymyksiin voi siis olla oikeita tai vääriä eli päteviä tai epäpäteviä vastauksia. Jos vastaus kysymykseen siitä, millainen toiminta on moraalisesti oikeaa tai väärää, on perusteltu ja tosi, se on siis ainakin parhaimmillaan **moraalista tietoa**. Eettinen tai moraalifilosofinen realismi on lähtökohtaisesti **kognitivista**. Kuten edellä on nähty, moraalifilosofian historiassa on esiintynyt erilaisia näkemyksiä siitä, mikä on tällaisen tiedon alkuperä ja millaisia sitä saavuttavat kyvyn tarkemmin sanottuna on (ks. myös luku 12). Moraaliset asiat tai ominaisuudet ovat osa todellisuutta aivan kuten lukuisat muutkin asiat tai ominaisuudet. Metaeettisen realismin kysymykset kytkeytyvät siis epistemologiaan ja ontologiaan.

Metaeettinen antirealismi

Nimitykset realismi ja antirealismi alkoivat yleistyä filosofiassa 1960-luvulta lähtien. Antiikista 1900-luvun alkuun asti lähes kaikkien filosofien ajattelun voi sanoa olleen pääpiirteissään realistista. Antirealistisia näkemyksiä alettiin esittämään ensin etiikassa ja estetiikassa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Mutta 1900-luvun jälkipuoliskolle tultaessa antirealistiset teoriat alkoivat olla yleisempiä myös tieteenfilosofiassa ja epistemologiassa.

Metaeettisten antirealistien mukaan **ei ole olemassa mitään moraalisia kokijoista tai arvottajista riippumattomia asioita tai ominaisuuksia**, jotka voitaisiin tietää samassa mielessä kuin tavalliset (luonnolliset) asiat. Moraaliset ajatukset **eivät** ole luonteeltaan **uskomuksia**. Moraaliset ajatukset ja arvostelmat **eivät voi olla tosia tai epätosia**, kuten tavalliset todellisuutta koskevat uskomukset. Emotivismin mukaan moraaliset arvostelmat ovat henkilökohtaisten, subjektiivisten tunteiden tai asenteiden ilmausta eli ekpressiota. Metaeettiset antirealistiset teoriat ovat ekpressivistisiä

Asia on kenties helpointa hahmottaa juuri **kielellisen analyysin** kautta. Emotivismi ja muut **ekpressivistiset teoriat** esittävät, **että kielelliset moraaliset ilmaukset** (ekpressiot) **eivät ole väitteitä**. Uskomukset ja niitä kielellisesti ilmaisevat väitteet voivat olla tosia tai epätosia. Evaluatiiviset eli arvottavat ja preskriptiiviset eli kehottavat kielelliset ilmaukset **eivät** voi olla **tosia** tai **epätosia**. Väite ”Viereisen huoneen ikkunat ovat kiinni” voi olla totta tai epätotta. Käsky ”Mene avaamaan viereisen huoneen ikkuna!” ei taas voi olla.

Jos siis puhutaan **arvoista**, niillä tarkoitetaan **antirealistisessa mielessä subjektiivisia arvostuksia** eli sitä, suhtautuuko joku kohteeseen myönteisesti arvostaen, kielteisesti

torjuen tai inhoten tai jotenkin vastaavasti. **Antirealistisesti ajateltuna** subjektiivisten arvojen ja objektiivisten **tosiasioiden välillä** tosiaankin on **mitä merkittävin ero**.

Antirealistisesta, subjektivistisesta näkökulmasta katsoen ihmisten **moraaliset erimielisyydet** on myös helppo hahmottaa. Näissä erimielisyyksissä ei ole kyse yhteen sopimattomia uskomuksia ilmaisevista väitteistä. Kyse on vain suhtautumistapojen tai arvostusten erilaisuudesta. Sisäistä johdonmukaisuutta järkeviltä ihmisiltä voidaan vaatia, mutta voi olla keskenään yhteen sopimattomia henkilökohtaisia tai kulttuurisesti jaettuina moraalisia arvostuksia ja ajattelutapoja.

Antiikissa sofisti Protagoras ja jotkut skeptikot saattoivat esittää antirealistisia näkemyksiä moraalisuudesta. Protagoraan kuuluisa toteamus kuuluu: ”Ihminen on kaiken mitta.” Ensimmäinen selkeästi julkituodun subjektivistisen ja antirealistisen näkemyksen moraalisuudesta esitti kuitenkin vasta Nietzsche. Järkiperaista, loogista teoretisointi ankarasti vastustanut Nietzsche ei kuitenkaan pyrkinyt tarkkaan teoriaan.

Ensimmäiset tarkemmin muotoillut antirealistiset teoriat esitettiin kuitenkin vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Humea seuranneiden Westermarckin ja Ayerin toimesta. On kiistanalaista, oliko Hume emotivistiksi ja antirealisti. Selvää on kuitenkin, että Humeen moraalifilosofiset ja -psykologiset tutkimukset vaikuttivat merkittävästi 1900-luvun alkupuolen antirealististen metaeettisten teorioiden kehittelyyn. Humeen vaikutus metaetiikan sekä moraalipsykologian ja toiminnan teorian tutkimukseen on suuri.

**teema MORAALISEN MOTIVAATION ONGELMA EETTISELLE REALISMILLE
menetelmät ARGUMENTIN MUOTOILU PÄÄTELMÄKSI**

Moraalisella motivaatiolla tarkoitetaan sitä, joku haluaa tai tahtoo toimia tavalla, jonka hän ajattelee olevan moraalisesti oikein. Aihe on nykyiselle metaetiikan ja moraalipsykologian tutkimukselle keskeinen. Kirjassaan *The Moral Problem* (1994) Michael Smithin on analysoinut aihetta suhteessa metaeettiseen realismiin ja antirealismiin. Antirealistinen näkemys vaikuttaa moraalisen motivaation selittämisen kannalta pätevämmältä näkemykseltä. Eettiselle realismille ja kognitivismille moraalinen motivaatio näyttää muodostuvan ongelmallisemmaksi aiheeksi.

Aihetta voidaan lähestyä Humeen psykologisoivan moraalitunteiden teorian ja toiminnan teorian kautta. Humeen kuuluisan väitteen mukaan järki voi siis olla vain halujen ja tunteiden palvelija. Halut ja tunteet asettavat tavoitteet, ja järjellistiedollinen ajattelu voi yrittää selvittää, millaisen käytännöllisen toiminnan avulla noihin tavoitteisiin päästään. Käyttäytymistä ja toimintaa liikkeelle panevia tekijöitä ovat siis lähtökohtaisesti jokin halu (tai tunne, johon sisältyy halu). Jos minulle tulee retkellä jano eli halu juoda, ja satun tietämään, missä reitin varrella on lähde, menen sinne juomaan (ellei ole jotain estäviä tekijöitä, ellei jokin toinen halu ole voimakkaampi, ellen satu tietämään jotakin muuta helpompaa keinoa janoni sammuttamiseen jne.). Halut ovat siis elollista olentoa liikuttavia sisäisiä tiloja: halut ovat lähtökohtainen kausaalinen syy käyttäytymiseen, eli halut motivoivat. Uskomus ei yksistään ole motivoiva tekijä: vaikka tietäisinkin (eli uskoisin perustellusti, että on totta), että lähellä on lähde, en mene lähteelle juomaan, jos minulla ei ole janoa eli halua juoda vettä.

Metaeettiset realistiset teoriat moraalista ajattelusta esittävät, että moraaliarvostelmat ovat uskomuksia. Mutta jos moraaliarvostelmat ovat uskomuksia,

ja ainoastaan halut saavat aikaan toimintaa tai käyttäytymistä eli motivoivat, moraaliarvostelmat eivät yksistään motivoi toimimiaan. Näkemys, jonka mukaan moraaliarvostelmat motivoisivat suoraan toimimaan, vaikuttaa siis virheelliseltä. Asia voidaan esittää seuraavanlaisen päätelmänä

(1) Moraaliarvostelmat ovat uskomuksia, jotka voivat olla tosia tai epätosia (*eettisen realismin perusnäkemys*)

(2) Toimintaa tai käyttäytymistä eivät voi saada aikaan pelkät uskomukset, mukana täytyy aina olla jokin erillinen halu (*humelainen näkemys*)

-----
(3) Moraaliarvostelmat eivät voi (yksin) saada aikaan toimintaa, eli eivät motivoi toimimaan.

Jos oletetaan, että väitteet (1) ja (2) ovat totta, on myös niistä loogisesti seuraava johtopäätös (3) myös totta. Kun asiaa katsotaan esimerkin kautta, hahmottuu paremmin, miksi tämä näkemys on ongelmallinen. Oletetaan, että joku ajattelee, että on moraalisesti oikein jäädä auttamaan liukkaalla kadulla kaatunutta. Ajatellaan, että A näkee B:n liukastuvan kadulla, ja että A, ei ajattele, että hänellä olisi jokin moraalisesti tärkeämpi vaatimus, minkä mukaan toimia. A ei kuitenkaan mene auttamaan B:tä. Tämä vaikuttaa oudolta. Moraaliseen ajattelumaailmaamme kuuluu oletus siitä, että kun joku, ajattelee jonkin asian tekemisen olevan moraalisesti oikein, hän on myös motivoinut tekemään, ja tekee niin, ellei jokin voimakkaampi motivaatio saa häntä toimimaan toisin.

Antirealistit eivät joudu kohtaamaan tätä ongelmaa. He ajattelevat, että väite (1) ei pidä ole totta, jolloin myöskään väitteen (3) ei tarvitse olla totta. Humelaisten antirealistien mukaan moraaliarvostelmat eivät ole uskomuksia, vaan haluja tai tunteita. Tunne tai halu voi saada aikaan tekoja.

Emotivistisesti tulkittuna A:n tunne, että liukkaalla kadulla kaatunutta pitää auttaa, johtaa A:n auttamaan kaatunutta. Kun joku ei auta, ja A sanoo ”Tuo on väärin”, hän ilmaisee oman tunteensa ja asenteensa.

J. L. Mackien ”virheteoria”: realistisen moraaliajattelun erehdykset

Eettiselle realismille moraalinen motivaatio muodostaa ongelman. Olisi selitettävä, miten uskomukset (kognitiiviset tilat) voivat motivoida toimintaa. Eettiselle antirealismille ja ei-kognitivismille tällaista ongelmaa ei ole.

Eettisen realismin muita ongelmia on hyödyllistä katsoa **J. L. Mackien** (1917—1981) moraalien ”**virheteorian**” kautta. Mackie tuo selkeästi esille realistisen moraaliajattelun kolme ongelmaa. Ensimmäinen argumentti keskittyy siihen, että **oletus moraalisten tosiasioiden olemassaolosta on virheellinen**. Mackien mukaan ihmisten **tavallinen moraalinen ajattelu on kognitiivista**. Mutta koska mitään moraalisia tosiasioita ei ole, kaikki **moraaliset uskomukset ovat epätosia**. Moraalisia uskomuksia voi verrata uskomuksiin tontuista ja keijukaisista. Koska tonttuja ja keijukaisia ei ole olemassa, kaikki niiden olemassaoloa koskevat uskomukset ovat epätosia. Lähtökohtana on siis perinteisen moraaliajattelun **ontologinen** kritiikki.

Mackie kirjoittaa:

Jos objektiivisia arvoja olisi olemassa, ne olisivat hyvin oudontyyppisiä olioita, ominaisuuksia tai relaatioita, jotka poikkeaisivat kaikesta muusta universumiin sisältyvästä. Vastaavasti voisimme olla niistä selvillä jonkin erityisen moraalisen

havaintokyvyn tai intuition avulla, joka poikkeaisi täysin tavanomaisista kaikkia muita asioita koskevista tietämisen tavoistamme. (*Ethics: inventing right and wrong* [1977].)

Jälkimmäinen virke tuo esille toisen edelliseen liittyvän argumentin, joka on luonteeltaan **epistemologinen**. Moraalisen tietämisen kyky olisi outo tapa saada tietoa oudoista asioista. Yhdessä näitä argumentteja voidaan sanoa ”**outousargumentiksi**” (engl. *queerness*).

Kolmanneksi Mackie argumentoi, että yksilöiden ja kulttuurien väliset **erimielisyydet voidaan selittää parhaiten moraalisten uskomusten vaihtelevuudella ja suhteellisuudella**. Sekä **eettisessä relativismissä** että paljon muussakin Mackie seuraa Westermarckia. Hän kannattaa ja kehittää myös Hume ja Westermarckin **naturalistista moraalitunteiden teoriaa**.

Mackie näkemystä voi sanoa **eettiseksi skeptisismiksi**. Hän katsoo, että vanhakantaista kognitivistista ja realistista moraalijattelua voi pitää samanlaisena **jäänteinä** kuin teististä ja muuta uskonnollista ajattelua. Etiikan, psykologian ja muun kriittisen tutkimuksen avulla tällaisista harhoista ja kuvitelmista voidaan päästä ainakin jossakin määrin eroon. Vaikka tyyli on hyvin toisenlaista kuin Nietzscheillä, näkemyksissä on paljon samaa.

teema R. M. HAREN UNIVERSAALI PRESKRIPTIVISMI: JÄRJEN PUOLUSTUS ILMAN TIETOA

Richard Hare (1919—2002) aloitti moraalifilosofisen työnsä 1950-luvulla kehittämällä hyvin tarkasti kielenkäytön analyysiä. Westermarck ja Ayer olivat esittäneet moraalista ilmauksista emotivistisen tulkinnan, jota yhdysvaltalainen C. L. Stevenson oli tarkentanut. Hare jatkaa heidän ekpressivististä linjaansa. Moraaliset arvostelmat eivät ilmaise uskomuksia, vaan ne ovat oleellisesti preskriptiivisiä eli kehottavia. Sellaisten ilmausten kuten ”Epärehellisyys on pahe” ja ”Valehteleminen on väärin” varsinainen merkitys on Haren mukaan preskriptio: ”Älä valehtele” tai ”Puhu totta”. (Ks. *aineistotehtävä GEORG HENRIK von WRIGHT: KIELIFILOSOFISESTI ORIENTOITUNUT METAETIIKKA.*)

Haren metaeettinen teoria on tiukan antirealistinen ja ei-kognitivistinen. Kielifilosofisen ja metaeettisen teoriansa pohjalta Hare kuitenkin kehitti myös normatiivisen etiikan teoriaa. Moraalisuus on ekspressiivistä ja preskriptiivistä eli arvostuksia ilmaisevaa ja kehottavaa. Mutta myös oleellisesti myös järkiperaista ja yleisyyteen pyrkivää. Aidosti moraalinen rationaalinen toimija sitoutuu omiin moraalisiin arvostelmiinsa. Moraalisuus ja rationaalisuus edellyttää myös arvostelmien universalisoimista. Tässä Hare on Kantin linjoilla. Kant esittää kategorisen imperatiivin tavaksi arvioida tai testata mahdollisten toimintavaihtoehtojen oikeutusta. Koska Haren antirealistinen preskriptivismi on subjektivistista, moraalisia kantoja tai sitoumuksia ei tarvitse tai voi oikeuttaa tai perustella. Mutta rationaalisen toimijan oma rationaalisuus edellyttää sitoutumista johdonmukaisesti omiin kantoihin. Rationaalisen moraalisen toimijan arvioivan ja kehottavan moraalisen ajattelun on oltava koherentti kokonaisuus.

Rationaalisen moraalisen toimijan oman päätöksenteon on pyrittävä johdonmukaiseen universalisoivaan harkintaan. Ne arvostelmat, joita tekee yksittäisissä tilanteissa, on yleistettävä ohjaamaan kattavaa harkintaa. Hare käyttää metaforana ”arkkienkeliä”, joka katsoo asioita yleisesti ja pyyteettömästi.

Normatiivisessa eettisessä teoriassaan Hare päätyy preferenssiutilitarismiin. Rationaalinen moraalinen toimija, joka pyrkii universalisoimaan omat arvostelmansa siitä, mikä on oikein ja hyvää, päätyy kunnioittamaan muiden sitoumuksia ja arvostelmia. Rationaalisen arkkienkelin näkökulmasta on omat preskriptiot

universalisoitava rationaalisten toimijoiden preferenssejä maksimoiviksi imperatiivisiksi periaatteiksi. Haren malli eettiselle harkinnalle on ehdottoman järkipäriäinen, mutta hänen mukaansa rationaaliset moraaliset arvostelmat eivät missään tapauksessa ole tiedollisia eli kognitiivisia. Moraalinen ajattelu ei kuvaa todellisuutta realistisessa mielessä. Rationaalinen moraalinen toimija luo maailmaan omien sitoumustensa mukaan johdonmukaisesti paremmaksi.

Metaetiikan kenttä

	realismi kognitivismi		antirealismi ei-kognitivismi
naturalismi	M. Nussbaum: aristoteelinen etiikka, toimintamahdollisuudet	J. L. Mackie: "virheteoria"	A. J. Ayer: emotivismi
	A. MacIntyre: aristoteelinen etiikka, hyveet käytännöt	David Hume: moraalitunteet	E. Westermarck: eettinen relativismi
	Aristoteles: hyveet, <u>eudaimonismi</u>	J. Bentham, J. S. Mill: hedonistinen utilitarismi	C. L. Stevenson: ekspressivismi
	luonnonoikeusajattelu		R. M. Hare: universaali preskriptivismi
ei-naturalismi	W. D. Ross: <i>prima facie</i> - velvollisuudet, intuitionismi		kontraktualismi
	I. Kant: velvollisuusetiikka		(F. Nietzsche: eettinen nihilismi, hyveet)
	G. E. Moore: ei- naturalistinen hyvä, ideaaliutilitarismi		J.-P. Sartre: eksistentiaalismi
	Platon: hyvän idea, hyve on tietoa		
supernaturalismi	jumalallisen käskyn teoria		

Etiikka on moninaista ja kognitivismiin luotetaan edelleen

1880-luvulta 1950-luvulle **perinteinen etiikka** oli monipuolisen ja terävän **kritiikin kohteena**. Metaetiikan puolella antirealistiset teoriat saivat paljon kannatusta. Normatiivinen etiikka taas jäi osittain syrjään ja painotus oli utilitarismissa, erityisesti preferenssiutilitarismissa. Tällainen etiikan tutkimus vahvisti länsimaisen kulttuurin **individualistisuutta** korostaessaan moraalisuuden, moraalisten sitoumusten ja arvojen subjektiivisuutta.

Nykyisin metaeettiselle realismille löytyy kuitenkin paljon puolustajia. Niin löytyy myös kantilaiselle velvollisuusetiikalle, luonnonoikeusajattelulle ja hyve-etiikalle. Normatiivista ja soveltavaa etiikkaa tehdään myös paljon. Moraalifilosofian kenttä on laaja, moninainen ja sekava. **Yhteisymmärrystä ei ole** oikeastaan muusta kuin siitä, että etiikka on tärkeää.

Matkan varrella esitellyt teoriat ja näkemykset Platonin ongelmanasetteluista, Aristoteleen ja muiden antiikin eetikoiden eudaimonismista, luonnonoikeusajatteluun, kantilaiseen velvollisuusetiikkaan ja utilitarismin erilaisiin versioihin eivät ole vain etiikan historiaa. Ne ovat edelleen mukana nykyetiikan tutkimuksessa. Niiden pohjalta ja niistä virikkeitä saaden kehitellään teorioita tai malleja siitä, miten inhimillisen elämän onnistuminen ja epäonnistuminen sekä toiminnan harkinta pitäisi ymmärtää oikein. Voi toki myös ajatella,

että on useita vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää moraalisuus, ja että etiikan tutkimuksen on tehtävä näitä selkeämmiksi ja käsitettävämmiksi.

Metaeettistä realismia ja kognitivismia puolustavia ja kehittäviä moraalifilosofoja on paljon. Miten he ovat vastanneet antirealistien kritiikkiin? Tämä väittely on kesken. Katsotaan muutamaa mahdollista vastausta.

Yhdenlaisten vastausten lähtökohtana on se, että siitä, **mitä on tietäminen** ja miten tullaan tietämään **ei** ole filosofiassa ylipäättäänkään **mitään yhtä näkemystä**. 1900-luvun alkupuolen metaeettisen antirealistit olivat omaksuneet luonnontieteellisen, empiristisen näkemyksen tiedosta ja tosiasioista (ks. looginen empirismi ja verifikationismi). 1950-luvulta lähtien tieteenfilosofinen ja epistemologinen tutkimus osoitti yksinkertaistetusti luonnontieteitä korostavan tietokäsityksen kuitenkin hyvin puutteelliseksi. Mitään yhtä hyväksyttyä näkemystä tieteellisestä tiedonhankinnasta ja tietämisestä ylipäättään ei filosofiassa tänä päivänäkään ole. Tieteenfilosofiassa, metafysiikassa ja epistemologiassa on käyty yli puoli vuosisataa omia kiistoja realistien ja antirealistien välillä. Tämä on avannut myös moraalifilosofian tutkijoille uusia mahdollisuuksia: Tieteellisestä tietämisestä ja tiedonhankinnasta sekä arkisesta tietämisestä ja tiedonhankinnasta on monenlaisia näkemyksiä ja kiistoja. Miksi siis pitäisi ajatella, että moraalisen tietämisen mahdollisuus olisi tullut pitävästi torjutuksi?

1900-luvun jälkipuoliskolla **yhteiskuntafilosofiassa** ja etiikassa palattiin merkittäväillä tavoilla tutkimaan **oikeudenmukaisuuden periaatteita**. John Rawlsin teoria oikeudenmukaisuudesta jatkaa luonnonoikeudellista, kontraktuaalista ja velvollisuuseettistä perinnettä. Tämä yhteiskuntafilosofian ja normatiivisen etiikan rajamaastossa tehty tutkimus on painottanut **päätöksenteon ja harkinnan menetelmiä**. Epistemologiset ja ontologiset realismi—antirealismikiistat ovat olleet toissijaisia. Vastaavasti saksalaisen Jürgen Habermasin diskurssietiikka on lähestynyt eettistä ja poliittista harkintaa **yhteisen keskustelun** kautta. Pääpaino ei ole siinä, millaisilla kyvyillä (hyveet, järki, moraalista, intuitiot tms.) tullaan tietämään, mikä on järkevää ja oikein, vaan millaisia yhteisen keskustelun, argumentoinnin ja osallistumisen tavoilla ja menetelmillä.

Toisaalta hyve-etiikan kehittäjät ovat katsoneet, että moraalista ja poliittista harkintaa voi verrata osaamiseen ja taitoihin. Taitavan kitaristin, keskushyökkääjän tai asianajajan osaamista ei voi kuvata tarkkojen sääntöjen avulla, eikä ole mielekäästä ajatella, että heidän kunkin omanlainen osaamisensa olisi palautettavissa johonkin yhteen kognitiiviseen kykyyn kuten kitaransoiton hyveeseen, keskushyökkääjän tajuun tai asianajan aistiin. Olisi kuitenkin outoa kyseenalaistaa kitaristin, jalkapalloilijan tai juristin osaaminen jotenkin epistemologisesti outoja ja epäilyttävänä asiana. Vastaavasti voidaan ajatella, ettei oletusta moraalista intuitioista, hyveistä tai oikeustajusta tarvitse hylätä pelkästään siksi, ettei niille osata antaa tyhjentävää selitystä ja tarkkaa kuvausta. Tällainen lähestymistapa sopii myös partikularistiseen intuitionismiin, jonka mukaan moraalinen tietäminen on mahdollista mutta moraalinen harkinta ei ole yleisten periaatteiden soveltamista.

Perheissä, kaveriporukoissa, työpaikoilla, parlamenteissa ja oikeussaleissa väitellään siitä, mitä pitäisi tehdä ja mikä on hyvää. Etiikalla on paljon annettavaa sille, miten perustella ja

miten argumentoida toisten perusteluita vastaan. Näin on siitäkkin huolimatta, ettei ole yhtä etiikan tutkimuksen antamaa vastausta sille, mitä moraalilla on.

Lainatut tekstit:

David Hume, *A treatise of human nature* [1739—1740] (toim. L. A. Selby-Bigge [1888] ja P. H. Nidditch, Oxford University Press, Oxford 1978).

Friedrich Nietzsche, *Iloinen tiede* (suom. J. A. Hollo, Otava, Helsinki 1963). (Die fröhliche Wissenschaft, 1882.)

Edvard Westermarck, "Moraalivostelmien suhteellisuus" [otteita kirjasta *Ethical relativity*, 1932] (suom.

Veikko Launis, teoksessa *Etiikan lukemisto*, toim. Veikko Launis ym., Gaudeamus, Helsinki 2010), lainaukset s. 270—271. (

aineistotehtävä DAVID McNAUGHTON: MORAALISUUS – KEKSIMMEKÖ VAI LÖYDÄMMEKÖ SEN?

Vastaa kysymyksiin hyödyntäen McNaughtonin tekstiä ja yllä sanottua:

Millaiset ovat kaksi erilaista, tuttua moraalista elämäämme koskevaa asennetta tai tuntemusta?

Millaisia keskenään yhteensopimattomia ajattelutapoja niihin tuntuu sisältyvän?

Kaksi vastakkaista moraalista elämäämme koskevaa tuntemusta ovat meille kaikille ainakin jossakin määrin tuttuja. Toisaalta meistä tuntuu, että moraalisuus on henkilökohtaisten valintojen valtakunta, jossa kullakin meistä on oikeus tehdä omat päätöksensä siitä, mitä tekee. [. . .]

Tähän asennoitumiseen kuuluu tunne siitä, että kysymys ei ole niinkään siitä, tekeekö oikean päätöksen – kukapa voisi määrittää, mikä on oikea päätös – vaan, että kukin meistä tekee *oman* päätöksensä. [. . .]

Tällainen näkemys moraalista valinnasta sopii kuitenkin onnettoman huonosti yhteen toisen tuntemuksen kanssa: on usein vaikea löytää oikeaa vastausta johonkin vaativaan ja hämmentävään moraaliseen ongelmaan. [. . .] En ajattele, että valintani määrittää oikean vastauksen, vaan päinvastoin toivon, että oikea vastaus määrittää valintani [. . .]

Näiden tuntemusten suhde on jännitteinen: ensimmäinen näyttää johtavan näkemykseen, jonka mukaan mikään moraalista mielipiteistämme riippumaton tekijä ei voi määrätä mielipiteittemme oikeellisuutta tai vääryyttä. Toinen taas puhuu tätä johtopäätöstä vastaan. [. . .] Filosofisten arvojen luonnetta koskevien teorioiden voidaan katsoa olevan peräisin luonnostaan niistä tuntemuksista, joita meillä etiikasta on. [. . .] Keskustelunaiheeksi nousee siis seuraava kysymys: onko eettistä ajattelua kuvattava arvojen luomiseksi tai keksimiseksi, vai onko kyseessä pikemminkin meistä itsestämme riippumattomien arvojen löytäminen tai tunnistaminen?

Perustelut ja totuus

[. . .] Moraalisesti tekopyhä henkilö on meille kaikille tuttu: hän teeskentelee hyväksyvänsä joukon joitakin moraaliperiaatteita, joihin hän ei tosiasiaa usko. Kysymyksemme koskee kuitenkin nyt sitä, mistä on kyse siinä, että joku vilpittömästi hyväksyy jotkin arvot – ei siis siitä, kun joku väittää hyväksyvänsä jotkin arvot. Ensinnäkin siinä, että jollakulla on tietynlaiset moraaliset vakaumukset, on kyse pikemminkin siitä, mitä hän *tekee*, kuin mitä hän *sanoo*. Arvojen on siis oltava sellaisia, että niiden mukaan voi elää. Henkilön on oltava valmis seuraamaan moraaliperiaatteitaan, millaisia ne sitten ovatkin. Toiseksi, hänen moraalisten näkemystensä on oltava johdonmukaisia. Muutoin hän päätyy keskenään ristiriitaisiin moraalisiin kantoihin, eikä kykene tosipaikan tullen elämään niiden mukaan, kun ne on pantava toimeen. [. . .] Näyttää täysin mahdolliselta, että voi olla useita moraalijärjestelmiä, joista kukin on sisäisesti johdonmukainen, mutta muiden kanssa yhteen sopimaton. [. . .] Kuva, jonka mukaan jokainen meistä luo omat arvonsa, ei jätä tilaa kysyä, mikä järjestelmistä on oikea valittavaksi. Mikä tahansa johdonmukainen järjestelmä on aivan yhtä hyvä kuin mikä tahansa muukin.

Vaihtoehtoinen tapa tämän vastalauseen ilmaisemiseksi, on muotoilla se totuuden kautta. [. . .] On luonnollista ajatella, että se, onko uskomus tosi vai ei, määräytyy siitä, miten asiat maailmassa ovat. Uskomukseni, että maidossa on d-vitamiinia, on tosi vain, jos maidossa on d-vitamiinia. Tosi

uskomusjoukko on siis uskomusjoukoista se, joka heijastaa onnistuneesti sitä, miten asiat ovat. [. . . K]un vastassani on useita eettisiä järjestelmiä, joista jokainen on sisäisesti johdonmukainen, mutta jotka ovat keskenään kilpailevia, haluan etsiä niistä sen, joka varsinaisesti on tosi.

Kun vastalause ilmaistaan näin, voimme nähdä näiden kahden näkökulman välille kehkeytyneen pitemmälle menevän eron. Jos meistä tuntuu, että meidän on löydettävä [*discover*], mitkä moraaliset arvot ovat oikeita – sen sijaan, että keksisimme [*invent*] ne – luonteva seuraus on näkemys, jonka mukaan on olemassa moraalisia totuuksia. Moraalisen totuuden ei ajatella riippuvan siitä, millaisen moraalisen päätöksen kulloinkin satumme tekemään. Tämän näkemyksen mukaan tavoitteenamme on moraalisisessa ajattelussamme päätyä tuohon moraaliseen totuuteen. Jos taas toisaalta tunnemme, että arvot ovat valintojemme tuotetta, johtaa tämä vastaavasti luontevasti vastakkaiseen näkemykseen, jonka mukaan ei ole mitään moraalista totuutta: se, mikä erilaisista johdonmukaisista moraalisten arvojen järjestelmästä on oikea, ei voi mitenkään määräytyä riippumatta omista valinnoistamme.

Moraalinen realismi

Kehiteltäessä äsken näkemystä, jonka mukaan vastaukset moraalisiin kysymyksiin ovat meistä riippumattomia ja meidän on löydettävä ne, oli luontevaa nojautua toisiinsa kytkeytyneisiin totuuden, uskomuksen ja todellisuuden käsitteisiin. Totuuden käsite on erottamattomasti yhteydessä uskomuksen käsitteeseen. Uskomukset pyrkivät totuuteen: ne ovat tosia, jos ne osuvat maaliinsa; virheellisiä, jos menevät ohi. Jos huomaamme kahden uskomuksemme olevan keskenään ristiriidassa, meidän on luovuttava ainakin toisesta niistä, koska yhteen sopimattomista uskomuksista molemmat eivät voi olla totta. Johdonmukaisuus on välttämätön ehto uskomustemme totuudelle, mutta kuten juuri tuli ilmi, riittävä ehto niiden totuudelle se ei ole. Se, että uskomustemme muodostama järjestelmä on johdonmukainen, ei siis vielä yksin takaa, että ne olisivat tosia. Se, ovatko uskomuksemme tosia, riippuu jostakin niistä itsestään riippumattomasta tekijästä, nimittäin todellisuudesta [*reality*] – siitä miten asiat ovat; siitä miten maailma on. Tästä seuraa, että moraaliset uskomuksemme ovat tosia, jos asiat ovat, moraalisesti, kuten oletamme niiden olevan.

Tätä näkemystä [. . .] voidaan kutsua *moraaliseksi realismiksi*: sen mukaan on olemassa moraalinen todellisuus, joka on riippumaton moraalisisista uskomuksista, ja siitä määräytyy, ovatko moraaliset uskomuksemme tosia vai epätosia. Tämän näkemyksen mukaan moraaliset ominaisuudet ovat aidosti asioiden tai tekojen ominaisuuksia [. . .] Saatamme kyetä huomaamaan jonkin tietyn moraalisen ominaisuuden, tai sitten emme. Mutta se, onko tuo ominaisuus läsnä vai ei, ei riipu siitä, mitä *me* asiasta ajattelemme.

Näimme, että on luontevaa katsoa vastakkaisen näkemyksen kieltävän moraalisten totuuksien olemassaolon. Koska totuuden, uskomuksen ja todellisuuden käsitteet ovat läheisessä yhteydessä toisiinsa, tämä kieltäminen esiintyy luonnollisesti yhdessä moraalisen *irrealismin* kanssa, jonka mukaan ei ole mitään moraalista todellisuutta. Silloin kun kielletään, että moraalisia totuuksia ei ole, tavataan samalla myös ehdottaa, että on parempi olla ajattelematta moraalisia vakaumuksia uskomuksina. [. . .] Jos moraaliset mielipiteemme eivät voi olla tosia tai epätosia, ne eivät voi olla uskomuksia, koska silloin kun uskotaan jotakin, uskotaan sen olevan *totta*. Maailmassa ei ole mitään, minkä suhteen ne olisivat tosia tai epätosia.

David McNaughton, *Moral vision: an introduction to ethics* (Basil Blackwell, Oxford 1988).
Otteet luvusta I ”Morality – invention or discovery?”, s. 3–7; suom. NN.

aineistotehtävä GEORG HENRIK von WRIGHT: KIELIFILOSOFIA JA METAETIIKKA

Vastaa kysymyksiin von Wrightin tekstiä ja yllä käsiteltyä hyödyntäen:

Millainen on C. L. Stevensonin näkemys moraalisisista ilmauksista?

Ketkä ovat edustaneet aiemmin samankaltaista näkemystä?

Miten R. M. Haren analyysi eroaa Stevensonin analyysistä?

Tekstin kirjoitusaikaan 1960-luvulla nimitykset realismi ja antirealismi eivät olleet vielä yleistyneet käyttöön. **Edustavatko von Wrightin käsittelemien Westermarckin, Stevensonin ja Haren teoriat eettistä realismia vai eettistä antirealismia?**

Filosofian kannalta on usein hedelmällisempää kysyä, mitä *teemme* sanoillamme, kuin kysyä, mitä *tarkoitamme* niillä. [...]

Tiedon kielellisenä ilmauksena on indikaatiivimuoto, kuvaileva eli deskriptiivinen kieli. Normien ilmauksena on käyttäytymistä ohjaava eli preskriptiivinen kieli, ja sen tyypillisin muoto on imperatiivi. Interjektiksi kutsuttujen sanojen ja sanontojen luokan tehtävänä on ilmaista arvostuksia. On kuvaavaa, että samalla, kun filosofit ovat alkaneet kiinnostua muustakin kuin deskriptiivisestä kielenkäytöstä, myös normeja ja arvoja koskevat kysymykset ovat joutuneet filosofisen keskustelun polttopisteeseen.

[...] Charles Stevensonin kirja *Ethics and Language* [...] ilmestyi vuonna 1944, ja siitä tuli eräänlainen filosofian best-seller. [...] Filosofian historian näkökulmasta katsottuna Stevensonin eettistä kantaa voidaan pitää sen vanhan käsityksen uutena muotona, että moraaliarvostelmat ovat hyväksymisen ja paheksumisen tunteiden ilmauksia. [...] Tämän käsityksen huomattava edustaja vuosisadan alussa oli Edvard Westermarck * [jonka suuri teos *The Origin and Development of Moral Ideas* ilmestyi vuosina 1906—1908]. Westermarckin käsitys moraaliarvostelmien luonteesta voidaan jossakin määrin yksinkertaistaen esittää seuraavasti:

Sanoessamme, että jokin teko on hyvä, *tarkoitamme*, että se herättää meissä (moraalisen) hyväksymisen tunteen. Westermarck samastaa siis ominaisuuden olla hyvä ja ominaisuuden herättää arvostavassa henkilössä tietty tunne. Käsitystä, että arvo olisi sama kuin jokin arvostavan subjektin tunne- tai muu reaktio, voidaan sanoa (arvo)subjektivismiksi. Eettinen arvosubjektivismi on yksi muoto eettistä naturalismia.*

Westermarckin varhaisia oppi-isiä ovat 1700-luvun filosofit David Hume ja Adam Smith. Myös Stevenson liittyy tietoisesti Humeen. Uutena piirteenä Stevensonilla, Humeen ja Westermarckiin verrattuna, on merkityksen ja kielen korostaminen. [...]

Stevenson erottaa arvoarvostelmassa kaksi merkityksainesta. Hän kutsuu niitä deskriptiiviseksi ja emotiiviseksi. Deskriptiivinen aines arvostelmassa, että jokin on hyvä, on minua itseäni koskeva toteamus, että hyväksyn kyseessä olevan asian. Emotiivinen aines ilmenee siinä, että arvostelmaa voidaan käyttää niin sanoakseni painostuskeinona; sen avulla pyritään herättämään lähimmäisessä samanlainen asenne kyseistä asiaa kohtaan ja ehkä siten vaikuttamaan myös hänen käyttäytymiseensä. Tietoisesti yksinkertaistaen Stevenson analysoi arvoarvostelmaa seuraavasti: "Tämä on hyvä" merkitsee samaa kuin "Hyväksyn tämän; hyväksy sinäkin se." Deskriptiivinen aines ilmaistaan tässä indikaatiivilauseen, emotiivinen aines imperatiivilauseen avulla.

Emotiivinen merkitys liittyy muihinkin kuin sellaisiin lauseisiin, jotka sisältävät sanojen "hyvä", "huono", "kaunis" tai "ruma" kaltaisia arvostavia sanoja. Tämä koskee varsinkin sellaisten termien määritelmiä, joilla on tunneperäinen sävy tai joilla on muuten merkitystä toiminnallemme. Sellaisia sanoja ovat "demokratia", "oikeamielisyys", "sivistynyt", "rohkea". [...]

Kahdenkymmenen viime vuoden aikana tapahtuneen kehityksen jälkeen Stevensonin teos näyttää eettisen todistelun loogisen analyysin ja arvolauseiden merkitysten semanttisen teorian sangen karkealta luonnokselta. Mutta monet sen ajatuksista ovat osoittautuneet hyvin hedelmällisiksi.

Sodanjälkeisen sukupolven huomattavin moraali filosofian edustaja Oxfordissa on R. M. Hare. Hänen ensimmäisen teoksensa nimeä voidaan pitää Stevensonin teoksen nimen muunnelmalla. Teos on nimeltään *The Language of Morals* ja se ilmestyi vuonna 1952. [...] Stevensonin mukaan moraalia koskevan kielenkäytön semanttisena tuntomerkkinä on sen emotiivinen merkitys, Haren mukaan sen preskriptiivinen (käyttäytymistä ohjaava) luonne. Näiden käsitysten välinen ero liittyy siihen, että Stevenson tarkastelee ensi sijassa arvoarvostelmia, siis lauseen "Tämä on hyvä" tyyppisiä lauseita, kun taas Hare tarkastelee ensi sijassa käskyilmauksia, siis lauseen "tee tämä" tyyppisiä lauseita. Stevensonia kiinnostaa lähinnä arvostaminen, Hare taas normien esittäminen. [...]

Myös Westermarck ajatteli, että moraalisen arvottamisen perustana ovat hyväksymisen ja paheksumisen tunteet. [...] *Moraalisen* tunteen erikoispiirteenä Westermarck piti sen puolueettomuutta ja yleisyyttä. Moraalinen hyväksyminen ja paheksuminen eivät saa riippua erityisistä suhteistani toimivaan henkilöön -- siitä, onko hän ystäväni vai vihamieheni, onko hänestä minulle hyötyä vai onko hän minulle yhdentekevä.

Haren vastaavana ongelmana on moraalisten käskyjen tuntomerkkien määrittelemisen erotukseksi muista käskyilmaisista. Hän pitää tällaisena tuntomerkkinä moraalisten käskyjen yleistettävyyttä. Käsky, joka sanoo, miten minun pitää tai miten saan toimia tietyssä tilanteessa, on *moraalinen* periaate vain, jos se voidaan ulottaa koskemaan kaikkia toimivia henkilöitä kaikissa samankaltaisissa tilanteissa. Hare kutsuu eettistä käsitystään *universaaliseksi preskriptivismiksi*.

Westermarckin yritys moraalisen hyväksymisen ja Haren yritys moraalisten käskyjen erikoispiirteiden määrittämiseksi tuovat mieleen Kantin eettisen käsityksen. Voidaan myös sanoa, että puolueetonta arvostelemista ja käskyjen yleistettävyyttä koskevat ajatuksen tekevät *oikeudenmukaisuuden* ideasta moraalin peruskäsitteen.

Moraalifilosofian ongelmia pohdittaessa on nykyään tapana erottaa jyrkästi toisistaan *normatiivinen etiikka* ja *metaetiikka*. [...] Mutta ei ole selvää, miten niiden välinen raja olisi vedettävä ja voidaanko nämä kaksi etiikan aluetta erottaa toisistaan niin pitävästi kuin jotkut filosofit näköjään pyrkivät tekemään. [...]

Uudessa moraalifilosofiassa ovat keskeisellä sijalla ennen muuta kaksi käsitettä. Nämä ovat *hyödyn* ja *oikeudenmukaisuuden* käsitteet. Voidaanko moraalinen katsontatapa määritellä yksinomaan jommankumman käsitteen avulla – vai onko hyödyllä ja oikeudenmukaisuudella kumpaisellakin “osuutensa moraalin ideassa”? Kysymyksenasettelu sinänsä on ikivanha, ja sen pohdinta on ollut etiikan historian johtoaiheita Platonista Mooreen saakka. [...]

Otteeseen on valittu katkelmat von Wrightin kirjan *Logiikka, filosofia ja kieli esseestä “Kieli, teko ja morali”* [1965], joita on täydennetty lyhyellä lisäyksellä saman kirjan esseestä “Mooren analyttinen metodi” [1957].

Teoksen *Logiikka, filosofia ja kieli* (toinen laitos, suom. Jaakko Hintikka ja Tauno Nyberg, Otava, Helsinki 1968) ruotsinkielinen alkuteos *Logik, filosofi och språk* ilmestyi vuonna 1957, ja sen toinen laajennettu laitos 1965. Katkelmat ovat esseiden sivuilta s. 212 ja 251–256.

Otteeseen on lisätty otsikko, lainausmerkkien ja korostusten käyttöä on hieman muutettu, lisäys toisesta esseestä on *-merkkien välissä ja vanhahtava sana ‘eetillinen’ korvattu sanalla ‘eettinen’.

Tehtäviä

Luvussa 1 oli tehtävä, jonka aineistona oli ote Harry Frankfurtin esseestä *Paskapuheesta*. Siinä käsitellään **tietämistä** ja **väitteiden totuutta**. Tehtävä on hyvää kertausta **epistemologiasta** ja auttaa sikäli hahmottaman paremmin metaetiikan aiheita.

”Kauneus on katsojan silmässä?” Sananlasku koskee esteettisiä arvostelmia. Edustaako se pikemminkin esteettistä realismia vai esteettistä antirealismia.

Miten sitä voi soveltaa moraalisiin arvostelmiin?

Vaativampia tekstitehtäviä

Ks. [syksyn 2016 ylioppilaskirjoitusten filosofian kokeen tehtävä \(Yle Abitreenit\)](#), jonka aineistona ovat tekstikatkelmat Ayerilta, Stevensonilta ja MacIntyreelta.

Lue Matias Murolen artikkeli [”Maailma oikean toiminnan perusteena”](#) (teoksessa *Maailma, toim. Jussi Kotkavirta ym. SoPhi 116, Jyväskylän yliopisto 2012*) ja vastaa kysymyksiin: **Edustaako Murolen esittämä näkemys pikemmin eettistä realismia vai eettistä antirealismia? Millaisia perusteluja hän esittää näkemyksen puolesta?**

Tässä tehtävä perehdyttää estetiikan peruskysymyksiin. Se on hyvää harjoittelua vaikkapa ylioppilaskirjoitusten filosofian kokeeseen valmistautumiseen. Vaikka aiheena on **estetiikka**, se auttaa hahmottamaan paremmin myös **metaetiikan** aiheita. Tehtävään ei pidä suhtautua niin, että kaikki on opittava ja muistettava. Pelkästään tekstin lukeminen ja vastausten etsiminen samalla edes osaan kysymyksistä on syventävää filosofisen ajattelun harjoitusta.

Lue **Hemmo Laihon** artikkeli "**Maun paradoksi**" (teoksessa *Ajattele, filosofoi*, toim. Juha Räikkä ja Helena Siipi, Sanoma Pro 2016, s. 100—119). Etsi ja mieti vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. **Estetiikka ja taidefilosofia liittyvät toisiinsa. Miksi estetiikkaa ei kuitenkaan pidä samaistaa taidefilosofiaan?**
2. **Estetiikka käsittelee oleellisesti kauneutta ja rumuutta. Luettele Laihon mainitsemat muut käsitteet. Luettelosi alusta löytyvät ylevä ja pittoreski. Etsi joistakin sanakirjasta, Wikipediasta, Tieteen termipankista tai vastaavasta muutaman virkkeen lainaukset, jotka auttavat ymmärtämään, mitä termit 'ylevä' ja pittoreski' tarkoittavat. (Laita lainaukset lainausmerkkeihin ja ilmoita lähteet suluissa.)**
3. **Miksi esteettisestä subjektivismista seuraa, "että kaksi vastakkaista makuarvostelmaa ei koskaan ole aidosti ristiriidassa" (s. 102)?**
4. **Miten esteettinen subjektivismi muistuttaa metaeettistä subjektivismia?**
5. **Millaisiin epäuskottavia seurauksia esteettisen subjektivismin hyväksymisellä näyttäisi olevan?**
6. **Mistä esteettisen objektivismin mukaan on kyse silloin, kun kaksi ihmistä päätyy vastakkaisiin makuarvostelmiin?**
7. **Millaisia etuja esteettisessä objektivismissa on subjektivismiin nähden?**
8. **Millaisia kysymyksiä tai ongelmia kohdatessaan objektivismin kannattaja niin sanotusti "siirtyy kysymyksenasetteluissa pois kotikentältään" (s. 106)?**
9. **"Toki objektivisti voi puolustautua väittämällä, ettei periaatteiden tarvitsekaan olla tällä lailla *universaaleja*" (s. 107). Mitä mahtaa tarkoittaa ero objektivismin ja universalismin välillä? Osaisitko antaa ero valottavan esimerkin?**
10. **"On kuitenkin aivan toinen asia väittää todellisuutta tässä mielessä subjektiiviseksi kuin väittää astronomin lausuntoa tähdistä pelkästään hänen henkikohtaiseksi näkemyksekseen" (s. 110). Kuinka niin?**
11. **"Juuri intersubjektiiviset tekijät mahdollistavat makuarvostelmien normatiivisuuden" (s. 110). Kuinka niin?**
12. **Immanuel Kantin mukaan ehtona makuarvostelmien tekemisen mahdollisuudelle on intressittömyys. Mitä tämä tarkoittaa?**
13. **Millainen oletus sisältyy Kantin ajatukseen arvostelukyvyn mahdollisuudesta ja Humen ajatukseen makutuomarien arvostelmien oikeellisuudesta?**
14. **Millainen kompromissi voidaan Laihon mukaan tehdä subjektivismin ja objektivismin välillä?**
15. **No, mitä sanoisit: onko makua?**

Lisäys: käytännön asioita materiaalin taustoista ja muutama ohje

Mikä tämä on ja mistä tämä on peräisin? Materiaalin ja tekijän taustoista

Tämä on lukion yhteiskuntaopin kurssille Etiikka (FI2) valmisteltu opiskelumateriaali *Etiikan perusteet – perustellen* (2020). Materiaali on vapaasti ja ilmaiseksi jaettavaksi ja myös edelleen muokattavissa, kunhan tiettyjä jäljempänä kerrottuna ehtoja noudatetaan. Materiaali on valmisteltu osana Opetushallituksen rahoittamaa hanketta ”Oppimisen tulevaisuus on avoin” (2019–2020, 63/2289/2018). Tämän materiaalin tuottaminen on kustannettu julkisin varoin, eli se on ”maksettu verorahoilla”. Toiseksi olen tehnyt sopimuksen, jolla luovun osasta niistä oikeuksista, joita kenelle tahansa tällaista tekstiä ja muuta materiaalia tuottavalle lain mukaan kuuluu. Miksikö olen luopunut? Ihan vapaaehtoisesti, koska minulle on maksettu (niistä veronmaksajien rahoista), ja myös, koska toivon, että tätä materiaalia käytetään – mitä enemmän, sitä parempi.

Materiaalia valmistellessaan olen työskennellyt Kuopion taidelukio Lunitissa. Koulutukseltani olen valtiotieteiden tohtori ja teologian maisteri. Filosofian lisäksi opetettavia aineitani ovat evankelisluterilainen uskonto, yhteiskuntaoppi ja elämäkatsomustietoa. Olen tehnyt myös tutkimusta etiikan ja yhteiskuntafilosofian tutkimusta ja suomentanut filosofista kirjallisuutta.

Materiaali julkaistaan Opetus- ja kulttuuriministeriön ja Opetushallituksen verkkosivustolla Avointen oppimateriaalien kirjasto (aoe.fi).

Käyttöehdot: Creative Commons -lisenssi

Tämä lukion yhteiskuntaopin opiskeluun valmistettu materiaali on vapaasti käytettävissä ilmaiseksi. Materiaalia voi tietysti käyttää myös muunlaiseen opetus- ja yleishyödylliseen tarkoitukseen. Materiaaliin sovelletaan *CC BY-NC-SA-4.0 Creative Commons* -lisenssiä. Materiaalin saa jakaa kokonaan tai osissa julkisesti vapaasti ja ilmaiseksi. Materiaalia saa myös täydentää ja käyttää osana muita materiaaleja, kunhan sen alkuperäinen tarkoitus tuodaan esille ja sitä kunnioitetaan. Jos käytät vain osaa, toivon, että se on kuitenkin vähintään osio, jolla on oma otsikkonsa; lyhyemmän osan käyttö on pikemminkin sitaatti. Käytettäessä, jaettaessa ja täydennettynä tai muokattuna käytettäessä ja jaettaessa alkuperäinen tekijä ja teoksen tai sen osien alkuperä ja lähdetiedot on mainittava asianmukaisesti.

CC BY-NC-SA-4.0 Creative Commons

(Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin 4.0 Kansainvälinen Julkinen Lisenssi)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legalcode>

Koko materiaalin lähdetiedot (kolme versiota):

Niko Noponen, *Etiikan perusteet – perustellen*. Aineisto lukion filosofian kurssille Etiikka (FI2, LOPS 2016 ja LOPS 2019). Laadittu Opetushallituksen rahoittamassa hankkeessa Oppimisen tulevaisuus on avoin (63/2289/2018), 2020: aoe.fi (vierailtu xx.xx.20xx).

Niko Noponen, *Etiikan perusteet – perustellen*. Laadittu Opetushallituksen rahoittamassa hankkeessa Oppimisen tulevaisuus on avoin (63/2289/2018), 2020: aoe.fi (vierailtu xx.xx.20xx).

Niko Noponen, *Etiikan perusteet – perustellen*, 2020: aoe.fi (vierailtu xx.xx.20xx).

(Verkko-osoitteena voi tietysti mainita myös materiaalin tarkan aoe.fi-osoitteen, joka ei tätä kirjoitettaessa ole tiedossa.)